

Kansatieteellinen Arkisto 6o

KANSATIETEELLINEN ARKISTO 60
SUOMEN MUINAISMUISTOYHDISTYS

Liisa Kurkinen

TISKIN TAKANA

Kauppiaselämäkerrat
maaseudun murroksen
kuvaajina

Helsinki 2020

Toimittaja: Pia Olsson

Sivunvalmistus: Tieteellisten Seurain Valtuuskunta

Copyright © Kirjoittaja ja Suomen Muinaismuistoyhdistys

KA 60 (painettu) 978-952-6655-17-8

KA 60 (PDF) 978-952-6655-18-5

ISSN 0355-1830

Kannen kuva: A. Hyttisen kyläkauppa Puolangalla syyskuussa 1979.
Kainuun Museo / Mauri Tammisto.

Takakannen kuva: Liisa Kurkinen 1996.

Grano 2020, Vantaa.

Sisältö

ESIPUHE	7
1. JOHDANTO	9
1.1. Tutkimustehtävä	9
1.2. Aihe valitsi minut	13
1.3. Kentällä Kainuussa – haastattelut tutkimusmenetelmänä	18
1.4. Elämäkerrallinen lähestymistapa menetelmänä	26
Elämäkerrallisuuden pitkät perinteet	26
Keskusteluja aineiston kanssa	30
Keskeiset käsitteet	34
Kauppiaiden elämä tutkimuskohteena	36
Elämäkerrallisuuden tutkimusetiikka	39
2. MONTA POLKUA KAUPPIAAKSI	41
2.1. Koulun, työn ja elämän opettamat	41
Kodin malli tienviittana	41
Sukupolvet ja koulutus	47
2.2. Kauppiasuran alku ja pääomat	59
Pääomia ja niiden puutetta	60
Naisen uskottavuusongelma – sosiaalisen pääoman puute patriarkalisessa yhteisössä	68
2.3. Erilaiset polut ammattiin	74
3. TOIMINNAN JA KOHTAAMISTEN KAUPPA	77
3.1. Ihmisen läheisyys oli siinä kaiken mukavinta... ..	77
Vuorovaikutus työn lähtökohtana	77
Kauppakulttuurin muutos	83
Työtoveruus puolisoitten kesken	89
3.2. Kauppias työnantajan roolissa	96
Tolokut apulaiset	96
Vanhakantaisuutta ja työsuhte-etuja	98
3.3. Kauppias kyläyhteisön jäsenenä	102
Kauppa kylässä ja kyläläiset kaupassa	102
Kauppias kylässä	113
3.4. Kauppiaan muut sosiaaliset verkostot	121
Yhteiskunnallista vaikuttamista ja yhdistys- ja seuratoimintaa	121
Yhteistyötä ja sisaruutta	127
3.5. Maalaiskauppiaan monet roolit	131
4. TALOUS JA TOIMEENTULO	134
4.1. Kokemukset taloudesta ja toimeentulosta	134
Sekatavara- ja palvelukaupasta valintamyymäläksi	135
Velkakauppa – kaksiteräinen miekka.	143

Kokemuksia toimeentulosta	149
Maalaiskauppiaitten kokemuksia asemastaan yhteiskunnassa	158
Puolustuksellista sopeutumista	163
4.2. Toiminta ympäristön ehdoilla	171
5. ELÄMÄÄ TYÖN OHELLA	175
5.1. Lasten- ja kodinhoito perheessä	175
Kokemuksia äitiyden, työn ja lastenhoidon yhteensovittamisesta	175
Lapset kasvamassa kaupan takahuoneissa	184
5.2. Koti ja asuminen	190
Koti puolijulkisena tilana	190
Paikkaan kiintyneet	194
5.3. Monipuoliset kiinnostuksenkohteet	197
5.4. Voimaantumista ja ristiriitoja	201
6. TYÖELÄMÄN TARINAN PÄÄTÖS – YKSI ELÄMÄN KÄÄNNEKOHDISTA	204
6.1. Luopumisen monet tunnot	204
Elämäntarinan risteyskohdassa	204
Toimintatarmoa riitti eläkkeelläkin	205
Sairaudet pakottivat lopettamaan	207
Viivästetty lopettaminen	211
6.2. Mitä jää viivan alle	213
7. MURROSAJAN MAALAISKAUPPIAAT	216
7.1. Rakennemuutoksen aallokossa	216
7.2. Elämäntapa	219
7.3. Kohtaamisten näyttämö	221
7.4. Vain muutos on pysyvää	223
LÄHDELUETTELO	226
Painamattomat lähteet	226
Haastattelut	226
Painetut lähteet ja kirjallisuus	227
TIIVISTELMÄ	244
Tiskin takana. Kauppiaselämäkerrat maaseudun murroksen kuvaajina	244
ABSTRACT	246
Behind the Counter – Shopkeeper Biographies as Descriptions of Countryside in Social Crisis	246

Esipuhe

Yhä muistan, kuinka istuessani kansakoulun kahdenistuttavassa pulpetissa haaveilin opiskelusta suuressa maailmassa. Minulle maalaiskylän koululaiselle tarkoitti se tuoloin kirkonkylän oppikoulua. Matkani kainuulaisesta kyläkoulusta iltalukion kautta Helsingin yliopistoon ja tohtorintutkintoon on ollut pitkä ja monipolvinen. Aloittaessani olin kirjoittanut päiväkirjaani, että tärkeintä ei ole päämäärä vaan matka. Nyt istuessani työhuoneessani entisen kansakouluni kirjastossa opettajani vanhalla työtuolilla edesmenneen mummoni kutomissa villasukissa tunnen kiitollisuutta monesta asiasta. Matkan varrelle on mahtunut monenlaisia elämäkokemuksia, paljon menetyksiä ja suruja mutta myös iloa ja toivoa. Matkaa ovat värittäneet monenlaiset kohtaamiset, ja nyt on kiitoksen aika.

Ensimmäiseksi haluan kiittää niitä 37 kainuulaista haastateltuani, jotka tekivät tämän työni mahdolliseksi. Tiedän, ettei kiitokseni enää heitä moniakaan tavoita. Lämpimät muistot kenttätöistä Kainuun eri kulmilla pitivät motivaatiota yllä vaikeissakin vaiheissa. Jokainen kohtaaminen jätti pysyvän muistijäljen.

Lämmin kiitos professori emeritus Juhani U. E. Lehtoselle, ensimmäiselle ohjaajaleni, jonka myötävaikutuksella aloitin innolla tutkimustani. Apurahakauden jälkeen seurasi pitkä työrupeama, ja vasta syksyllä 2009 palasin näiden opintojen pariin. Vaikka en ollutkaan aikoinaan opiskellessani kohdannut sellaista sivistysyliopistoa kuin olin toivonut, opiskeluun en koskaan ollut kyllästynyt. Lopullisen päätöksen opintojeni uudelleen aloituksesta tein kuumana heinäkuun päivänä kesällä 2009 istuessani Kuhmon Lentuasalin takimmaisessa penkkirivissä kuunnellen upeaa kvartettia. Päätös opiskeluun keskittymisestä tarkoitti samalla uuden tarjotun työtilaisuuden jättämistä.

”Kun ihminen on avoin ja innostunut, Jumala saapuu hänen luokseen” (Aiskhylos). Motivaatiota ja intoa oli paljon, mutta ajan jakaminen vaihtelevan työtilanteen, vaativan omaishoidon ja tutkimuksen teon kesken ei ollut helppoa. Monet asiat olivat muuttuneet ja oli tavallaan ”ohjelmoitava” itsensä uudelleen. Sain myös huomata, kuinka yksinäistä oli työskennellä fyysisesti kaukana yliopistosta, tärkeistä kirjastoista ja ilman kiinteää yhteisöä. Ymmärrän, että näin olen jäänyt paljosta paitsi. Toisaalta ”tietä käyden tien on vanki, vapaa on vain umpihanki” (Hellaakoski). Muistorikas työhuoneeni veti ihmeelliseen taikapiiiriinsä silloinkin, kun kroonisesta unettomuudesta kärsivänä raahauduin sinne hyvin väsyneenä. Työtä siivitti myös barokkimusiikki.

Ensimmäisen ohjaajani jäätyä eläkkeelle tutkimukseni eteni välillä hitaasti, mutta sai pontta, kun ohjaajakseni tuli yliopistonlehtori, dosentti Pia Olsson. Hän, pitkäaikaisin ohjaajani, ansaitsee erityisen kiitokseni. Hän on rauhallisella, kannustavalla otteellaan ohjannut työni vaivojaan säästämättä. Hän on väsymättä vastannut lukuihin sähköpostitiedusteluihini, aina asiallisesti ja viisaasti, mutta myös paljon haastanut kysymyksillään käsikirjoitukseni eri vaiheissa ja pistänyt niin sanotusti ruotuun.

Sillä mitä syvemmälle uppouduin aiheeseen, sitä useampiin suuntiin se haarautui. Parasta ovat olleet ne kahdenkeskiset keskustelut yliopiston tiloissa, joissa olen avoimesti voinut tuoda esiin ajatuksiani, ideoitani ja myös kohtaamiani vaikeuksia. Vapauden, luottamuksen ja ymmärryksen ilmapiiri on ollut parasta näissä joskus pitkään venyneissä keskusteluissa, joiden jälkeen olen jatkanut työtäni jonkinlaisessa euforian tunteessa tai flow-tilassa.

Kansatieteen seminaariin osallistuin työni alkuvaiheessa melko säännöllisesti fyysisen välimatkan pituudesta huolimatta, sittemmin vain satunnaisesti. Onnekseni olen voinut kuitenkin jakaa tutkimukseeni liittyneitä asioita silloin tällöin muiden alojen tutkijaystävieni kanssa. Kiitän loppuvaiheen arvokkaista kommentteista yliopistonlehtori, FT Jenni Rinnettä. Kiitän myös seminaarilaisia työhöni tutustumisesta ja hyvistä huomioista. Työni esitarkastajia professori emerita Pirjo Korkiakangasta ja professori Helena Ruotsalaa kiitän arvokkaista huomioista. Kirjastoista haluan antaa erityisen kiitoksen Paltamon pienelle kunnankirjastolle, jonka apuun olen vuosien ajan voinut tukeutua kaukolainoja tilatessani.

Kiitän kaikkia niitä ystäviäni ja sukulaisiani nimeltä mainitsematta, jotka ovat kannustaneet, tukeneet ja kulkeneet vierelläni kaikki nämä vuodet. Olen saanut nauttia paitsi henkisestä tuesta myös korvaamattomasta vieraanvaraisuudesta Helsingin reissujeni aikana vuosien ajan. Kaikkia ei kiitokseni enää tavoita. Kiitän myös Valtionrautateitä turvallisista ja joskus ikimuistoisista junamatkoista. Äitiäni kiitän tuesta, mutta myös elämän haasteista, jotka ovat kasvattaneet sinnikkyytteni. Lämpimimmän kiitokseni ansaitsee elämäkumppanini, jonka myötäeläminen ja luja kannustus ovat näkyneet ennen kaikkea monenlaisena osallistumisena taakankantamiseen, puolesta-ni tehdyistä tiskivuoroista lähtien.

Kiitoksen ansaitsevat myös Kainuun metsät, joihin minulla lieene syntynyt riippuvuus jo lapsena. Niiden antamat voimavarat ovat olleet korvaamattomat.

Tutkimustani ovat taloudellisesti tukeneet Seurasaarisäätiö (kenttätöväihe), Suomen Kulttuurirahasto, Naisten Tiedesäätiö, Suomen Kulttuurirahaston Kainuun rahasto ja Helsingin yliopisto. Kiitän Suomen Muinaismuistoyhdistystä tutkimukseni ottamisesta arvostettuun julkaisusarjaansa ja Suomen Muinaismuistosäätiötä sen julkaisemisen tukemisesta.

Omistan tämän työni edesmenneille sisarilleni. Tiedän, että he olisivat iloinneet saavutuksestani.

Oulujärven rannalla Paltamon Melalahdessa 8.6.2020

Liisa Kurkinen

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimustehtävä

Kylän ukkoja istumassa kaupan penkillä, riehakas puheensorina, voipaperin nopea repäisy ja kehoitus: juoksepa hakemassa kolme silliä! Juoksin makasiiniin ja yritin kurkotella rasvasillejä korkeasta puutynnyristä roikkuen puoliksi sen sisällä. Tynnyrin reunoista sillin rasva ja haju tarttuivat mekon etumukseen ja käsivarsiin. Kaupan haju – tupakan, sillin, appelsiinin, petroolin ja navetan ynnä muiden tuoksujen sekoitus – tarttui minuun lähtemättömästi.

Tällä tavalla kasvoin jo pikkutyttönä kauppaan kiinni. Elin lapsuuteni, nuoruuteni ja vielä varhaisaikuisuuden tässä maailmassa; kuulin päivittäin tarinoita kotikyläni entisestä elämästä ja näin monenlaisia elämänkohtaloita. Tähän maailmaan palaan myös tässä tutkimuksessani.

Kauppa heijastaa yhteiskunnassa tapahtuvia muutoksia eli se on niin sanottu seuraajaelinkeino.¹ Suomalaisen yhteiskunnan suuri rakennemuutos ajoitetaan tavallisesti vuosiin 1960–75. Laineita yhteiskunnan suuresta muutoksesta koettiin sotavuosista lähtien, mutta 1960-luvulla voi puhua jo myrskystä, joka ravisteli vanhoja rakenteita. Suomi oli tuolloin historiansa suurimman muuttoliikkeen näyttämönä.² Kyseessä oli suuri yhteiskunnallinen murros, niin sanottu suuren muuton aika, jonka taustalla oli yleinen teollistumiskehitys, talouden keskittyminen ja kaupungistuminen. Elinkeino-rakenteen, väestörakenteen ja elintason muutokset vaikuttivat kaupan toimintaedellytyksiin ja siten suoraan kauppiaan työhön. Maaseudun sekatarvakaupat³ vähenivät erityisesti 1960-luvun lopusta lähtien koettiin ankara kauppojen lopetusaalto, jonka seurauksena palvelut maaseudulla heikkenivät. Samaan aikaan kauppa ajautui suureen sisäiseen muutokseen. Kaupan oma rakennemuutos oli vähittäiskaupan⁴ sopeutumista muuttuneisiin olosuhteisiin. Tästä näkyviä merkkejä olivat maaseudun tyhjät kaupakiinteistöt ja yleistyneet itsepalvelumyymälät.⁵

1 Home 1977, 123.

2 Ks. esim. Lehtonen 2005, 19.

3 Sekatarvakaupat olivat nimensä mukaisia: yleismyymälöitä, joista maaseudun asukas sai lähes kaiken, mitä tarvitsi.

4 Vähittäiskauppa, jollaisia kaikki sekatarvakaupat olivat, on tuotteiden myymistä suoraan kuluttajille. Vähittäiskaupan rakennemuutoksella tarkoitetaan jakeluverkoston eri osissa tapahtuneita muutoksia (ks. Home 1989, 24).

5 Home 1977, 123.

Maalaiskauppa on aihe, johon suurella osalla suomalaisia on jonkinlainen kosketus. Kaupoilla oli maaseutukylissä suuri merkitys, sillä ne olivat postien ja koulujen ohella kylien sosiaalisen elämän keskuksia. Kauppiaille ammattiryhmänä oli paitsi tärkeä tehtävänsä tavaroiden välittäjinä myös sosiaalinen, psykologinen ja taloudellinen roolinsa kyläyhteisössä. Kyläkauppa oli osa paikalliskulttuuria, ja kun siirtyminen keskitettyyn kulttuuriin eli paikalliskulttuurille vastakkaiseen kulttuuriekologiseen järjestelmään tapahtui, kyläkaupan uhanalaisuus oli tosiasia; kyläkauppa lajina oli tullut jo elinkaarensa laskuvaiheeseen.⁶

Rakennemuutos koski erityisesti Pohjois-Suomea. Muutokset koettelivat syvimmin juuri maaseudulla toimivia vähittäiskauppiaita, joita tutkimukseni koskee. Tutkimuksessani tarkastelen yksilöiden elämäntarinoiden kautta kauppiaan työtä ja toimintastrategioita suuressa yhteiskunnallisessa murroksessa Kainuun maaseudulla 1940-luvulta 1970–80-lukujen vaihteeseen. Lähestyn tehtävää analysoimalla haastatteluaineistoa, jossa kauppiaat ovat kuvanneet käytännön työtään ja sen mahdollista muuttumista sekä työlle annettuja merkityksiä. Haluan tutkimuksellani avata kyläkauppiaiden näkökulman elämään ja työhön kyläyhteisöissään. Tutkimuksessa kertojana on se kauppiaiden sukupolvi, joka koki vähittäiskaupan lähihistorian suurimmat muutokset. Samalla avaan tutkimuksellani kainuulaisten kylien sosiaalista todellisuutta ja elämäntapaa. Kysyn:

1. *Minkälaista oli kauppiaan arkipäiväinen toiminta yhteiskunnallisten muutosten heijastuessa siihen?*
2. *Minkälaisia toimintastrategioita ja ratkaisumalleja haastatellut kauppiaat omaksuivat elämässään ja ammatissaan rakennemuutoksen keskellä?*
3. *Minkälaista kuvaa työelämäkerroissa ja -kerronnalla rakennetaan maaseutu-kauppiaan ammatista?*

Tutkimukseni liittyy kansatieteelliseen ammattiryhmien tutkimukseen ja erityisesti vielä melko vähän kansatieteessä tutkittuun toisen maailmansodan jälkeiseen kulttuurin murrokseen,⁷ joka näkyi myös muutoksena työelämässä. Professori Ilmar Talve voi pitää ammattiryhmien kansatieteellisen tutkimuksen edelläkävijänä Suomessa. Virkaanastujaisesitelmässään vuonna 1963 hän korosti, että kansa-käsitettä olisi laajennettava maaseudun talonpoikaissäestöstä muihin ammattiryhmiin ja kaupunkilaisiin.⁸ Sittemmin ammattiryhmien tutkimus on ollut kansatieteellisen tutkimuksen keskeisenä kohteena. Viime aikoina tutkimuskohteiksi ovat nousseet muun muassa metsänhoitajat⁹, merivartijat¹⁰ ja merimiehet¹¹. Esimerkiksi Leena Paaskos-

6 Ks. Sarmela 2007, 86; Sarmela 1988, 96; myös Home 1989, 320.

7 Snellman 2003, 19.

8 Talve 1963, 138; Snellman 1996, 16.

9 Paaskoski 2008.

10 Tiili 2016.

11 Ala-Pöllänen 2017.

ki on hyödyntänyt muistitietotutkimusta tutkimuksessaan metsänhoitajista. Kansatieteilijä Helena Ruotsala on omiin kenttätöihinsä pohjautuvassa poronhoitoa käsittelevässä tutkimuksessaan *Muuttuvat palkiset* tarkastellut elinkeinossa pitkällä aikavälillä tapahtunutta muutosta kulttuuriekologisesta ja -ekonomisesta näkökulmasta. Poronhoidon merkitys pohjoisen väestölle käy tutkimuksesta hyvin ilmi. Hänen kysymyksensä on samantapainen kuin omassa tutkimuksessani: millä strategioilla turvataan toimeentulo muuttuvissa olosuhteissa?¹²

Kauppiaan ammattia ja yleensä yrittäjyyttä on kansatieteessä toistaiseksi tutkittu vähän. Ruotsissa Lars Kaijser on tarkastellut maalaiskauppiaiden asemaa vähittäiskaupan alan keskenään kilpailevilla kentillä. Hän toteaaakin, että maalaiskauppias edustaa pienyrittäjää, ammattiryhmää, jolle etnologisessa tutkimuksessa on annettu vain vähän tilaa. Hän pohtii tutkimuksessaan muun muassa kauppaan liittyviä valta-asetelmia ja sitä, kenelle kaupan reunaehtojen asettaminen kuuluu: kauppiaille, asiakkaalle vai yhteiskunnalle. Niin ikään tutkimuksessa pohditaan kauppiaiden ja heidän kilpailijoidensa, viranomaisten ja median keskinäistä vuorovaikutusta.¹³

Työni liittyy keskeisesti myös elämäkerralliseen tutkimussuuntaukseen. Tarkasteltavana ovat rajatun maantieteellisen alueen yksittäisten haastateltujen kauppiaselämäkerrat, jotka tarjoavat mahdollisuuden ymmärtää syvällisesti näiden maaseutukauppiaiden toiminnan taustalla vaikuttaneita tekijöitä ja heidän kokemuksiaan yhteiskunnan muutoksesta pienyrittäjän näkökulmasta. Vaikka haastatteluissa on kyse yksilöiden kokemuksista, niiden avulla tarkastellaan myös yleisempiä olosuhteita ja kulttuurin muutosta.¹⁴

Ruotsalainen etnologi Kjell Hansen on tarkastellut väitöstutkimuksessaan, kuinka pohjoisruotsalainen sisämaa on muuttunut sodanjälkeisellä kaudella ja kuinka alueesta on tullut *glesbygd*, syrjäseutu. Valitsemalla perifeerisen alueen Hansen problematisoi kansankodin yleistä kuvaa tuoden esiin sen, miltä hyvinvointipolitiikka näytti periferiassa. Hän tarkastelee poliittisten toimien seurauksia ja kansanomaisia reaktioita niihin. Kuitenkaan paikallisyhteisöt eivät ole olleet erityisen yhdenmukaisia.¹⁵

Näen tässä yhtenevyyttä omaan tutkimukseeni, joka myös on keskustelua marginalisoitumisen ja hyvinvointikehityksen välillä. Tutkimuksessani kyse on pohjoissuomalaisesta sisämaasta, niin sanotusta harvaan asutusta alueesta ja myös yhteiskunnallisesta murroksesta, jossa samanaikaisesti hyvinvointiyhteiskuntaa rakennettaessa osa maasta marginalisoitui. Työni nostaa esiin maalaiskauppiaiden reaktioita poliittisten toimenpiteiden seurauksiin. Myös omassa aineistossani korostuu paikallisyhteisöjen erilaisuus. Harvaanasuttujen alueiden marginaalisuus otetaan usein itsestäänselvytenä sekä asukkaiden että suunnittelijoiden taholla. Se pohjautuu alueiden maantieteelliseen syrjäisyyteen. Marginaliteetti on siis yhteydessä maantieteelliseen etäisyyteen,

12 Ruotsala 2002.

13 Kaijser 1999, 166–167.

14 Ks. myös Lehtonen 2005, 16.

15 Hansen 1998, 12–16.

mutta luonnehdinta on kuitenkin sosiaalinen ja kulttuurinen ilmaus, ja se määrittynyt nimenomaan hallitsevien alueiden näkökulmasta.¹⁶

Paikka ja alue kansatieteen ulottuvuuksina ovat yhä tärkeitä, vaikka niiden merkitys on muuttunut. Kainuu on kansatieteen piirissä hyvin vähän tutkittu alue. Yleensäkin Pohjois-Suomea koskeva kansatieteellinen tutkimus on ollut melko vähäistä. Koko Pohjois-Suomen kansatieteellistä tulkintaa hallitsee eteläsuomalainen näkökulma.¹⁷ Tutkimusalueena Kainuu on erityisen mielenkiintoinen muun muassa siksi, että maantieteellisten ja historiallisten syiden takia syrjäseuduksi eristyneenä alueella on pitempään säilynyt sellaisia piirteitä, jotka muualta ovat jo aiemmin hävinneet. Kainuu maakuntana on myös saanut kantaa paljon suomalaiseen periferiaan liitettyjä ennakkoluuloja. Lisäksi asema rajaseutuna on tuonut oman lisänsä kulttuuriin. Pohjoiset ja muut syrjäiset alueet ovat olleet Suomen raaka-ainevarastoja niin vesivoiman, metsän kuin ihmisten osalta. Myös kulttuuriekologia on vaikuttanut omalta osaltaan elinkeinojen muodostumiseen. Viime sotien jälkeisistä lähihistorian vaiheista voi mainita vesistöarakentamisen, kaivosteollisuuden nousun, metsätöön muutoksen, maatalouden kukoistuksen ja pian sen jälkeen kylien autioitumisen pakettipeltoineen ja pienviljelijän ammatin katoamisen.

Haastatellut kauppiat ovat sekä miehiä että naisia, joukossa useita kauppiaspariskuntia, jotka ovat yhdessä vastanneet kaupan toiminnasta. Olen pitänyt tärkeänä tuoda tutkimuksessani esiin naisten toiminnan kyläkauppiaina.¹⁸ Vähittäiskauppa kuuluu naisryttäjäien tärkeimpiin aloihin Suomessa. Koska tutkimuksen polttopisteessä on yksilöllinen kokemus, olen ottanut huomioon sukupuolen lisäksi muun muassa haastateltujen koulutuksen, iän ja sosioekonomisen aseman. Erityisen merkityksellisiä juuri naisten yrittäjyyttä tarkasteltaessa ovat elämänhistorian reunaehdot, sillä naisten tapa tulla yrittäjiksi ja toimia yrityksessään on kiinteästi yhteydessä heidän kotioloihinsa. Sosiaalisen näkymättömyyden on todettu olevan luonteenomaista naisten yrittäjyydelle, mutta merkityksellistä on myös tilastollinen näkymättömyys.¹⁹

Kansatieteen tärkeimpiä tehtäviä on lisätä ymmärrystä tutkimuksen kohteesta. Unkarilaisen filosofi Michael Polanyin mukaan ymmärtäminen on kätkössä olevan todellisuuden etsimistä ja löydettävissä on vain se, mikä on jo valmiina odottamassa löytäjää.²⁰ Mitä ymmärtäminen on ja miten se voidaan saavuttaa, ovat myös hermeneutiikan peruskysymyksiä. Filosofi Hans-Georg Gadamerille ymmärtäminen on juuri yhteisen merkityksen löytämistä.²¹ Tutkijan tehtävä on yrittää siirtää tämä merkitys yhdestä maailmasta toiseen eli toimia tulkkina. Hermeneutiikkaa on luonnehdittu kokonaisvaltaiseksi, luovaksi ja itsekriittiseksi ajattelu- ja työskentelytavaksi.

16 Hansen 1998, 14, 23.

17 Ks. Ruotsala 2009, 181–182, 186–187.

18 Ks. esim. Saarikoski 2008, 35.

19 Kovalainen 1993, 55, 78, 127–128, 138.

20 Polanyi 1959; Koivunen 1998, 82.

21 Gadamer 2004, 73, 207, 213, 219–220.

Juuri tuo kokonaisvaltaisuus ja luovuus ovat itseäni eniten puhutelleet. Tutkijan horisontti on kuin sormenjälki, ainoa laatuaan.²²

Olen halunnut analysoida haastateltujeni elämäkertoja todellisina ilmauksina heidän ajattelustaan ja kokemuksistaan. Tutkimusta voisi ajatella keskusteluna, jota käyn haastateltavieni ja muun aineiston kanssa. Kasvatustieteilijä Jussi T. Kosken mukaan hermeneuttinen lähestymistapa tarkoittaa toisen osapuolen näkökulman huolellista erittelyä ja yhdessä oppimista, ja hän vertaa sitä sokraattiseen dialogiin.²³ Juuri keskustelu (*logoi*) on humanistisilla tieteillä ainoa keino mahdollisimman pätevään tulkintaan.²⁴ Luovassa hermeneutiikassa tutkijan on uskontotieteilijä, filosofi Mircea Eliaden mukaan oltava avoin ilmiölle, jota tutkii. Jotta löytää ilmiöön sisältyvät merkitykset, on pyrittävä näkemään ilmiö samalla kulttuurisella, historiallisella, henkiselä ja myös kielellisellä tasolla kuin ilmiön kokijat. Tutkijan tulee eläytyä kokonaisvaltaisesti ja aidosti tutkittavien elämään ja maailmaan, jotta edellä oleva toteutuisi.²⁵

Tutkimuksen keskeiset teemat kumpuavat aineistosta eli haastatteluissa keskeisiksi nousseista keskustelunaiheista. Yksittäiset teemat korostuvat kuitenkin eri tavoin eri haastateltavien kohdalla. Tämä heijastuu myös työn rakenteeseen ja niihin teemoihin, joita tutkimuksessani käsittelen. Jokaisen temaattisen analyysiluvun loppuun olen liittänyt johtopäätösluvun, johon olen koonnut luvun keskeiset johtopäätökset. Tämän ratkaisun on tarkoitus auttaa lukijaa hahmottamaan laajan kokonaisuuden keskeisimmät havainnot. Kerrontaan on luonnollisesti vaikuttanut paljon myös se, mitä olen kysynyt. Kysymyksiini on puolestaan vaikuttanut se, mitä olen itse kokenut mutta myös aiempi kauppiaan ja työelämän tutkimukseen keskittynyt tutkimuskirjallisuus. Näitä tutkimusprosessiin vaikuttaneita tekijöitä pohdin tarkemmin seuraavissa luvuissa. Haastattelusitaatit olen osin sisentänyt, osia haastatteluista olen nostanut osaksi leipätekstiä. Nämä kohdat olen erottanut muusta tekstistä kursiivilla.

Jokainen aineistoni kauppiaista ja kaupoista ansaitsisi oman historiikkinsa. Kertomalla oman yrittäjyysspolkunsa he samalla avasivat näkymän omaan aikakauteensa. Jokainen elämäkerta tulee ymmärretyksi, kun se sijoitetaan osaksi omaa aikaansa eli omaan historialliseen asiayhteyteensä, ja samalla lisääntyy ymmärrys siitä ajasta, kulttuurista ja historiallisesta tilanteesta, jossa kauppiaat arkeaan elivät.

1.2. Aihe valitsi minut

Sen pohtiminen, miksi ja kenen ehdoilla jokin aihe valitaan, on tutkimuseettinen kysymys. Usein viitataan aiheen yhteiskunnalliseen merkitykseen. Tutkija käyttää valta-asemaansa valitessaan tutkimuskohdettaan, -aineistoaan ja -näkökulmaansa sen

²² Gadamer 2004, 40–41; Koski 1995, 86.

²³ Koski 1998, 100.

²⁴ Gadamer 2004, 10–11.

²⁵ Knuuttila 2006, 76; ks. Gothoni 1997; myös Fingerroos & Haanpää 2006, 39–40; Ruotsala 2005, 58, 64–65; Tervo 2008, 74.

suhteen, millaista tietoa tutkimuksellaan haluaa välittää.²⁶ Kuitenkaan ei ole lainkaan satunnaista, mitkä äänet menneisyydestä kuulemme.²⁷ Muisti on niin vallon kuin yhteisön identiteetin väline,²⁸ ja valtaapitävät määrittelevät ja kontrolloivat muistia.²⁹ On tärkeää saada tietoa siitä, miten yhteiskunnalliset muutokset vaikuttavat ihmisten elämään ja elinkeinomahdollisuuksiin. ”Kaupan takahuoneessa syntyneenä” ja kauppiassukuun kuuluneena henkilökohtaisen mielenkiinnon ohella velvollisuudentunto ohjasi tutkimaan kauppaan liittyvää aihetta. Taustalla valinnassa vaikutti ajatus siitä, että aihe saattaa muutoin jäädä ainakin Kainuun osalta tutkimatta. Kansatieteellisen tutkimuksen vähäisyys kotiseudustani mutta myös seuraamani suuri muutos vuosikymmenten mittaan olivat osaltaan vaikuttamassa aiheen valintaan.

Siinä missä isoisäni näyttää hakeutuneen määrätietoisesti kaupan alalle, isäni vaikuttaisi paremminkin sodan ynnä muiden vaiheiden jälkeen ajautuneen jatkamaan isänsä jalanjäljissä, kun taas oman tieni alalle katson olleen ennen kaikkea kokemani vastuun ja velvollisuuden täyttämistä. Isoisästäni, talollisen pojasta, tuli kotikylänsä ensimmäinen osuuskaupan hoitaja koulutuksenaan itseopiskelun lisäksi osuuskauppakurssi Helsingissä. Isoisä ja hänen monet veljensä olivat työväen- ja osuuskunta-aatteeeseen perehtyneitä pioneereja kotikylässään. Isoäitini, talollisen tytär, hoiti kasvavan perheen ohessa kaupan yhteydessä ollutta pirttikahvilaa, ompeli kyläläisille ja kesäisin piti täysihoitolaisiakin. Väliin tulivat muutamat työvuodet Lapissa samassa työssä, kunnes he 1920-luvun loppupuolella palasivat kotikylään ja perustivat yksityiskaupan. Pieni perheyrittäjä kaatui 1930-luvun pahaan lama-aikaan, jolloin suuri osa Kainuun pienistä kaupoista teki konkurssin; syynä oli velkakaupan suuruus ja maksamatta jääneet saatavat. Viimeiset elinvuotensa isoisä työskenteli kotipitäjäänsä kansanhuollon johtajana sodanjälkeisinä vuosina.

Isäni oli nuorena hakeutunut työhön suureen puutavarayhtiöön suorittettuaan Oulussa kauppakoulun. Tähän työhön hänellä oli myös tarkoitus palata sotaväkijälkeen, mutta syttyi sota, joka vei vuosia elämästä mutta toi elämän- ja johtajakokemusta. Sodan päätyttyä hän oli leski ja kahden pienen lapsen isä. Jatkosodan jälkeen hän palasi muutamaksi vuodeksi entiseen työpaikkaansa mutta hakeutui sitten Ruotsiin useiksi vuosiksi. Palattuaan sieltä Suomeen isänsä hautajaisiin isä perusti pian kaupan vanhempiensa entisen kaupan tilalle. Alkoi vakiintumisen aika, ja uuden avioliiton myötä perhe kasvoi yhdeksänhenkiseksi. Elämää varjostivat kuitenkin sota ja sen seuraukset monella tavalla. Lapset vuorollaan osallistuivat työhön kaupassa.

Oma työurani kaupassa alkoi varsinaisesti oppikoulun käytyäni. Isä oli tuolloin jo vakavasti sairas. Aikoinaan en kokenut itselläni olleen vaihtoehtoa jäädessäni 15-vuotiaana työhön perheeni kauppaan, vaikka unelmani oli opiskelu. Kauppaan tarvittiin apua, mutta sen palkkaamiseen ei ollut varaa, vaikka kauppa kävi hyvin. Myöskään enempään koulunkäyntiin ei ollut varaa. Elettiin maaseudun suuren murroksen ja

26 Olsson 2005, 282; Helsti 2005, 157.

27 Gadamer 2004, 8.

28 Le Goff 1992, 98, 109–110.

29 Ks. esim. Connerton 1989, 1; Makkonen 2008, 154; Peltonen 2003, 20–21.

samalla suurten kauppakuolemien aikaa. Isän kuolema murskasi lopullisesti haaveeni, ja tämä ensimmäinen epävirallinen ”kenttätyöjakso” kyläkaupassa kotikylälläni kesti 13 vuotta (1969–82). Sitä ennen olin sosiaalistunut elämäntapaan jo lapsena ja myös osallistunut monenlaiseen työhön kotitaloudessa ja vähän kaupassakin. Arkipäiväinen työ oli kokonaisvaltaista asiakaspalvelua, myyntityötä, tilausten tekemistä, suunnittelua, hinnoittelua, pakkaamista, hyllyjen täyttöä, kuorman purkua, bensasekoitusten tekemistä, veikkaustilitystä, mainosten tekoa, järjestelyä ja siivousta, kotinkuljetusta, laskujen tarkistusta ja maksamista. Monipuolisen käytännön kokemuksen lisäksi hankin myös teoreettista tietoa vähittäiskaupasta myyjä- ja kauppiaskoulutukseen osallistumalla. Haave yleissivistävästä opiskelusta toteutui iltalukion myötä 1980-luvun vaihteessa ja kotikylän jättäminen tuli ajankohtaiseksi hakeuduttuani akateemisten opintojen pariin Helsingin yliopistoon.

Tässä tutkimuksessani palaan siis juurilleni, ja samalla tämä kokemus on ollut oppimisprosessi. Kaiken taustalla lieenee halu ja pyrkimys ymmärtää elämäänsä, kokemuksiaan ja oman identiteetin rakentumistaan sekä pyrkimys ymmärtää omaan kokemushistoriaan kuuluvia asioita laajemmassa perspektiivissä. Tämä tutkimus on myös yritys tavoittaa jotain niistä hetkistä, jolloin kuulin kiehtovia tarinoita menneestä elämästä kaupan penkillä istuvien isäntien ja emäntien värikkäästi kertomina. Koska aihe niin kiinteästi liittyy itselle läpielettyyn historiaan, katson väkisinkin toisenlaisesta näkökulmasta näitä asioita kuin tutkija, jonka suhde aiheeseen on lähtökohtaisesti etäisempi. Tämä tutkimus on yksi tarina, yksi tulkinta siitä, millainen oli viime sotien jälkeisinä vuosikymmeninä toimineen kainuulaisen maalaiskauppiaan omakuva.

Omaelämäkerrallisuuteni on mukana tutkimuksessa lähinnä palvelemissa ymmärrystä. Kuitenkin Amia Lieblich on todennut elämäkerran olevan aina myös omaelämäkerrallista eli elämäkerran kirjoittaja kirjoittaa paitsi kohteestaan myös itsestään.³⁰ Tutkija voi olla vuorotellen eri rooleissa ja katsoa asioita myös eri näkökulmista.³¹ Olen miettinyt esimerkiksi sitä, kuinka paljon kokemani yhteiskunnallinen ilmapiiri vaikutti siihen, mihin asioihin huomioni aineistossa kiinnittyi. Olin herkästynt huomaamaan aineistossa vahvat ja ehkäpä myös heikommat signaalit, jotka viittasivat kerrotun ajanjakson yhteiskunnallisen ilmapiirin vaikutukseen kauppiaan työhön ja mielialaan. Jonkinlaisena yllätyksenä koin sen, kuinka yleisesti tuon ajan ilmapiiri oli koettu samaan tapaan. Se saa ajattelemaan, miten saatoin elää ja toimia omassa pienessä maailmassani tietämättä tai ymmärtämättä, että toisissa kylissä ja toisissa perheissä voitiin kamppailla samojen ongelmien kanssa. Asian ymmärtäminen laajemmin yhteiskunnallisemmaksi on antanut perspektiiviä. Noista vuosista jäivät mieleen muistot, tarinointi ja tunteet eli kaupan toiminnan kulttuurinen taso. Niistä tärkeimmäksi nousee kuitenkin vuorovaikutus, kyläläisten kanssa yhdessä eletty elämä.

30 Leskelä-Kärki 2014, 321.

31 Ks. esim. Ehn 2014.

Tutkimustani voisi luonnehtia myös kotiseudun tutkimukseksi. Tutkijan kotikenttä, oma yhteisö tai lähiympäristö on kautta aikojen kiinnostanut kansatieteilijöitä tutkimuskohteena.³² Esimerkiksi suomalaiset ja ruotsalaiset etnologit ovat löytäneet tutkimuskohteensa hyvin usein omasta kotipiiristään. Uskon myös kansatieteilijä Helena Ruotsalan ajatukseen siitä, että kenttätyö lähellä on yhtä haasteellista kuin kaukana. Kulttuurin sisällä oleminen voi jopa estää tutkijaa kysymästä tärkeitä kysymyksiä. Olen kokenut kuten hän, että oma tutkijan roolin aktivoiminen, ammatillisuus, auttoi näkemään ja tunnistamaan omassa kulttuurissa niitäkin puolia, joihin ei kulttuurin jäsenenä muutoin olisi ehkä osannut kiinnittää huomiota. Ruotsalaa oli jonkin verran haitannut se, että hän kotikentällään joutui kysymään haastateltujen mielestä ”itses-täänselvyyksiä”.³³ Niin itsekin tunsin joskus tekeväni. Alueen tuntemuksesta on myös luonnollisesti etua. On selvää, ettei Kainuu tutkimusalueena voi olla minulle mikään kliininen tutkimuskohde vaan se on enemmänkin kokonaisvaltainen ymmärrys- ja tunnetila.³⁴

Tutkimukseni on myös arjen tutkimusta. Kaupan arkiseen kulttuuriin kasvaminen ja tuon kulttuurin sisäisten merkitysten ymmärtäminen on saanut alkunsa jo lapsuudessa. Arki on näennäisestä yksinkertaisuudestaan huolimatta monimutkainen ja hyvin laaja prosessi, jonka omaksuminen ei tapahdu hetkessä. Tuskin olisin osannut samalla tavalla hahmottaa muiden kokemuksia ja tuntemuksia, jos yksilöllistä, omaa kokemusta aiheesta ei olisi.³⁵ Kuten kulttuuriantropologi Margaret Mead on todennut, aineistonkeruumenetelmien ollessa miten pitkälle vakioituja tahansa, kenttätyö on aina yksilöllinen kokemus.³⁶

Tässä tutkimusaiheessa omalla kohdallani aktivoitui myös se kollektiivinen tieto ja arvomaailma, johon olin ollut kiinnittyneenä. Pohtiessaan tiedon luonnetta Hannele Koivunen nojaa Polanyiin, joka loi filosofiassaan hiljaiseksi tiedoksi suomennetun käsitteen ”tacit knowledge”. Hän määrittelee sen tiedon toiseksi lajiksi, jota ei voi käsitellä samalla tavoin kuin selväsanaista tietoa. Juuri tämän hiljaisen tiedon kautta ihminen hänen mukaansa ymmärtää, milloin selväsanaisten tieto on totta, koska ”ihminen tietää aina enemmän kuin voimme kertoa tai kuvata”. Hänen mukaansa tieteellisessäkin tutkimuksessa suuri osa vaikuttavaa tietoa on peräisin tältä alueelta. Polanyin ajattelun mukaan kaikki todellinen tieto on joko hiljaista tietoa tai perustuu siihen. Hiljaisen tietämisen teoriassa Polanyin keskeinen tiedon käsite on traditio (josta käytän myös perinne-nimitystä), joka kuvaa sitä, miten tietoa siirretään sosi-aalisessa asiayhteydessä. Traditio on yksilön ulkopuolinen arvojen järjestelmä, johon sisältyy yhteisön hiljaisen tiedon kokemusvarasto. Yksilön persoonallinen tieto ei siis ole sama kuin hänen omakohtainen tietonsa, vaan siihen sisältyy paljon kollektiivista

32 Ks. esim. Ehn 1996, 97.

33 Ruotsala 2005, 46–49, 68–69.

34 Ks. Lähtenmäki 2001, 53; Snellman 2003, 11.

35 Ks. Knuuttila 2006, 72–73, 307.

36 Mead 1977, 3–4.

hiljaista tietoa. Tätä tradition antamaa taustaa vasten myös määrittelen itseni, eivätkä esimerkiksi arvot ole omakohtaisia vaan osa tällä tavoin siirtyvää hiljaista tietoa.³⁷

Näin myös oman tutkimukseni kohdalla ajattelen, että ymmärrykseni kautta tuon esiin sitä todellisuutta, joka oli olemassa mutta verhottuna. Tutkijan tehtäväksi jää verhojen vetäminen sivuun ja yritys lisätä tietoa tutkimastaan aiheesta käyttäen tässä välitystehtävässä kaikkea omaa kokemuseräistä tai muuta hiljaista tietoa. Tämän tiedon ymmärtävät aidosti vain ne, joilla itsellään on suunnilleen vastaava kokemus.³⁸ Orvar Löfgren puhuu etnologin hiljaisesta tiedosta, haju- ja jälkiaistista ja etnologisesta perspektiivistä, etnologin katseesta ja otteesta.³⁹ Tässä puhun tutkijan hiljaisesta tiedosta, mutta käytän analyysikappaleissa hiljaisen tiedon sijasta termiä kokemusjohteinen tieto, koska katson sen kuvaavan paremmin tässä tarkoittamaani tiedon luonnetta: kokemuksista (taidosta, valmiudesta, ymmärryksestä) johdettavissa olevaa tietoa.⁴⁰

Ihmisen kyky ymmärtää on riippuvaista myös hänen kyvystään olla osallinen. Kulttuuriantropologi Csikszentmihalyihin viitaten Koski toteaa, ettei ihminen voi olla luova sellaisella vertauskuvallisella alueella, jota ei tunne, sillä luovuus edellyttää kentän perinteiden, sääntöjen ja perusteiden tuntemista. Tätä sosiologi Pierre Bourdieu on kutsunut kulttuuriseksi pääomaksi.⁴¹ Luovan ihmisen kyky käyttää hyväkseen kulttuurinsa informaatiota omiin tarpeisiinsa myös yleisesti paranee iän myötä.⁴² Etnologi Bo Lönnqvist on todennut, että tutkijan tulisi asettaa kaksi kysymystä kuvatessaan kulttuuria: miten hän parhaiten tavoittaa kohteen ymmärrysmaailman ja millä keinoin on mahdollista välittää se muille.⁴³ Kun tutkimus tehdään tiedostaen ja läpinäkyvästi, ei merkitse paljonkaan se, otammeko etäisyyttä kohteeseemme vai päinvastoin. Tiivis yhteys kohteeseen samoin kuin tunneprosessi voivat edesauttaa tutkimusta paljonkin.⁴⁴

Viime vuosina on noussut esiin pohdinta empatian ja niin sanotun etnografisen herkkyyden osuudesta tutkijan työvälineinä, samoin itse koetun ja ruumiillisen näkökulman merkityksestä tutkimuksessa.⁴⁵ Empatian on katsottu olevan keino päästä yhteyteen oman ja tutkittavien ruumiin tiedon kanssa, jota kautta tutkimuskohteen liittyvä tieto ja ymmärrys lisääntyvät. Tämä edesauttaa tutkijaa näkemään tutkimusaiheensa merkitykselliset asiat.⁴⁶ Toisaalta esimerkiksi sosiologi Matti Kortteinen korosti jo 1980-luvun alussa haastattelemisen edellyttävän empatiaa, eläytymistä ja

37 Koivunen 1998, 77–82, 100; ks. Polanyi 1959.

38 Ks. myös Helsti 2000, 45.

39 Löfgren 1996, 15.

40 Ks. Venkula 2008, 110–111.

41 Bourdieu 1984 [1979].

42 Koski 1998, 155–159; ks. myös Knuuttila 2006, 76.

43 Lönnqvist 1990, 22; ks. myös Hulda-Halldórsdóttir 2014, 183.

44 Leskelä-Kärki 2014, 328; ks. myös Meriläinen-Hyvärinen 2014, 210.

45 Ks. esim. Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 19; Honkasalo 2008.

46 Aromaa & Tiili 2014, 274; ks. myös Jokinen 1996, 199–200.

myötelämistä, aitoa ymmärtämistä.⁴⁷ Olen vakuuttunut siitä, että tutkijan kyky eläytyä ja olla läsnä kokonaisvaltaisesti vaikuttaa suuresti saatuun aineistoon.

Tutkija on oman tutkimuksensa keskeinen tutkimusväline. Katson elämäkokemukseni vaikuttaneen jo aiheenvalinnasta lähtien hyvin paljon siihen, mitä näen ja kuulen ja miten näkemäni ja kuulemani tulkitseen. Määrittelen haastateltavani, heidän kokemuksensa, tekemisensä ja ajatuksensa oman ymmärrykseni, kokemukseni ja tunteideni kautta. Oma kokemus yhdentyy tulkintaan joko tietoisesti tai tiedostamatta. Omien lähtökohtien esiin tuominen ja omakohtaisuuden avoin myöntäminen ovatkin kansatieteellisen tutkimuksen lähtökohtia. Paikantuminen ja reflektointi ovat tutkimusprosessin keskeisiä elementtejä omakohtaisuuden ja osittaisuuden vuoksi.⁴⁸

Tulkintahorisontit tutkimuksessani toivon mukaan ovat laajenneet ja monimuotoistuneet ajan kuluessa samalla kun itsearviointi on lisääntynyt. Omien ratkaisujen arviointi on koko tutkimusprosessin läpikäyvä tiheä seula. Gadamerin mukaan tutkijan on välttämätöntä tunnustaa oma riippuvuutensa, sillä mikäli hän kokee itsensä vapaaksi, vaikkei sitä ole, hän on entistä riippuvaisempi.⁴⁹ On selvää, että jokaisella tutkijalla on omakohtainen tietoisuutensa ja oma kulttuurinen ja sosiaalinen taustansa, joka aina vaikuttaa tutkimuksessa.⁵⁰ Jokaisen oma ajattelumalli on hänen viitekeh्यksensä, merkitysperspektiivinsä, jota voi sanoa myös paradigmatoksi, rakennelmaksi, johon sisältyvät psykologiset ja kulttuuriset oletukset. Paradigmat muodostavat ajattelulle, kanssakäymiselle ja käyttäytymiselle viitekehyksiä, kartoja, rajoja ja perusoletuksia, ja arvomme, uskomuksemme ja kielikuvamme toistuvat kielessämme.⁵¹

Tutkimusteksti on tulos itseni ja haastateltujeni välisestä vuoropuhelusta. Sekin, mitkä näkökulmat, keskustelut ja tulkintanaäköalat ja mikä kirjallisuus ovat olleet tärkeitä tutkimuksen kulun eri aikoina, liittyy tutkijan paikantumiseen. Monet seikat liittyvät toisiinsa, esimerkiksi oman äänen ja näkökulman löytäminen, jopa kielikuvien valinnat.⁵² Vaikka käytän omaa elämänhistoriaani tutkimuksen välineenä, ei ymmärrys tule pelkästään omista kokemuksistani. Ihmistieteiden erityisluonteeseen kuuluu se, että tutkija ja tutkimuksen kohde jo lähtökohtaisesti ovat kietoutuneet yhteen ja jakavat yhteiset merkitykset.

1.3. Kentällä Kainuussa – haastattelut tutkimusmenetelmänä

Koska lähtökohtana on, että kauppiaiden oma ääni, omat kokemukset ja käsitykset asioista tulevat kuuluviin, tärkein ja ensisijainen tutkimusmateriaalini on kauppiaiden haastattelut. Kenttätö on tärkeä käsite kansatieteen tutkimuksessa, sen on jopa

47 Kortteinen 1982, 309; ks. myös Heinonen 2008, 256; Snellman 2003, 23.

48 Ks. esim. Fingerroos & Jouhki 2014, 88; Manka & Manka 2016, 171.

49 Gadamer 2004, 10.

50 Ehn 1996, 94; ks. myös Åström 2005, 29; Knuuttila 2006, 76.

51 Manka 2006, 200.

52 Ks. Vilkkio 1997, 29–32, 185.

sanottu luonnehtivan tieteenalaa. Myös omassa tutkimuksessani se on ollut tärkeä menetelmä. Tutkimuksen aineiston tuottaminen ei ole keruuta vaan osallistumista, vuorovaikutusta ja ymmärrystä, jossa tavoitteena on päästä aidosti lähelle tutkimuskohdetta.⁵³ Etnologi Orvar Löfgren puhuu etnologin kenttätömentaliteetista.⁵⁴ Kansatieteilijä ei liiku kentällä kuin tutkija laboratoriossa, vaan etnologi Billy Ehn vertaa työskentelyä ehtymättömään virtaan kaikkine tapahtumineen ja tunteineen.⁵⁵

Oma kenttätutkimukseni sisältää Kainuussa kesällä 1996 tekemäni 37 maalaiskaupiaan haastattelut ja omat muistiinpanot, kenttäpäiväkirjat sekä ottamani valokuvat. Kaikki Kainuun silloiset maalaiskunnat, Hyrynsalmi, Paltamo, Puolanka, Ristijärvi, Sotkamo, Suomussalmi, Vaala ja Vuolijoki ovat edustettuina. Myös kuhmolaiset kauppiat ovat osana tutkimusta, vaikka Kuhmosta tuli kaupunki vuonna 1986. Kuhmo kuitenkin koostuu suurelta osin maaseutukylistä, joista osa sijaitsee kaukana keskustajamasta, josta käytän tutkimuksessa kirkonkylä-nimitystä. Selkeä kaupunkikeskus, Kajaani, jää tutkimuksen ulkopuolelle.⁵⁶ Tutkimuspaikkakuntani voidaan jakaa myös seuraavasti: Oulujärven ympäristö (Paltamo, Vaala, Vuolijoki), Vaara-Kainuu (Hyrynsalmi, Puolanka, Ristijärvi, Sotkamo) ja Metsä-Kainuu (Kuhmo, Suomussalmi).

Haastateltavien valinta oli harkinnanvaraista. Pyrin löytämään haastateltavia kaikista Kainuun kunnista ja erilaisilta kyliltä, jotta alueellinen kattavuus olisi hyvä. Edustettuina ovat sekä pienissä kyläkaupoissa toimineet että kirkonkyläien isohkoissa kaupoissa elämänuransa tehneet kauppiat. Haastateltuja on verraten suuri määrä, mikä mahdollistaa alueen kauppiaiden ja heidän toimintaolosuhteidensa monipuolisen kuvauksen. Myös alueelliset erityispiirteet tulevat ainakin jossain määrin esiin. Käytännössä haastateltavien etsiminen tapahtui usein niin, että soitin alueen kuntiin ja kysyin sieltä hyvän paikallistuntemuksen omaavien henkilöiden yhteystietoja. Otin yhteyttä näihin avainhenkilöihin ja sain paikkakunnalla vaikuttavien/vaikuttaneiden kauppiaiden nimiä. Ensimmäiset yhteystiedot sain kuitenkin äitini kautta ja joitakin sain Kainuun museosta. Osa haastateltavista löytyi lumipallomenetelmällä eli haastatellut ehdottivat uusia henkilöitä haastateltaviksi.⁵⁷

Tekemiäni haastatteluja voi luonnehtia elämäkerrallisiksi teemahaastatteluiksi. Tässä haastattelussa aihepiirit ovat etukäteen suunnitellut, mutta toteutetaan yksilöllisesti, joten niiden laajuus ja teemojen järjestys vaihtelevat.⁵⁸ Teemahaastatteluissa

53 Esim. Aull Davies 1999; Kortelainen 2008, 110; Niskanen & Turunen 2007, 86; Ruotsala 2005, 47.

54 Löfgren 1996, 77–78.

55 Ehn 1996, 123–124.

56 Esimerkiksi sosiologi Riitta Höglbacka (2003, 20) käyttää tutkimuksessaan niin sanottua suppeaa määritelmää maaseudusta, jossa varsinainen maaseutu tarkoittaa haja-asutusalueita ja alle 500 asukkaan taajamia. Kylä on kuntaa pienempi hallinnollinen yksikkö, mutta yleisessä kielenkäytössä kylää ajatellaan usein toisiaan lähellä olevien talojen kokonaisuutena. Kylässä asutus on usein melko yhtenäistä ja kyläläiset kokevat kuuluvansa omaan kyläänsä yhteisön jäseninä. Maaseututaajama on määritelty maaseutukunnan tiiviisti rakennetuksi, vähintään 200 asukkaan rakennusryhmäksi. (Alalammi 1993, 130–131, 181.) Käsite on kuitenkin verraten uusi. Kyläkauppa-nimitystä käytetään nykyään joskus synonyyminä lähikaupalle, joka voi sijaita suuressakin asutuskeskuksessa. Itse käytän nimitystä vain tarkoittaessani maaseutukylässä toimivaa vähittäiskauppaa.

57 Ks. esim. Ruotsala 2005, 50–51; Pöysä 2006, 239; Snellman 2003, 22.

58 Ks. myös Ruotsala 2005, 65; Tervo 2008, 92.

kyse on aina vuorovaikutustilanteesta.⁵⁹ Lähdin liikkeelle kysymysrungosta, jota pyrin noudattamaan, mutta annoin haastateltavalle mahdollisuuden myös keskittyä kertomuksessaan itselleen tärkeisiin asioihin ja kokemuksiin. Tutkimusteemat eivät olleet haastatteluja tehdessäni lopullisesti hahmottuneet, ja siksikin haastattelut jäsentyivät pitkälti haastateltavien mukaan. Haastattelujen pääteemat olivat tausta (vanhemmat, perhesuhteet, koulutus), kauppaura, henkilökunta, asiakaskunta, palvelut, uutuudet, talous ja sivuansiot.

Toiset haastattelut muodostuivat tarkemmiksi ja yksityiskohtaisemmiksi, toiset jäivät yleisluontoisemmalle tasolle. Vaikka vastaukset kysymyksiini olivat yksilöllisiä, oli myös hämmästyttävänkin paljon hyvin samankaltaisia vastauksia. Työvälineeni olivat klassiset: kynä, paperia, muistivihko, kenttäpäiväkirja, kamera, ja osin myös kasettinauhuri sekä valmius seikkailuun, sillä sellaiseksi uppoutumisen vieraiden ihmisten elämänkohtaloihin ja samalla omaan menneisyyteeni koin. Kansatieteilijän työn parasta antia ja opettavaisinta ja sykähdyttävintä työsarkaa itselleni ovat aina olleet ihmisten kohtaamiset ja intensiivinen paneutuminen asioihin, jotka heidän elämässään ovat olleet tärkeitä. Pidin päiväkirjaa kenttätöajalta. Kirjoitin siihen haastateltavien kohtaamisesta, haastattelun sujumisesta, ilmapiiristä ja käytännön järjestelyistä, tarjoiluun ja matkankulkuun saakka. Dokumentoin haastattelemiani henkilöitä ja kaupparakennuksia myös valokuvaamalla, mutta valokuvat ovat toimineet analyysissäni ennen kaikkea oman muistamiseni tukena, ei varsinaisina analyysin kohteina. Tutkijat ovat korostaneet kenttämuistiinpanojen tärkeyttä muun muassa tulkintoja tehtäessä, sillä niistä käyvät ilmi tutkijan havainnot, tunnelmat ja tulkinnat.⁶⁰

Kaikista haastatteluista on muistiinpanot, joiden pohjalta kirjoitin analyysivaihetta varten tekstitiedostot. Litteraatioita on yhdeksältä henkilöltä, koska nauhuri oli käytössäni vain osan aikaa. Tuolloin ei ollut myöskään tarpeeksi tiedostettu, miten tärkeää olisi saada haastattelu kokonaisuudessaan talteen. Toisaalta esimerkiksi Karina Lukin suhtautuukin melko kriittisesti ohjeeseen, että kaikki haastattelut tulisi nauhoittaa, sillä kaikki eivät ole tottuneet olemaan haastateltavina ja saattavat vierastaa nauhalle puhumista.⁶¹ Tämä tuli myös kenttätöössäni esiin. Sekin tiedetään, että tekniikka osaltaan vaikuttaa aineistoon monellakin tavalla: se voi esimerkiksi muuttaa tutkittavan suhtautumista tutkijaan.⁶² Koska litteraatioita on vain osasta haastatteluja, suorat lainaukset ja kerronnan tapaan liittyvät tulkinnat pohjautuvat ensisijaisesti näihin nauhoitettuihin ja litteroituihin haastatteluihin. Muu materiaali tukee tätä aineistoa erityisesti kauppiaan uraan ja siihen liittyviin kokemuksiin keskittyvissä osissa.

Haastattelumateriaali on hallussani, ja tutkimuksen valmistuttua tulen hävittämään sen. Päädyin tähän ratkaisuun ensiksikin, koska en haastatteluja tehdessäni pyytänyt suostumusta arkistointiin, ja toiseksi siksi, että osalle haastatteluista jouduin lupamaan, että materiaali on vain omassa käytössäni. Kertoessani, että tulen tekemään

59 Hirsjärvi & Hurme 2001, 48.

60 Ruotsala 2005, 71; Aull Davies 1999; ks. myös Hansen 1998, 32.

61 Lukin 2008, 65.

62 Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 17.

tutkimuksen Helsingin yliopistoon, huomasin sen myönteiseksi signaaliksi. Luottamuksellisuus kuuluu tutkimuksen eettisiin periaatteisiin ja sekin toimii perusteluna sille, etten ole tallentanut aineistoani julkiseen arkistoon. Muutamat tutkijat ovatkin asettaneet julkisen arkiston kyseenalaiseksi säilytyspaikaksi hyvin henkilökohtaista tietoa sisältävälle aineistolle, koska yksityisyyden suoja voi tällöin olla vaarassa.⁶³ Myös kysymys yksilön tietosuojasta ja tekijänoikeuksista on jatkuvasti tarkentunut: kysymykset siitä, mitä saa julkisesti esittää ja kenellä on valta päättää, mitä ja miten asioista kerrotaan, ovat nousseet aiempaa tärkeämmiksi pohdinnan kohteiksi myös muistitietotutkimuksessa.⁶⁴

Varsinaisista haastateltavista miehiä oli 18 ja naisia 19. Olen muuttanut haastattelujen nimet eikä paikkakuntaa tai kylää mainita haastattelun yhteydessä. Viitteissä haastateltuihin viitataan numeroilla 1–37. Näistä kauppiaspariskuntia oli yhdeksän, ja osan haastatteluista toteutinkin parihaastatteluna, mutta viideltä kauppiasparilta haastattelu on vain toiselta osapuolelta.

Leskeksi jääneitä kauppiaita, joiden puoliso oli myös työskennellyt kauppiaana, oli yksi mies ja viisi naista. Heidän sodanjälkeisinä vuosikymmeninä kyläkauppiaina toimineet puolisonsa olivat jo edesmenneitä paljon ennen kuin kiersin ympäri Kainuuta haastateltavia etsien. Lisäksi haastattelin kahta leskeä, jotka eivät itse olleet toimineet kauppiaina; heistä toinen kertoi isänsä ja toinen miehensä ja hieman poikansa kauppiasurasta. Haastatteluista kauppiaista muutamaa voisi luonnehtia avaininformanteiksi⁶⁵, jotka olivat tiedoiltaan laaja-alaisia ja kertoivat paljon ja monipuolisesti ja joihin viitataan tutkimuksessa muita useammin. Haastattelukäynnistä kieltäytyi varsinaisesti vain yksi henkilökohtaisista syistä. Tutkimuskohteina ovat siis ensisijaisesti haastattelemani kauppiaat, mutta he myös kertoivat joko edesmenneestä kauppiaspuoliosastaan tai kauppiaspolvesta. Tästä johtuen ensi käden tietojen lisäksi aineistossa on runsaasti myös toisen käden tietoja. Kyseessä on siis osaksi muistitiedon eli omakoh- taisen tiedon ohella jo perimätieto eli sukupolvelta toiselle siirtynyt tieto. Lähes kaikki haastatellut olivat toimineet K-kauppiaana⁶⁶, yksi Spar-kauppiaana⁶⁷. En kuitenkaan aina tiennyt etukäteen, mihin ryhmään kuuluvasta yksityiskauppiaasta oli kyse.

Haastatellut olivat syntyneet vuosien 1911 ja 1942 välisenä aikana. Kymmenluvulla syntyneitä oli useita, suurin osa kuitenkin 1920- ja 1930-luvuilla syntyneitä, ja nuorimmat 1940-luvulla, joten heidän kauppauransa oli alkanut vasta 1960-luvulta. Valtaosa näistä kauppiaista oli alun perin kainuulaisia, vain yhdeksän oli syntynyt Kainuun ulkopuolella. Useimmat olivat tehneet työnsä samassa kylässä koko uransa ajan, ja useille kyse oli myös syntymäpaikkakunnasta. Varsinaisissa maalaishäissä pääasiallisesti oli toiminut 27, heistä kaksi taajamiksi luetuissa, ja pääasiallisesti kir-

63 Pöysä & Timonen 2004, 242.

64 Fingerroos & Kurki 2008, 10.

65 Ks. Ruotsala 2005, 55.

66 K-kauppias on yksityisyrittäjä, joka on oikeutettu toimimaan K-kauppiaana, kun sitoutuu noudattamaan mää- rättyjä velvoitteita.

67 Spar-kauppias oli ketjuyrittäjä kansainvälisessä päivittäistavaran tukku- ja vähittäiskaupan yrityksessä.

konkylissä oli toiminut 10. Haastatteluhetkellä suurin osa oli jo eläkkeellä kauppiaan työstä, ja heidän kohdallaan koko työura ja pitkä elämänsä oli siis jo nähtävissä. Eläkeläisenä työ ei ollut enää useimmille ajankohtainen asia. Tällöin oli ehkä myös helpompi olla avoin, kun asioita tarkasteli jo ajallisesti etäämpää. Haastattelut tein haastateltavieni kotona ja muutamassa tapauksessa vielä toiminnassa olevien kauppojen konttorihuoneessa.

Sovittaessa haastattelusta olimme jo tutustuneet puhelimessa jonkin verran. Haastattelut kestivät tavallisesti useita tunteja, keskimäärin kahdesta ja puolesta kolmeen tuntiin. Tutkija jättää aina suoraan tai epäsuorasti jälkensä haastattelutekstiin,⁶⁸ ja vastaavasti kenttätyö jättää aina jälkensä tutkijaan. Se voi olla myös tutkimusmatka omaan itseen.⁶⁹ On etuoikeus päästä kurkistamaan vieraan ihmisen elämään. Se voi myös olla hyvin voimakas kokemus, joka vielä vuosien kuluttua muistuu mieleen: tunnelmat, tuoksut ja maut, joita kenttätyötä tehdessäni olin kokenut, välittyivät edelleen aineistosta sitä analysoidessani.

Olen kiitollinen haastateltujen vilpittömyydestä ja auttamishalusta, joka tuli monin tavoin esiin. Suhtautuminen aineiston tallentamiseen aiheesta oli erittäin myönteistä, samoin suhtautuminen tutkijaan. Laajalla alueella pitkien välimatkojen etäisyydeltä tavoitettavat haastateltavat vaativat myös käytännön järjestelyjä, jotka sujuivat hienosti haastateltavien auttamishalun ja vieraanvaraisuuden turvin. He myös kokivat haastattelun tärkeänä perinteen tallentamisena. Useat kauppiat olivat myös säilyttäneet erilaisia kaupan historiaan liittyviä asiapapereita ja esineitä vanhoista kauppa- kalusteista lähtien. Haastattelut voidaankin kokea merkittävänä arvonantona haastateltavan työlle, elämälle ja persoonalle. Haastattelu voi lähestyä myös terapeutista keskustelua silloin, kun tuodaan esiin ja työskennetään henkilökohtaisia kokemuksia ja ongelmia. Haastattelu voi olla jopa sävyltään tunnustuksellinen.⁷⁰ Haastatteluissa kerrotut puhuvat koko siihenastisen elämänsä näköalapaikalta.⁷¹ Jälkeenpäin olen miettinyt, vaikuttiko saamaani materiaaliin jollain tavoin se, että tein haastattelut suuren laman jälkitunnelmissa 1990-luvun puolivälissä. Oliko kenties joidenkin haastateltujen suhtautumisessa pessimistisempiä mielialoja laman läheisyydestä johtuen. Aineiston yleisilme ei mielestäni kuitenkaan ole kielteinen, vaikka se sisältääkin kielteisiä kommentteja, pessimismiiä ja kärjekkäitäkin kannanottoja.

Itse haastattelutilanne – vaikkakin etukäteen suunniteltu – saattoi yllättää. Ehkäpä suurin virhe, jonka haastatteluja tehdessäni tein, oli joissakin tapauksissa ryhtyä tekemään haastattelua puutteellisten ennakkotietojen turvin. Tällöin saatoin keskittyä haastattelemaan vain miespuolista kauppiasta, vaikka – kuten myöhemmin kävi ilmi – puoliset olivat työskennelleet kaupassa tasaveroisesti tai nainen oli se ”*enempi kauppias*”. Yhteishaastatteluissa on myös oma problematiikkansa; esimerkiksi yksi tallenne on varsin sekava, koska puheet menevät osin päällekkäin. Parihaastattelua tehdessäni

68 Bringeus 1990, 201; ks. myös Niskanen & Turunen 2007, 84.

69 Ehn & Klein 1994, 14; Ruotsala 2005, 47, 66, 73–74.

70 Ks. Ehn 1996, 127, 131, 133; myös Knuuttila ym. 2016, 251; Niskanen & Turunen 2007, 89; Ruotsala 2005, 56, 67.

71 Paaskoski 2008, 148; Hoikkala 1999, 399.

pariskunnan toinen osapuoli (nainen) saattoi myös vetäytyä hieman sivuun ja myö-
täillä aktiivisempaa osapuolta;⁷² kahvinkeitäjän roolikin hänellä tässä tilanteessa oli.⁷³

Kaikelle laadulliselle tutkimukselle on yhteistä tavoite saada tietoa vuorovaikutuk-
sen kautta tutkittavien näkökulmista.⁷⁴ Siihen, millaista tietoa haastattelujen avulla
saadaan, vaikuttaa se, millaiseksi haastattelutilanne eri vaiheineen ja sattumuksineen
muodostuu.⁷⁵ Vaikka käytänkin sanaa haastattelu, olisi monin paikoin keskustelu osu-
vampi termi kuvaamaan vuorovaikutusta. Myös Ehn toteaa, että luottamuksellisen ja
intiimin luonteen saavissa haastatteluissa tutkija on enemmänkin keskustelukump-
pani; hän käyttää jopa romanssi-nimitystä tilanteesta, jossa myönteinen huomio ja
ymmärrys saavat aikaan hyvin läheisen ilmapiirin.⁷⁶ Varsinkin, kun tarkoituksena on
mahdollisimman syvä ymmärrys, keskustelu on parempi vaihtoehto kuin pelkkä tie-
tojen tuottaminen haastatteleamalla, sillä vuoropuhelu voidaan ymmärtää keskinäisen
ymmärtämisen perustana.⁷⁷

Haastattelijan on haastattelutilanteessa myös annettava jotakin itsestään.⁷⁸ Itse ker-
roin kaikille, mistä olen kotoisin ja minkälaisesta perheestä lähtöisin ja myös mitä
opiskelen ja miksi olen haastatteluja tekemässä.⁷⁹ Samankaltaisissa olosuhteissa toi-
mimisesta ja elämänkokemusten samankaltaisuudesta syntyy yhteistä ymmärrystä.⁸⁰
Minut katsottiin sisäpiiriin kuuluvaksi. Huomasin useasti haastattelun alussa, miten
tieto taustastani vaikutti vapauttavasti; luulen, että ainakin osa haastatelluista saattoi
tällöin luopua tietynlaisesta roolimistä. Joissakin haastatteluissa saatettiin kysyä,
miten olin itse kokenut jonkin asian. Myös kokemus paikasta yhdisti minua haastatel-
taviin. Kainuu on laajahko alue, mutta vähäväkinen: kun haastattelijan kainuulaisuus
selviää, pian kysytäänkin jo vanhempien nimiä.⁸¹ Kansatieteilijä Hanna Snellman on
tutkimuksessaan tuonut esille, että jo pohjoisesta kotoisin oleminen riitti monille te-
kemään ihmisestä läheisen.⁸² Huomiota on kiinnitetty myös siihen, että haastatelta-
van lähtöalueen paikallismaantieteen ja murteen tuntemus luo tunteen yhteenkuu-
luvuudesta.⁸³ Kainuuseen palatessani puheeni taipui pian tutulle murteelle. Useiden
iäkkäiden miesten suhtautumista itseäni voisi luonnehtia varsin isälliseksi ja etenkin
yhden naishaastateltavan suhtautumista äidilliseksi.⁸⁴ Erityinen leima haastatteluun
tuli siitäkin, kun kävi ilmi, että yksi haastateltavani oli jossain vaiheessa sota-aikaan

72 Ks. Hakulinen & Lautamatti 1988, 175.

73 Ks. myös Fingerroos & Jouhki 2014, 102; Lukin 2008, 77.

74 Ks. esim. Eskola & Suoranta 1998, 64.

75 Ks. esim. Knuuttila 2006, 76; Snellman 2003, 22–25; Gothóni 1997.

76 Ehn 1996, 133.

77 Gadamer 2004, 74.

78 Ks. esim. Ruotsala 2005, 58; Snellman 2003, 23–24.

79 Ks. esim. Wolf-Knuts 2000, 31.

80 Ks. myös Marttila 2014, 379, 381.

81 Ks. Snellman 1996, 30.

82 Snellman 2003, 24.

83 Esim. Wolf-Knuts 2000, 23.

84 Ks. Snellman 1996, 31.

palvellut samassa komppaniassa Uhtualla isäni kanssa ja samoin toisen haastateltavani veli oli aikoinaan ollut isäni joukoissa.

Haastattelut olivat elämäkerrallisia haastatteluja, ja muisti on elämäkerran tuottamisen edellytys. Akateeminen muistitietotutkimus on jo lähtökohdiltaan monitieteistä ja monimetodista; yhtäältä se on metodologinen haaste tekijöille ja lukijoille, toisaalta se mahdollistaa yhteistyön muuten etäisten alojen kesken. Mikään tieteenala ei omista muistia, mutta monet haluavat löytää yhteyden kulttuurin ja muistin välillä.⁸⁵ Etnologi Pirjo Korkiakankaan mukaan muistitieto luonnehtii etnologista tutkimusta ja kuuluu oleellisesti sen paradigmaan sekä käsitteenä että tutkimusaineistona.⁸⁶ Korkiakangas itse on tutkinut arkielämää muistamisen ja muistelun kautta. Kokonaisvaltaisemmin muistia ja muistiaineistoja suomalaisessa kulttuurin- ja perinteetutkimuksessa on käytetty 1990-luvulta alkaen, ja aineistojen hyödyntäminen on samalla monipuolistunut. Muistitieto-termi etnologiassa kuvaa tiedon erityisluonnetta; usein se on tutkimuksessa ensisijaisena materiaalina, ja keskeisenä tavoitteena on tuoda esiin sen moniäänisyys ja sisällöllinen monimuotoisuus.⁸⁷

Suomalainen muistitietotutkimus on ammentanut vaikutteita englantilaisesta ja yhdysvaltalaisesta oral history -suuntauksesta, jossa keskeisenä tavoitteena on antaa ääni ihmisryhmille, jotka aiemmin ovat jääneet tutkimuksen ulkopuolelle.⁸⁸ Tässä tutkimuksessa tuon yhden ryhmän – kainuulaisten maalaiskauppiaiden – äänen esiin. 1990-luvun loppuun ajoittuvan muistitietotutkimuksen nousun voidaan nähdä linkittyvän myös samanaikaiseen mikrohistorialliseen kiinnostukseen ihmisten arkea ja kokemuksia kohtaan.⁸⁹

Muistitietotutkimuksen tavoitteena ei ole esittää menneisyyttä sellaisena kuin se kenties on ollut, vaan avata sitä inhimillisesti rakentuneena ja aina uudelleen merkityksellistettynä.⁹⁰ Muistitieto onkin erityistä siinä mielessä, että se kertoo enemmän merkityksistä kuin tapahtumista,⁹¹ ja muistitietohaastattelussa ennemminkin tuotetaan kuin tallennetaan tulkintoja menneisyydestä. Muistelupuhetta tutkineen Taina Ukkosen mukaan menneitä muisteleva ja tulkitseva kertoja ei vain tarkastele omaa elämänsä vaan käsittelee samalla muita ihmisiä koskevia historiallisia tapahtumia ja suhteuttaa omat elämänvaiheensa yleiseen historiaan, siksi muistelua tutkitaan myös tulkintana historiasta.⁹² Muistitietoa voidaan etnologisessa tutkimuksessa lähestyä tutkimuksen kohteena, jolloin tutkitaan esimerkiksi muistelun prosessia. Tai muistitiedon voi ymmärtää aineiston erityispiirteenä, jolloin täytyy tulkinnassa ottaa huomioon se, että kyse on menneisyyden tulkinnasta muisteluhetkestä käsin. Tutkimuksessani muistitieto on ensisijaisesti lähteenä. Lähestyn aineistoja sekä kuvauksina

85 Erll 2011, 1–2; Fingerroos & Haanpää 2006, 17, 21, 44.

86 Korkiakangas 1996, 318.

87 Korkiakangas 2006, 123–125.

88 Korkiakangas 2006, 125.

89 Fingerroos & Haanpää 2006, 31, 44.

90 Bruner 1986, 153; Erll 2011, 4–5; ks. Tervo 2008, 70.

91 Esim. Paaskoski 2008, 20; Helsti 2000, 22.

92 Ukkonen 2000, 21, 79.

tutkimuskohteiden elämästä että muistelun ja muistojen rakentumisen ja erityispiirteiden analyysin kohteina.⁹³

Etnologinen muistitiedon tutkimus liittyykin kiinteästi myös ajatukseen yhteisesti jaetuista ja tunnistetuista kulttuurisista merkityksistä, joita muistelun kautta välitämme toisillemme. Maurice Halbwachs erotti toisistaan yksilölliset ja kollektiiviset muistot. Muistin kollektiivista luonnetta hän korosti esittämällä, että menneen palauttaminen mieleen edellyttää kommunikointia muiden kanssa; se mikä ei ole yhteisesti jaettua muistiainesta, on tavallaan unohdettua. Kyse on sosiaalisesta todellisuudesta: muistot rakentuvat muistelutilanteissa.⁹⁴ Sosiaalinen muisti liittyy selkeämmin rajattavissa oleviin yhteisöihin, ja kollektiivinen muisti on lähempänä yleisempää kulttuurista tai historiallista lähestymistapaa. Yhteistä edellisille on se, että muistin yhteiseksi kokeminen tapahtuu kielellistämisen kautta. Tutkija tulkitsee haastateltujen elämää ja kokemuksia heidän itsensä tekemien tulkintojen pohjalta. Näin molemmat, tutkija ja tutkittava, merkityksellistävät osaltaan menneisyyttä. Lopulta vielä lukijat tekevät omat tulkintansa.⁹⁵

Näen haastatellut iäkkäinä oman elämänsä kertojina, jotka kerronnallaan hahmottivat omaa yksilöllistä ja yhteisöllistä historiaansa ja identiteettiään. Erityistä muistitietohistoriassa on juuri yksilöllisen kokemuksen kuuleminen ja julkituominen, ja kerronnallisuudella ja erilaisilla kertojanäänillä haastetaan historiantutkimusta, sen kerrontaa ja tiedonmuodostusta.⁹⁶ Yksilöllisten merkityksenantojen kautta voidaan rakentaa yhteistä, kollektiivista ja sosiaalista kuvaa kulttuurista ja sen toimijoista.⁹⁷ Vaikka muistelu on yksilöllistä, muistojen kerronta, ylläpito, välitys ja unohtaminen ovat yhteisöllisesti säädeltyjä.⁹⁸ Muistiin vaikuttaa myös ihmisen käsitys itsestään sekä myöhemmät tapahtumat ja yhteisöllisesti hyväksytyt tulkinnat menneisyydestä.⁹⁹ Sekä yksilöllinen kerronta että kollektiivinen muistitieto ovat merkityksellisiä tässä tutkimuksessa, jossa tavoitteena on yksilöiden kokemus elämästään maalaiskauppiaina.

Kulttuurisen muistin¹⁰⁰ tutkija Astrid Erll ei edusta varsinaisesti muistitietotutkimusta, mutta hän on painottanut laajaa ymmärrystä muistista ja käyttää muistia sateenvarjoterminä kaikille niille prosesseille (biologisille, mediaan liittyville, sosiaalisille), jotka yhdistävät menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden sosiokulttuurisissa yhteyksissä. Erllin mukaan muisti on prosessi ja liike ennemminkin kuin ilmiö, joka on sidoksissa tiukasti aikaan ja paikkaan. Muisti ei myöskään välttämättä tarkoita perinnettä ja säilyttämistä, vaan päinvastoin kulttuurisen muistamisen dynamiikan tutkimus on selvästi osoittanut, että muisti on joustava, alati muuttuva ja muutoksen

93 Ks. Korkiakangas 2005a, 143.

94 Halbwachs 1992.

95 Korkiakangas 2005a, 129–130, 135–136, 145; Korkiakangas 2006, 123; ks. Riessman 1993, 1.

96 Tuomaala 2006a, 278–279.

97 Ks. Korkiakangas 2005a, 129.

98 Makkonen 2006, 248; ks. myös Connerton 1989, 1–5.

99 Esim. Korkiakangas 1996, 164–170; Peltonen 2006, 108–109; Stark 2011, 37.

100 Kulttuurinen muisti on muistamisen sosiokulttuurinen ulottuvuus, jonka keskeisiä koordinaatteja ovat sukupuoli, ideologia, uskonto ja etnisiteetti (Erll 2011, 2).

mahdollistava. Näin muistin tutkimus auttaa ymmärtämään, milloin ja miten nykyhetki ja tulevaisuus ovat muistin muovaamia.¹⁰¹

Muistoja ja kokemuksia olen tulkinnut liittämällä yhteen eri aikatasoja ja elämänvaihteita.¹⁰² Muistitiedolle ja muistelmille on tyypillistä myös tietyt avainkertomukset, jotka kertoja kokee itselleen tärkeiksi.¹⁰³ Nämä tulevat tässäkin aineistossa esiin. Kun muistelemisen on oman elämän uudelleentulkintaa ja jäsennyttä, samalla hahmotetaan omaa paikkaa osana yhteisöä.¹⁰⁴

Kun tein haastattelut 1990-luvun puolivälissä, haastateltujen senhetkinen elämäntilanne (suuri osa oli jo eläkkeellä) vaikutti osaltaan kerrontaan.¹⁰⁵ Kerrottu elämäntarina ei paljasta kaikkea ihmisen elämässä tapahtunutta vaan haastatteluhetkellä merkitykselliset asiat elämässä tulevat esiin.¹⁰⁶ Joskus asiat, jotka eivät olleet aiheen kannalta merkityksellisiä, mutta olivat sitä tuolloin haastatellulle, veivät paljon huomiota. Tällaisia olivat esimerkiksi uppoutuminen silloiseen nykyhetkeen ja eläkeajan harrastuksiin. Kun tutkimuksella on tarkoitus luoda mahdollisimman paljon tutkitaviensa näköinen kuva, oleellista on se, mitä muistetaan tai mikä on haastateltavien mielestä heidän elämässään keskeistä.¹⁰⁷ Tutkimusaineisto on muodostunut dialogisissa ja sosiaalisissa prosesseissa.¹⁰⁸ Haastattelut voi ajatella myös kokemuskertomuksina, joissa eletty ja kerrottu kokemus rakentuvat muistitietona toistensa kautta.¹⁰⁹ Tutkimusprosessin aikana olen entistä paremmin ymmärtänyt hermeneuttisen kehän olemuksen. Minulla oli esiymmärrys tutkimistani asioista, mutta huomasin, miten tulkinnan edetessä osat ja yksityiskohdat täydensivät kokonaiskuva ja miten kokonaiskuva vähitellen muuttui uusien tietojen myötä.

1.4. Elämäkerrallinen lähestymistapa menetelmänä

Elämäkerrallisuuden pitkät perinteet

Elämäkerrallisuuteen perehtyneen Birgitte Possingin mukaan elämäkerran voi määritellä yksinkertaisimmillaan kertomukseksi aidosta elämästä, jonka joku muu on kirjoittanut. Se on siis aina tulkinta päähenkilön elämästä. Hänen näkökulmansa elämäkertakirjoittamisen käytänteistä ovat päteviä omaankin aineistooni, vaikka Possing kirjoittaakin historiallisesta elämäkerrasta. Possingin mukaan elämäkerta etenee syntymästä kuolemaan. Elämäkerrallisessa menetelmässä taas elämäkerrat ovat aineistoja, joista tutkija tekee tulkintansa. Näiden tulkintojen muodostumiseen puolestaan

101 Erl 2011, 3, 7, 173–174.

102 Tuomaala 2006a, 273; ks. myös Hytönen 2012, 324–325.

103 Stark 2011, 22.

104 Helsti 2000, 21, 31; Hytönen 2014, 66; Olsson 2005, 168–173; Ukkonen 2000, 13.

105 Ks. Korkiakangas 2006, 133–134; Saarenheimo 1997, 33, 37.

106 Ks. Helsti 2000, 25; Hytönen 2012, 325.

107 Snellman 1996, 35; Bringeus 1993.

108 Ks. esim. Mikkola 2009.

109 Ks. Tuomaala 2006a, 272.

vaikuttavat lukuisat tekijät. Elämäkerrallista menetelmää käyttäen on mahdollista esimerkiksi keskittyä vain osittaiseen elämäkertaan, esimerkiksi työelämäkertaan, mikä osaltaan rajaa tulkintojen kenttää. Possing myös kysyy, miten kertojan ja tutkijan sukupuolittuneet asemat vaikuttavat tulokseen ja miten tutkija arvioi henkilössä valta-asemaa tai sen puutetta, luonteenpiirteitä tai työn laatua. Hänen mukaansa vastaukset kysymyksiin ovat aina monimutkaisia ja riippuvat paljolti kirjoittajan näkökulmasta ja tarkoituseristä. Näitä kysymyksiä myös tutkimusta tekevän on kysyttävä. Toiseksi elämäkerta ei kuvaa pelkästään elämää, vaan kyse on aina vuorovaikutuksesta. Tutkija tuo aina myös omaa arvomaailmaansa ja enemmän tai vähemmän omakohtaisia näkemyksiään tutkimukseen. Kolmanneksi jokaista elämäkertaa rajaa ”biografinen kolmio”: päähenkilö, elämäkerran kirjoittaja ja lukija. Tässä tapauksessa lukijan paikalla on tutkimusyhteisö. Neljänneksi elämäkerran kirjoittaja on vastuussa toisen henkilön kohtalosta.¹¹⁰ Niin sanotun eettisen käänteen myötä elämäkerrallisen kirjoittamisen oikeutus onkin noussut tärkeäksi kysymykseksi.¹¹¹

Eri elämäkertojen määrittelyistä on löydettävissä yhteisiä elementtejä: ajallisen ulottuvuuden lisäksi niistä ilmenee kertojan sosiokulttuurinen ympäristö ja tulee esiin yksilön perspektiivi. Yksinkertainen määrittely elämäkertomuksesta on henkilön vapaamuotoinen kertomus omasta elämästään.¹¹² Elämän ajattelemisen lineaariseksi ja sen jaksottelu kausiin on eurooppalaisessa ajattelussa vanha.¹¹³ Pirkko Anttilan mukaan elämäkerta (life story), jolla tarkoitetaan kirjallista esitystä henkilön elämänvaiheista ja toiminnasta, ja elämänhistoria (life history), joka on ihmisen kertomus elämästään, kuvaavat elämän tärkeitä tapahtumia ja kokemuksia yksilön elämässä.¹¹⁴

Humanistisessa ja yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa elämäkerrallisella tutkimusotteella on pitkät perinteet.¹¹⁵ Esimerkiksi sosiologiassa tutkimusotteen kehityshistoria on jaettu kolmeen vaiheeseen: Elämäkertatutkimuksen juuret ovat niin sanotussa Chicagon koulukunnassa, jossa elämäntarinoiden käyttö tutkimusaineistona aloitettiin.¹¹⁶ Tämä ensimmäinen kausi kesti 1920-luvulta toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. Toisen kauden katsotaan ulottuvan toisesta maailmansodasta 1960-luvun puoliväliin. Tällöin kyse oli etnisten vähemmistöjen ja myös naistutkimuksen noususta sekä positivismin osakseen saamasta kritiikistä.¹¹⁷ Kolmas kausi on ajoitettu 1970-luvulta nykypäiviin, johon on ajoitettu elämäkertatutkimuksen elpyminen. J. P. Roosin mukaan avainhahmona esiintyi tällöin ranskalainen sosiologi Daniel Bertaux. Bertaux ja Isabelle Bertaux-Wiame julkaisivat yhdessä urauurtavan tutkimuksen ranskalaisista leipomoista. Juuri elämäkerrat olivat heidän pääasialliseksi

110 Ks. Possing 2014, 65, 68–73; myös Syrjälä 2001, 213.

111 Esim. Kinnunen & al. 2016, 257.

112 Esim. Huotelin 1996, 14, 32.

113 Järvinen 1993, 112.

114 Anttila 2000, 312.

115 Huotelin 1996, 13–14.

116 Roos 1988, 142.

117 Antikainen 2003, 1.

na aineistonaan.¹¹⁸ Bertaux kyseenalaisti tieteen positivismia ja vakuuttui siitä, että elämäkertatutkimus määritteli sosiologisen lähestymistavan uudella tavalla. Laadullisen tutkimusotteen suosio lisääntyi, samoin kiinnostus yksilön elämää ja kokemuksia kohtaan. Tähän jaksoon linkittyy myös narratiivinen käänne eli henkilökohtaisten ja sosiaalisten merkitysten korostuminen aineistojen tulkinnassa.¹¹⁹

Myös Suomessa elämänhistoriallinen tutkimussuunta oli tullut tutuksi Heikki Wariksen tutkimuksen myötä. Wariksen mukaan vain elämäkerrallisuutta hyödyntäen hän oli ”voinut selvittää yksilöittäin sisäistä kehitystä ja heidän keskinäistä suhdettaan”. Elämäkertatutkimus on nähty äänen antamisena niille, joiden ääni ei muuten tule kuuluviin.¹²⁰ Tästä on tullut elämäkerrallisen metodin yleinen periaate. Tutkittavien oman äänen ja heidän yksilöitynsä tunnustamisen pyrkimys ei kuitenkaan ole ongelmatonta, sillä yhteistyönä syntynyt tutkimustieto on asiayhteyssidonnaista, välittynyttä ja omakohtaista.¹²¹

Elämäkertatutkimuksessa ominaista onkin pyrkimys humanististen arvojen ja teellisten päämäärien yhdistämiseen.¹²² Tämä on menetelmässä itseäni puhutellut.

Sosiaalitieteissä siirryttiin vähitellen elämäntavan tutkimuksesta elämäkertojen tutkimiseen. Roosin Suomalainen elämä on noussut klassikoksi.¹²³ Myös etnologiassa ja folkloristiikassa 1980-luvulla elämäkerrat nähtiin hedelmällisinä tutkimuslähteinä. Ne alettiin nähdä syvällisemmin, kun aiemmin elämäkerrallisia tietoja käytettiin lähinnä lähdekritiikkiin ja ajoituksiin. Elämäkerrallinen tutkimusprosessi on kulttuurisidonnainen ilmiö, jossa kenttätöön tärkeys korostuu.¹²⁴ Itselleni kansatieteilijänä tämä lisää elämäkerrallisuuden mielenkiintoisuutta tutkimusmenetelmänä, samoin kuin se, että elämäkerrallista tutkimusta pidetään myös luonnostaan monitieteisenä.¹²⁵

1900-luvun lopussa ja vuosituhannen vaihteen jälkeen Pohjoismaissa, ja yleensäkin länsimaissa on eletty elämäkerrallisuuden voimakkaan nousun aikaa. Ilmiö on nimetty akateemisessa kirjallisuudessa elämäkerralliseksi käänneeksi. Possing puhuu elämäkerrallisuuden renessanssista. Hän liittää sen yksilöllistymisen ajan henkeen ja näkee sen loogisena seurauksena viime vuosisadan lopun suurten ideologioiden murtumisesta. Nykysuosiota on arveltu syyksi ainakin sitä, että viime vuosituhannen vaihteessa siitä muodostui osa demokraattista hanketta maapalloistuvassa maailmassa. Näin yhä useampi yksilö sai paikan historiassa. Possing näkee elämäkerrat tärkeänä osana kulttuurista perintöämme ja historiaamme. Lajityyppinä sillä on oma historiansa, etiikkansa ja kritiikkinsä. Laadullisten menetelmien aseman vahvistumi-

118 Bertaux & Bertaux-Wiame 1981; ks. myös Tervo 2008, 54, 57–58.

119 Syrjälä 2001, 203–204; ks. Chamberlayne etc. 2000, 20.

120 Waris 1932; Tervo 2008, 56–57, 59.

121 Ks. Uotinen 2008, 134, 145.

122 Saarenheimo 1997, 17.

123 Roos 1987.

124 Peltonen 2006, 97–98; ks. myös Räsänen 2005, 251.

125 Ks. Possing 2014, 64.

nen yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa on osaltaan myös vaikuttanut elämäkerrallisuuden suosioon.¹²⁶

Myös suomalaisen laadullisen tutkimuksen kehityksessä elämäkertojen merkitys on edelleen suuri.¹²⁷ Kuitenkin on kyse pitkän kehityshistorian omaavasta menetelmästä, jota on käytetty useilla tieteenaloilla. Syrjälä onkin aiheellisesti huomauttanut, että kyse on ennemminkin menetelmän paluusta. Selityksiä elämäkerrallisuuden suosioon maassamme on etsitty myös viime aikojen nopeasta muutoksesta suomalaisten elämässä. Halu kirjoittaa elämäkerroista kumpuaa pyrkimyksestä ymmärtää näitä muutoksia ja samalla omia lähtökohtiaan paremmin.¹²⁸ Elämäkerroista on tullut viime vuosikymmeninä yksi keskeisistä lähdemateriaaleista myös kansatieteellisessä tutkimuksessa.¹²⁹

Menetelmä on kohdannut myös kritiikkiä. Se on esimerkiksi katsottu liian yksilökeskeiseksi ja pelätty, että mikäli henkilökohtainen saa liian suuren painoarvon, yhteiset ja yhteisölliset, kattavat tapahtumaketjut eivät tule esille tarpeeksi voimallisina. Kuitenkin alalla tapahtunut kielellinen ja kulttuurinen käänne on kohdistanut kiinnostuksen juuri yksilöihin ja heidän elämäänsä. Asiaan on vaikuttanut myös osaltaan lisääntynyt tietoisuus ihmisen sisäisten psyykkisten, henkisten ja tunneperäisten ominaisuuksien historiallisesta merkityksestä sekä halu saada tietoa siitä, minkälainen maailmankuva menneitten aikojen ihmisillä oli ja miten he oman toimintansa siinä näkivät.¹³⁰ Perusta elämäkerrallisuudelle suomalaisessa kansatieteessä luotiin, kun 1970-luvulla tutkijat kiinnostuivat ammattien historiasta ja teollisuustyöväestön elämäntyyleistä.

Viime aikojen elämäkerrallisessa etnologisessa tutkimuksessa yksilön merkitys on esillä esimerkiksi etnologi Eerika Koskinen-Koiviston väitöstutkimuksessa. Hän analysoi vuonna 1927 syntyneen lähisukulaisensa, tehdastyöläisnaisen elämänkerrontaa ja henkilökohtaisia kokemuksia niiden alituisen muuttuvassa sosiokulttuurisessa ja diskursiivisessa asiayhteydessä. Kohteen elämää ja kokemuksia tarkastellaan luokan, sukupuolen ja työn kenttien kautta. Vaikka elettyihin kokemuksiin ei ole pääsyä, voidaan merkityksen tuottamisen prosesseja tutkia kertomisen kautta. Elämäntarinan kerronta voidaan nähdä keinona rakentaa itseään ja identiteettiään, jolloin omakoh-taisuuden voisi ymmärtää katkelmallisena, paikallisena ja hetkellisenä.¹³¹ Omassa tutkimuksessani haluan korostaa kenttätöön tärkeyttä, monitieteisyyttä ja historian demokratisointia. Haluan tuoda esiin ”tavallisen ihmisen” kokemuksen ja nostaa sen ”suuren kertomuksen” rinnalle.

126 Possing 2014, 63–64; Possing 2017, 9; ks. Roberts 2002.

127 Eskola & Suoranta 2003, 121; Tervo 2008, 52.

128 Syrjälä 2001, 205; ks. Ahola 2001.

129 Snellman 2003, 21.

130 Florin 2014, 27.

131 Koskinen-Koivisto 2013, 25–27.

Keskusteluja aineiston kanssa

Edellä esitetyt näkemykset elämäkerrallisuudesta – yksilön merkityksestä ja historian demokratisoinnista – ohjaavat työtäni sekä metodisesti että teoreettisesti. Elämäkerrallisuuden avulla haluan tuoda esiin yhteiskunnallisen murroksen ja siinä yksilön ja rakenteiden kohtaamisen.¹³² Yrittäjiä tarkastellaan usein ryhmänä, mutta samoin kuin kyläyhteisöt olivat erilaisia, myös kauppiat olivat yksilöitä. Juuri tässä on nähty elämäkerrallisen aineiston erityinen vahvuus: sen avulla voidaan tuoda esiin yksilön ainutkertaisten kokemusten ja laajempien yhteiskunnallisten ja yhteisöllisten tekijöiden yhteiselo.¹³³ Suuren yhteiskunnallisen murroksen eli suuren rakennemuutoksen vaikutus haastateltujen työhön ja elämään on tutkimuksen teesi. Maalaiskauppiaiden elämäkerrat ovat suullisia elämäkertoja¹³⁴, jotka olen vuorovaikutteisesti haastattele-malla itse tuottanut. Yksittäisten elämäkertojen ja kokemusten ymmärtämiseksi pyrin analyysissäni yhdistämään ne yhteiskunnallisiin ja historiallisiin muutoksiin. Haastatellut toimivat esimerkkeinä yhteisöllisistä ilmiöistä, ja tulkiten heidän kokemuksiaan suhteessa sosiaalisiin tapahtumiin ja kulttuuriseen muutokseen.¹³⁵

Erityisesti sosiologi Clifford Shaw toi yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen yksilön omakohtaisuuden ja oman kokemuksen uudella tavalla elämänhistorian kautta. Hän kiinnitti erityistä huomiota menneisyyden tapahtumien vaikutuksiin; hänen mukaansa kaikki yksilön merkityksellinen toiminta on ymmärrettävää ainoastaan tämän menneisiin kokemuksiin suhteutettuna. Hän myös korosti elämänhistoriallisen aineiston teoreettisen arvon ohella sen terapeuttista arvoa.¹³⁶ Jo alun perin oli ajatukseni, että tutkimuskohteenani on ihminen ja hänen elämänsä, siis ei pelkästään tietyn ammatin harjoittaja. Jaottelin alkuperäiset kysymykseni työhön, perheeseen ja vapaa-aikaan, ja haastatellun työura kaupassa oli keskiössä.

Erityisen sopivan tutkimuskysymyksiini nähden elämäkerrallisuudesta tekee se, että uusimmassa elämäkertatutkimuksessa yksilö ymmärretään aiempaa kokonaisvaltaisemmin yhtenä osana suurempaa sosiaalis-kulttuurista elämänpiiriään, jolloin yhteisöllisyys ja sosiaaliset verkostot korostuvat. Myös yhdysvaltalaiset omaelämäkertatutkijat Sidonie Smith ja Julia Watson pitävät relationaalisuutta eli vuorovaikutteisuuutta yhtenä oleellisimmista elämäkertatutkimuksen käsitteistä. Elämäkerran kirjoittamisessa on kysymys ihmisten välisistä suhteista, joka ilmenee myös tutkijan suhteena kohteeseen; siinä, miten kohde on osa sosiaalista ympäristöä, sen suhteita ja

132 Ks. Florin 2014, 43; Hakosalo ym. 2014, 18.

133 Huotelin 1996, 39; ks. myös Svensson 2011, 23.

134 Olen päättänyt käyttämään elämäkerta-nimitystä. Yhteiskunnallisten muutoksien tutkimiseen on käytetty myös käsitettä sosiobiografinen lähestymistapa, jolloin korostetaan paitsi tutkimuksen elämäkerrallisuutta myös yhteiskunnallisuutta (Tervo 2008, 65–66). Voidaan puhua myös elämänhistoriasta, kun kertomus elämästä paikannetaan historialliseen asiayhteyteensä (ks. myös Antikainen 1996, 292; vrt. Huotelin 1996, 14). Kehitys- ja sosialisatiotutkimuksen haastajaksi onkin esitetty elämänhistoriallista tutkimusta ja elämänhistorian käsitettä (Antikainen 1996, 295).

135 Ks. Denzin 1989b, 73; Ehn 1996, 145; Houtsonen 1996, 214; Possing 2014, 75; Saarenheimo 1997, 13.

136 Tervo 2008, 55–56.

verkostoja, ja miten se ilmenee lähteissä ja lopulta suhteena lukijaan.¹³⁷ Tämän vuoksi olen halunnut ottaa tarkasteluun mukaan perheen ja haastateltujen sosiaaliset suhteet. Myös Liz Stanley on tuonut voimakkaasti esiin ensiarvoisina analyysin välineinä yksilöiden elämäkertoissa juuri ihmissuhteet ja verkostot. Tätä keskustelua yksilön suhteesta ympäristöönsä, muihin ihmisiin ja verkostoihin on käyty 1990-luvulta lähtien. On toivottu sekä ihmisen kulttuurisen että historiallisen ja sosiaalisen miljöön huomioimista.¹³⁸ Tämä kiinnostus on lisännyt perheiden, pariskuntien ja ryhmien elämäkerrallista tutkimista.¹³⁹ Elämäkerrallisuuden mielekkyys liittyy tutkimuksessa ni paljolti tähän vuorovaikutuksen prosessiin.

Filosofi Adriana Cavareron mukaan kertojan ensisijainen tehtävä on antaa hahmo kerronnan päähenkilön ainutlaatuiselle elämälle. Kerronnallisuus toteutuu vain toisten ihmisten kautta, eli elämä kertomuksellistuu ja identiteetti rakentuu vuorovaikutuksessa.¹⁴⁰ Elämäntarinat eivät siis synny tyhjiössä ja niihin vaikuttavat sosiaaliset suhteet, niinpä identiteetti ja elämäntarina kuuluvat yhteen samalla tavoin kuin identifiointi ja elämäntarinallistaminen.¹⁴¹ Kulttuurianalytikkona Birgitta Svensson haluaa tutkia, kuinka todellisuuden luokittelut ohjaavat ihmisten identiteettirakenteita samanaikaisesti kun hän haluaa ymmärtää, kuinka ne ovat riippuvaisia suuremmista kokonaisuuksista, metatodellisuudesta. Hän etsii eräänlaista kulttuurista kielioppia, jossa kulttuurinen luo merkityksiä ihmisten välisissä suhteissa, materiaalisissa muodoissa ja kulttuurisissa koodeissa. Itse kielioppi näyttää ja selvittää, kuinka me rakennamme merkityksiä; se on kattava ajatussysteemi, joka ohjaa kulttuurisia, muun muassa sukupuoleen liittyviä sidoksia. Sen mukaan me luokittelemme ja peilaamme kokemuksiamme. Suuret kertomukset säilyvät, vaikka niiden kulttuurinen kielioppi muuttuu.¹⁴² Tämän tutkimuksen asiayhteydessä omaan ainakin osin saman kulttuurisen kieliopin kuin haastateltavillani taustastani johtuen. Aihealue oli ennestään tuttu, ja tulkintojen teossa auttoi kulttuurinen kompetenssi.¹⁴³ Muun muassa Alasuutari on korostanut kulttuurin merkitystä elämäkertatutkimuksessa.¹⁴⁴ Florin taas on korostanut menetelmän ylivoimaisuutta esimerkiksi perinteisten kaksijakoisuuksien (naisellinen – miehinen, yksityinen – julkinen, luonto – kulttuuri) ja muiden vastaavien rakenteiden valaistuksessa.¹⁴⁵ Näistä kaksijakoisuuksista nostaisin tässä erityisesti yksityinen – julkinen vastakohtaparin esiin, koska maalaiskauppiaan ammatissa nämä osat alueet risteytyvät mielenkiintoisesti.

Tunteet ovat olleet tavalla tai toisella mukana tutkimusprosessin jokaisessa vaiheessa, myös aineistoa tulkitessani. Ihminen seuloo kaiken oman tunnerekisterinsä

137 Ks. Leskelä-Kärki 2014, 316–317, 319, 323; Cavarero 2000.

138 Stanley 1992, 10, 214–234.

139 Torninoja-Latola 2014, 280.

140 Cavarero 2000; ks. Leskelä-Kärki 2014, 322, 328.

141 Ks. Svensson 2011, 23–24; ks. myös Leskelä-Kärki 2014, 323.

142 Svensson 2011, 24, 39.

143 Ks. Ruotsala 2002, 40.

144 Alasuutari 1986, 138.

145 Florin 2014, 43.

kautta. Tunnepääomaa voidaan pitää tutkijalle yhtä tärkeänä kuin kulttuurista ja sosiaalista pääomaa, ja sitä voi hyödyntää tutkimuksessa myös analyyttisenä työkaluna.¹⁴⁶ Elämäkerrallisuuden kautta on mahdollisuus ymmärtää toisten tekoja. Kun intiimit, yksityiset ja henkilökohtaiset asiat tuodaan näkyville, tunteet ja empatia heräävät.¹⁴⁷ Koin haastatteluja tehdessäni ja vielä muutaman vuosikymmenen mentyä äänityskasetteja kuunnellessani koko tunnerekisterini olevan käytössä. Haastattelut ovat emotionaalisesti, moraalisesti ja eettisesti hyvin latautuneita tilanteita, erityisesti silloin, kun kerrotaan vaikeuksista ja niiden voittamisesta.¹⁴⁸ Huomasin, että tulkintoja tehdessäni reagoin vahvemmin tunteella oman sukupuoleni edustajien tarinoihin, vaikka toisaalta tunsin paljon myötätuntoa ja ymmärrystä kaikkia haastateltujani kohtaan. Yritin nähdä haastateltujen kohtaamat ongelmat heidän laillaan, mikä on myös hermeneuttisen lähestymistavan mukaista.¹⁴⁹

Alun perin lähestyin aiheitani kuitenkin mielessäni ennen kaikkea historiallinen todellisuus (faktat) ja se, miten asiat oli koettu. Vasta myöhemmin olen ruvennut keskittymään enemmän kerronnan analyysiin. Ymmärrän todellisuuden sosiaalisesti rakentuneeksi eli tiedon siitä aina sosiaalisesti ja merkitysvälitteisesti rakentuneena.¹⁵⁰ Elämäkertatutkimuksen vahvuutena on pidetty sen (vahvasti) konstruktivistista ulottuvuutta. Tässä lähestymistavassa todellisuus nähdään monimuotoisena ja otetaan huomioon sosiaalisen maailman rakentumisen erilaiset mahdollisuudet.¹⁵¹ Kun näen haastatellun sekä tilanteen että kulttuurisen asiayhteyden muokkaamana ja muokkajana, on kyse juuri konstruktivistisesta näkökulmasta; silloin kieli ei ole neutraalia, joka sellaisenaan kuvaisi ja selittäisi sosiaalisen todellisuuden.¹⁵² Riessmanin mukaan tutkittavan ääni ei kuitenkaan tule esiin puhtaana vaan se on aina tutkijan tulkitsema. Vain ihminen itse kykenee luonnehtimaan omia kokemuksiaan, joita voidaan Wilhelm Diltheyn mukaan lähestyä vain niiden ilmaisuja tulkitsemalla.¹⁵³

Oma lähestymistapani elämäkertoihin on ollut ensin kategorinen paloittellessani aineistoni osiin ja työstäessäni niitä erillisinä kokonaisuuksina. Osana analyysiani laadin muun muassa kaikista haastateltavistani uratarinat, jotta näkinsin haastateltavieni elämäkertojen yhtäläisyydet ja erot. Toisaalta olen analyysissäni ottanut huomioon koko kertomuksen ja keskittynyt nimenomaan haastateltujeni elämään kokonaisuudessaan. Näin analyysiäni voi nimittää yhtäläillä kokonaisvaltaiseksi eli holistiseksi lähestymistavaksi. Vaikka alkuasetelmasta olenkin liikkunut melko kauas, olen ollut koko ajan hyvin tietoinen siitä, että analysoimani työelämäntarinat ovat yksi versio

146 Näre 1999, 10–13; ks. Olsson 2011, 15, 17; Koski 1998, 118.

147 Florin 2014, 29; ks. Roberts 2002.

148 Esim. Kortteinen 1992.

149 Ks. Korte 1988, 57.

150 Alasuutari 1993, 38–46.

151 Huotelin 1996, 38–39; ks. myös Korkiakangas 1996, 322.

152 Ks. Huotelin 1996, 22–23; vrt. Saarenheimo 1991.

153 Ks. Knuuttila 2006, 73; Tervo 2008, 57, 67–68; Bruner 1986.

monista mahdollisista. Ajattelen omankin työni yrityksenä kartoittaa todellisuuden mosaiikkia, jossa jokainen palanen voi lisätä hieman ymmärrystä kokonaisuudesta.¹⁵⁴

Tässäkin tutkimuksessa pätee toteamus, että se, mitä ihmiset haluavat kertoa, tuo yleensä vastauksia tutkijaa kiinnostaviin kysymyksiin. Kertominen haastattelussa on aktiivinen toimi, jossa kuvaa omasta elämästä luodaan. Kuva muotoutuu vaihtelevissa kerrontatilanteissa, ja siihen vaikuttavat tässäkin tapauksessa esimerkiksi sukupuoli, ikä, paikka ja aiemmat kokemukset.¹⁵⁵ Esimerkiksi sosiologi Anni Vilkkonen on korostanut, että aiheet, jotka elämäkertoissa tulevat tärkeinä esiin, ovat yksilölle merkityksellisiä kokemuksia. Elämäkertoissa arvioidaan yleisesti mennyttä ja elettyä elämää suhteessa nykyiseen.¹⁵⁶ Kerrontahetken ehdot ja tarpeet sanelevat kuitenkin paljon siitä, miten menneisyyttä tuodaan esiin. Menneisyys ennallistuu nykyisyyden pohjalta ja yksilö käyttää aina sosiaalista viitekehystä muistaessaan.¹⁵⁷ Yksilöiden kokemusten avulla voidaan tutkia, miten yksilöt merkityksellistävät ja arvottavat asioita. Elämäkerta on aina teemaelämäkerta eli siinä tulevat esille yksilön merkitykselliset kokemukset tapahtuneesta, jostakin hänen elämänsä osa-alueesta. Elämäkerrat voidaan nähdä myös elämänhallinnan välineinä, joiden kautta haetaan menneestä elämästä ymmärrystä nykyiseen.¹⁵⁸

Laadullista tutkimusta on kritisoitu usein siitä, että sen tuloksia ei useinkaan voi yleistää laajemmin. Kuitenkaan ei voi sanoa, että tulokset eivät olisi millään tavoin yleisiä. Laadullisessa tutkimuksessa yritetään päästä käsiksi tutkittavaan ilmiöön ja sanomaan siitä jotakin oleellista. Tutkijan analyysin ja tulkintojen luotettavuus muisteluaineistoissa on riippuvainen paljolti siitä, miten uskollinen tutkija on aineistoiheen. Muistelemista ja elämää on mahdollista tarkastella lukuisten eri käsitteiden ja kielikuvien kautta. Tutkijan on jokaisessa tapauksessa ratkaistava, mikä juuri nimennomaisessa tilanteessa olisi hyödyllisin tapa lähestyä aineistoa.¹⁵⁹ Tuloksena ovat erilaiset näkökulmat, perspektiivit ja orientoitumistavat. Jotta voidaan luotettavasti arvioida tutkimuksen uskottavuus ja kohteenmukaisuus, on tunnettava tutkijan tutkimustavat ja viitekehys sekä lähtöoletukset. Elämäkertatutkimuksen laatua on kuvattu muun muassa seuraavin määrein: vastaavuus, autenttisuus, uskottavuus, moraalinen vakuuttavuus ja todentuntuisuus.¹⁶⁰ Syrjälän mukaan kerronnallisen tutkimuksen uskottavuus pohjautuu lukijan vakuuttamiseen ja todentuntuun.¹⁶¹

Tutkimuksessani kuvailen ja tulkitsen sitä elämää, joka kullekin haastatellulle näyttäytyi merkityksellisenä. Olen pohtinut paljon sitä, millainen elämäkerrallinen menetelmä voi olla ja mikä on oman aineistoni elämäkerrallinen luonne: osittainen, katkelmallinen, haastattelukysymyksiin pohjaava työelämäkerta. Bourdieu ajattelee,

154 Ks. Tervo 2008, 102–104; Huotelin 1996, 38.

155 Ks. Svensson 2011, 25.

156 Vilkkonen 1997, 93–94.

157 Halbwachs 1992, 39–40; ks. myös Stark 2011, 371.

158 Esim. Tervo 2008, 66, 79, 92.

159 Saarenheimo 1997, 211–213.

160 Huotelin 1996, 19–21; Bruner 1986; Denzin 1989b.

161 Syrjälä 2001, 210; ks. myös Daun 1974, 21; Kortteinen 1982, 308–309.

ettei elämä ole ehyt, yhtenäinen kokonaisuus, vaikka elämäkerrat antavat usein melko johdonmukaisen, jäsentyneen ja eheän kuvan elämästä.¹⁶² Toivon tutkimukseni kuitenkin lisäävän ymmärrystä tutkimuskohteesta ja samalla olen tietoinen omien tulkintojeni keskeneräisyydestä.¹⁶³ Läpinäkyvyyden riittävyys laadullisessa tutkimuksessa on usein kritiikin kohteena. Kuitenkin tutkimusprosessin kaikkien vaiheiden raportointi on vaikeaa eikä prosessin kulkua voi täysin aukottomasti esittää, koska tämänkaltaisessa tutkimuksessa analyysiprosessi tapahtuu tutkijan päässä ja usein vaistonvaraisesti.¹⁶⁴

Tutkimuskysymykset ovat tarkentuneet ja osin muuttuneet sekä aineiston että aiemman tutkimuksen kanssa käydyssä vuoropuhelussa, mutta myös oman ymmärryksen muuttuessa.¹⁶⁵ Oma vaikutuksensa – eikä vähäinen – on ollut silläkin, että tutkimusprosessin aikana kansatiede on kokenut suuria muutoksia. Koska sekä aineiston tuottamisesta että omasta varsinaisesta työskentelystäni kaupassa on kulunut pitkä aika, monta vuosikymmentä, on kulunut aika tuonut myös etäisyyttä. Ajallinen etäisyys voi tuottaa myös myönteisen lisän ymmärtämiseen, miksei myöskin tutkijan iän karttuminen.¹⁶⁶ Oma tutkimusprosessini on ollut monipolvinen, ja se heijastaa erilaisia kerrostumia kansatieteellisessä tutkimuksessa. Näitä olen pyrkinyt avaamaan yhtäältä kenttätutkimuksen kuvauksessa ja toisaalta elämäkerrallisuutta hyödyntämällä. Elämäkerrallisuus yhdistää prosessin vaiheita toisiinsa.

Keskeiset käsitteet

Teoreettisten ja menetelmällisten lähtökohtien, kuten elämäkertatutkimuksen ja muistitietotutkimuksen lisäksi tärkeitä käsitteitä työssäni ovat elämäntapa, sukupuolvet ja avainkokemus sekä identiteetti.

Käytän tutkimuksessani elämäntapa-käsitettä, sillä haastattelupuheessa se tuli usein esiin. Ilmaisulla haluttiin kertoa, että työtä maalaiskaupassa ei koettu vain työnä vaan ennemminkin erottamattomana osana elämää. Käytän käsitettä työssäni empiirisenä käsitteenä. Elämäntavan käsitteen määrittelyssä ongelmana on sen laaja-alainen käyttö; siitä on pyritty tekemään käsite, joka kattaa osapuilleen kaiken inhimillisen toiminnan, jolloin sen käyttö tutkimuskäsitteenä on kyseenalaisempi.¹⁶⁷ Esimerkiksi Roos katsoo elämäntavan laajemmin ymmärrettynä olevan ihmisen elinolojen ja elämänhistorian muokkaaman luonteen muodostama sekä senhetkisen elämäntavan ja -asenteiden jäsentämä kokonaisuus.¹⁶⁸ Bourdieu käyttää käsitettä habitus, jolla hän tarkoittaa ihmisen ulkoista olemusta ja normien noudattamisen perinnettä.¹⁶⁹ Itse habitus on elämäkerrallisen kokemuksen tuottama ja rakentuu yksilön oppimisko-

162 Bourdieu 1987; ks. Huotelin 1996, 31.

163 Ks. Pöysä 2010, 355.

164 Tervo 2008, 115.

165 Ks. myös Hansen 1998, 35; myös Olsson 2011, 7.

166 Gadamer 2004, 37; ks. Ruotsala 2002, 56.

167 Kauppila & Tuomainen 1996, 161; ks. Kortteinen 1982.

168 Roos 1988, 5, 12.

169 Bourdieu 1987, 82, 110.

kemuksista. Yksilön elämäntapa taas rakentuu habituksen määraamistä erilaisista valinnoista.¹⁷⁰ Elämäntapa-käsite on kansatieteessä yleensä ymmärretty empiirisesti ja kysytty, mikä on ollut *tapa elää*: on tarkasteltu työtä, tapoja, tottumuksia, kulu-tusta, asumista ja työvälineitä. Anna Kirveennummi on tutkimuksessaan käyttänyt pääasiassa ”elämäntapakäsitettä, jossa arkielämä muotoutuu elämäntavaksi vasta, kun huomioidaan miten ihmisen oma arvomaailma ja näkemys elämästään jäsentää arki-elämää joltakin kannalta merkitykselliseksi kokonaisuudeksi”.¹⁷¹ Omassa tutkimuk-sessani korostuu tämä ymmärrys elämäntavasta arjen käytäntöjen ja arvojen yhtey-destä.

Elämäkertatutkimuksessa yksi tapa tuoda esiin haastateltujen elämää on ollut sukupolven käsitteen käyttäminen aikaan suhteutettuna; ihmisen yksilölliset koke-mukset tavoitetaan avainkokemuksia ja yhteiskunnallisia sukupolvia analysoimal-la.¹⁷² Sukupolven muodostavat Karl Mannheimin mukaan suunnilleen samanikäisten ryhmä, jota yhdistää nuorena koettu avainkokemus.¹⁷³ Haastatellut kuuluivat pulan, sodan ja jälleenrakennuksen sukupolviin.¹⁷⁴ Olen lähtenyt analysoimaan sukupolvia Roosin pohjalta, mutta joustavasti, sillä haastateltavien jakaminen kaavamaisesti iän perusteella ei mielestäni ole tarpeen, kun tutkimuksen keskiössä ovat haastateltujen kokemukset kauppiaina. Suuri yhteiskunnallinen murros, sota, oli useimpien haasta-teltujen yhteinen sukupolvikokemus nuorena aikuisena. Jälleenrakennus ja erityisesti suuri rakennemuutos tuottivat yhteisiä avainkokemuksia haastatelluille useiden ol-lessa tuolloin keski-ikäisiä. Haastatellut toimivat kauppiaina samassa yhteiskunnalli-nessa tilanteessa, joten kauppiaina heillä oli sama avainkokemus. Tässä avainkokemus yhdistää eri sukupolvia. Kun on kyse perheen sukupolvista, olen käyttänyt nimityksiä ensimmäinen, toinen ja kolmas kauppiaspolvi sen mukaan, monennettako kauppias-polvea kukin haastateltu edusti.

Identiteetti on ihmisen yksilöllinen käsitys itsestään, joka muotoutuu vähitellen. Identiteetti ei ole pysyvä vaan paremminkin jatkuva prosessi. Nyky-yhteiskunnassa yksilöllä nähdään olevan monta identiteettiä.¹⁷⁵ Giddens puhuu minä-identiteetistä (*self-identity*).¹⁷⁶ Identiteetit ovat verrannollisia suhteessa sekä aikaan, paikkaan että sosiaalisiin ja kulttuurisiin sidoksiin. Identiteetit eivät ole yksityisiä vaan jotakin, joka luodaan ja ylläpidetään yhdessä muiden kanssa. Kollektiivinen identiteetti mahdollis-taa yhteiset normit ja sitä kautta toimivan yhteiskunnan.¹⁷⁷ Identiteetin käsite muo-dostuu tutkimuksessani keskeiseksi, kun tarkastelen kauppiaiden elämäkerrallista kerrontaa suhteessa heidän itseymmärykseensä yhtäältä tietyn ammatin edustajina ja toisaalta perhe- ja kyläyhteisönsä jäseninä.

170 Roos 1988, 19.

171 Kortteinen 1982, 278; Roos 1987, 45; Kirveennummi 1994, 39, 42–44, 46, 49–50.

172 Tervo 2008, 35.

173 Mannheim 1952; ks. myös Hoikkala 1999, 401.

174 Roos 1988; Roos 1994.

175 Hall 1999, 23, 39.

176 Giddens 1991, 53–54.

177 Svensson 2011, 34–35.

Lisäksi tärkeitä taustakäsitteitä ovat kulttuuri, perinne/traditio, paikka ja ympäristö. Kulttuurin käsitettä on määritelty monin tavoin. Työssäni tulkitseen kulttuuriksi sen, miten ihmiset ajattelevat, toimivat, tuntevat, uskovat ja arvottavat asioita.¹⁷⁸ Kun ihminen oppii kulttuurin, hän oppii symbolit, joita hän tarvitsee yhteisössä elääkseen.¹⁷⁹ Kulttuurisen tiedon katson syntyvän, kun ihmisillä on jokin suhde ilmiöihin, tekoihin tai tapahtumiin, ja ihmiset myös toimivat suhteessa toisiinsa.¹⁸⁰ Perinne eli traditio on tutkimuksessani pääosin perityn tavan, käytänteen tai käsityksen tarkoituksessa viitaten usein säilyttämiseen tai normien noudattamiseen, ja kokemukseen. Gadamerin mukaan perinne on juuri kokemusta.¹⁸¹ Ullrich Kockelin mukaan etnologiasa paikallisuus/alueellisuus on aina otettava huomioon.¹⁸² Myös paikasta on lukuisia määritelmiä, joissa korostuvat erityyppiset asiat. Tukeudun työssäni paikkaan yhtenä olemassaolon perustana ja voimavarana, elämän merkittävänä, muuttuvana kiintopisteenä, läheisten ihmissuhteiden, ympäristön, eletyn elämän ja muun maailman sisältämänä kokonaisuutena.¹⁸³ Paikan tunteminen ja paikkaan kiinnittyminen liittyvät yhteen; tunteminen vaatii aikaa ja on toistuvien arkisten kokemusten seurausta. Paikan tuntu on sekä ruumiillista että alitajuista tietämistä.¹⁸⁴ Ympäristön ymmärrän kokonaisuutena, johon luonnonympäristön lisäksi kuuluvat rakennettu ja sosiaalinen ympäristö. Tässä tutkimuksessa ympäristö on tärkeä tausta kaikissa eri merkityksissään. Ympäristö ja paikka vaikuttavat myös yksilön identiteetin muotoutumiseen; ympäristö muokkaa meitä.

Kauppiaiden elämä tutkimuskohteena

Käytän tutkimuksessani enemmän *kauppias*- kuin yrittäjätermiä, koska se nousee aineistosta ja sopii mielestäni paremmin kuvaamaan aikakauteen ja olosuhteisiin. Omassakin lapsuudessani ja nuoruudessani kyläläiset puhuivat aina kauppiasta, eivät yrittäjästä. Samoin kuin maanviljelijät olivat maanviljelijöitä, sepät seppiä, eivät maatalousyrittäjiä tai pienyrittäjiä. Tässä tutkimuksessa käytän myös seuraavia nimityksiä: *kyläkauppias*, jolla viitataan itsenäiseen kauppiaseen, ammatinharjoittajaan maalaiskylässä, ja *kirkonkylän kauppias*, jolla viitataan kirkonkylässä toimivaan itsenäiseen kauppiaseen. Nimitystä *maalaiskauppias* käytän synonyymeinä molemmille edellä mainituille. *Vähittäiskauppias*-termiä käytetään paljon kirjallisuudessa. Tutkimus koskee vain itsenäisinä kauppiaina toimineita, siis yksityisiä elinkeinonharjoittajia, yrittäjiä, joten tutkimuksen ulkopuolelle jäävät osuuskauppojen myymälänhoitajat.

Yrittäjyys voidaan määrittää monella tavalla, esimerkiksi tiettyjä resursseja hyödyntäväksi yksilöksi, joka tavoittelee tässä toiminnassaan taloudellista kasvua. Suomen

178 Ks. Alvesson 2002, 1.

179 Hansen 1998, 149–150.

180 Pöysä 2009, 324; ks. myös Stark 2011, 370–371.

181 Gadamer 2004.

182 Kockel 2014, 175.

183 Ks. Meriläinen-Hyvärinen 2014, 212, 232.

184 Keskitalo-Foley 2006, 140–141; ks. Tuan 2001, 184.

eläkelaissa yrittäjä on henkilö, joka tekee ansiotyötä olematta virka- tai työsuhteessa. Myös verottaja määrittelee yrittäjän omalla tavallaan, niin myös tilastoviranomaiset.¹⁸⁵ Teoreettisesti yrittäjyyden rajaa on yritetty vetää myös varsinaisen yrittäjyyden ja pienyrittäjyyden välille, jolloin yrittäjän tavoitteena on mahdollisimman suuri voitto ja yritystoiminnan kasvu, kun pienyrittäjä tyytyy turvaamaan oman ja perheen toimeentulon.¹⁸⁶ Pääkriteeri yrittäjyyden määrittelyssä on ollut välineiden omistuksessa ja suhteellisen suuressa autonomian asteessa.

Yrittäjän persoonallisuuden piirteitä on selvitetty muun muassa psykologiassa ja sosiaalipsykologiassa. Yrittäjyystutkimuksessa on taipumus selittää onnistuminen ja epäonnistuminen liike-elämässä persoonallisuuden piirteiden kautta. Riskien ottaminen, riippumattomuus, kunnianhimo ja innovatiivisuus on nähty erityisen läheiseksi yrittäjän persoonallisuudelle.¹⁸⁷ Yrittäjyyden konstruktionistisessa käsityksessä se ajatellaan sosiaalisena prosessina. Katariina Heikkilän mielestä konstruktionistinen näkemys, joka antaa tilaa niille merkityksille, jotka yrittäjä itse omalle toiminnalleen antaa, on erityisesti naisten yrittäjyyden tarkasteluun sopiva, koska taloudellista kasvua ei tällöin korosteta.¹⁸⁸ Tämä näkemys sopii mielestäni yhtälailla tutkimuksessani käsittelemääni maalaiskauppiaan työhön eli maaseudun pienyrittäjyyteen sukupuoleen katsomatta.

Eri alojen vähittäiskauppaa ja yrittäjyyttä koskevat tutkimukset ovat tutkimusaiheen kannalta tärkeitä. Kauppaa on tutkittu lähinnä kansantalous- ja kauppatieteissä, sosiologiassa ja historiassa. Näillä aloilla on myös ilmestynyt kauppiaita ja yrittäjiä käsitteleviä tutkimuksia. Niilo Homeen sosiologiset ja kauppatieteelliset tutkimukset kaupan rakennemuutoksesta ovat olleet tärkeänä taustatietona tutkimuksessa. *Kyläkaupasta supermarketiin. Vähittäiskaupan sopeutuminen yhteiskunnan rakennemuutokseen vuosina 1952–1972* on tekijän sosiologinen tutkimus, joka valaisee nimensä mukaisesti sitä, miten vähittäiskauppa sopeutui rakennemuutokseen. Home on sosiologi, siksi hänen mielenkiintonsa kohdistui ”muutoksia aiheuttaneisiin ulkoisiin ylläkkeisiin”.¹⁸⁹ *Kyläkaupan kuolema ja eloonjääminen*, tekijän väitöstutkimus kauppatieteeseen, on puolestaan monin tavoin hyödyttänyt omaa tutkimustani. Tutkimus on yhden ajankohdan poikkileikkaustutkimus, ja tutkimusvuosi on 1980.¹⁹⁰

Historiallista pohjaa aiheeseeni perehtyessäni hain muun muassa *Suomen maakaupan historiaa* vuodelta 1957. Tämä professori Aulis J. Alasen klassikkoteos sisältää maaseudun vähittäiskaupan historian 1950-luvulle asti.¹⁹¹ Kai Hoffmanin järkälemäinen tutkimus *K-kaupan historia* painottuu ajallisesti toisin ja siinä käytetään hyväksi Alasen teoksen jälkeen ilmestyneitä aihetta koskevia tutkimuksia. Tutkimuskohde on

185 Kovalainen 1993, 175; ks. myös Vainio-Korhonen 2002, 132.

186 Vainio-Korhonen 2002, 14.

187 Kovalainen 1993, 65, 67, 72.

188 Heikkilä 2007, 182.

189 Home 1977, 67.

190 Home 1989, 16.

191 Alanen 1957.

”yksityisten vähittäiskauppiaitten eri muodoissa tapahtuneen yhteistoiminnan historian kuvaaminen”, joten teos sisältää sekä vähittäiskaupan että tukkukaupan historian. On huomattava, että nimestä huolimatta tutkimuskohteena on koko yksityinen vähittäiskauppiaskunta. Koska maaseudun sekatavarakaupat ovat nykyisten K-kauppojen alkulähteenä, ne ovat saaneet teoksessa erikoiskohtelun tutkimuksen käsitellessä maailmansotien välistä aikaa. Historiateos keskittyy kuvaamaan aatteellisen, ammatillisen ja taloudellisen yhteistoiminnan historiaa, jolloin kuvauksen kohteena on yhteistoiminta ja yksittäinen vähittäiskauppias jää vähemmälle huomiolle. Kauppiaan tilannetta tarkastellaan ennen kaikkea kaupan työskentelyolojen kehittymisen kautta. Tutkimus painottuu ajallisesti 75 vuoteen, vuoteen 1981 asti.¹⁹²

Historiallista perspektiiviä Kainuuseen alueena on antanut *Kainuun historia* -teos-sarja.¹⁹³ Erityisesti kaupan historiaan Kainuussa perehtyessäni Kainuun pitäjänhistoriat ja muutamat kyläkirjat ovat olleet valaisevia. Tärkeässä roolissa tutkimukseni kontekstualisoinnissa on ollut myös ruotsalaisen Lars Kaijserin tutkimus *Lanthand-lare*. Kaijserin lähtökohta tutkimukselleen oli tarkastella, kuinka maalaiskauppiaiden työ Ruotsin syrjäseudulla sijoittuu vähittäiskauppaa koskevien kilpailevien käsitysten kenttään. Hän aloittaa tarkastelemalla maalaiskauppiaan työn sosiaalisia edellytyksiä ja jatkaa analysoimalla maalaiskauppiaan työlle sopivaa habitusta, nojaten Bourdieuhun, jonka mukaan käytäntö, konkreettinen toiminta voidaan ymmärtää yhteispelinä, jossa sosiaaliset edellytykset ja habitus kohtaavat.¹⁹⁴

Klassisessa yrittäjätutkimuksessa johtajuudella ja yrittäjyydellä on miehinen imago.¹⁹⁵ Naisyrittäjä eli itsensä työllistävän naisen työ on jäänyt tutkimuksessa vähälle huomiolle, vaikka naisten koti- ja ansiotyötä on tutkittu runsaasti monilla tieteenaloilla.¹⁹⁶ Naistutkijoita ovat askarruttaneet erityisesti tasa-arvokysymykset ja naisalituksen lainalaisuudet.¹⁹⁷ Suomalaisen naisyrittäjän tekemään työhön on keskittynyt taloussosiologi Anne Kovalaisen tutkimus vuodelta 1993: *At the Margins of the Economy. Women's Self-Employment in Finland 1960–1990*. Mielenkiintoista on, että hän mainitsee työnsä motiiviksi juuri tutkimuksen vähäisyyden. Se on myös osa omaa motivaatiotani. Kovalainen on rajannut tutkimuksensa ajallisesti vuosiin 1960–1990 ja analysoi siinä muun muassa yhteiskunnan sukupuolittuneita rakenteita ja niiden vaikutusta naisen toiminnalle yrittäjänä. Hän on tutkinut tasa-arvoa ja taloutta ja muun muassa naisyrittäjyyttä psykososiaalisesta lähtökohdasta, jolloin yrittäjä nähdään sosiaalisena toimijana ja yrittäjyys vuorovaikutteisena prosessina.¹⁹⁸

Historioitsija Kirsi Vainio-Korhosen tutkimuksen *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään* teoreetti-

192 Hoffman 1983, 9–10.

193 Kainuun historia II ja III 1985–1986.

194 Kaijser 1999, 119.

195 Sundin 1997, 358.

196 Ks. esim. Heikkilä 2007, 182.

197 Vainio-Korhonen 2002, 21.

198 Kovalainen 1993, 32.

nen viitekehys liittyy nais- ja sukupuolihistorian tutkimusperinteeseen, vaikka sillä on myös yhteydet taloustieteelliseen ja sosiologiseen tutkimukseen. Hän tarkastelee naisyrittäjyyttä alhaalta käsin eli niiden ihmisten näkökulmasta, jotka työllistivät itsensä pienimuotoisella yritystoiminnalla. Hän tutkii naiseutta ja mieheyttä taloudellisenä ja sosiaalisena rakenteena ja kysyy muun muassa, mikä merkitys naiseudella on yrittäjän tekemille valinnoille, uralle ja elämälle. Hänen keskeisin kysymyksensä on kysymys muutoksesta ja muuttumattomuudesta; millainen on naisten ja miesten välinen ero ja onko se muuttunut vai pysynyt muuttumattomana ajan virrassa. Otteissa naisten teksteistä eri ajoilta hän huomasi saman viestin ajasta ja paikasta riippumatta: naiset työskentelivät naisaloilla mutta ilman valtaa.¹⁹⁹ Suurella mielenkiinnolla aikoinaan tutustuin Marja-Liisa Hentilän sosiaalishistorialliseen tutkimukseen *Keik-kavaaka ja kousikka*, joka ilmestyi vuonna 1999 ja käsittelee kaupan työtä ja tekijöitä 1800-luvulta itsepalveluaikaan. Keskiössä on myyjän työ kaupassa. Tutkimuksessani viittaan useissa kohdin Hentilän tutkimukseen, vaikka se käsitteleeekin suureksi osaksi aikaa, joka ei oman tutkimukseni piiriin kuulu. Se on hyödyttänyt omaa tutkimustani muun muassa valaisemalla kaupan työn historiaa myyjän näkökulmasta sekä monipuolistamalla lähteitäni ja näkökulmiani. Monella tavalla ansiokas tutkimus jää usein teoreettiselle tilastojen tasolle ja näkökulmassa korostuu ammattiyhdistysliikkeen näkökulma. Tutkimus keskittyy aikaan, jolloin suuri osa suomalaisista asui maalla, mutta maaseudun kauppaolot jäivät hyvin vähälle huomiolle ja muodostuu kuva, että uutuudet myymäläkulutturissa tulevat ikään kuin automaattisesti kaikkialle, vaikka tosiasiassa viive saattoi olla hyvinkin suuri.²⁰⁰

Elämäkerrallisuuden tutkimusetiikka

Tarkastelen tutkimusetiikkaa pääosin tässä yhteydessä, mutta kuljetan tutkimuseettistä pohdintaa myös analyysiluvuissa, kun se tulkinnan kannalta on oleellista. Kun kuvaan ja tulkitsen toisen elämää, tutkijana minulla on eettinen vastuu luomastani kuvasta.²⁰¹ Eettisyyteen kuuluu myös kunnioittava suhtautuminen haastateltaviin ja heidän kokemuksiinsa. Tutkijan on oltava tietoinen asemastaan henkilöidensä luojana, sillä tutkijan eettisillä valinnoilla on seurauksensa henkilölle ja mahdollisesti sukulaisille.²⁰² Elämäkertatutkimuksen eettisiksi periaatteiksi on luokiteltu luottamuksellisuuden ohella avoimuus, lojaalisuus ja molemminpuolisuus.²⁰³ Ongelmia voi tulla tutkimuksen julkisen luonteen ja asioiden yksityisyyden välisistä jännitteistä eli tutkijan mahdollisuuksista ja oikeuksista julkistaa yksityiselämää koskevia tietoja.²⁰⁴

199 Vainio-Korhonen 2002, 5, 10, 19, 24.

200 Hentilä 1999.

201 Ks. Torninoja-Latola 2014, 276; Marander-Eklund & Östman 2011, 7; Possing 2014.

202 Possing 2014, 75.

203 Huotelin 1996, 37; kaavio 3.

204 Kortteinen 1982, 303–304.

Erityisesti muutaman elämäkerran kohdalla mietin, mitä voin kirjoittaa, koska tutkimus koskee todellisia ihmisiä ja hyvinkin henkilökohtaisia kokemuksia.²⁰⁵

Tutkija ottaa oikeuden ottaa valtaansa toisten ihmisten kerrotut elämät ja tekee niistä käyttömateriaalia omiin analyysihinsä ja tulkintoihinsa. Tutkimus, vaikkakaan ei suoraan peilaa haastateltujen kertomuksia, on kirjoitettu tarkoituksessa ymmärtää ja kuvata heidän todellisuuttaan tavalla, joka kunnioittaa heidän tulkintaetuoikeuttaan siihen. Monet arvostukset ja todellisuuskuvat, jotka analyysi tuo esiin, eivät kuitenkaan ole materiaalissa helposti nähtävissä.²⁰⁶ Kuitenkaan ulkokohtainen normien mukaisuus eikä perusteellinenkaan eettinen pohdinta tutkimuksessa todista eettisyydestä.²⁰⁷ Ei myöskään haastattelussa osoitetun empaattisuuden tuominen korostetusti esiin todista empaattisuudesta. Uskottava ja eettinen kirjoittaminen perustuu tutkijan rehellisyyteen, itsetutkiskeluun ja läpinäkyvyyteen.²⁰⁸ Erla Hulda-Halldórsdóttir toteaa Natalie Zemon Davisiin viitaten, että vaikka tutkimus on osin tutkijan luovuudesta peräisin, äänet historiasta asettavat sille tiukat rajat.²⁰⁹

Olen joutunut tutkimusta kirjoittaessani lukuisia kertoja pohtimaan, miten toimin taatakseni haastatelluille tarpeellisen anonymiteetin ja henkilönsuojan, koska tutkimuksessa tulee esiin monia seikkoja, jotka saattavat paljastaa henkilön ja paikan joillekin.²¹⁰ Kyseleminen, kuunteleminen ja haastateltujen äänen siirto uusiin yhteyksiin sekä tulkinta ovat myös vallankäyttöä. Tutkijan on hahmotettava identiteetit, kulttuuriset äänet kertojien puheesta, ja tämä edellyttää kertomusten historiallisten yhteyksien etsimistä, niiden analysointia ja rakentamista. Valtarakenteet vaikuttavat paitsi tutkijan ja tutkimuskohteen myös tutkijan ja tiedeyhteisön välillä.²¹¹ Tiedon tuottamiseen liittyvät myös kysymykset siitä, keiden tieto on hyvää ja arvokasta ja kuka saa tietää sekä mikä ja kenen tieto suljetaan ulkopuolelle.²¹² Tutkimuksessa käytän peitenimiä suojellakseni haastateltujeni henkilöllisyyttä, mutta myös siksi, että he eivät yksilöinä korostuisi liikaa, sillä haluan tuoda esiin heidän yksilöllisten kokemustensa kautta paitsi heidän omaa näkökulmaansa myös yleisiä prosesseja.²¹³

205 Ks. Tervo 2008, 82.

206 Ks. Hansen 1998, 36.

207 Ks. Venkula 2008, 54–55.

208 Hakosalo ym. 2014, 128.

209 Hulda-Halldórsdóttir 2014, 183–184.

210 Ks. esim. Olsson 2005, 286.

211 Tuomaala 2006a, 278–280.

212 Kolbe 2014, 66–67.

213 Ks. Hansen 1998, 32.

2. MONTA POLKUA KAUPPIAAKSI

2.1. Koulun, työn ja elämän opettamat

Kodin malli tienviittana

...minäki olin silloin koulua ekana vielä kerkesin olla tuota niin pappilassa piikana ja papin tytöllä tuossa olin ja Lahessa oon ollu piikana että yleensä minä sanosin näin että kaikki työ mitä vaen nuoret saes tehdä niin ne oes tuota -- siellä oppi elämisen taettoa ja seorustelluo herroilla piispoillehi minähi lauloin humpputtasin aina virsie ja piti lauloa ja kaikenlaisie ja minä olin kova esiintymmään aina koulussahi...²¹⁴

Näin Helena kertoi hersyvään tyyliinsä varhaisista työkokemuksistaan. Helenalla oli jo 15-vuotiaana takanaan monipuolinen kokemus erilaisista työtehtävistä. Hän oli ensiksikin kaiket kesät lapsenlikkana poliisiperheessä 9-vuotiaasta lähtien, talvisin kansakoulun käynnin ohessa avustamassa paljon kirkonkylän kahvilassa ja ehti kouluaikaan myös olla kotipitäjänsä pappilassa piikana. Palveluspaikka lapsena ja nuorena opetti Helenan mukaan ennen kaikkea elämän taitoa. Merkittävät oppimiskokemukset liittyvät Helenan kertomuksessa arkiseen oppiin paikallisyhteisössä. Tämänkaltaisen harjaantuminen on yleisemminkin koettu kokemukselliseksi ja mielekkääksi opiksi, jonka merkitys saattoi säilyä koko elämän.²¹⁵ Vaikka maaseudun lastenkasvatus oli tiukkaan kuriin pohjaavaa ja lapset olivat aikuisten alapuolella hierarkiassa,²¹⁶ lapsuus nähdään muisteltaessa usein enemmän myönteisenä kuin kielteisenä elämäntajaksona, joka antoi edellytykset maailmassa pärjäämiseen. Se kasvatti ahkeran, työtä pelkäämättömän puurtajan, ja työntekoon kasvattamista pidettiin yleisesti tärkeimpänä perintönä lapsille.²¹⁷ Elämäkertalajityypissä työntäyteinen lapsuus ja nuoruus ovat merkittävimpiä mielikuvia. Kuten Helenankin kertomuksesta käy ilmi, työntöön eetos sisäistettiin jo lapsuudesta lähtien.²¹⁸

Haastatelluista suurin osa oli kotoisin maaseudulta ja useimmat maatalosta, vain kaksi naista ja yksi mies olivat alun perin kaupunkilaisia. Viisi oli kasvanut kauppias-maanviljelijäperheessä ja seitsemän maaseudun kauppiasperheessä. Kaikista haastatelluista lapsuus- ja nuoruusvaiheita ei kuitenkaan ole tarkemmin tiedossa. Paljon jäi varhaisista työvuosista varmasti kertomatta, koska keskityin haastatteluissa varsinaisiin kauppiaina olon vuosiin. Aineisto toi esille kuitenkin voimakkaita lapsuudenkokemuksia, jotka siivittivät tulevaa ammatinvalintaa. Monet haastatelluista joutuivat

214 Haastattelu (H): 8.

215 Ks. esim. Kauppila 1996, 76.

216 Tuomaala 2004, 83–84.

217 Stark 2011, 234–235.

218 Ks. Stark 2011, 234, 271; Korkiakangas 1996, 144–149, 327; Snellman 2003, 254; myös Kujala 2003.

hakeutumaan sukupuoliroolin mukaiseen työhön. Vaihtoehtoja ei maalla paljon ollut: tytöillä lähinnä lapsenhoito ja taloustyöt perheissä eli piikominen.

Rippikoulu on suomalaisessa agraariyhteiskunnassa pitkään toiminut lapsuuden ja aikuisuuden normatiivisena rajana.²¹⁹ Vaikka rippikoulu merkitsikin aikuisuuden alkua, saattoi työura vieraan palveluksessa alkaa jo huomattavasti aiemmin, kuten esimerkiksi Ennillä. Koti oli pieni maalaistalo ja perhe kymmenhenkinen. Enni joutui lähtemään jo kymmenvuotiaana piikomaan kotoa ”maailmalle” kirkonkylän kauppiasperheeseen ja kuvaa oppineensa jo varhain vastaamaan itsestään. Hentilän mukaan kauppiasperheeseen piikomaan pääsy oli arvostettua.²²⁰ Lapsenhoito oli Ennille tuttua, sillä sitä hän oli tottunut jo tekemään kotona isossa lapsikatraassa. Kokemusta lisäsi myöhemmin muun muassa piian pesti opettajaperheessä. Ennin ollessa 17-vuotias (1949) hän aloitti työn kaupassa, johon hänet pestasi kirkonkylän kauppias, jonka lapsia hän oli aikoinaan hoitanut. Lopulta Enni perusti oman kaupan.²²¹

1900-luvun alkupuolella tytöt ja pojat aloittivat työuransa kaupassa yleisimmin juuri 13–14-vuotiaina. Tytöt työskentelivät ensin usein piikana/palvelijana, josta myöhemmin siirtyivät kauppaan työhön.²²² Lapsityövoiman käyttö oli kuitenkin yleistä vielä pitkään myöhemminkin ja tulee esiin myös tässä aineistossa. Kauppa kiinnosti nuoria, sillä sen katsottiin olevan tulevaisuuden ala ja portti parempaan elämään, ja se oli kevyempää kuin maa- ja metsätyö. Sen myös katsottiin sopivan sekä tytöille että pojille. Nuoria olisi ollut tarjolla kaupan työhön paljon enemmän kuin kauppa pystyi työllistämään.²²³

Itsensä työllistäneiden naisten tärkein harjaantumisympäristö oli yleensä koti tai palvelus- tai työpaikka.²²⁴ Myös Pohjois-Ruotsissa oli 1960-luvulle saakka tavallista, että nuoret naiset toimivat piikoina jonkin aikaa, mutta yleensä vasta konfirmaation jälkeen. Heidän kasvatuksensa, kouluttaminen taloustöihin ja lastenhoitoon, oli valmistanut heitä tähän. Taidot oli helppo ottaa mukaan ja käyttöön kodin ulkopuolella. Tämä piikatyö johti nuoret naiset ulos kylästä ja myös maalta kaupunkiin. Ne, jotka palasivat maalle, toivat mukanaan monipuoliset kokemuksensa.²²⁵ Tästä esimerkkinä on Hilikka, maatalon tytär, jonka kotona hänen varhaislapsuudessaan isä oli pitänyt osuusliikkeen jakamoja sotaan lähtönsä asti.²²⁶ Kotona Hilikka kertoi tottuneensa tekemään monenlaisia töitä. Lapsuuden mieluinen leikki oli ollut kauppaleikki. Liekö siitä jäänyt kipinä, kun Hilikka hakeutui parikymmenvuotiaana 1950-luvun alussa työhön lähellä sijaitsevan kaupungin sekatarvakauppaan, jossa hän oli samanaikai-

219 Järvinen 1993, 117.

220 Hentilä 1999, 68.

221 H: 22.

222 Hentilä 1999, 66, 70.

223 Hentilä 1999, 66–70; ks. myös Selin 2013, 96.

224 Vainio-Korhonen 2002, 80.

225 Hansen 1998, 93–94; ks. myös Snellman 2003, 89, 184.

226 Jakamo-nimitystä käytettiin usein kirkonkylässä sijainneen erityisesti osuustoiminnallisen päämyymälän kylissä olevista vaatimattomista sivupisteistä, joita hoidettiin yleensä maatalouden ohessa ja joihin tavarat toimitettiin pääliikkeestä.

sesti sekä myymälä- että kotiapulainen. Hilikka halusi lapsuuden leikkiä kuvatessaan kenties kertoa varhaisesta kiinnostuksestaan kaupan työhön, johon hänellä oli tun- tuma kotoakin. Omien sanojensa mukaan Hilikka oli ”tavallaan perheenjäsenenä”; yläkerran huone asuntona ja ruoka kuuluivat luontaisetiuihin. Työtä oli kuusi päivää viikossa ja joskus pyhänäkin, ja päivittäinen työaika oli pitkä, noin yksitoista tun- tia, aamuseitsemästä iltakuuteen. Kauppa oli sen lopettamiseen asti vanhanaikainen; kaikki laskettiin päässä ja kynällä. Hilikan 14-vuotinen työrupeama paikassa päättyi omistajan lopetettua kaupan jäädessään eläkkeelle. Ennen omaa yrittäjyyttä Hilikka työskenteli vielä noin vuoden verran Helsingissä liikeapulaisena herkkuliikkeessä, jonne hän päätyi sisarensa houkuttelemana. Hilikka ei kuitenkaan siellä viihtynyt vaan kaipasi ”toisenlaista elämää”. Hän kaipasi maalaiselämää.²²⁷

Samoin kuin monet tytöt myös useat pojista siirtyivät vartuttuaan sukupuolen mää- rittämiin työtehtäviin. Kainuussa ihanne oli kasvattaa kaikin puolin ”tolokku” ihmi- nen. Työn merkitys korostuu aineistossa yleisesti lapsuuden ja ammattiin oppimisen kerronnassa, koska työn merkitys kaikkiaan oli hyvin suuri. Kova työ toi paitsi aineel- lista hyvinvointia, se kantoi myös sosiaalista mainetta: työn tekeminen oli kunniakas- ta, se liitettiin ihmisen kunnollisuuteen, ja oppiminen työhön tapahtui yhdentyneenä osaksi arkipäivää.²²⁸ Pohjoismaiseen luterilaisuuteen pohjaavan työn tekemisen nor- miston on katsottu kattaneen niin miehet kuin naisetkin.²²⁹ Haastatellut eivät kerron- nassaan korostaneet työnteon kunniallisuutta, vaan he olivat kasvaneet kulttuuriin, jossa työllä oli itseisarvo; tärkeintä oli oppia tekemään työtä ja mieluummin kunnolla. Lasten työpanos oli myös tarpeen, koska jokainen käsipari tarvittiin elannon hankki- miseen. Myös Pohjois-Ruotsin syrjäseuduilla kasvatuksen tärkein osatekijä oli lapsen osallistuminen aikuisten elämään.²³⁰ Etenkään vanhempien ikäluokkien kohdalla va- linnanvaraa ei ollut, työt oli vain yksinkertaisesti tehtävä.²³¹ Yleisesti voi todeta, että mitä vanhemmasta ikäluokasta on kyse, sitä varhemmin työelämään on siirrytty.

Usein pojat joutuivat osallistumaan jo varhain raskaisiin metsä- ja maataloustöi- hin. Esimerkiksi Paavo joutui lähtemään ensi kerran savottaan jo 10–11-vuotiaana. Hän oli pienen maatilan kasvatti ja kuvaa lapsuuttaan painottaen työnteon määrää. Työkokemusta ”pöllimetästä” ehti kertyä paljon. Pienviljelijän ammatti metsätöineen tuntui selviöltä. Kyse ei ehkä ollut niinkään ammattihaaveesta vaan perinteestä jatkaa isien työtä maatilalla. Sitten nuoruus katkesi sodan syttymiseen. Sodan jälkeen hän kouluttautui puusepäksi. Työskenneltyään Etelä-Suomessa joitakin vuosia koti-ikä- vä toi hänet takaisin Kainuuseen. Kun kotiinpaluun jälkeen vaihtoehtoja työllistystä ei kovin paljon ollut, muutamien sattumien kautta hän päätyi kauppiaksi kotikylälleen.

227 H: 25.

228 Ks. Hansen 1998, 88–89.

229 Tervo 2008, 184.

230 Hansen 1998, 81.

231 Vrt. Snellman 2003, 255.

Mitään koulutusta kaupan alalle hänellä ei ollut, ja kouluttautuminen jäi yksin toimineella sodassa vaikeasti vammautuneella Paavolla myöhemminkin vähiin.²³²

13–14-vuotiaana poikana myös Erkki, edellisiä nuorempaa ikäluokkaa, työskenteli ensi kerran kokonaisen talven savotassa veljensä kanssa. Hänen isänsä urakoi metsäkämppeä, ja omat lapset joutuivat auttamaan tässä työssä.²³³ Metsä- ja uittotyötä tutkineitten mukaan työhön sosiaalistuminen alkoi nuorena: ensimmäiset savottakokemukset ajoittuivat monilla jo lapsuusvuosiin. Miesten ollessa talvet savotoilla poikien oli seurattava heitä sinne, sillä oli isien tehtävä sosiaalistaa pojat työnteekoon. Vaihtoehtoja ei pojille juuri annettu, vaikka olisi ollut esimerkiksi haluja koulunkäyntiin. Kansakoulukin saattoi jäädä kesken muusta koulunkäynnistä puhumattakaan, kun oli jo varhaisessa iässä osallistuttava perheen elatukseen.²³⁴ Esimerkiksi Paavo ja Erkki eivät tarkemmin kerro omasta tilanteestaan tässä suhteessa, mutta Paavon tapauksesta voi päätellä, että koulunkäynti keskeytyi. Niin Pohjois-Suomessa kuin Pohjois-Ruotsissakin tietokäsityksen juuret olivat käytännön työssä. Pohjoinen maaseutu näyttäytyi kovan työn maana, jossa vahva selkä ja kaksi vahvaa kättä olivat oleellisesti arvokkaampia kuin kirjaoppi.²³⁵ Myös tilan siirtyminen seuraavalle sukupolvelle on ollut niin tärkeä arvo-perusta, että sillä on ollut merkitystä ratkaisuihin myös tämän aineiston kohdalla. Esimerkiksi Akselille oli selviö, että hän jää perimälleen kotitalalle.²³⁶

Samoin kauppiasperheissä perheen kulttuuria siirrettiin seuraavalle polvelle. ”Pyörin kaupassa jo pienestä asti”.²³⁷ Näin luonnehti kauppaauransa alkua Urho, joka kertoi etenkin nuorukaisena olleensa mukana kaupan töissä erityisesti kesäisin, muun muassa ajamassa moottoriveneellä juomia erottelutyömaille.²³⁸ Isänsä kyläkaupassa myös Anna oli työskennellyt jo ”nuoresta pitäen”, mutta oppivelvollisuuden suoritettuaan hänellä oli mahdollisuus kouluttautua alalle, jolloin hän auttoi isäänsä vain loma-aikoina.²³⁹ Toinen kauppiaan tytär, Aili, aloitti vakituisesti työnteon perheyri-tyksessä 16-vuotiaana.²⁴⁰ ”Aikanaan jokainen lapsista oli vuorollaan kaupassa työssä”, kertoi puolestaan monilapsisessa kauppiasperheessä kasvanut Taisto, joka itse jäi vakituisesti kaupan työhön vasta armeijasta päästyään. Aiemmin hän oli jonkin verran auttanut kaupassa. Hän oli perheensä nuorimmainen ja nuorin haastattelemistani kauppiaista (syntynyt 1942), ja lapsuuden jonkinlaisesta huolettomuudesta kertoo hänen luonnehdintansa kiinnostuksestaan kauppaa kohtaan lapsena olleen lähinnä ”karamellivarkaissa käyntiä”. Eri aikakauden lapsena kuin haastateltujeni vanhempi ikäluokka Taiston kerronnassa ilmenee jo pitempi ja helpompi lapsuus.²⁴¹

232 H: 4.

233 H: 37.

234 Snellman 1996, 121–122; ks. myös Tervo 2008, 172.

235 Ks. Hansen 1998, 87, 102, 110.

236 H: 5.

237 H: 10.

238 Ks. myös Snellman 1996, 129.

239 H: 30.

240 H: 19.

241 H: 28.

Yksityiskaupat ovat perinteisesti olleet perheyriityksiä, joissa kokemuksen kerryttämällä ammattitaidolla kaupantekoa on hallittu.²⁴² Taitojen oppiminen on pitkä ja monipolvinen prosessi.²⁴³ Kokemusjohteinen tieto onkin työn harjoittamisen pohjana monilla aloilla.²⁴⁴ Aineistossa on esimerkkejä kokemusjohteisen tiedon siirtymisestä erityisesti polvelta toiselle eli tämä ammatillinen sosiaalistuminen perustuu vuorovaikutukselliseen oppimiseen. Toisen ja kolmannen polven kauppiaat Urho, Ville, Laura ja (edesmennyt) puoliso, Kaarinan (edesmennyt) puoliso, Aili, Ritva, Enni, Taisto, Aarne ja Anna, Antero ja Lauri olivat nuuhkineet ensimmäiset oppinsa ja ymmärryksensä kaupan työstä siitä kokemusjohteista tietoa tihkuvasta vanhempien arkipäiväisestä työstä, joka väkisinkin tunkeutui kaupan takahuoneisiin. Edelliseltä polvelta omaksuttiin tietoa, tapoja ja käytänteitä, arkipäivää yhdessä eläen ja yhdessä työskentelemällä. Näin seuraava polvi luontevasti kouliintui kaupan työhön ja palveluun, ja vuosien myötä osaamisen kehittyessä kasvettiin ammatissa. Kaupanpitoa voi verrata maatilan hoitoon, joka on kokonaisuus sisältäen hyvin monia erilaisia töitä ja joka vaatii sisäistettyä kykyä hallita tätä kokonaisuutta.²⁴⁵ Merkillepantavaa, mutta ei sinänsä hämmästyttävää on, että kokemuksellisesti merkittävä oppimiskokemus vain harvoin tapahtuu oppivelvollisuuskoulun tai yleissivistävän koulun oppilaana. Todellisuudessa ihmiset oppivat – ehkäpä eniten – elämällä, eikä tätä elämänoppimista kannata väheksyä.²⁴⁶ Omaan ammattikuntaan sisältyy myös tietovaranto, jonkinlainen ymmärrys ammatillisista arvoista, käsityksistä ja ammatti-identiteetistä.²⁴⁷ Aineistossani kauppiaiden lasten työharjoittelu alalle muualla kuin perheen kaupassa oli harvinaista. Ville oli poikkeus, joka kauppakoulun käytyään työskenteli apulaisena parin vuoden ajan naapurikaupassa, sitten vuoden verran perinteikkäässä kajaanilaisessa liikkeessä, kunnes asettui työhön isänsä kauppaan 1950.²⁴⁸ Tämä kiertokulku muistuttaa vanhakantaista oppipoikasysteemiä.

Symboliseksi pääomaksi on kansatieteessä tulkittu erityisesti isän tai muun lähi-sukulaisen ammatin kautta saatua ennakkotuntumaa omaan alaan.²⁴⁹ Kaupan takahuoneissa kasvaneille oli kauppa erilaisine toimintoineen tullut tutuksi jo lapsuudessa. Samalla tavalla kansatieteilijä Leena Paaskosken tutkimuksessa metsänhoitajista taustan merkitys tuli esiin elämäntarinoissa; metsäasioihin oli kasvettu lapsesta asti. Ammatinvalintaa oli hänen mukaansa saattanut leimata symbolisen pääoman ohella myös sosiaalisen nousun mahdollisuus, ja vanhempien esimerkki oli määrännyt vielä 1920-luvulla monen elämänuran valintaa.²⁵⁰ Lapset ovat kuitenkin valinneet vanhempiensa mukaisen ammatin vielä seuraavinakin vuosikymmeninä. Omassa aineistossa-

242 Hoffman 1983, 532.

243 Ks. esim. Knuuttila 2006, 231.

244 Ks. myös Kaunisto 2009, 78–79.

245 Ks. Hansen 1998, 99.

246 Ks. Antikainen 1996, 255, 292.

247 Paaskoski 2008, 78.

248 H: 15.

249 Paaskoski 2008, 57; ks. Snellman 1996, 129.

250 Paaskoski 2008, 56, 58.

nikin tästä on esimerkkejä: Urho, Ville, Aili, Ritva, Enni, Taisto, Aarne, Anna, Antero, Lauri ja Eila sekä muutamien haastateltujen edesmenneet puoliset.

Sinikka Selin on tutkinut kansakoulunuorten ammatinvalintaa 1950-luvulla, ja hänen mukaansa usein pojilla isä ja vanhemmat veljet toimivat roolimalleina ja toiveammatti valittiin heidän esimerkkiään noudattaen. Yhteiskunnan nopeasta muuttumisesta huolimatta ammatti saattoi periytyä isältä pojille sekä käytännöllisistä että psykologisista syistä, ja ammatti-identiteetti omaksuttiin osana aikuistumista ja ammattiin kasvamista. Pienemmillä paikkakunnilla ammattien periytyminen todennäköisesti oli yleisempääkin.²⁵¹ Kun ammatti-identiteettiä eli yksilön samaistumista ammattiinsa tarkastellaan laajemmin, sen voidaan katsoa olevan omakohtainen kokemus siitä, miten yksilö näkee oman paikkansa ja asemansa yhteiskunnallisessa työnjaossa ja toiminnassa. Ammatillisen identiteetin katsotaan rakentuvan, kun yksilö omaksuu yhteisön arvot ja normit sekä tavat toimia.²⁵²

Kauppa saattoi olla ensimmäinen varsinainen työpaikka muillekin kuin ”kaupan takahuoneessa syntyneille”. Sosiaaliset verkostot olivat yksilön epävirallinen sosiaaliturva. Näillä yksilöiden tai ryhmien välisillä suhteilla oli suuri merkitys esimerkiksi työpaikan saannissa.²⁵³ Hentilän mukaan myös aiemmin kauppatyöhön päästiin yleensä suositusten ja henkilökohtaisen tuttuuden perusteella, ja mieluiten palkattiin oman paikkakunnan nuoria.²⁵⁴ Sukulaiset olivat tätä tärkeää sosiaalista verkostoa, ja sukulaisten kauppaan harjoittelemaan pääseminen oli yksi väylä alalle. Sukulainen saattoi toimia mallina, josta otettiin oppia. Taunoa, viljelijäperheessä kasvanutta nuorukaista, kiinnosti kaupan ala, ja hän hakeutuikin ennen sotaväki-ikää setänsä kauppaan naapuripitäjään omien sanojensa mukaan ”*tiskirotaki*” kasvamaan alalle.²⁵⁵ Hänen käyttämänsä sanonta heijastaa harjoittelijan asemaa. Usein se on tarkoittanut kaikenlaisten ja vähemmän arvostettujen töiden tekemistä, ja asema henkilökunnan arvoasteikossa oli alhaisin. Tästä kertoi esimerkiksi Mikko, joka hakeutui juoksupojaksi noin 15-vuotiaana lähikaupungin sekatavarakauppaan ja viihtyi työssä kolme vuotta. Hän kertoi kokemuksenaan, että ”*sota-ajan jälkeen kauppias oli herra joka myi kelle halusi -- kauppias oli tirehtööri...*” Jos esimerkiksi kauppias oli humalassa kesken päivän, juoksupoika huolehti, että konttorihuoneen eteen oli vedetty verhot, etteivät asiakkaat nähneet kauppiasta tuossa tilassa. Kunnioitus ”*johtajaa*” kohtaan oli hyvin suuri ja hänen mainettaan suojeltiin. Kauppakoulun ja armeijan jälkeen Mikon ura kaupassa jatkui osuusliikkeen myyjänä, ja seuraava työ oli jo myymälänhoitajan pesti.²⁵⁶

Aineiston vanhimpaan ikäluokkaan kuuluva Ilmari, maatalon poika, hakeutui hänkin apulaiseksi sukulaisensa omistamaan sekatavarakauppaan läheiseen kaupun-

251 Selin 2013, 95.

252 Eteläpelto & Vähäsantanen 2006, 44–45.

253 Paaskoski 2008, 113.

254 Hentilä 1999, 70.

255 H: 20.

256 H: 11.

kiin vuonna 1925 ollessaan noin neljäntoista ikäinen. Parin vuoden päästä hän siirtyi kaupan työhön muualle. Kiinnostuksen alaan hän kertoo ilmenneen jo lapsuudessa, jolloin hän oli kotitalossaan myynyt kyläläisille isänsä kaupungista tuomia rinkiä ja pastilleja laatikosta.²⁵⁷ Menneisyyden tapahtumien arvottamista lopputuloksen kannalta eli ajan paradoksia on sanottu elämäkerrallisen kerronnan yleiseksi piirteeksi.²⁵⁸ Tässäkin kertomuksessa voi nähdä ajan paradoksia.

Työuran alku onkin useimmilla aloilla sisäänajovaihetta, oppimista omaan alaan, jossa vähitellen kasvetaan uusiin tehtäviin.²⁵⁹ Jotkut haastatelluista vaikuttavat olleen päämäärätietoisia hakeutuessaan kaupan alalle, osalla oli paremminkin sattuma vaikuttanut valintaan.

Sukupolvet ja koulutus

Koulutuksesta kysyminen oli osa haastattelun alussa tapahtunutta taustan selvitystä, perustietojen kysymistä. Muutamat haastatelluista ohittivatkin nopeasti kysymyksiä siitä. Siksi aihe jäi monen kohdalla melko ylimalkaiseksi ja haastattelussa keskityttiin muihin kysymyksiin. On mahdollista, että omasta vähäisestä koulutuksesta voitiin myös kokea jonkinlaista häpeää nykyajan koulutusta korostavassa ajassa. Puutteellinen koulunkäynti tai sen vähyys ja erityisesti tarve selittää niitä heijastavat laajemman suomalaisen yhteiskunnan muutosta 1900-luvulla. Oppivelvollisuuden myötä koulutuksesta muodostui myös itseisarvo, johon kaikkien oli pyrittävä. Varsinkin naisilla on todettu raatajaeetoksen vaihtuminen koulutuseetokseksi.²⁶⁰ Kerronnassa heijastuvat haastatteluaikojen käsitykset, ja siksi vastauksissa voi olla odotuksenmukaisia painotuksia.

Sukupolven käsitteen kautta voi tarkastella esimerkiksi sitä, miten sosiaalinen ja historiallinen aika muovailevat ihmisen elämäntapaa.²⁶¹ Valtaosa haastatelluista kuuluu niukan koulutuksen kohorttiin (ennen vuotta 1935 syntyneet) eli sodan ja niukan koulutuksen kokemukselliseen sukupolveen. Loput kuuluvat koulutuskasvun ja eriarvoisuuden kohorttiin (1936–1945 syntyneet) eli rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolveen. Kun näitä luokkia tarkastellaan elämäntapojen näkökulmasta, on ensimmäistä kohorttia luonnehdittu sanoilla ”koulutus ihanteena, elämä kamppailuna” ja toista ”koulutus välineenä, työ elämän sisältönä”.²⁶² Nostan erityisesti esiin vanhemmasta ikäluokasta Ilmarin (s. 1911) ja nuoremman Helenan (s. 1937) kertomukset, joita peilaan aineistoon yleisemmin. Aineistossa Ilmari oli Helenan ohella toinen, joka kertoi hyvin laajasti sekä opiskeluhaaveistaan että toteutuneista opinnoistaan. Heidän kerronnastaan sai vaikutelman, että omasta

257 H: 18.

258 Kirshenblatt-Gimblett 1988, 137; myös Stark 2011, 363.

259 Ks. esim. Paaskoski 2008, 156; Snellman 1996, 121; ks. myös Snellman 1996, 125–126; Leimu 1985.

260 Stark 2011, 396–397; ks. myös Roos 1987, 53–58.

261 Mannheim 1952.

262 Ks. Kauppila 1996, 46–47; Roos 1987; 1988.

koulunkäyntihistoriasta kertominen oli hyvin mieluista.²⁶³ Se kertoo asian olleen heille erittäin merkityksellinen.

”Kansakouluopetuksella on hyvin pärjännyt”, kertoi Ilmari. Kyse ei kuitenkaan ollut haluttomuudesta enempään koulutukseen vaan kansakouluopetus oli ollut haastattelutavan mukaan hyvää, ja Ilmari toi esiin muistavansa vielä iäkkäänä paljon sen opetuksesta: *”vielä on kaikki muistissa kansakoulun opetus”*. Kansakoulun päästötodistuksen Ilmari sai vuonna 1923 12-vuotiaana. Sitten vuosikausia säästettyään hän kävi kansanopiston Lahdessa. Ilmari, vanhin haastatelluista, on hyvä esimerkki kohorttinsa asenteesta koulutukseen. Koulutus ja oppiminen olivat hänelle ihanne ja toiveiden täyttymys, elämän suuria asioita. Elämä kuitenkin näyttäytyi etenkin nuorempana kamppailuna, eivätkä opiskelutoiveet täytyneet sellaisina kuin hän olisi toivonut. Vaikka kiinnostus kaupan alaan oli herännyt voimakkaasti jo lapsena, ja työkoekemusta alalta hän oli hankkinut jo alle rippikouluikäisestä lähtien, opettajaseminaarin käyminen oli hänen haaveensa. Se toive jäi toteutumatta lähinnä taloudellisista syistä. *”Kotona sanottiin ettei ole rahaa millä kouluttaa.”* Kyse oli tällöin myös valinnasta lasten välillä, sillä Ilmarin yksi veljistä koulutettiin korkeasti ja kotitila oli isohko. Ilmarista ei myöskään tullut sukutilansa jatkajaa. Hän oli kuitenkin kokenut, että suorittamistaan opinnoista ja kunnollisesta perehtymisestä asioihin oli ollut kaupan työsäkin paljon hyötyä, ja pitikin työnsä parhaimpana puolena asiakkaiden neuvomista ja auttamista. Eläkkeellä ollessaan hän toimi pitkään kansalaisopistossa opettajana, jolloin hän sai vihdoinkin toteuttaa opettajan kutsumustaan. Seuraavassa polvessa hänen haaveensa toteutui: ainoa perillinen kouluttautui opettajaksi.²⁶⁴

Haastateltujen koulunkäyntimahdollisuudet vaihtelivat. Valtaosa oli syntynyt ja kasvanut Kainuussa. Suurimmalla osalla peruskoulutuksena oli kansakoulu, jonka muut haastatellut olivat käyneet 1920–40-luvuilla paitsi nuorimmat 1940–50-luvuilla.²⁶⁵ *”Kiertokoulu ja on rokotettu”*, totesi omasta koulutuksestaan 1910-luvulla syntynyt Aarne. Hän ei olosuhteista johtuen ollut voinut suorittaa kansakoulun oppimäärää.²⁶⁶ Ero seuraavaan polveen oli suuri, sillä kaikki kolme lasta suorittivat korkeakoulututkinnon, kaksi heistä kaupallisen. Puoliso Anna kertoi lasten hämmästellessään aikoinaan kouluikäikäyttömän isänsä erinomaista laskupäätä.²⁶⁷ Myös Tiinan jo edesmennyt puoliso (syntynyt 1800-luvun lopussa) oli saanut tyytyä siihen antiin, mitä kiertokouluopetus, kinkerit ja rippikoulu olivat pystyneet tarjoamaan.²⁶⁸ Näissä tapauksissa ilmeisesti ratkaisevin este koulunkäynnille oli maantieteellinen. Kansakoulutodistuksen puuttuminen ei kuitenkaan muodostunut heille ylipääsemät-

263 H: 8; 18.

264 H: 18.

265 Oppivelvollisuus 1921 alkaen on ollut kansallisesti hyvin merkittävä asia (esim. Halonen 2005a, 109). 1930- ja 1940-luvun vaihteessa oppivelvollisista koulua kävi jo lähes 90 prosenttia (Stark 2011, 104; Tuomaala 2004, 160). Koulunkäynnistä tuli oppivelvollisuuden myötä entistä tärkeämpi koko ikäluokkaa koskettava asia (esim. Alapuro 1985, 94). Ennen yleistä oppivelvollisuutta vain rippikoulu oli pakollinen; sen suorittamiseen vaadittiin sisälukutaito ja kristinopin alkeet, joihin valmiudet saatiin kotona ja kiertokoulussa (Räsänen 2005, 257–259).

266 H: 29; ks. myös Tuomaala 2006b, 243.

267 H: 30.

268 H: 14.

tömäksi ongelmaksi,²⁶⁹ koska he olivat hankkineet hyvän luku- ja laskutaidon, jotka olivat olennaisia taitoja kauppiaan ammatissa. Kaupallisen koulutuksen puuttuminen saattoi kuitenkin näkyä työssä. Esimerkiksi uskallus laajempaan yritystoimintaan ja modernisointiin näyttäisi yleensä olleen suurempi hyvän ammatillisen koulutuksen omaavilla.²⁷⁰

Paitsi koulunkäynnin kalleus esti koulunkäyntiä myös Kainuun heikko koulutustarjonta. Kun lähellä ei ollut tarjolla opinahjoja, koulutukseen oli hakeuduttava pitkien matkojen päähän, asuttava koulukortteerissa vieraassa kaupungissa ja kestävä väistämätön koti-ikävä. Pitkät matkat koulupaikkakunnille ja huonot kulkumahdollisuudet jo sinällään saattoivat estää koulunkäyntiä. Haastateltujen lapsuudessa ainoa mahdollisuus oppikoulun käyntiin oli Kajaanissa, jonne monista maakunnan kylistä oli pitkä, jopa useamman sadan kilometrin matka.

Muutamilla haastatelluista oli peruskoulutuksena keskikoulu.²⁷¹ Timo, joka suoritettuaan naapuripitäjässä yhteiskoulun erinomaisin arvosanoin, joutui luopumaan koulunkäyntihaaveistaan ja hakeutumaan ansiotyöhön jo nuorena. Kerronnassa ilmeni voimakas katkeruus mahdollisuuksien puuttumisesta. Perillisiä hänkin oli kannustanut koulunkäyntiä.²⁷² Heikkisen mukaan erityisesti maanviljelijä- ja työläisperheiden edellytykset lastensa kouluttamiseen kolmekymmentäluvun vaihteen suuren talouslaman aikana olivat rajalliset.²⁷³ Eija Stark puolestaan toteaa oppikoulua käyvien lasten olleen iso talousponnistus maaseudun työläiskodeille.²⁷⁴ Kuitenkin muidenkin maaseudun väestöryhmien mahdollisuus lastensa kouluttamiseen saattoi olla yhtä vaikea. Kun tiedetään, että erittäin suuri määrä Kainuun yksityiskauppiaista teki laman seurauksena konkurssin,²⁷⁵ oli myös monissa kauppiasperheissä tiukka tilanne. Vasta sodan jälkeen oppikouluverkko levittäytyi Kainuun maaseudulle, kun perustettiin yksityisiä kouluja. Tuolloin oppikoulun kasvu oli voimakasta koko maassa ja koulutusaktiiviteetti selvästi nousi.²⁷⁶ 1950-luvulta 1970-luvulle oppikoulujen oppilasmäärä, samoin opettajien lukumäärä kolminkertaistui.²⁷⁷ Alueelliset erot säilyivät kuitenkin pitkään suurina.²⁷⁸ Vuonna 1950 vain 12 % koko maan yli 15-vuotiaista oli suorittanut keskikoulun tai ylioppilastutkinnon; vuonna 1980 osuus oli 33 % ja samalla alueelliset erot olivat supistuneet paljon.²⁷⁹

269 Vrt. Räsänen 2005, 257–259.

270 H: 7; 8; 16; 23; 35.

271 Esim. H: 1; 10; 13; 34; 35; yksi edellisistä oli jo edesmennyt haastatellun puoliso.

272 H: 1.

273 Heikkinen 1986, 328.

274 Stark 2011, 106.

275 Kempainen 1979, 76.

276 Heikkinen 1986, 317, 326–328.

277 Kauppila 1996, 81.

278 Koski 2003, 307; Stark 2011, 105.

279 Valkonen 1985, 237.

Aineistossa oli vain kaksi maakunnan ainoassa yliopistoon johtavassa oppikoulussa Kajaanin yhteislyseossa opiskellutta, molemmat kirkonkylän kauppiasperheistä.²⁸⁰ Molemmissa tapauksissa lukio kuitenkin keskeytyi sodan alkamiseen. Sodan kesäminen vuosia muutti ratkaisevasti nuorten miesten suunnitelmia, ja he päätyivät kauppiaiksi, vaikka eivät alun perin suunnitelleet kauppiaan uraa. Lauri luopui ammattihaaveestaan metsäalalla, mutta kiinnostus metsiin ja metsänhoitoon säilyi harrastuksena.²⁸¹ Oli tarve päästä nopeasti ammattiin ja työelämään, kun sota oli vienyt vuosia elämästä. Lukion käyminen loppuun aikuisena ja pyrkiminen vielä sen jälkeen monia vuosia kestävään koulutukseen ei enää sodan jälkeen motivoinut tarpeeksi, vaikka rintamalla olleiden kouluttautumista pyrittiin tukemaan ja jouduttamaan.²⁸² Taustalla tässä vaikutti osaltaan todennäköisesti myös sotaväsämys.²⁸³ Aineistosta kävi selkeästi ilmi sodan poikkeusolojen vaikutus koulunkäyntiin; sotien jälkeisinäkään vuosina tilanne ei heti normalisoitunut. Sodan käyneillä ikäluokilla ja monilla sota-ajan nuorilla koulunkäynnin keskeytyminen oli tavallista. Koulunkäynnistä ja samalla nuoruuden haaveammatista saatettiin joutua kokonaan luopumaan ja päätyä toiselle alalle. Naisten koulunkäyntiä heti sodan jälkeen vaikeutti se, että rintamalta palanneet miehet olivat etusijalla sekä koulutus- että työpaikkoja jaettaessa.²⁸⁴ Edellä mainittu toteutui myös tämän aineiston osalta.

Monilla haastatelluista oli vankka kaupallinen pohjakoulutus. Kun lasketaan mukaan vain varsinaiset haastatellut, kolmetoista 37:stä omai joko koulu- tai opistotoisen kaupallisen ammatillisen koulutuksen, siis noin 35 %. Sen lisäksi monella oli kurssimuotoista alan koulutusta.

Kaupallisen peruskoulutuksen omaavia tutkimusaineistossa oli siis melko paljon ottaen huomioon ajanjakson, sota-ajan poikkeusolot, pitkät ja hankalat matkat koulukaupunkeihin ja koulutuksen kalleuden. Mielenkiintoista on, että aineistossa nuoremilla ei ole enemmän kaupallista koulutusta kuin vanhemmalla ikäluokalla. Yksi selittävä tekijä voi olla yhteiskunnallinen tilanne. Sodan jälkeen jälleenrakennuskaudella kauppiaaksi ryhdyttiin usein ilman ammatillista koulutusta, kun kyläkauppiaita tarvittiin turvaamaan maaseutuväestön kauppapalveluita. Jälleenrakennusajan olosuhteet olivat poikkeukselliset.

Huomionarvoista on, että vielä 1970-luvun alussa Keskon kauppiaskunnasta kaupallinen peruskoulutus puuttui kokonaan kahdelta kolmasosalta.²⁸⁵ Tähän nähden tutkimusaineistoni vaikuttaa valikoituneelta. Ehkäpä yhtenä syynä on se, että suuri osa haastatelluiksi valikoituneista oli iäkästä ikäluokkaa, jossa koulutusta arvostettiin korkealle ja kauppiaan ammattiin valmistauduttiin perusteellisesti, mikä osaltaan kertoo myös ammatin arvostuksesta. Homeen tutkimuksen mukaan suomalainen keski-

280 H: 13; 35; ks. Heikkinen 1986, 328.

281 H: 35.

282 H: 13; 35; ks. myös Paaskoski 2008, 63.

283 Ks. Kivimäki 2013.

284 Ks. esim. Hytönen 2014, 221.

285 Hoffman 1983, 384.

vertokyläkauppias omasi vuonna 1980 peruskoulutuksenaan vain kansakoulun eikä hänellä ollut ammatillista peruskoulutusta. Koulutasoinen ammatillinen koulutus oli noin 16 %:lla ja opistotasoinen koulutus noin 6 %:lla. Kaupparyhmänsä kauppiasopistossa hänen tutkimuksessaan mukana olleista yrittäjistä ja myymälänhoitajista oli koulutusta hankkinut vajaa kolmannes ja kirjekurssimuotoista etäopiskelua oli takanaan runsaalla kolmasosalla. Tutkimuksessa mukana olleista ammatillinen koulutus kuitenkin puuttui täysin 40 %:lla.²⁸⁶ Kovalaisen tutkimuksesta kuitenkin kävi ilmi, että yrittäjillä oli korkeampi koulutustaso kuin palkkatyöläisillä.²⁸⁷

Aineistossa osalla oli erilaista ammatillista ja yleissivistävää koulutusta,²⁸⁸ mutta kaikilla haastatelluilla ei ollut lainkaan kansakoulun jälkeistä koulutusta, jos ei laskea esimerkiksi lyhyitä kaupan tai muun alan kursseja.²⁸⁹ Ennen viime sotia myös mahdollisuus ammattikoulutukseen Kainuussa oli niukkaa, sillä kauppa- ja teollisuusministeriön asettaman Kainuun keskusammattikoulun suunnittelutoimikunnan mietinnön mukaan vielä 1950-luvun lopulla Kainuu oli ”suurin valkea läikkä maan ammattikoulukartalla”.²⁹⁰

Kauppiasperheissä syntyneillä haastatelluilla oli hyvä ammatillinen, kaupallinen koulutus useammin kuin muunlaisissa perheissä syntyneillä, ei kuitenkaan kaikilla. Perheen toisen polven kauppiaat olivat selvästi myös koulutetumpia kuin ensimmäisen polven kauppiaat. Kolmannen polven kauppiailla oli jo kaikilla kaupallinen koulutus. On huomattu, että perheen ja lähiympäristön tarjoamilla voimavaroilla on merkitystä hakeuduttaessa koulutukseen, samoin kuin omasta kulttuuriympäristöstä, arvoista tai elämäntavasta saaduilla kokemuksilla. Esimerkiksi ihmisen elämäntapa vaikuttaisi olevan merkittävä selittäjä koulutusvalinnoille silloin, kun yksilön elämäntavalla noudattaa yleistä kulttuurista käsikirjoitusta. Näin selittyisi se, että suurin osa tutkimuksessa mukana olleista oli koulutautunut alalle, joka oli jollain tavalla tuttua tai josta heillä oli jo kokemusta. Toisin sanoen kulttuuri-identiteetin ja koulutuksen välillä on vastaavuussuhde. Käytännön tietämys ja kokemus sekä tuttuus olisivat siis eniten koulutusvalinnassa painavia piirteitä.²⁹¹

”Silloin pojat tulivat sodasta ja heillä oli sellaista elämäntavakokemusta ja -viisautta, että opetuksesta ei tullut paljon mitään, sillä opettaja kyseli oppilailta enimmäkseen sota-kokemuksia”. Näin kertoi sota-ajan koulukokemuksestaan Joensuun kauppakoulussa Anna, joka aloitti siellä vuonna 1943 16-vuotiaana, mutta koulu keskeytettiin tiheiden pommitusten takia ja koulua jatkettiin vuonna 1944.²⁹² Tauno kävi kauppakoulunsa jo 1930-luvulla Oulussa, jossa hän tutustui tulevaan vaimoonsa, joka hänkin oli haa-

286 Home 1989, 196.

287 Kovalainen 1993, 151.

288 Kansakoulun jälkeen yksi oli käynyt emäntäkoulun (22), toinen maamieskoulun Kajaanissa (ja myöhemmin kauppakoulun Helsingissä) (27). Yksi haastateltu oli käynyt Lahdessa kansanopiston (18), yhdellä oli puuseppäkoulutus (4) ja yksi oli käynyt kotiteollisuuskoulun (33). Yhdellä oli ammattikoulussa hankittu ompelijäkoulutus (21).

289 Esim. H: 5; 28; 17; 25; 26; 29; 32.

290 Heikkinen 1986, 337.

291 Houtsonen 1996, 204, 209–213; Käyhkö & Tuupanen 1996, 113, 137.

292 H: 30.

veillut samaisesta koulusta, mutta taloudellisen tuen puuttuessa koulunkäynti jäi haaveeksi.²⁹³ Oulussa myös Lauri kävi kauppaopistonsa sodan jälkeen vuosina 1945–47 ja tapasi siellä hankin tulevan puolisonsa, joka opiskeli samassa oppilaitoksessa; ”*käveli kohtalo vastaan koulun käytävällä*”.²⁹⁴ Edelliset kaksi edustavat haastateltujen vanhimpaan ikäluokkaan kuuluvia, 1910- ja 1920-luvulla syntyneitä. Oulu oli vanhastaan kainuulaisten koulukaupunki, jossa kaupallisen koulutuksensa oli saanut usea haastatelluista. Kainuussa tuttu vanha sanontakin kuuluu ”Ouluun kouluun”. Kaakkoisesta Kainuusta oli ilmeisen luontevaa hakeutua puolestaan Kuopioon kauppaopetukseen, jonne yhteydet olivat kohtalaisen hyvät. Naisten kouluttautuminen liike-elämän palvelukseen oli ollut vähäistä, mutta kauppakoulut naisistuivat vähitellen.²⁹⁵ Kuopion kauppakoulun kävi vuosina 1938–40 muun muassa Aili, jonka vanhempi veli, sittemmin talvisodassa kaatunut, oli opiskellut samassa oppilaitoksessa. Vanhin sisar oli sen sijaan käynyt Oulun kauppakoulun, ja nuorimmat veljet olivat opiskelleet Helsingin kauppaopistossa.²⁹⁶ Aili sisaruksineen oli jo kolmatta polvea kaupan alalla. Sisarusten isällä oli aikoinaan ollut kova opinhalu ja hän olikin aloittanut Kuopion kauppakoulun, mutta varojen puutteesta joutunut sen keskeyttämään.²⁹⁷ Sukunsa kolmatta kauppiaspolvea edustava Ville sai kauppaoppinsa niin ikään Kuopiossa sodan jälkeen. Vaikka kouluun menoa sota oli viivästyttänyt monella vuodella, ei Ville sitä valittanut eikä myöskään sodassa saamiaan vammoja, totesi vain, että nuorena sitä oppi sopeutumaan. Tässä tapauksessa vanhempien ammatin jatkaminen ilmeisesti oli alkuperäinen tarkoituskin. Myös Urho kävi Kuopiossa kauppaopiston,²⁹⁸ ja Armas, joka oli 1940-luvulla käynyt maamieskoulun, suoritti kauppakoulun puolestaan Helsingissä vuosina 1952–54.²⁹⁹

Kainuulaisnuorten kouluttautumismahdollisuudet paranivat,³⁰⁰ kun kaksivuotinen kauppakoulu aloitti Kajaanissa toimintansa vuonna 1946, ja kymmentä vuotta myöhemmin aloitti kauppaopisto. Toinen maailmansota merkitsi murrosta oppikoulun ohella myös ammatillisessa koulutuksessa.³⁰¹ Aineistossa kauppaopetuksen omassa maakunnassa oli saanut vain Mikko.³⁰² Kaupallista koulutusta oli mahdollista hankkia monelta taholta, ja kaupparyhmittymillä oli omat koulutuksensa. Tässä aineistossa vain Heikki oli käynyt osuuskauppakoulun, jonka hän oli suorittanut Helsinkiin kirjekerussina ja tenttijaksoina parin vuoden ajalla sodan jälkeen. Heikki teki työtä pitkään osuuskaupan myymälänhoitajana. Myöhemmin yksityiskauppiaina hän suoritti

293 H: 20.

294 H: 34 ja 35.

295 Vainio-Korhonen 2002, 79.

296 Ks. myös Hentilä 1999, 227.

297 H: 19.

298 H: 10.

299 H: 27.

300 Ks. myös Kivelä 1979, 66.

301 Heikkinen 1986, 335–336.

302 H: 11.

diplomikauppiaan tutkinnon Vähittäiskauppiasopistossa.³⁰³ Osuuskauppojen ensimmäiset myymälänhoitajat olivat Hentilän mukaan usein entisiä yksityiskauppiaita ja päinvastoin, osuuskaupat kouluttivat paljon tulevia yksityiskauppiaita.³⁰⁴ Tästä aineistossa on muitakin esimerkkejä kuin Heikki.

Olavilla oli hyvä kaupallinen koulutus ja lisäksi paljon tukkuliikkeen järjestämiä lyhytkursseja, muun muassa television asennus- ja myyntikurssi. Voi olettaa, että koulutus näkyi hänen pyrkimyksissään laajentaa toimintaa voimakkaasti; toisaalta koulutukseen osallistuminen heijasti kehittymisenhalua ja aloitteellisuutta. Olavi edustaa ensimmäistä polvea kauppiaana, mutta määrätietoisesti alalle kouluttautunutta ja hakeutunutta. Hänen opinpolkunsa kaupallisella alalla ennen itsenäistä yrittämistä oli hyvin monipuolinen. Perhepääomaa voi omata vain tiettyyn perheeseen ja sukuun kuulumalla, sen sijaan ammattipääomaa voi olla muillakin ja sitä on mahdollista kartuttaa.³⁰⁵ Olavilla tämä ammattipääoman kartuttaminen oli tarkoittanut kaupan asiantuntemuksena, harjoittelijana ja myyjänä toimimista sekä kauppakoulun suorittamista. Voi olla, että perheen joutuminen evakkoon ja aloittaminen alusta vieraassa ympäristössä lisäsivät haastatellun määrätietoisuutta ja rohkeuttakin. Muuton myötä aiemmat sosiaaliset turvaverkot hajoavat, jolloin yksilön asema korostuu, ja tästä voi nousta voimakas pärjäämisen ideologia.³⁰⁶ Olavin kerronnasta tuli vaikutelma hyvin yrittäjähenkisestä ihmisestä, joka tunsu suurta vetoa kaupan alalle jo nuorena, vaikka vanhempiensa ainoana perijänä hänellä oli painetta jatkaa sukunsa perinteitä maanviljelijänä.³⁰⁷ Erityisesti isä halusi hänestä jatkajaa omalle työlleen. Maataloustyöt tulivatkin Olaville tutuiksi jo nuorena.³⁰⁸

Kauppiaskoulutusta annettiin myös Vähittäiskauppiasopistossa, jonka päätehtävä toiminnan alkuaikoina oli kauppiasperheiden lasten kouluttaminen kauppiaan ammattiin.³⁰⁹ Aineistossani vain Helena oli suorittanut tämän kauppiaskoulutuksen. Hän oli koulutukseen hakeutuessaan toiminut jo pitkään kauppiaana eikä ollut lähtöisin kauppiasperheestä.³¹⁰ Kuitenkin vain harva K-kauppias sai oppinsa tästä koulutuksesta. Kun vuonna 1971 K-kauppiaita oli kaikkiaan 3400, heistä vain 5% oli suorittanut opiston pitkän kauppiaskurssin. Opiston yksi toimintamuoto oli diplomikauppiasarvonimeen oikeuttavan koulutuksen järjestäminen. Tämä ammattikunnan keskuudessa arvostettu ja myös Keskon arvostama tutkinto arvoineen oli kauppiaskunnan suosiossa ilmeisesti siksi, että se oli käytännönläheinen ja suoraan työtä hyödyttävä kurssimuotoinen, työn ohessa paljon itseopiskeluna suoritettava koulutus.³¹¹ Diplomikauppiaan arvon saaneita oli tutkimusaineistossa useita, enemmän miehiä kuin

303 H: 7.

304 Hentilä 1999, 130–132.

305 Ks. esim. Snellman 1996, 130.

306 Kortteinen 1982, 241.

307 Ks. Silvasti 2001, 97, 103.

308 H: 23.

309 Hoffman 1983, 376.

310 H: 8.

311 Hoffman 1983, 374–378.

naisia, johon ilmeisesti oli syynä se, että miesten oli helpompi irrottautua työstä kaupassa lähiopetusjaksoille Etelä-Suomeen. Muutamissa perheissä molemmat puoliset olivat suorittaneet tutkinnon. Tutkinto suoritettiin yleensä siinä vaiheessa, kun kokemusta kauppiaina oli jo runsaasti.³¹² Kiinnostusta tähän koulutukseen olisi ollut muillakin, mutta suurimpana esteenä oli työn sitovuus, kuten Marialla: ”*Mulla ei ollut aikaa siihen kun piti olla aina siinä...*”³¹³

Kaupan toiminnan rationalisointi lisäsi koulutustarvetta, ja 1950-luvulta lähtien tarjontaa alkoi jo olla enemmän. Vähittäiskauppiasopiston yksi tehtäväkenttä alusta alkaen olikin lyhyiden käytännönläheisten arkityötä hyödyttävien kurssien järjestäminen. 1970-luvun lopulla K-instituutiksi muuttuneessa opistossa opiskeli vuosittain jo yli 4000 kaupan alalla toimivaa.³¹⁴ Hyvänkin kaupallisen pohjakoulutuksen saaneista aineiston kauppiaista suuri osa hankki myöhemmin lisäkoulutusta Keskon järjestämiltä kursseilta, ja yksi haastatelluista Tukon järjestämiltä.³¹⁵ ”*Kaupan kurssie pitkin aikaa...*”, kertoi Maria viitaten osallistumiseensa tukkuliikkeen järjestämille lyhyille kursseille.³¹⁶ Useille naispuolisille tämän tutkimuksen kauppiaille nämä erilaiset alan kurssit tarjosivat ainoan kaupallisen koulutuksen väylän.³¹⁷ Kaikki eivät niillekään voineet työstään irtautua.³¹⁸ Ammattilehdet olivat myös tärkeä tietolähde, joita aktiivisesti seurattiin, ja niiden tarjoamia tietoja ja neuvoja hyödynnettiin omassa työssä. Näitä lehtiä olivat muun muassa Kauppias, Elintarvikeuutiset, Kehittyvä kauppa, Kauppa käy, Rautaviesti ja Pirkka, joka oli asiakaslehti. Valtakunnalliset kauppiaskoukukset kesäisin olivat myös koulutustilaisuuksia ja osalla oli mahdollisuus osallistua niihin; myös osanotto vuosittaiseen mestarimyyjäkoulutukseen, maamme suurimpaan aikuiskoulutustapahtumaan oli vilkasta.

Hentilän mukaan osuuskaupparyhmittymien harjoittama neuvonta ja koulutus edesauttoivat kaupan työn ja kauppatapojen muuttumista ja kaupan työn ammatillistumista.³¹⁹ Samaa neuvontatyötä tehtiin yksityiselläkin puolella. Naiskauppiat, jotka olivat mukana K-kaupan naisjärjestön toiminnassa, kertoivat nimenomaan naisten toiminnan myötä neuvonnan ja koulutuksen lisääntymisestä.³²⁰ Koulutuksen vaikutusta kauppiaina toimimiseen ei kerronnassa juuri kommentoitu, mutta oletan, että koulutuksen kautta hankittu ammattipätevyys on vaikuttanut myönteisesti, vaikka kaupan menestykseen ovat vaikuttaneet monet muutkin seikat. Näin voisi aineistosta päätellä, esimerkkinä vaikkapa kirkonkylän kauppaliike, joka kaupallisen koulutuksen saaneen toisen polven aikana kasvoi voimakkaasti.³²¹ Toisaalta mahdollisuudet

312 Esim. H: 5; 7; 8; 16; 13; 24.

313 H: 24.

314 Hoffman 1983, 376, 384.

315 Esim. H: 5; 7; 16; 21; 23.

316 H: 24.

317 Esim. H: 12; 14; 21; 24; 31.

318 Esim. H: 4; 25.

319 Hentilä 1999, 144.

320 Esim. H: 8.

321 H: 16; ks. myös H: 23; 34 ja 35.

liiketoiminnan laajentamiseen juuri kirkonkylissä paranivatkin, kun muuttoliike suuntautui maalaiskylistä niihin ja muihin asutuskeskittyymiin erityisesti 1960-luvulta lähtien. Myös kova kilpailu edesauttoi kehittämistä. Mitä ilmeisimmin ammatillinen koulutus selkeytti ammatti-identiteettiä ja toi kauppiaina toimimiseen tiettyä varmuutta. Mikko, jolla oli kaupallinen koulutus ja joka työskenteli pitkään osuustoiminnallisella puolella, kertoi osuustoiminnassa saaduista opeista olleen suuresti hyötyä. Käytännön työssä hän oli esimerkiksi kouriintuntuvasti oppinut, ettei mittatappioita saanut tulla, sillä ne hän oli joutunut maksamaan omasta palkastaan.³²² Anna kertoi olleensa rohkeampi esimerkiksi tilaamaan tavaraa ja uudistusmielisempi kouluttamattomaan mieheensä verrattuna. Anna ei kuitenkaan itse yhdistänyt rohkeuttaan koulutukseen, ja kauppa säilyi pienenä ja perinteisenä.³²³ Onkin vaikea arvioida, liittyikö suurempi riskinotto kyky tai -halu aina koulutukseen vai oliko kyse enemmän persoonan piirteistä.

Haastateltujen mukaan tärkein koulutus kauppiaksi tapahtui kuitenkin itse ammatissa oppimalla ja ammatillisen sosiaalistumisen kautta. Näin saatiin ammatillinen tietotaito ja omaksuttiin muukin perinteeseen pohjaava oppi työstä. Yrittäjäksi kypsyminen ei tapahtunut hetkessä. Osa oli nuorena aloittanut työharjoittelun toisen palveluksessa oppipoikana, juoksupoikana tai myyjänä. Toisen ja kolmannen polven kauppiaat olivat yleensä aloittaneet harjoittelun alalle kotikaupassaan vanhempiensa alaisina ja opetettavina.³²⁴ Jotkut korostivat itseoppineisuutta ja luontaista kauppiasvaistoa.³²⁵ Jollakulla kauppiaan ammatti oli ollut ”*jo pikkupoikana verissä*”,³²⁶ ja toinen oli omien sanojensa mukaan ”*kauppiaksi syntynyt*”.³²⁷ Jotkut pärjäsivät koko uransa itseopiskelun ja käytännön kokemuksen varassa. Perinteinen käsitys olikin, että kaupan työhön kasvettiin vain käytännön harjoittelulla ja että alalle hakeutuvalla piti olla siihen luontaisia taipumuksia.³²⁸ Epäselvää on, miten paljon näillä luontaisilla taipumuksilla on sijaa omien haastateltavieni kohdalla, sillä osa hakeutui kaupan alalle ulkopuolelta, osa taas tuli alalle niin sanotusti keittiön kautta. Mitään uutta tämä harjaantuminen työssä ei ollut; ammattikuntalaitoksen aikaan kauppiaan ammatti opittiin työskentelemällä oppipoikana kokeneemman palveluksessa.³²⁹

Kauppiaan työn aloittamiseen ei myöskään vaadittu mitään muodollista koulutusta. Elinkeinoilmoitus ja tietyt luvat riittivät. Voisi ajatella, että silloin ei olisi pidettykään niin tärkeänä koulutusta alalle ja ala olisi houkutellut enemmän juuri käytännöllisiä ihmisiä. Vaikka koulutuksen arvostus oli suuri, esimerkiksi kädentaitoja, kätevyyttä ja erilaista arjessa tarvittavaa osaamista arvostettiin myös paljon. Useat olivat monissa töissä itseoppineita ja aineistossa on sekä miehiä että naisia, jotka oli-

322 H: 11.

323 H: 30.

324 Esim. H: 1; 2; 3; 5; 8; 10; 11; 13; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 25; 28; 29; 30; 32; 35; 36.

325 Esim. H: 6; 14; 24.

326 H: 6.

327 H: 24.

328 Esim. Hentilä 1999, 229.

329 Hentilä 1999, 26–27.

vat hyvin monipuolisia osaamisessaan. Esimerkiksi Timolla oli rohkeutta ottaa huomattavia riskejä ja laajentaa kaupan toimintaa. Hän tuntuu pitkälti nojanneen omaan työkykyynsä ja jaksamiseensa, mutta hän teki sen oman terveytensä kustannuksella. Timo toi haastattelussa esiin kätevyytensä; hän pystyi itse huoltamaan ja korjaamaan autot ja monenlaiset koneet ja ”*ösasi tehdä mitä tahansa*”. Erityisesti niukan koulutuksen kohortin miehille, kuten Timolle, puutteellinen koulutus onkin näyttänyt olleen harmillinen asia elämässä ja se on osaltaan vaikuttanut identiteettiin.³³⁰ Timoa ja muutamaa muuta aineistossani olevaa voidaan luonnehtia *self made man* -tyyppisiksi yrittäjiksi. Kuitenkin se käsitys, että suuri osa kauppiaista olisi sellaisia ollut, tai että kaikki kauppiaat olisivat olleet keskenään samanlaisia persoonia, on oman aineistoni mukaan liian stereotyyppinen.³³¹ Hoffman näkeekin kauppiaskunnan voimavarana nimenomaan lukuisat erilaiset kauppiaspersoonallisuudet.³³² Tämä persoonallisuuksien moninaisuus todentuu myös omassa aineistossani, myös suhteessa koulutukseen.

Haastateltujen nuorempaa polvea edustavan Helenan³³³ aktiivinen itsensä kehittäminen kuvaa kouluttautumisen eri merkityksiä. Helena syntyi vuonna 1937 ja muistaa aloittaneensa koulunkäynnin innoissaan syksyllä 1944, vaikka ulkoiset olosuhteet olivat varsin dramaattiset. Jatkosota päättyi, ja saksalaiset vetäytyessään pohjoiseen polttivat lähtiessään Helenan kotikylän. Kun kotipitäjään perustettiin valtion kokeilukeskikoulu, Helenalle, köyhälle lapselle, tarjoutui mahdollisuus pyrkiä kouluun, jonka käynnin sairastuminen kuitenkin keskeytti. Kansakoulun päästötodistuksen Helena sai jatkokoulun suoritettuaan 1953. Vaikka Helenan tapausta voikin pitää jonkinlaisena erikoistapauksena aineistossa muun muassa varhaisen työkokemuksen monipuolisuuden ja aikaisen itsenäistymisen vuoksi, niin toisaalta kouluttautumismahdollisuuksien vähyys tai puute tuli esiin useissa kertomuksissa, ja osa oli asiasta selvästi harmissaan. Helena kertoi harjoittelun kauppaauralle alkaneen jo kansakouluaikana, jolloin hän iltaisin ja sunnuntaisin joutui olemaan työssä ”*kuppilassa*”, vanhanaikaisessa kahvilassa, jonne Helena kertoi syrjäkyläläisten miesten tulleen juomaan kaljaa. Siellä Helena tutustui myös tulevaan mieheensä, joka iltaisin istuskeli hänkin kahvilassa, joi kaljaa ja katseli häntä (Helena sanoi kaljanjuonnin olleen tekosyy). Vappuna alkoi seurustelu, ja kesällä 1953 Helena oli jo työssä ihailijansa myymälässä. Rakastunut pari meni kihloihin syksyllä 1953; morsian oli tällöin vasta 15-vuotias. Pian pariskunnalla oli yhteinen yritys.

Helenan kouluttautumishistoria on mielenkiintoinen. Kun hän oli jo kolmen lapsen äiti ja toiminut kaupan työssä pitkään, voimakas tarve opiskella sai hänet hakemaan sairaanhoidokouluun Ouluun, johon pääsi varalle, sekä Vähittäiskauppiaopistoon Espooseen, johon pääsi. Kyseessä oli sisäoppilaitoksena toimiva koulu, jossa kauppiaskoulutus kesti yhden lukuvuoden. Kun koulu keväällä 1963 loppui, Helena oli pian suorittanut myös diplomikauppiaan arvoon vaadittavat opinnot. Seuraavana

330 H: 1; Houtsonen 1996, 208.

331 Ks. esim. Home 1989, 308; Kolbe 2014, 65, 68.

332 Hoffman 1983, 532.

333 H: 8.

syksynä syntyi neljäs lapsi. Opiskelun satojen kilometrien päässä Etelä-Suomessa ja etä-äitiyden mahdollisti kauppiaspuoliso, jolla oli apunaan kaupassa työntekijöitä ja lapsia hoitamassa kotiapulainen. Helena korostikin, että miehen tuki oli ensiarvoisen tärkeää. Koulutus oli toki myös investointi yhteiseen yritykseen. Myös puoliso oli innokas opiskelija. Täydennystä kaupan alan opintoihin Helena haki muun muassa lihamyymälähoitaja-, sokkolyönti- ja kirjanpitokurssista sekä osallistumisesta vuosittaisiin mestarimyyjäkilpailuihin, joissa hän kerran saavutti Kainuun mestaruuden kassalinjalla. Lyhyitä koulutustilaisuuksia oli lisäksi vuosittain useita.

Se, miksi Helena ajatteli vakavasti myös ammatinvaihdosta, jäi askarruttamaan, sillä hän korosti paljon sitä, miten oli kaupan työstä pitänyt. Toisaalta lääkärikin oli kehottanut häntä jossain vaiheessa vaihtamaan työn vähemmän uuvuttavaan. Motiivin hakeutua koulutukseen vielä myöhemmällä iällä uuden ammatin hankkimiseksi on todettu syntyvän pakottavista olosuhteista tai sisäisestä haasteesta.³³⁴ Viime mainittu tuntuu Helenan tapauksessa todennäköisemmältä, ja kyse oli ammattitaidon parantamisesta entisessä ammatissa. Kun aikoinaan rahan, tuen ja kannustuksen puute sairastumisen ohella olivat estäneet koulunkäyntiä, oli aikuisena tarve hankkia lisää tietoa ja saada koulutusta pakottava.

Useat naiset Helenan ohella kertoivat siitä virkistyksestä uuden oppimisen ohella, minkä erityisesti toisten kauppiaiden tapaaminen kurssitilaisuuksissa sai aikaan. Helenan kerronnasta tuli vaikutelma, että yksi motiivi kouluttautumiseen saattoi olla myös tasa-arvoisemman aseman saavuttaminen puolison rinnalla ulkomaailmaan päin. Tiedon jano, jota ilmausta Helena käytti, ei kuitenkaan rajoittunut vain varsinaiseen työhön. ”Pittää oppie joka paikka...” Myöhemmin hän oli työuransa aikana hankkinut monien kaupan kurssien ohella harrastuksiinsa ja osin sivuansioihin liittyvää koulutusta ja suorittanut arvosanan avoimessa yliopistossa. Helenan kohdalla halu kouluttautua ja koulutuksen arvostus ovat kaikkein silmiinpistävimpiä piirteitä. Itsensä kehittäminen oli Helenalle selvästi jatkuva haaste.³³⁵ Omien lasten kasvatuksessa arvostus tulee myös esiin: hän halusi tarjota lapsilleen mahdollisuuden korkeaan koulutukseen, vaikka se vaati paljon taloudellisia resursseja.³³⁶ Helenan neljästä lapsesta kolme suorittikin korkeakoulututkinnon. Hänellä oli myös missio olla esimerkkinä ympäristönsä muille lapsille ja nuorille ja kannustaa myös aikuisia. Hänen haastattelunsa luo kuvan voimakkaasta edelläkävijästä, joka toimi aktiivisesti ja rohkeasti ympäristössään ja jolla oli kiinnostusta moneen suuntaan. Hänen kertomukseensa koulutuksestaan ja asenteestaan kouluttautumiseen saattoi vaikuttaa osaltaan myös hänen omaksumansa rooli muiden valistajana. Tämä tulee esiin muun muassa hänen kertoessaan ”kaupan naisten” toiminnasta, toiminnastaan koululaisten ohjaajana ja työstään matkaoppaana.

334 Houtsonen 1996, 205.

335 Ks. Manka 2006, 197.

336 Ks. myös Halonen 2005a, 105.

Koulutus kasautui niille, joilla sitä oli jo ennestään, ja heillä oli myös paremmat valmiudet opiskeluun; he olivat omaksuneet ajatuksen elinikäisestä, yksilöllisestä oppimisesta ja he olivat kiinnostuneet itsensä ja työnsä kehittämisestä.³³⁷ Elinikäisen oppimisen periaatetta on pidetty nykyaikaisena asiana, mutta itse asiassa se on paremminkin ikäikainen käytäntö. Vanha sanonta: *oppia ikä kaikki* kertoo, että oppiminen on ymmärretty elinikäiseksi. Nykyään siihen liittyvät talouspoliittiset intressit,³³⁸ mutta aiemmin asia on ymmärretty ihmisen kasvuun ja kehitykseen luontaisesti kuuluvana asiana, jollaisena siihen suhtautuivat paitsi Helena monet muutkin aineistoni haastatellut.

Kääntöpuolena tässä Helenan aktiivisuudessa voi nähdä sen, että kiireisen työn ohessa jatkuva opiskelu, monet harrastukset ja sivuansioiden hankkiminen eli ”*kynttilän polttaminen molemmista päistä*” johti jo keski-ikäisenä loppuun palamiseen, uupumukseen ja vakavaan sairastumiseen ja lopulta niin sanotusti ennenaikaiselle eläkkeelle jäämiseen. Tässä tapauksessa työuralle oli kuitenkin tullut paljon pituutta. Kohortissa eli tilastollisessa tutkimuksessa yhteisen piirteen omaavassa ihmisjoukossa, jossa koulutus on tyypillisesti nähty välineenä ja työ varsinaisena elämän sisältönä, kertomukset ovat vanhempaan kohorttiin verrattuna yksipuolisempia ja kokemukset koulutuksesta tutkijoiden mukaan vähemmän voimakkaita.³³⁹ Näin ei kuitenkaan ole Helenan kohdalla. Vaikka koulutus on ollut myös väline toteuttaa erinäisiä tarpeita, niin se tuntuu olleen myös itsetarkoitus. Helenan kerronnasta tulkitsemisen hänen janonneen erityisesti yleissivistystä. Tähän saattoi vaikuttaa osaltaan oppikoulun käynnin keskeytyminen. Eikä työ tuntunut olleen hänelle ensisijainen elämänsisältö. Aikuisopiskelu paransi elämänhallintaa, ja sen tuoma henkinen virkistys tuntuu olleen hyvin merkityksellistä. Aikoinaan monille kansakoulun opetusta vaille jääneille oli tärkeää korvata tätä puutetta ahkeralla itseopiskelulla. Helena kouluttautui ammat-
tiinsa vasta perheellisenä aikuisena.³⁴⁰

Bourdieu’n mukaan yksilöt hankkivat yhteiskuntaelämän eri kentiltä niiden arvokainta pääomaa. Tällöin ei kuitenkaan ole kyseessä tietoinen vaan paremminkin alitajuinen toiminta, jossa yksilö pyrkii omalta kannaltaan mielekkääseen elämään oman kulttuurisen viitekehyksensä mukaisesti.³⁴¹ Yksilön kannalta koulu on keskeinen paikka tämän pääoman hankkimiseen. Helena ei tässäkään ole tyypillinen esimerkki, sillä voi sanoa, että huolimatta sosiaalisesta taustastaan hän kykeni hyvin luovana ihmisenä mitä ilmeisimmin muuntamaan koulutuspääomansa kulttuuriseksi pääomaksi. Sillä tieto- taidolla, jonka hän koulutuksen myötä sai, oli vaikutusta hänen sosiaaliseen identiteettiinsä ja asemaansa omalla paikkakunnallaan, mikä puolestaan vaikutti hänen itsetuntoonsa ja omakuvaansa.³⁴² Eri ikäpolvia edustavia Ilmaria ja Helenaa yh-

337 Ks. Kaunisto 2009, 81.

338 Ks. esim. Kaunisto 2009, 76–77.

339 Kauppila 1996, 57.

340 H: 8; Mikkola 2009, 91.

341 Bourdieu 1984 [1979]; Roos 1985, 11.

342 Ks. Houtsonen 1996, 203.

disti aktiivinen, laaja-alainen kouluttautuminen, jonka molemmat ilmaisivat tuoneen paljon mielekkyyttä elämään. Tässä suhteessa he myös edustavat pääosaa haastateltavien joukosta, vaikka mahdollisuudet koulutukseen vaihtelivat heidän keskuudessaan paljon. Halu ammatissa kehittymiseen oli kuitenkin kaikkia yhdistävä piirre.

2.2. Kauppiasuran alku ja pääomat

Monet haastatelluista olivat aloittaneet itsenäisinä kauppiaina 1950-luvulla, jolloin useat kaupoista oli myös perustettu. Edellisellä vuosikymmenellä sodan jälkeen oli aloittanut neljä, 1960-luvulla kolme ja kolme 1970-luvulla.³⁴³ Toisilla itsenäinen kauppa alkoi oman liikkeen perustamisesta, kun taas osa työskenteli pitkäänkin perheen yrityksessä ennen kuin otti varsinaisesti ohjat käsiinsä.³⁴⁴

Osa aineiston kaupoista oli perustettu jo ennen sotia edellisen polven toimesta. Jotkut niistä toimivat sota-aikana evakkopaikkakunnilla perheen jouduttua evakuoituksi sotatoimialueella olevasta kotikunnastaan, mutta kun kauppiaat palasivat kotiseuduilleen, he jälleenrakensivat yrityksensä. Jotkut kainuulaiskauppiaat aloittivat alusta jopa kolmeen kertaan lyhyehkön ajan sisällä.³⁴⁵ Tutkimukseni käsittelee sota-ajan jälkeistä aikaa, mutta koska sota-ajan kokemukset vaikuttivat haastateltujen elämään, tulee sota-aika esiin joissakin yhteyksissä. Vaikka maalla elettiin voimakkaan kehityskon tunnelmissa, maan asukasluku pysyi 1930-luvulta 1960-luvulle saakka samalla tasolla. Maalaiskauppoja perustettiin 1950-luvun taitteessa huomattavaa vuosivauhtia (noin 1000 myymälää vuodessa), joten maaseudun palvelut paranivat. Vaikka maaseutu jälleenrakennuskaudella kehittyi ja maaseutuun haluttiin uskoa pitkään sodan jälkeen, kääntyi kansantalous uuteen suuntaan elinkeinorakenteen muutoksen myötä.³⁴⁶ Sodanjälkeisten vuosikymmenten maaseutu-uskossa oli kyse muustakin kuin ammattilylpeydestä ja uskosta maatalouteen elinkeinona. Se nähtiin myös eettisenä elämänmuotona ja kokonaisvaltaisena elämänasenteena. Puhutaan 1940- ja 50-luvun vahvasta maahengestä; ajatuskokonaisuudesta, jossa monet hyvänä pidetyt asiat oli liitetty yhteen.³⁴⁷ Oli myös sosiaalipoliittinen valinta, että suuri osa suomalaisista asui ja teki työtään maaseudulla, sillä maaseudun elinvoimaisuus haluttiin turvata. Suomi siirtyi suoraan maatalousyhteiskunnasta palveluyhteiskuntaan, ja naisten työvoimaosuus kasvoi.³⁴⁸

Kaupan perustamisen taustalla ei liene useinkaan ollut yhtä vaikuttavaa tekijää vaan kyse oli monien tekijöiden summasta. Yrityksen perustamiseen ja kauppiaina aloitta-

343 1940-luku: (4; 6; 29; 33); 1950-luku: (1; 2 ja 3; 7 ja 8; 11 ja 12; 13; 15; 16; 18; 20; 21; 22; 23; 24; 26 ja 27; 31 ja 32; 36 ja 37); 1960-luku: (5; 25; 34 ja 35); 1970-luku: (9 ja 10; 28). 1950-luvun lopulla esim. K-kauppiaiden määrä Kainuussa olikin suurimmillaan (yli 200) (Loikkanen 1979, 79).

344 Esim. H: 9 ja 10; 13; 15; 21; 28

345 Loikkanen 1979, 79.

346 Ks. Nevala-Nurmi 2013, 207–208.

347 Alasuutari 1996, 60–61.

348 Esim. Hytönen & Rantanen 2013, 78–79.

miseen tarvitaan monenlaisia sisäisiä ja ulkoisia voimavaroja: henkisiä, taloudellisia, sosiaalisia ja koulutuksellisia. Tarkastelen niitä resursseja, niitä pääomia, jotka haasteltavat itse nostivat merkittäviksi omalle kauppiasuralleen. Bourdieu jakaa pääoman sosiaaliseen, kulttuuriseen ja taloudelliseen; kaikki nämä pääomat ovat symbolisia: merkityksiä, kieltä, tietoa, suhteita.³⁴⁹ Sosiaalinen pääoma on yksilön sosiaalisten suhteiden, verkostojen ja organisaatioiden avulla saamia resursseja ja etuja. Kulttuurinen pääoma, tietotaito, kokemukset ja suhteet, taas tuottaa sosiaalista etua, jonka avulla mahdollistuu pääseminen arvokkaihin sosiaalisiin asemiin. Kyse on kulttuurisesta kompetenssista, jota voi periä ja siirtää sukupolvelta toiselle. Taloudellinen pääoma on varallisuutta ja rahaa sekä rahaksi vaihdettavissa olevia ominaisuuksia.³⁵⁰

Taustalla päätöksessä ryhtyä kauppiaksi voi olla monia eri syitä: taloudellisia, henkilökohtaisia ja yhteiskunnallisia. Sosiologi Anthony Giddens puhuu kohtalokkaista hetkistä (*fateful moments*), jotka ovat hänen mukaansa mahdollisuuksien kategorioita, jotka yksilö määrittää kohtalokkaiksi. Niihin liittyvät ratkaisut sisältävät aina riskin ja uhkaavat yksilön turvallisuuden tunnetta, ja niillä on aina seurauksia ihmisen kohtaloon. Tällöin jotakin uutta on aloitettava, päätös tehtävä ja valittua tietä seurattava, usein peruuttamattomasti. Juuri työn kentän aktiviteetit katsotaan usein merkityksellisiksi. Elämäkerran käännekohtilla ja avainkokemuksilla on usein yhtymäkohtia.³⁵¹ Siirryn seuraavassa tarkastelemaan, miten haastatellut ovat kuvanneet näitä hetkiä kertoessaan uransa alkuvaiheista ja miten niissä heijastuvat eri pääomien muodot tai pääomien puute.

Pääomia ja niiden puutetta

...oli siihen piirittänyt myymälän jotta minä tulen siihen kauppaan jatkamaan siihen talloon ja se 1953 valamistu se talo ja minä siinä kauppaan alottelin ja -- muutamia kuukausia pijin niin ja minä katon jotta ei minun resurssit riitä siihen kun pääommaa ei ollut ja alun perin minä takkaan ja takkaan van sitte ku olis ollut kysymys ni eihän niitä löytynyt niitä takkaajia... (nauraa) -- moottoripyörä-hän mulla oli mutta -- tavaransaanti oli niin hankalaa asemalla Keskolla ja Pohjanmaan kauppiaitten varastot se oli hankalaa se ajo se oes pitänyt jollaki vieraalla autolla sitte ajattaa -- ei ollut niitä isoja varastoja eikä pääomia ollut -- talavisovasta niin paljon muuttunna se kaupankäynti...³⁵²

Näin kertoi Ilmari oman kaupan aloittamisesta. Takana olivat sotavuodet ja sen jälkeen muita töitä, mutta kokemusta kaupan työstä oli jo ennen sotia, ja se työ veti puoleensa. Riittävien resurssien puute muutti suunnitelmat kuitenkin pian. Oman pääoman puuttuessa ja lainansaannin estyttyä takaajien puutteessa uusi yrittäjä siirsi kaupan kirkonkylän vuokratiloista syrjemmälle vaimonsa kotitaloon ja palasi itse pian palkkatyöhön jättäen vaimolleen päävastuun pienestä kaupasta. Ilmari hoiti ta-

349 Bourdieu 1984 [1979].

350 Purhonen & Rahkonen & Roos 2006, 34; Bourdieu 1979.

351 Giddens 1991, 112–114; ks. Tervo 2008, 73, 76–77.

352 H: 18.

varantilaukset, ja vaimo hoiti muun. Kun kulut olivat vähäiset ja toisella osapuolella oli säännöllinen palkkatulo, pärjättiin jo paremmin.

Haastattelemani kauppiaat lähtivät liikkeelle varsin erilaisin resurssein. Taloudelliset resurssit olivat kaikilla hyvin niukat. Taloudellisen pääoman puuttuminen eli tyhjästä lähteminen nouseekin yhdeksi kerronnan keskeiseksi teemaksi, avainkokemukseksi. Rahatilanne oli koko yhteiskunnassa tiukka valtiovallan pyrkiessä inflaation hillitsemiseen erityisesti rahapolitiikalla.³⁵³ Aarne kertoi, ettei hän sodasta palattuaan ja kaupanpitoa aloitellessaan saanut lainaa omasta pitäjästään, eikä tukea yritykselleen muutenkaan. Niinpä hän turvautui lähikaupungin pankkiin, ja laina heltisi. Myöhemmin kauppiaspari oli yrittänyt pitää velattoman tilanteen vaatimattomasti elämällä ja pitämällä kauppansa ”*vanhanaikaisena*”. Asiaa vaikeutti velkakauppa, jota oli paljon ja johon oli sitoutunut pääomia. Vaikeuksia oli usein perustamisvaiheessa mutta myös myöhemmin.³⁵⁴

Omaa kauppaa perustaessaan lähes kaikki olivat taloudellisen pääoman suhteen vieraan pääoman varassa. Kun sodan jälkeen myös pääomasta oli pulaa, useat kohetasivat ongelmia lainan ja takaajien saannissa. Myöhemmin useat olivat tarvinneet rakentamiseen ja remonttien tekemiseen velkarahaa,³⁵⁵ samoin maksuvaikeuksissa oli turvattava pankkiin.³⁵⁶ Osalla kauppiaista oli itsellä jonkin verran alkupääomaa kauppaa perustaessaan.³⁵⁷ Kun Hilikka miehensä kanssa perusti ensimmäisen kauppansa 1960-luvun lopulla, he pääsivät alkuun pitkäaikaisilla säästöillään. Kannustusta tukkukaupan taholta (Kajaanin Keskolta) he eivät saaneet. Elettiin rakennemuutoksen keskellä eivätkä kyläkauppiaitten tulevaisuudennäkymät olleet hyvät, mikä selittää tukkukaupan asennetta. Pariskunta kuitenkin toteutti suunnitelmansa.³⁵⁸ Palkkatyöstä itsenäiseksi kauppiaksi siirtyminen merkitsi myös ajattelutavan muutosta.³⁵⁹ Aiemmin jo samalla alalla mutta palkkatyössä työskennelleet ihmiset tavoittelevat yrittäjäksi ryhtyessään itsenäisempää asemaa ja edellä mainitussa tapauksessa tämä toteutuikin; mutta – kuten Kovalainen toteaa – ratkaisu voi johtaa jossain suhteessa huonompaan tilanteeseen kuin aiemmassa palkkatyössä.³⁶⁰ Hilikka oli ennen oman kaupan perustamista työskennellyt alalla jo varsin pitkään ja koki alan omakseen, mutta pienyrittäjänä hänen tilanteensa muodostui selkeästi huonommaksi. Tämä johtui erityisesti liiallisesta työtaakasta ja ristiriidasta lastenhoidon ja työn välillä.³⁶¹

Haastattelemani kauppiaat kuvasivat taloudellisia lähtökohtiaan hyvin samankaltaisesti: niukoista alkuasetelmista huolimatta kauppiaksi on erilaisista lähtökohdista kuitenkin haluttu ja uskallettu ryhtyä. Vaikka taloudellisen pääoman merkitystä ei

353 Hoffman 1983, 408.

354 H: 29 ja 30.

355 Esim. H: 6; 7 ja 8; 9 ja 10; 14; 15; 20; 22; 23; 24; 25; 29 ja 30; 31 ja 32; 33.

356 Esim. H: 7 ja 8; 14; 33.

357 Esim. H: 23; 24; 25.

358 H: 25.

359 Ks. Home 1989, 230.

360 Kovalainen 1993, 84.

361 H: 25.

voi sivuuttaa, on se edellyttänyt rinnalleen muita pääoman muotoja haastateltavan aloittaessa kauppiaina. Tervon tutkimuksessa jatkuvuus tuli hyvin esiin juuri tarkastelemalla sukupolvimuuttujaa. Hänen mukaansa sukupolvimuutos perheessä näkyy vanhempien ja lasten välillä, koska sukupolvien ketjut tarkoittavat jatkuvuutta (sosialisaatio). Kyse on muun muassa sosiaalisesta uusintamisesta (*social reproduction*).³⁶² Monilla haastatelluista oli perheessä ja suvussa perinteitä alaan, useilla vanhemmat (tai isä) ja joillakin myös isovanhemmat (tai isoisä) olivat toimineet kauppiaina.

Esimerkiksi Ilmarin suvussa oli lukuisia kauppiaita. Myös Villen molemmat vanhemmat tekivät elämäntyönsä kaupassa, samoin Ailin, ja molempien isoisäkin oli kauppias. Lisäksi heidän suvuissaan oli monia muitakin kauppiaita. Urhon taustalla oli kauppias-maanviljelijäisiä ja isoisäkin oli pitänyt luhtikauppaa tilallaan. Ritva ja Taisto edustivat toista polvea kauppiaina, samoin Aarne ja Anna olivat molemmat syntyneet kyläkauppiasperheeseen. Muutamien kotona oli ollut osuuskaupan jakamo, joten heilläkin oli jo kotoa tuntumaa kaupan työhön. Enni saattoi laskea kauppaa tehneet viljelijä-esi-isänsä monta polvea taaksepäin suoraan alenevassa polvessa. Hän toi ylpeänä esille sukunsa pitkät juuret alalla.³⁶³

Lauri, joka oli syntynyt vuonna 1923, meni ensi kerran ”*tiskin taakse*” vanhempiensa sekatavarakauppaan koulupoikana vuonna 1938, samana vuonna kuin kauppa oli perustettu. Laurin päädyttyä lähtemään 17-vuotiaana vapaaehtoisena jatkosotaan koulunkäynti oli keskeytynyt. Sodan loputtua hän valitsikin kouluttautumisen kauppiaan ammattiin. Hänen tarinassaan limittyy useita sellaisia piirteitä, jotka tulevat esille monessa muussakin haastattelussa: se kertoo miehestä, jonka suvussa oli vahvat kauppiasperinteet, jolla oli kaupallinen koulutus ja jonka elämään sodalla oli merkittävä vaikutus. Lauri edustaa toista kauppiaspolvea isänsä puolelta ja kolmatta äitinsä puolelta, ja myös hänen veljestään tuli kauppias. Kauppiaan ammatti jatkui myös seuraavassa polvessa. Laurin isä oli perehtynyt alaan myymälänhoitajana sekä yksityiskaupassa että osuusliikkeissä eri pitäjissä Kainuussa ennen oman kaupan perustamista, mutta hänen taustansa oli talonpoikainen. Laurin äiti, jonka vanhemmat olivat kauppiaita, oli myös työssä kaupassa, vaikka ei vakituisesti.³⁶⁴

Perheyriyksissä myös yrityksen jatkuvuuteen ja paikallisuuteen liittyvät perinteet ovat painaneet jälkeläisten elämänvalinnoissa. Tunnesiteillä on tällöin oma vaikutuksensa ratkaisuihin. Näin oli esimerkiksi Laurin kohdalla. Sukupolvenvaihdos saattoi kuitenkin tapahtua varsin myöhään, sillä vasta keski-ikäisenä, lähellä 40 ikävuottaan Lauri lunasti liikkeen vanhemmiltaan (1961); samoin oli esimerkiksi Taiston³⁶⁵ kohdalla. Asiakspiiri, samoin toiminta olivat valmiina, kuitenkin Lauri totesi lähteneensä ”*nollapistestä*”, sillä hän joutui velkaantumaan paljon lunastaessaan liikkeen nimiinsä. Vaimo Leena kotiutui naimisiinmenon myötä Kainuuseen ja teki elämäntyönsä miehensä rinnalla kaupassa. Oli melko selvää, että Lauri oli se, joka varsinaisesti johti

362 Tervo 2008, 49–50; Mannheim 1952, 299.

363 H: 10; 15; 18; 19; 22; 21; 28; 29 ja 30.

364 H: 35.

365 H: 28.

liikettä. Hän myös hoiti itse kaikki kirjalliset työt. Laurin aikana liike laajeni niin, että se oli pitkään merkittävä työnantaja kunnassa. Laurilla oli hyvän koulutuksen lisäksi kulttuurista ja sosiaalista pääomaa eli perhepääomaa ja hyvä paikallistuntemus, mutta aloittaessaan häneltä puuttui taloudellinen pääoma.³⁶⁶

Kotitaustalla, etenkin vanhempien kauppiasammatilla, oli selvästi suuri merkitys ammatin valintaan monen kohdalla; alalle jääminen oli varteenotettava vaihtoehto niilläkin, joilla olisi ollut mahdollisuus muunlaiseen valintaan.³⁶⁷ Ammatti kulki joissakin perheissä ja suvuissa useiden sukupolvien ajan; tällöin jokainen polvi oli vuorollaan vastaanottamassa ja siirtämässä ammatillista perintöä.³⁶⁸ Manka toteaa liiketaloustieteen merkittäviin ajattelijoihin kuuluvaan Ikujiro Nonakaan viitaten, että kokemusjohteisen tiedon siirtäminen onnistuu tavallisesti ainoastaan kasvotusten, jos ollenkaan.³⁶⁹ Ammattien siirtyminen sukupolvelta seuraavalle on todettu koetun perheessä merkittäväksi voimavaraksi, vaikka suvun ja perheen merkityksen vähenemistä yhteiskunnan muutosten seurauksena on monissa yhteyksissä korostettu.³⁷⁰ Erityisesti isät halusivat jälkeläistensä jatkavan perheyrittystä, ja esimerkiksi Urho, Ville ja Lauri olivat kokeneet velvollisuudekseen jatkaa kauppiaan ammattia.

Sosiaalisen aseman ylisukupolvisuuteen perustuvaa identiteettiä Alestalo nimittää demograafiseksi identiteetiksi. Esimerkiksi Ranskassa pienyrittäjät ovat perinteisesti olleet tärkeä ryhmä, ja siellä yrittäjyys periytyy paljon useammin isältä pojalle kuin Suomessa, Ruotsissa ja Englannissa, joissa yrittäjät ovat varsin heterogeeninen ryhmä. Suomessa nopea rakennemuutos näkyy pienyrittäjäkunnan sosiaalisessa rakenteessa. Yli kolmannes yrittäjistä oli vuonna 1980 maanviljelijöiden lapsia, kun Ruotsissa ja Englannissa työläisperheistä lähteneiden osuus oli suurempi. Suomessa yrittäjät olivat tuolloin moniaineksinen ryhmä, johon siirryttiin muista luokista ja josta siirryttiin muihin luokkiin. Valtaosa yrittäjistä meillä oli maanviljelijöiden ja työntekijöiden jälkeläisiä ja noin neljännes miespuolisista yrittäjistä oli toisen polven yrittäjiä. Pienyrittäjien keskuudessa oli paljon myös sukupolven sisäistä liikkuvuutta eli yrityksestä voitiin luopua ja jälleen palata yrittäjäksi.³⁷¹ Tässäkin aineistossa on yksi tapaus, jossa omasta kaupasta siirryttiin välillä osuustoiminnan piiriin ja myöhemmin taas yksityisyrittäjäksi.³⁷²

Yhdistävänä tekijänä suurelle osalle haastatelluista oli, että he tekivät elämäntyönsä joko kokonaan tai suurelta osin omassa kotikylässään. Esimerkiksi Tauno jätti työpaikan kaupungissa ja palasi Kainuuseen koti-ikävänsä ajamana.³⁷³ Paavo niin ikään palasi kotiseudulle, vaikka hänelläkin olisi ollut mahdollisuus jäädä Etelä-Suomeen

366 H: 34 ja 35.

367 Vrt. Paaskoski 2008, 56.

368 Ks. Paaskoski 2008, 73–74; myös Hansen 1998, 74.

369 Manka 2006, 131.

370 Esim. Heinonen 2006, 128; ks. myös Silvasti 2001, 142–143; Tervo 2008, 184; ks. myös Selin 2013, 95.

371 Alestalo 1985, 142, 160–161.

372 H: 11 ja 12.

373 H: 20.

töihin.³⁷⁴ Eino halusi jäädä tutulle kylälle, vaikka paremmat mahdollisuudet elannon hankkimiseen olisivat todennäköisesti olleet kotikylän ulkopuolella.³⁷⁵ Koti-ikävä sai palaamaan juurille. Yi-Fu Tuanin, kiinalais-yhdysvaltalaisen maantieteilijän mukaan ihminen tarvitsee ajattoman paikan, johon voi palata ja joka eheyttää ihmistä. Pysyvyyden tarve on inhimillistä, ja paikka on helpoin keino ihmiselle voittaa ajan alati virtaamisen tunne, ja paikalla, jossa on varttunut, on erityinen merkitys.³⁷⁶ Tuaniin viitaten Anneli Meriläinen-Hyvärinen toteaa, että paikan taju perustuu ihmisen minuuden ja paikan väliselle läheiselle tunnesiteelle, joka edellyttää, että paikkaan liittyy tunne pysyvyydestä. Paikan ja ihmisen välistä suhdetta on tutkimuskirjallisuudessa luonnehdittu olemassaolomme perustaksi, jonka kautta luomme maailmankuvamme.³⁷⁷ Tuan käsittää paikan laveasti läheisyytenä ja arvojen tiivistymänä.³⁷⁸ Tilasta tulee paikka, kun se on hyvin tuttu ja sisältää paljon merkityksiä. Siksikään ei ole yllätys, että valtaosa merkityksellisistä paikkakokemuksista liittyy kotipaikan ajatukseen.³⁷⁹

Kiintyminen kotiseutuun ja omaan sukuun ja tuttuihin perinteisiin vaikuttivat monen valintoihin. Kaupan perustamisessa nähtiin yksi mahdollisuus jäädä kotiseudulle, jossa kulttuurista pääomaa saattoi hyödyntää. Koti-ikävää tai paikkaan kiinnittymistä ei ehkä riittävästi ole nähty tärkeänä vaikuttimena ihmisen päättäessä suurista elämänmuutoksista. Koti-ikävää on monenlaista, ja kaipauksen kohteena voivat olla kotiseudun luonto ja kotimaisemat mutta yhtä lailla myös kotiseudun ihmiset.³⁸⁰ Löfgren on todennut, että maastot ja maisemat (luonto) ovat aina kulttuurisesti arvotettuja mielenmaisemia (*mindscapes*). Luonto ei kokemuksena ole koskaan pelkästään luontoa vaan ihminen tulkitsee sen oman mielensä kautta, joka on sidoksissa omaan kulttuuriin. Tähän mielenmaisemaan sisältyvät niin historia, ajattelumallien ja maailmankuvien paikalliset ja kansalliset tunnuspiirteet, yhteys yhteisiin perinteisiin ja sosiaalishistoriaan ja tunnepitoisesti sävyttyneet yksilölliset elämismaailmat.³⁸¹

Paikkaan kiinnittymisellä samoin kuin paikallistuntemuksella oli suuri merkitys kauppiaan työssä. Tästä merkityksestä kertovat esimerkiksi Heikin ja Helenan sekä Villen ja Laurin kertomukset monipuolisesta toiminnastaan yhteisöissään. Kyläläisyys tarkoitti heille sekä maantieteellistä että sosiaalista ja kulttuurista yhteyttä.³⁸² Myös paluumuuttajat voivat hyödyntää tätä myötäsyttyä kulttuurista pääomaa, mutta samanaikaisesti he ovat pakotetut käsittelemään niitä vieraita kokemuksia, joita heillä kylään takaisin tullessa on.³⁸³ Muilta paikkakunnilta saamiaan kokemuksia haastatellut hyödynsivät myös omaksumassaan välittäjän roolissa. Yhteisöllisillä tekijöillä oli

374 H: 4.

375 H: 33.

376 Tuan 2006, 17, 19, 27.

377 Meriläinen-Hyvärinen 2014, 211–212; ks. myös Lähteenmäki 2016, 158–159.

378 Vrt. Massey 2003a.

379 Tuan 2001, 6, 29, 73; ks. myös Tuan 2006, 17.

380 Ks. Snellman 2003, 224.

381 Löfgren 1989, 183–185.

382 H: 7 ja 8; 15; 35; ks. myös Kaijser 1999, 164.

383 Ks. Hansen 1998, 142; myös Blehr 1994.

paljon merkitystä kauppaa perustettaessa. Haastatelluista muutamat kertoivat kylälaisten houkutelleen heidät ryhtymään kauppiaaksi (esimerkiksi Eino, Annikki ja Armas, Heikki, Akseli, Erkki ja Eila). Kun sodan jälkeen piti löytää toimeentulo jostakin eikä esimerkiksi sukutila elättänyt monta jälkeläistä, vaihtoehdot maaseudulla olivat vähissä.

Eino on esimerkki siitä, miten sodan jälkeen piti yrittää päästä jotenkin leivän syrjään kiinni ja kauppiaaksi saattoi päätyä, vaikkei olisi ollut liioin edes innostusta alaan. Työelämä oli alkanut hänelläkin jo lapsuudessa kotitilan töissä. Käytyään konttorikurssin hän oli ehtinyt olla työssä lähikaupungin osuusliikkeessä vuoden verran ennen armeija-aikaa. Sitten syttyi sota, ja sodan jälkeen Eino ei tiennyt, mihin ryhtyisi, vaan kokeili useaa työtä. Hän oli pienviljelijän poika ja kotitilan perikunta oli laaja. *”Isän perintönä”* tuli pieni tilkku maata, johon hän rakensi talon ja navetan muutamalle lehmälle. Kylälaisten pyynnöstä hän aloittikin kaupanpidon vasta valmistuneessa talossaan 1940-luvun puolivälin jälkeen hankittuaan tarvittavat luvat. Tuolloin lupa oli saatava kansanhuollostakin. Taloudellista pääomaa ei ollut: *”tyhjästä lähtöä”*, kuten hän totesi. Ensimmäiset kauppatavarat saatiin, kun appiukko antoi 400 markkaa sanoen: *”mee hakemaan tavaroita”*.³⁸⁴ Kun on tarve selviytyä, siis pysyä hengissä, mutta on puutetta palkkatyöstä, saattaa syntyä paikallisesti ”kotikutoisia yrittäjyyksiä”,³⁸⁵ jollaiseksi myös Einon kauppiasuran alkua voi luonnehtia. Ruotsalaisen yrittäjyystutkija Elisabet Sundinin mukaan yrittäjyys ilmiönä kytkeytyykin yleiseen työmarkkinatilanteeseen.³⁸⁶ Tämä käy selkeästi ilmi myös omassa tutkimuksessani.

Akseli työskenteli vaimonsa kanssa perintötilallaan, kunnes myös heistä tuli kauppiaita kylälaisten pyynnöstä ja osin sattuman kautta. He ostivat kotikylässään tyhjiilleen jääneen uuden rakennuksen, jonka rakennuttajan ottaman lainan takaajana Akseli oli. Näin ajatus kaupan perustamisesta sai alkunsa. Akseli arveli uransa kauppiaina mahdollisesti saaneen pontta myös nuoruuden työkokemuksesta. Ammatinvaihtoa puolsivat myös terveyssyyt. Kilpailusta pariskunta sai esimakua jo rakennusta ostaessaan. Maaseudun kamppaillessa rakennemuutoksen kourissa oli rohkea teko ryhtyä kyläkauppiaaksi tuossa tilanteessa – 1960-lukua on nimitetty maaltapaon vuosikymmeneksi –,³⁸⁷ jolloin kylän monet maatilat lopettivat ja kilpailu vähenevistä resursseista kiristyi. Perintötila maineen ja metsineen oli talouden kivijalkana myös kauppiaina. Tässä tapauksessa omaisuutta ei myöskään tarvinnut jakaa sisarusten kanssa. Joku kyläläinen oli todennut kuultuaan Akselin aikovan perustaa kaupan: *”no niin kauan se on Akselihi kauppiaina kun -- (tilan nimi) mehteä riittää...”*³⁸⁸

Aineistonikaan haastatelluilla ei sodanjälkeisessä yhteiskunnallisessa tilanteessa ollut kovin paljon valinnanmahdollisuuksia, etenkin, jos halusi jäädä Kainuuseen ja maaseudulle. Tilanteessa, jossa maaseudulta muutettiin kiihtyvällä tahdilla asutus-

384 H: 33; kenttäpäiväkirjatieto.

385 Kovalainen 1993, 83–84.

386 Sundin 1997, 357–359.

387 Ks. esim. Snellman 2003, 12.

388 H: 5.

keskuksiin, tarjosi pienyrittäjyys kotiseudulla mahdollisuuden jäädä, kun maaseudulla vielä oli elinvoimaisia kyliä, suuria perheitä ja kouluja rakennettiin suurten ikäluokkien tarpeisiin. Paikallisuus ja paikallistuntemuksen hyödyntäminen ilmenevät kauppiaiden haastatteluissa tärkeänä pääomana heidän päättäessään elämänurastaan.

Työkokemus kaupan alalta, joko päämäärätietoisesti hankittu tai enemmän satumanvaraisesti kertynyt, näyttäytyy haastattelujen valossa muutamissa tapauksissa pääomana, jolla on voinut olla ratkaisevakin merkitys haastateltujen päättäessä tulevaisuudestaan. Muun muassa kokemusta osuustoiminnasta oli monella, muutamilla paljonkin.³⁸⁹ Esimerkiksi Heikillä oli jo pitkä sarja työsuhteita osuustoiminnalliselta puolelta sodan jälkeen, kun hänet kertomansa mukaan houkuteltiin palaamaan kotikonnuille, jossa hän aloitti 1953 myymälänhoitajana kolmen liikemiehen omistamassa kaupassa. Huomattuaan pian osakeyhtiön olevan taloudellisissa ongelmissa, hän otti velat ja varat kontolleen, ja näin ura ensimmäisen polven yksityisyrittäjänä alkoi. Pian hän sai Helenasta aktiivisen kumppanin.³⁹⁰

Muidenkin kuin Laurin tapauksessa sota saattoi muuttaa suunnitelmia elämänurasta ratkaisevasti. Yhteiskunnalliset murrokset voi nähdä sekä kokemuspääomana että jossain mielessä myös niiden vastakohtana, menetyksinä. Roosin myöhemmässä sukupolvijaossa kaikki haastatellut sijoittuvat ensimmäiseen eli pulan, sodan ja jälleenrakennuksen sukupolveen.³⁹¹ Kaikki eivät kokeneet sotaa rintamalla, mutta sota kosketti kaikkia. Sodan jälkeen työmarkkinatilanne oli muutoksessa, työikäisiä miehiä oli menetetty kaatuneina ja osa oli invalideja. Monet kärsivät psyykkisistä ongelmista ja vaikeuksista sopeutua siviilielämään.³⁹² Samalla yhteiskunta alkoi muuttua nopeaan tahtiin eikä aiemmin itsestäänselviltä tuntuneet ratkaisut olleet enää ainoita vaihtoehtoja. Sodasta rauhaan palaamisen tutkimus on pitkään keskittynyt kansalliseen ja poliittiseen päätöksentekoon ja vähemmän huomiota on kiinnitetty siihen, miten tavalliset kansalaiset selvisivät ja mitä selviytymiskeinoja heillä oli.³⁹³ Viime vuosina näihin teemoihin on kuitenkin kiinnitetty paljon huomiota. Historioitsija Ville Kivimäen mukaan jatkosodan jälkeistä vuosikymmentä olisi hyödyllistä tarkastella myös henkisen sopeutumisen ja sopeutumattomuuden näkökulmasta.³⁹⁴

Paavo arveli, että rauhan oloissa hän olisi todennäköisesti jäänyt jatkamaan sukutilaa.³⁹⁵ Samalla tavalla Olavi olisi perinteiden vaikutuksesta (ja isänsä painostuksesta) elättänyt itsensä ja perheensä maanviljelijänä, jos sota ei olisi muuttanut koko elämänkulkua.³⁹⁶ Monissa perheissä 1950-luku oli sodan jälkimaininkien tasoittumisen aikaa. Vaikka sotien jälkeen jälleenrakennustyötä oli paljon, työttömyys muodostui juuri Pohjois- ja Itä-Suomessa suureksi yhteiskunnalliseksi ja sosiaaliseksi ongelmak-

389 H: 1; 2 ja 3; 7; 11 ja 12; 13.

390 H: 7 ja 8.

391 Ks. Roos 1988, 26.

392 Kivimäki 2013; ks. Hytönen 2014, 216.

393 Esim. Hytönen 2014, 218.

394 Kivimäki 2013, 369; ks. myös Pehkonen 2013, 280.

395 H: 4.

396 H: 23.

si, joka koetteli näitä seutuja eniten 1940- ja 1950-luvun loppuvuosina.³⁹⁷ Juuri tuona aikana myös perustettiin paljon kauppoja, kuten suuri osa tämänkin aineiston kaupoista. Vuonna 1958 esimerkiksi K-kauppiasmäärä oli Kainuussa suurimmillaan eli 211.³⁹⁸

Ilman sodan vaikutusta todennäköisesti Aarne – jos kauppiaina olisi toiminut – olisi tehnyt työtään toisella paikkakunnalla. Kun syystalvella 1944 Aarne palasi sodasta siviiliin, hän matkasi vanhempiensa luo evakkopaikkakunnalle. Hän kertoi tuolloin menneensä ensi kerran työhön isänsä kauppaan. Isä oli jatkanut kauppiaina uudella paikkakunnalla perheen jouduttua lähtemään evakkoon kotikylästään. Kun seuraavana vuonna kotiväki pääsi palaamaan vanhaan kotiinsa rajanpintaan takaisin, jäivät Aarne ja hänen nuorempi veljensä jatkamaan kaupanpitoa evakkopaikkakunnalla tarkoituksenaan viipyä talvikausi myymässä kauppaan jääneitä tavaroita. Tavallaan Aarnen ura kauppiaina alkoi tuolloin. Hän mieltyi kylään ja jäi, ja vuonna 1946 hän pani alulle talonrakennuksen, joka valmistui 1948. Seuraavana vuonna hän siirsi kaupan uuteen rakennukseen. Syitä hitaaseen valmistumiseen oli kova rakennustarvikepula sodan jälkeen, mutta myös pääomasta oli pulaa. Myös perheen perustaminen oli ajankohtaista, sillä samana vuonna Aarne meni naimisiin, ja vaimo Anna, joka myös oli kyläkauppiasperheen kasvatti Kainuun ulkopuolelta, tuli kaupan työhön miehensä rinnalle. Hänellä oli kaupallinen koulutus ja kokemusta kaupan työstä. Annan sisar puolestaan jäi hoitamaan kotikauppaa isänsä jälkeen.³⁹⁹ Aarnen tarinassa kiinnittää huomiota monien sattumien tuoma lopputulos ja ehkä myös jonkinlainen tilaisuudesta vaarin ottaminen.

Johannes totesi, että sodan jälkeen piti valita se ammatti, johon oli mahdollisuus ja johon tuntui soveltuvan. Sota vaikutti osaltaan ratkaisuun. Johanneksen toiveammatti oli ollut kanttori, mutta köyhän kotitaustan omaavana hän ei ollut pystynyt hankkimaan tarvittavaa koulutusta. Kun hän 1941 saapui Itä-Karjalan rintamalle 19-vuotiaana, komennettiin hänet pian työhön VAKO oy:öön (Vallatun alueen kauppa oy) Äänislinnaan, josta vastasivat yhdessä SOK, OTK ja Kesko. Todennäköisesti oli sattumaa, että komennus oli kaupan alalla. Joka tapauksessa sodan loppuessa harjoitusta oli kertynyt jo runsaasti, ja Johannes päätti jäädä alalle. Kuorolaulusta tuli rakas harrastus.⁴⁰⁰

Joidenkin suunnitelmia sota saattoi pelkästään hidastaa, ei ehkä niinkään muuttaa. Ailin vanhemmat aloittivat evakosta palattuaan kaupanpidon uudelleen tilapäistiloissa. Perhe oli menettänyt kaatuneena yrityksen jatkajaksi ajatellun vanhimman pojan. Vanhin tyttäristä oli jo kouluttautunut alalle, mutta liikettä johtamaan kouluttiin samaisen tyttären aviomies, joka jätti entisen työnsä. Suuresta perheestä lähes kaikilla oli kaupallinen koulutus, ja he jäivät laajenevan perheyrittäjien palvelukseen, kuten

397 Alestalo 1985, 142–143.

398 Loikkanen 1979, 79.

399 H: 29 ja 30.

400 H: 2 ja 3.

Ailikin.⁴⁰¹ Aineistossa on myös esimerkki siitä, miten sodan jälkeen siviiliin palaavilla miehillä oli etuoikeus työhön. Armi kertoi, että hänen puolisonsa sai perheen kaupan haltuunsa palattuaan sodasta, jossa yksi veljeksistä oli kaatunut. Koko sota-ajan kauppa oli hoitanut sisar, joka sai väistyä. Armia oli jäänyt selvästi vaivaamaan se, että perijöinäkin miehen sisaret olivat jääneet toisarvoiseen asemaan.⁴⁰²

Haastateltavien kertoessa kauppiasuran aloittamisesta ja sodan jälkeisestä jälleenrakennusajasta korostuvat ongelmat ja niistä selviäminen. Kerronnassa tulevat esille säännöstelyn ja tavarapulan aiheuttamat vaikeudet, kuten ankara pula rakennustarvikkeista, pääomien puute, velansaantiongelmat, takaaajien löytymisvaikeudet ja rakennuslupan saamisen hankaluudet. Lisäksi sotaväsymyksen kerrottiin painaneen erityisesti miehiä. Aiemmin aloittaneista kauppiaista osan kerrottiin joutuneen palaamaan sodan jälkeen hävitetylle alueelle ja kirjaimellisesti entisen kauppansa tuhkille. Kuitenkin korostettiin sitkeydellä vaikeuksista selviämistä ja lähdettiin rakentamaan valoisampaa tulevaisuutta, sillä kaikista vaikeuksista huolimatta sodanjälkeistä rakentamista leimasi yleisen yhteiskunnallisen ilmapiirin myönteinen tulevaisuususko.⁴⁰³ Vaikka 1950-lukuun liitetään sotatraumat, säännöstelytalous, työttömyys, tiukka verotus, asumisen ongelmat ja lakot,⁴⁰⁴ on se mielikuvissa muodostunut myös vastakohdaksi sodalle; ajanjaksoksi, jossa korostuu yhteisöllisyys ja usko parempaan tulevaisuuteen.⁴⁰⁵ Nämä molemmat näkökulmat tulevat esiin myös haastateltujen tavoista kertoa kauppiasuransa alkuvaiheista. Sota-ajan ja jälleenrakennuksen haasteista selviäminen voidaan kauppiaiden haastattelupuheessa nähdä yhtenä pääoman muotona, joka on osaltaan antanut uskoa myös myöhempien vuosikymmenien toiminnalle ja voimavaroja uusiin haasteisiin vastaamiselle.

Naisen uskottavuusongelma – sosiaalisen pääoman puute patriarkalisessa yhteisössä

Vaikka kauppiaan uralle aikovia aineistoni naisia koskivat edellä kuvaamani pääoman muodot, olivat naiset Kainuun maaseudulla kerronnan mukaan kaupan perustajina kuitenkin eriarvoisessa asemassa vielä viime sotien jälkeisenä aikana miehiin verrattuna. Omaan ammattiin liittyy kiinteästi taloudellinen riippumattomuus, joka on ollut sekä yksi tärkeimmistä motiiveista aloittaa liiketoiminta että tavoite, johon toiset ei-taloudelliset tunnusmerkit ovat kiinnittyneitä.⁴⁰⁶ Marialle perheenäidin rooli ei riittänyt, vaan hän halusi oman työn. Elettiin sodanjälkeisiä jälleenrakennusajan vuosia. Nuori aviopari oli muuttanut taajamaan, joka sotien jälkeen oli ruvennut kovasti kasvamaan. Kysyntää kauppoille oli paljon, mutta tarjontaa ei Marian mukaan ollut tarpeeksi. Hänen halunsa kauppiaaksi oli voimakas, ja niin mies luopui poliisin työ-

401 H: 19.

402 H: 6.

403 Saarikangas 2002, 358.

404 Ks. esim. Hytönen 2013, 7.

405 Korkiakangas 1996, 37–38; ks. Kuusi 2007, 139.

406 Kovalainen 1993, 76.

tään, sillä poliisi eikä hänen vaimonsa saaneet omistaa yritystä. Sekatavarakauppa, joka virallisesti oli miehen nimissä, avattiin syyskesällä 1953 vuokratiloissa. Pariskunta päätyi ratkaisuun, jossa mies hankki taksiluvan, osti auton ja työskenteli kymmenen vuotta taksinkuljettajana ja osallistui, minkä ehti, kaupan töihin. Muutamien vuosien päästä avattiin uusi kauppa itse rakennettuun liikeasuinrakennukseen, ja lopulta mies omistautui hänkin kaupan työlle yhteiskunnallisten toimien ohella. Useista Marian sisaruksistakin tuli kauppiaita.⁴⁰⁷

Kovalainen on todennut, että naisten ja miesten valitessa yrittäjyyden on motiiveissa vain vähän eroa. Kuitenkin naisten yrittäjyyden aloittamisen motiiveja tutkittaessa autonomian tärkeys on korostunut riippumatta aiemmasta työurasta tai koulutuksesta. Oman yrityksen perustaminen voi olla yksilöllinen vastaus naisten sosiaaliseen alistamiseen, kun työskentely naisliikkeessä tai jossain muussa organisaatiossa voitaisiin luokitella kollektiiviseksi vastaukseksi. Kulttuuriset erot naisten ja miesten liiketoimien välillä pitäisi Kovalaisen mukaan nähdä osana laajempaa kysymystä koskien yleistä sukupuolittunutta työvoiman jakoa mies- ja naisvaltaisilla työaloilla. Naisten yrittäjyydessä kaksi tyypillistä piirrettä eivät muuttuneet vuosikymmeniin: suurin osa naisista oli yksinyrittäjiä ja he keskittyivät rajatuille ammattialoille, eli naisyrittäjyys oli yleensä pienen mittakaavan liiketoimintaa. Naisyrittäjien määrä vähittäiskaupassa on vaihdellut paljon: 1960 se oli lähes 40 %.⁴⁰⁸

Maria oli lotta ja työskennellyt sodan aikana muun muassa Aunuksessa. Hyvin todennäköisesti lottakomennus oli vahvistanut hänen kutsumustaan kauppiaksi. Maria oli tehnyt töitä raskaissa oloissa sota-aikaan ja saanut tuolloin myös kokemuksen selviämisestä. Myös esimerkiksi etnologi Kirsi-Maria Hytösen mukaan sota-aikana tehdyllä työllä on ollut hyvin suuri merkitys naisten itseymmärrykselle.⁴⁰⁹ Marian lottakokemus voidaan tulkita merkittäväksi oppimiskokemukseksi, joka osaltaan on vaikuttanut merkittävästi hänen identiteettiinsä. Valtautumista osoittavat uskalluksen lisääntyminen eli oman äänen sekä sosiaalisen identiteetin ja roolin voimistuminen sekä maailmankuvan avartuminen.⁴¹⁰ Perheen sisäiseen dynamiikkaankin Marian sota-aikaiset kokemukset saattoivat vaikuttaa. Juuri 1940- ja 50-luvulla naisten työsäkäynti eli palkkatyö kodin ulkopuolella myös lisääntyi yleisesti; käännekohtana on pidetty toista maailmansotaa.⁴¹¹ Englantilainen Elizabeth Roberts on tutkinut työläisnaisten pienyrittäjyyttä ennen toista maailmansotaa ja todennut, että mikäli naisten yritystoiminta osoittautui hyvin onnistuneeksi, sen tavallisesti ottivat haltuunsa perheen miehet.⁴¹² Vainio-Korhosen tutkimissa tapauksissa naisen perustama hänen omalle liikeidealleen perustunut yritys saattoi siirtyä jossain tapauksessa aviomieh-

407 H: 24.

408 Kovalainen 1993, 56, 78, 79, 85, 142, 149, 184; ks. myös Silius 1992, 27.

409 Hytönen 2014, 225.

410 Antikainen 1996, 251–252, 274.

411 Esim. Hytönen 2014, 8.

412 Roberts 1985, 136.

le, mutta ei seuraavalle polvelle.⁴¹³ Roolien on pariskuntayrittäjyydessä nähty jakautuvan kolmella tavalla: joko mies tai nainen keulakuvana tai molemmat yhdessä.⁴¹⁴ Marian tapauksessa vaikuttaisi siltä, että yhtäältä pariskunta oli yhdessä yrityksensä keulakuva, toisaalta taas mies sai näkyvämmän aseman yhteisössä sukupuolensa perusteella ja toimiessaan muun muassa paikallispolitiikassa.

Muutamat muutkin kuin Maria toivat kerronnassaan selkeästi esiin kutsumuksensa, suuren kiinnostuksensa alaan kertoessaan hyvin määrätietoisesta alalle hakeutumisestaan. Enni oli yksi heistä, jonka into ja varmuus oikeasta ammatinvalinnasta ei pitkän uran jälkeenkään vaikeuksista huolimatta ollut laantunut. Näiden naisten elämäkokemuksesta voi löytää voimakasta tekemisen intoa ja lumoa, flow-kokemuksen merkkejä. Hyvin aktiivinen toiminta on tuonut mitä ilmeisimmin ennen kaikkea mielihyväsävyisiä palkintoja.⁴¹⁵ Kyse on voinut olla myös psykologisista ominaisuuksista. Mentytään naimisiin Ennin kiinnostus kaupan työhön sai hänet perustamaan sekatavarakaupan omakotitaloon sivukylälle. Ennillä oli suvussaan paljonkin kauppiaskokemusta, sillä taustassaan hänellä oli monta polvea vienalaisia laukkureita, joilla oli ollut myös kiinteä kauppa. Työharjoittelu kirkonkylän kaupassa ja sieltä saatu kannustus saattoivat hänen kohdallaan olla ratkaisevia seikkoja, jotka taustan ohella vaikuttivat yrittäjäksi uskaltautumiseen. Toisaalta Ennin kerronnassa korostuu persoonallisina piirteinä itsenäisyys, reippaus, rohkeus ja riskinottokykykin, jotka ovat yleisesti yrittäjään liitettyjä ominaisuuksia. Mies ja perhe tukivat häntä ratkaisussa, ja mieskin oli pienyrittäjä. Varhainen leskeytyminen teki Ennistä kuitenkin pian yksinhuoltajan.⁴¹⁶

Kauppaansa perustaessaan Enni kertoi kuitenkin joutuneensa naisena kohtaamaan yrittäjyyden esteet: uskottavuusongelman, ennakoluuloja ja syrjintää. Kovalainen ottaa esille myös monien haastattelemiensa naisten kohtaaman uskottavuusongelman, joka on suhteessa suurempaan kysymykseen tiukoista rajoista naisten taloudellisesta toiminnasta, sukupuolten suhteista ja kaupankäynnin ja sopimusten patriarkalisesta luonteesta.⁴¹⁷ Ennin kertomuksessa ilmenee paljonlaisesti katkeruutta hänen epäoikeudenmukaiseksi kokemastaan kohtelusta. Virallisesti kauppa piti laittaa aviomiehen nimiin, vaikka mies teki töitään yrittäjänä toisella alalla. Viranomaisten ja rahoittajien Enni koki suhtautuneen naispuoliseen pienyrittäjään penseästi ja epätasa-arvoisesti. Haastattelussa hän toi näitä seikkoja esiin verraten painokkaasti, ja kokemukset aiheuttivat yhä voimakkaita tunteita. Erityisesti alkuaikoina 1950–60-luvuilla oli ollut paljon hankaluuksia. Taustastaan Enni saattoi ammentaa sitä sinnikkyyttä, jota hän tarvitsi taistellessaan kokemaansa byrokratiaa ja epätasa-arvoa vastaan.

Kun hän siirtyi yrittäjäksi kirkonkylään muutamaa vuosikymmentä myöhemmin, naisena hän kohtasi tällöin uskottavuusongelman pankkien epäroïdissä lainan myön-

413 Vainio-Korhonen 2002, 86.

414 Heikkilä 2007, 184.

415 Ks. Antikainen 1996, 273.

416 H: 22.

417 Kovalainen 1993, 189.

tämisessä eikä kannustusta tullut lainkaan. Pankkien ja muiden toimijoiden epäluuloinen suhtautuminen saattaa selittyä osaksi sillä, että naisesta yrittäjänä oli vain vähän kokemuksia maaseutuympäristössä. Sinnikkyydellä ja ilmeisen hyvällä itsetuottamuksella, joka on keskeinen tekijä psykologisen pääoman muodostumisessa,⁴¹⁸ hän kuitenkin kykeni murtamaan yrittäjyytensä tiellä olleet ”muurit”, rakensi uuden liikeasuinrakennuksen kirkonkylään ja menestyi toimissaan. Enniä voikin luonnehtia radikaaliksi yrittäjäksi, joka pyrki luomaan riippumattoman aseman yritysmaailmassa.⁴¹⁹

Sukupuolella oli merkitystä siis jo siinä vaiheessa, kun nainen tai mies perusti yrityksen.⁴²⁰ Jo ennen yrityksen aloittamista naiset voivat kohdata esteitä työurallaan. On huomattu, että ensimmäiset ongelmat ovat usein taloudellisia, ja ne ovat naisilla usein selvästi suhteessa kahteen asiaan: haasteita voi aiheuttaa ensiksikin oikeanlaisen informaation saanti rahoituskanavista ja toiseksi juuri uskottavuus. Ei ole hämmästyttävää, että naisten onnistuneen yrittäjyyden ja erilaisten sosiaalisten verkostojen määrällä on yhteys.⁴²¹ Puuttuiko Enniltä siis tietynlaista sosiaalista pääomaa, jota hän olisi yhä varsin patriarkaalisessa yhteisössä tarvinnut? Sosiaalista pääomaa, joka voidaan nähdä sekä yksilön että yhteisön voimavarana, muodostuu yhteisön jäsenten välisestä vuorovaikutuksesta ja yhteisöllisyydestä. Se vahvistaa luottamusta ja vastavuoroisuutta, jotka puolestaan edistävät yhteisön toimintaa. Tavoitteiden saavuttaminen on tällöin helpompaa, ja sosiaaliselle pääomalle on myös ominaista, että se kasvaa käytettäessä. Sosiaalisella pääomalla saattaa olla kielteisiäkin vaikutuksia. Mikäli erilaisuuden sieto on yhteisössä heikkoa, yhteisöllisyys voi olla myös ulossulkevaa ja kapeaa. Kuppikuntaisuus, kateus ja kiusaaminen voivat liittyä liian tiiviisiin sosiaalsiin suhteisiin.⁴²²

Naispuoliset kauppiaat joutuivat sukupuolensa vuoksi taistelemaan itselleen tasaveroisemman aseman, ja uutena tulokkaana miesten maailmassa naisella oli miestä huonommat onnistumismahdollisuudet.⁴²³ Naisten vaikeudet miesvaltaisilla aloilla ovat olleet enemmän suoraan suhteessa miesten vaikeuksiin hyväksyä naisten uskottavuus kuin ajankohtaisiin liiketoimiin liittyviin tosiasioihin. Ennakkoluulot ovat hyvin yleisesti olleet naisia vastassa eri tilanteissa viiteryhmien, rahoitusinstituutioiden ja asiakkaiden taholta.⁴²⁴ Yrittäjyyden kuva on ollut miehinen.⁴²⁵ Naisten ja miesten työtä, persoonaa ja tekojen moraalista arvoa on arvioitu eri kriteerein. Myös alan perinteiset epäviralliset sosiaaliset verkostot on luotu miehiä varten eikä naisten ole ollut helppoa ylittää noita raja-aitoja. Perinteisten roolien rajojen rikkominen herättää pelkoa niin naisissa kuin miehissä. Taustalla epäuskossa naisten kykyihin miesvaltaisella

418 Manka & Manka 2016, 161.

419 H: 22; ks. Kovalainen 1993, 81.

420 Ks. Vainio-Korhonen 2002, 147.

421 Kovalainen 1993, 76, 152.

422 Manka & Manka 2016, 132.

423 Vainio-Korhonen 2002, 148.

424 Kovalainen 1993, 188.

425 Ks. Sundin 1997, 357–359.

alalla on myös ilmeisesti lujaa uskoa muun muassa sukupuolten lahjakkuuseroihin.⁴²⁶ Koska sukupuolten välinen tasa-arvo ei maaomaisuutta jaettaessa toteutunut käytännössä eli naiset eivät perintöjä jaettaessa olleet yhdenvertaisia miesten kanssa,⁴²⁷ saattoi tämäkin osaltaan vaikeuttaa naisen pääsyä toteuttamaan toivettaan kauppiaan ammatista.

Suomalaiset naiset saivat täysivaltaisuuden ja elinkeinovapauden ennen ensimmäistä maailmansotaa.⁴²⁸ Kuitenkin vielä 1950-luvulla oli tilanteita, kuten aineistoni osoittaa, joissa nainen ei käytännössä voinut perustaa kauppaa omiin nimiinsä. Tässäkin aineistossa naisten tuolloin perustamien kauppojen virallisessa nimessä oli aviomiehen nimi. Vaikuttaa siltä, että nimenomaan virallisten tahojen asenteet estivät naisia saamasta nimellisesti kauppiaan asemaa. Vaikka Enni nimenomaan oli pienen kyläkaupan perustaja, kaupan viralliseksi nimeksi tuli hänen aviomiehensä nimi (*Se-katavarakauppa S-- O -- nen*). Vastuksista huolimatta Enni siirtyi myöhemmin (1980) kirkonkylään kauppiaaksi ja laajensi toimintaa; kaupan yhteyteen tuli myös baari. Viralliseksi nimeksi tuolloin kaupalle tuli maantieteeseen viittaava nimi. Kuitenkin kyläläiset alkoivat pian nimittää paikkaa ”*Ennin kaupaksi*” ja ”*Ennin baariksi*”.⁴²⁹ Miehen nimellä oli myös Marian perustama kauppa. Tässä tapauksessa mies ryhtyi itsekin kauppiaaksi ja jätti lopulta aiemman työnsä kokonaan. ”*Se oli tuota sukunimellä koko ajan meillä oli.*”⁴³⁰ Hilka ja Marjatta saattoivat jo perustaa kauppansa omiin nimiinsä, kun elettiin jo myöhäisempää aikaa eli Hilkan kohdalla 1960-luvun loppua ja Marjatan kohdalla jo 1980-lukua.⁴³¹ Molemmissa tapauksissa kuitenkin myös puoliso toimi kauppiaana. Ritva jatkoi kauppiaana miehensä kanssa isältään perimäänsä liikettä, jolle uudeksi nimeksi tuli isän nimen tilalle Ritvan aviomiehen nimi.⁴³² Paljolti tässä lienee kyse kulttuurisesta tavasta.⁴³³

Vuosi 1950 oli poikkeava vuosi, jolloin naisten osuus koko Suomen pienyrittäjistä oli suurempi kuin useana vuosikymmenenä tuon ajankohdan jälkeen. Naisyrittäjistä suurin osa oli pienyrittäjiä, kuten pienten kauppojen omistajia. Yleinen kehitys rakennemuutoskaudella eli pienten kauppojen vaikeutunut asema, heikentynyt kannattavuus ja suurempien yksiköiden suosiminen vaikeuttivat tätä naisten yritystoimintaa.⁴³⁴ Naisten yleisin ammatti yrittäjänä myös esimerkiksi 1995 oli juuri vähittäiskauppias.⁴³⁵

Useimmat haastateltujen kaupoista olivat kuitenkin miehen perustamia. Yhteensä yrityksiä oli 25, jotka lähes kaikki olivat miehen nimissä, osa niistä jo edellisen polven

426 Ks. esim. Hassi 1988, 227, 232; esim. H: 19; 22.

427 Ks. Jallinoja 1985, 244.

428 Vainio-Korhonen 2002, 19.

429 H: 22.

430 H: 24.

431 H: 11 ja 12; 25.

432 H: 21.

433 Ks. esim. Käyhkö & Tuupanen 1996, 110.

434 Ks. Jallinoja 1985, 262.

435 Vainio-Korhonen 2002, 146.

perustamia. Suurin osa oli toiminimiä, jokunen myös kommandiittiyhtiö- tai osakeyhtiömuotoinen. Yhdessä perustetuksi lasken kaupan useissa tapauksissa.⁴³⁶ Usein vaimo kuitenkin tuli mukaan (perhe)yritykseen avioliiton kautta,⁴³⁷ ja muutamassa tapauksessa mies tuli mukaan vaimon yritykseen.⁴³⁸ Useissa tapauksissa vaimo vastasi käytännössä enemmän kaupan hoidosta kuin puoliso.⁴³⁹ Näin oli esimerkiksi Lauran kohdalla. Hän on esimerkki naimisiinmenon myötä kauppiiaan ammattiin tulleista, jollaisia aineistossa on useita (Tiina, Anna ja Johanna sekä Timon, Olavin, Taunon ja Marian puoliset). Laura kertoi laajasti miehensä kauppiastaustasta, mutta hyvin vähän omasta taustastaan. Kyse oli perheyriityksestä, joka oli aloittanut hyvin pienesti, mutta laajeni usean polven monialayritykseksi. Lauran aviomies oli jatkanut vanhempiensa jalanjäljillä kauppianaan kauppakoulun käytyään. Tuolloin mukana olivat vanha pari, Laura miehensä kanssa ja lisäksi miehen veli. Vaatimattomasta alusta yritys oli laajentunut työllistämään sekä oman perheen jälkikasvua että vierasta henkilökuntaa ja kasvanut paikkakunnallaan merkittäväksi yritykseksi. Kaikista vanhan parin neljästä lapsesta tuli yrittäjiä, ja Lauran kolmesta lapsesta kaksi jatkoi kauppianaan.⁴⁴⁰

Perheyriityksissä, joissa työ ja vapaa-aika eivät eroa, usein naisen asema on Kovalaisen mukaan avustavan perheenjäsenen epäselvä asema. Hänen mukaansa avustava perheenjäsen rakentuu käytännössä kotirouva-roolin laajennukseksi ja näin ollen patriarkaalisen naisen roolin ympärille. Myös miespuolisten avustavien perheenjäsenten kohdalla on näin. Yrittäjinä he ovat tilastollisesti näkymättömiä.⁴⁴¹ Vainio-Korhosen tutkimuksessa suuri osa kaupoista oli miesten perustamia ja ne olivat virallisesti miesten nimissä. Miehet olivat uravalintansa tehneet usein jo nuorena. Sopivasta avioliitosta oli heille työssä suuri tuki, kuten vaimon osallistuminen työhön ja mahdollisesti hänen mukanaan tulevat taloudellisetkin lisäresurssit sekä koti ja perhe. Naisten kohdalla lähtökohdat olivat erilaiset. Sodan jälkeenkin naisten mahdollisuudet olivat paljon rajallisemmat kuin myöhemmin.⁴⁴²

Naisten tulo työmarkkinoille tapahtui Suomessa ennen suuria sosiaalisia uudistuksia.⁴⁴³ Jo siitä, että avioliiton on katsottu velvoittavan naista enemmän kuin miestä, on seurauksena, että perheen ja ansiotyön yhdistäminen on naiselle vaikeampaa.⁴⁴⁴ Yrittäjäyys on kiinnittynyt jo vuosisatoja jäykästi ja voimakkaasti sukupuoleen, ja se selittäisi rakenteiden pysyvyyttä.⁴⁴⁵ Vanhat asenteet ovat kauppiaidenkin ammattikunnassa säilyneet pitkään. Kovalainen on kuvannut naisyrittäjäyttä jäykäksi ja muuttumattomaksi. Naisten paikka on ollut talouden reuna-alueilla. Hänen mukaansa

436 H: 1; 2 ja 3; 5; 7 ja 8; 25; 26 ja 27; 31 ja 32; 36 ja 37.

437 Esim. H: 9; 13; 14; 16; 18; 20; 23; 30; 34.

438 H: 11; 21; 24.

439 H: 5; 16; 18; 24; 26; 31; 36.

440 H: 16.

441 Kovalainen 1993, 75, 81–82, 205–211.

442 Vainio-Korhonen 2002, 19, 86, 148, 152.

443 Kovalainen 1993, 110.

444 de Beauvoir 1980, 106–107.

445 Vainio-Korhonen 2002, 19.

naisyrittäjyydellä on painolastinaan palkkatyöstä peräisin olevat patriarkaaliset, sukupuolittuneet rakenteet.⁴⁴⁶ On puhuttu naisten yhteiskunnallis-taloudellis-poliittisesta voimattomuudesta, (historiallisesta) näkymättömyydestä ja kulttuurisesta mykkyydestä miesten (kirjoittamassa) maailmassa.⁴⁴⁷ Haastatelluilla naisilla oli kiinnostus kaupan työtä kohtaan niin suuri, että he uhmasivat vaikeuksia uskomalla itseensä, luottamalla vaistoonsa ja keksimällä keinoja murtaa sovinnaisuuden rajoja, muun muassa sinnikkyydellä, nimellisesti miehen taakse asettumalla ja näyttämällä oman osaamisensa. Jos sukupuoli on naisilla merkinnyt puuttuvaa pääomaa, on tätä haastateltujen osalta pyritty korvaamaan edellä mainituilla ominaisuuksilla.

2.3. Erilaiset polut ammattiin

Haastatteluissa korostettiin paljon sitä, miten kaikki lapsuudessa ja nuorena erilaisissa töissä saatu oppi oli hyödyllistä myöhemmän elämän kannalta ja miten elämä opetti kasvamaan ihmiseksi.⁴⁴⁸ Tähän sisältyy paljon myös kokemusjohteista tietoa. Jo lapsuuden leikeissä saatettiin nähdä viitteitä tulevasta ammatista. Ajan paradoksia⁴⁴⁹ ilmenee aineistossa monin paikoin ja myös tietoisien toiminnan ja sattuman suhdetta. Tilaisuuden tarjoutuminen tai sattuma saattoi johtaa suuntautumiseen kohti tulevaa ammattia. Usein yrittäjäksi päädytäänkin passiivisesti, kun siihen tarjoutuu tilaisuus; tietoinen valinta se on harvemmin.⁴⁵⁰

Kaupan alalle jotkut päätyivät, kun polku toiveammattiin ei auennut, sillä siihen pääseminen olisi usein vaatinut koulutusta, johon ei ollut varaa. Kun koulunkäyntiin ei ollut mahdollisuuksia nuorena, mutta harjoittelupaikka sukulaisen kaupassa järjestyi, viitoitti tämä mahdollisuus tulevaa. Tämä sodan ja niukan koulutuksen sukupolvi eli maatalousyhteiskunnassa, jossa koulutusmahdollisuudet olivat vielä vähäiset. Tälle sukupolvelle on todettu olevan yhteistä ihannoiva suhtautuminen koulutukseen. Riippumatta siitä, miten onnistunut opintie itsellä oli takana, tämän sukupolven on esitetty arvostavan koulutusta. Yleistä heidän kertomuksissaan on myös lasten kannustaminen koulunkäyntiin. Tämä ilmenee hyvin selvästi omassakin aineistossani. Koulutuksella voi olla monenlaisia merkityksiä ihmisille.⁴⁵¹ Merkitykset eroavat myös eri sukupolvien välillä. Nämä erot ovat yhteiskunnan muutosten synnyttämiä, ja myös näissä on ratkaisevaa ollut tarjolla olleet kulttuuriset resurssit eli Bourdieun kulttuurinen pääoma. Vanhemmassa kohortissa koulutuksen nähtiin tuoneen lähinnä yleissivistystä. Oppivelvollisuuden tuoma yleissivistys on tässäkin kaikkien kohdalla ollut

446 Kovalainen 1993, 3, 213.

447 Nenola 1992, 4.

448 Ks. myös Stark 2011, 271–272.

449 Ks. Kirshenblatt-Gimblett 1988, 137.

450 Home 1989, 230, 308.

451 Ks. esim. Antikainen 1996, 293.

merkittävä; se on antanut pohjaa koko elämälle.⁴⁵² Koulutus ja sosiaalinen liikkuvuus myös kytkeytyvät yhteen, esimerkiksi pientilallisen jälkeläisestä saattoi tulla opettaja tai vaikka kauppias.⁴⁵³ Sodan jälkeen Suomesta ruvettiin kehittämään hyvinvointiyhteiskuntaa, jossa tärkeänä ideologiana oli tasa-arvoisuus ja jossa koulutus tuli varhaisen työhönmenon tilalle. Tämä kaikki tapahtui kuitenkin vähitellen eivätkä kaikki päässeet nauttimaan tasa-arvoisina hyvinvoinnin hedelmistä tuolloinkaan. Ihmisten arkipäivä muuttui myös uuden tekniikan läpimurron takia.⁴⁵⁴

Oppimiskokemuksia voisi tulkita ainakin osin selviytymiskertomuksina näidenkin haastateltujen kohdalla. Tämän aineiston niukan koulutuksen kohortin elämäkeroissa korostuvat toinen maailmansota, aineellinen puute ja taistelu toimeentulosta mutta myös yhteiskunnallinen muutos, joka koulutuksen kasvun ja eriarvoisuuden kohortin kohdalla vielä korostuu.⁴⁵⁵ Kaiken kaikkiaan elämällä oppiminen ja kokemuksista oppiminen korostuvat aineistossa, mutta joidenkin kohdalla myös aktiivinen kouluttautuminen. Koulutus oli voimavara, pääomaa, josta saattoi ammentaa monissa yhteyksissä. Myös oman ammatin arvostus nousi koulutuksen myötä. Passiivisempaa suhtautumista heijasti esimerkiksi, kun vastattiin kysymykseen kaupan alan koulutuksesta lyhyesti: ”*Kesko käytti kolme kurssia*”.⁴⁵⁶ Vaikka käytännönläheistä ammatillista koulutusta olikin uran alkutaipaleella hankittu, se saatettiin mainita paremminkin kuin ohimennen eikä sen merkitystä liioin kommentoitu. Yhtenevää Antikaisen ja Huotelinin tutkimukseen on, että koulunkäyntiin liittyvät kielteiset kokemukset vanhimalla sukupolvella liittyvät tässäkin tavallisesti joko vaikeuteen päästä kouluttautumaan tai ylipäättään koulutuksen puutteeseen mutta jossain määrin myös koulunkäynnin keskeytymiseen.⁴⁵⁷

Aloitustarinoissa heijastuu vahvasti eri pääomien merkitys kaupan perustamiselle. Tarkastellessani kauppiasuran alkua Bourdieun sosiaaliseen, kulttuuriseen ja taloudelliseen jakama pääoma jakautuu aineistossa epätasaisesti. Tasaisimmin näyttäisivät jakautuvan taloudelliset resurssit; niiden suhteen kaikki tuntuivat olleen tiukoilla kauppiasaloittaessaan. Osalla oli tukenaan kulttuurista ja sosiaalista pääomaa (perhepääomaa, paikallistuntemusta, sukuyhteyttä, sosiaalisia verkostoja). Näiden suhteen lienevät parhaimmassa asemassa kauppiaina aloittaessaan olleet kauppiasperheestä tulleet. Ne olivat myös suureita, jotka lisääntyivät uran myötä. Pääomaa oli kauppiasaloittaessaan, joka sopeutui paikallisiin ehtoihin ja joka sopi vähittäiskaupan rakenteeseen.⁴⁵⁸ Aineisto ei kuitenkaan näytä tukevan sitä Bourdieun käsitystä, että aina riippuisi sosiaalisesta taustasta, miten hyvin yksilö pystyy vaihtamaan esimerkiksi koulutuksen kulttuuriseksi pääomaksi.

452 Ks. Antikainen 1996, 292; Houtsonen 1996, 203, 205; Kauppila 1996, 65, 66.

453 Ks. esim. Stark 2011, 167.

454 Ks. Hansen 1998, 90.

455 Ks. Antikainen 1996, 256; vrt. Houtsonen 1996, 206.

456 H: 31 ja 32.

457 Antikainen & Huotelin 1996, 262.

458 Ks. Kaijser 1999, 95.

Haastatellut korostivat olosuhteiden merkitystä ja vaihtoehtojen puutetta. Tässäkin on havaittavissa ajan paradoksia. Kerronnassa nousevat esille erityisinä teemoina yhteiskunnalliset tekijät, työmahdollisuudet ja naisten rajatunnat, huonommat mahdollisuudet toteuttaa itseään. Vainio-Korhosen mukaan vielä modernin ajan kynnykselläkin yrittäjyys oli naisille työ, johon tartuttiin tai ajauduttiin, mutta juuri koska se ei ollut koulutuksesta ja yhteyksistä syntynyt määrätietoinen uravalinta.⁴⁵⁹ Tämä on tässäkin aineistossa nähtävissä. Kun tarkastellaan maaseudun ihmisten valintoja menneillä vuosikymmenillä ei voi puhua vapaasta valinnasta monenkaan kohdalla. Koulutuksen ja muiden voimavarojen puute, viiteryhmiä painostus, mutta myös perinteiden, tapojen ja rutiinien suuri vaikutus jokapäiväiseen elämään vaikuttivat ihmisten valintoihin. Sosiaalisten rakenteiden vaikutus elämään saattoi olla hyvin suuri.⁴⁶⁰

Aineistossa monen kohdalla sota vaikutti tulevan ammatin valintaan. Myös sota-aikaisen työkokemuksen siivittämänä saattoi huomata soveltuvansa alalle, ja työnsaanti sodan jälkeen alan työkokemusta omaavana oli helppoa. Muutamat kokeilivat nuorena työtä kaupungissa, mutta kaipuu maaseudulle eli koti-ikävä sai etsimään tilaisuutta palata. Tilaisuus saattoi ilmaantua vaikkapa puolison löytymisestä maaseudulta tai mahdollisuudesta ostaa kaupan perustamiseen soveltuva rakennus. Joskus kauppiaksi päätyminen vaikuttaa useiden sattumusten summalta. Esimerkiksi maatalouteen saatettiin tarvita lisäansioita tai ammatin vaihto oli välttämätön. Kun kysyntää kyläkaupalle oli ja sopiva rakennus valmiina, niin päätös kauppiaksi ryhtymisestä syntyi verraten nopeasti. Pienikin työkokemus alalta tuki ratkaisua. Toisaalta vaikka olisikin hakeutunut määrätietoisesti alalle, sen jälkeisen työuran vaiheisiin saattoivat vaikuttaa monet tekijät.

Yrittäjiä analysoidaan usein ryhmänä, mutta tämäkin tutkimus osoittaa, että he ovat ennen kaikkea yksilöitä; he ovat yksilöitä aloittaessaan uransa, heidän taustansa, koulutuksensa, ominaisuutensa ja asenteensa poikkeavat toisistaan, samoin heidän urapolkunsu.⁴⁶¹ Pienyrittäjän persoonan merkitys yrityksen menestykselle on läpikäyvänä teemana yrittäjyystutkimuksessa. Yleensä todetaan myös vahva samaistuminen yrittäjän ja yrityksen välillä: yrittäjä on yhtä yrityksensä kanssa.⁴⁶² Tämänkin aineiston osalta tämä todentuu. Vaikka useassa tapauksessa koulutus ja ammatti samoin kuin sosiaalinen tausta vastasivat toisiaan, ammattiin voitiin kuitenkin päätyä aivan erilaisista lähtökohdista.⁴⁶³ Aineistossa on nähtävissä, että usein päätökseen ryhtyä kauppiaksi vaikuttivat monet syyt. Asiaan vaikuttivat muun muassa sosiaaliset ja henkilökohtaiset tekijät. Yhtäaikaaisesti vaikuttivat oma elämäntilanne ja yhteiskunnassa vallitseva tilanne. Onnistuneet työkokemukset saattoivat siivittää valintaa. Toimeentuloa yrittämisen motiivina ei tuotu haastatteluissa suoraan esille, mutta taustalla kaikilla on luonnollisesti ollut ajatus saada elanto työstä kauppiana.

459 Vainio-Korhonen 2002, 127.

460 Högbäck 2003, 302.

461 Ks. myös Home 2007, 143.

462 Ks. Kaijser 1999, 96.

463 Ks. Mikkola 2009, 87.

3. TOIMINNAN JA KOHTAAMISTEN KAUPPA

3.1. Ihmisen läheisyys oli siinä kaiken mukavinta...

Vuorovaikutus työn lähtökohtana

...ei sitä oo mittää niin mukavata kun on kaoppahomma ja ylleesä liikehommat ni kyllähän se on kyllä vettää vertoja nin tuota monellekki akateemiselleki alalle koska -- siinä voe olla varsinkin itsenäenen kaoppias joka voepi olla niin kun itsensä määrääjä tavallaan se kyllä asiakas kyllä määrää mutta kuitenkin sinä ite tiet ne päätökset ja -- minä meärittelisin kaoppiaan ammatin niin että se on tuota taidetta se on tavallaan taiteilijan hommoa vapaata ammattia -- vapaus ja sitte se vaatii luovuutta ja matemaattista ajattelluo ja minusta siinä ei muuta oekeastaan tarvitakkaa -- niin ja ihmistuntemusta että niihin kun satsaa niin tuota -- ja asiakas on aena oekeassa -- sen on sitä palveltava jolta sen rahan saat näin on minun periaate...⁴⁶⁴

Tässä Helenan analyysissä tulevat esille monet niistä kauppiaan ammatin hyviksi katsotuista puolista, joita kerronnassa ilmeni. Vastapainoksi hän otti kyllä räväkästi kantaa myös kokemuinsa huonoihin puoliin. Helena on yksi haastatelluista, joka sopii toisaalta siihen kuvaan, jolla yrittäjää on luonnehdittu: kekseliäs, mielikuvituksekas, idearikas, luova, muutosagentti, levoton ja seikkailunhaluinen, keskeisinä ominaisuuksina suorituskyky, pyrkimys tilanteiden hallintaan ja riskinotto-kyky. Taloustieteellisessä tutkimuksessa yrittäjä on riskejä pelkäämätön ja kekseliäs seikkailija ja eteenpäinpyrkivä pioneeri.⁴⁶⁵ Toisaalta Helena korostaa sosiaalisuutta ja palveluhenkisyttä. Seuraavassa tuon esille aineistosta nousseita kauppiaiden kokemuksia kaupan työstä sekä heidän käsityksiään sen vaatimista ominaisuuksista. Samalla esiin nousevat haastateltujen käsitykset sekä työnsä hyviksi että huonoiksi katsomistaan puolista.

*"Ihmisen läheisyys oli siinä kaiken mukavinta sitte..."*⁴⁶⁶ Näin totesi Ville kysymyseeni, mikä työssä oli parasta. Hän käytti nimenomaan yksikkömuotoa. Samoin Laura vastasi selkeästi: *"parasta työssä oli ihmisläheisyys..."*⁴⁶⁷ Tärkeimmäksi arvoksi ja asiakas ammatin hyvien puolien listauksessa nousikin maalaiskauppiaan työn yhteisöllisyys. Tämä vuorovaikutus oli haastateltujen tunnetilasta nouseva avainkokemus. Ihminen oli keskiössä: se, että tehtiin työtä ihmisten kanssa ja ihmisille. Ilmarin mukaan *"parasta se jotta voi olla avuksi se palvelu että jos jotahi tavaraa kysytään että sitä voe esittää ja sanoo että oman mielesä mukkaan -- sikäli kun minulla oli sitä tietova -- asi-*

⁴⁶⁴ H: 8.

⁴⁶⁵ Ks. Vainio-Korhonen 2002, 15.

⁴⁶⁶ H: 15.

⁴⁶⁷ H: 16.

*akas tuli hyvin palveltua ja autettua että se tulloo sitte toisenni kerran käymään...”*⁴⁶⁸ Tätä sosiaalista kanssakäymistä muutkin pitivät työn suolana. *”On semmosten ammatti jotka pitää ihmisistä”*, sanoi Kaarina.⁴⁶⁹

Maalaiskauppiaan työtä pidettiin hyvin yleisesti myös monipuolisena, vaihtelevana, mielenkiintoisena ja mielekkäänä.⁴⁷⁰ Näiden määreiden takana oli paljolti juuri työn yhteisöllisyys. Helena puhui asiakaslähtöisyydestä, luovuudesta ja ihmistuntemuksesta, mutta myös nöyryydestä. *”Kaikki työ kaupan piirissä ollut mielenkiintoista -- aina ollut uusia haasteita”*, totesivat Annikki ja Armas ja lisäsivät yksimielisinä: *”Elämä on ollut rikasta.”*⁴⁷¹ Työn mielekkyyttä korostettiin. Mahdollinen saatu kauppaopetus oli hyvänä pohjana ammatissa, mutta jokapäiväinen työ kaupassa kouli heistä sellaisia, minkälaisia he lopulta olivat eläkkeelle jäädessään. Monet kertoivat työn kasvattaneen heitä ihmisenä, ja tätä he tuntuivat paljon arvostaneen. *”Päivääkään en vaihtaisi pois -- sai olla ihmisten kanssa tekemisissä sai kasvaa sosiaalisesti monenlaisen kanssa sopeutuu -- kauppiaan työ kouluttaa ja opettaa elämään.”*⁴⁷² Näin totesivat Eila ja Erkki. Tiinakin oli hyvin tyytyväinen, että *”on saanut olla erilaisten ihmisten kanssa tekemisissä”*.⁴⁷³

Asiakaspalvelu vei aikaa, mutta se koettiin niin tärkeäksi, että venytettiin päivää, jotta muutkin työt saatiin tehtyä. *”Jokaisen kanssa on juteltava -- sosiaalisuus tärkeä -- se on myös vastapaino stressille ja ehdottoman tärkeä asia...”*,⁴⁷⁴ sanoi Taisto. Kanssakäyminen kylälaisten kanssa toi työhön mielekkyyden ja tasapainotti työn raskaita puolia. Myös Aarne ja Anna kertoivat olleensa tyytyväisiä työhönsä kaupassa erityisesti siksi, että olivat saaneet tehdä mieluista työtä kodin läheisyydessä.⁴⁷⁵ *”Ihmisten kanssa tekemisissä oleminen oli antoisaa mutta sitten illalla nautti vapaudesta...”*⁴⁷⁶ Olavi totesi. Haastateltujen kuvaus työstään haastaa taloustieteellisessä tutkimuksessa esiteltäjä yrittäjäkuva. Se ei kuitenkaan tarkoita, etteikö haastatelluissa löytyisi myös piirteitä, joita pidetään tyypillisinä yrittäjille.

”Tykkäsin ehdottomasti kauppahommasta -- kaikki kaupat haisi ihanalle.” Maria oli kokenut, että oli saanut olla mielialmatissaan, omassa elementissään palvellessaan ihmisiä. Se oli hänen kutsumustyönsä, ihmissläheinen työ, ja kaupan koko ilma-
piiri tuoksuineen oli hänelle mieluisa.⁴⁷⁷ Hilikka kertoi, että vaikka hänellä olisi aikanaan ollut mahdollisuus käydä koulua, hän olisi sittenkin halunnut kauppiaaksi tai apteekkialalle.⁴⁷⁸ Työn hauskuuskin tuli esille Tiinan kommentissa: *”kaupanpito on*

468 H: 18.

469 H: 13; ks. myös Väänänen 1999, 403.

470 H: 5; 11 ja 12; 16; 19; 21; 23; 26 ja 27; 34 ja 35.

471 H: 26 ja 27.

472 H: 36 ja 37.

473 H: 14.

474 H: 28.

475 H: 29 ja 30.

476 H: 23.

477 H: 24.

478 H: 25.

ollut hauskaa hommaa -- kovaa työtä ja sisua vaatinut mutta ei ikinä kyllästynyt".⁴⁷⁹ Myönteinen perusasenne saattoi olla myös merkittävä etu jaksamisessa: *"Aena pittää mennä oamusella toevorikkaana kaoppaan ja portaella katella ja haestella ilimaa että kukahan lie tänä päivänä toenen että aena olla se että minä oon eka..."*⁴⁸⁰ Näin filosofi Helena. Tiedetään, että myönteisyys vaikuttaa rakentavasti voimavaroihin ja havaintokyvyn avartumiseen ja siihen liittyy myös kyky kielteisistä tunteista toipumiseen, läsnäolotaito ja yhteisöllisyys. Työhyvinvoinnin kokemiseen vaikuttavat omat asenteet, psykologinen pääoma sekä henkinen että ruumiillinen kunto ja terveys, mutta myöskin ulkopuoliset seikat, kuten asiakkaat.⁴⁸¹ Muutamat painottivat kerronnassaan kiitollisuuttaan terveydestä; hyvä terveys mahdollisti sen, että jaksoi tehdä paljon työtä.⁴⁸² Työhön liittyvä myymisen ja tekemisen ilo toivat syvän tyydytyksen, ja työpäikan hyvällä ilmapiirillä oli tähän myös merkittävä vaikutus.⁴⁸³ Muutamat toivat esille työn myötä muodostuneet hyvät ja kestävät ihmissuhteet, joista osasta muodostui myös läheisiä ystävyyssuhteita.⁴⁸⁴ Monet kokivat tyytyväisyyttä karttuneesta rikkaasta elämäkokemuksesta.

Yrittäjyyteen on yhdistetty vapaus, riippumattomuus ja itsenäisyys.⁴⁸⁵ Yrittämisen vapautta ja itsenäisyyttä monet muutkin kuin Helena korostivat kauppiaina toimimisen hyvänä puolena; noin puolet nosti tämän asian yhdeksi tärkeimmistä puolista ammatissa. Voi ajatella, että vastaus oli myös odotuksenmukainen.⁴⁸⁶ Oleellisen tärkeänä asiaa pidettiin kovaan työhön motivoitumisen ja jaksamisen kannalta. *"Ei niskaan hengittäjää ja työkentän vapaus..."*⁴⁸⁷ Tähän liittyi myös kokonaisvastuu: *"oma vappaus ja jos meni pieleen kävi itselle vihaksi ei muita tarvinnut syyttää..."*⁴⁸⁸ ja *"omasta halustaan piti lähteä työhön..."*⁴⁸⁹ Tätä henkilökohtaista vapautta myös esimerkiksi Kortteisen mukaan maataloilta muuttaneet kaipasivat kaupungissa.⁴⁹⁰

Yksityiskaupat olivat perheyriytyksiä, joita hoidettiin pitkälti oman perheen voimin eli puolison ja lasten osallistuminen toimeentulon hankkimiseen oli tavallista. Pienyrittäjän koko perhe oli usein sidottu yritykseen.⁴⁹¹ Tämä todentuu tämänkin aineiston osalta. Asiakkaita pyrittiin palvelemaan hyvin ja joustettiin asiakkaan aikataulun mukaan, eikä työaika laskettu.⁴⁹² Työssään ylivoimaisesti suurimpina epäkohtina kauppiat pitivätkin työn sitovuutta, pitkiä työpäiviä, epäsäännöllistä työaika, va-

479 H: 14.

480 H: 8.

481 Manka & Manka 2016, 73, 77.

482 Esim. H: 14; 26 ja 27; 35.

483 Ks. Väänänen 1999, 167.

484 Esim. H: 16; 20.

485 Kovalainen 1993, 65; ks. myös Vainio-Korhonen 2002, 14.

486 Ks. myös Högbäck 2003, 215.

487 H: 2 ja 3.

488 H: 11 ja 12.

489 H: 29 ja 30.

490 Kortteinen 1982, 120.

491 Ks. esim. Alestalo 1985, 160; vrt. Hentilä 1999, 194.

492 Ks. myös Hentilä 1999, 140.

paa-ajan ja lomien vähäisyyttä tai niiden puuttumista kokonaan ja vuodesta toiseen jatkuvaa kiirettä. Tätäkin voi pitää haastateltujen avainkokemuksena.

Työtään kauppiaat kuvasivat seuraavilla ilmaisuilla: ”yötä, päivää, pyhästä, arkesta”,⁴⁹³ ”ympäripyöreitä päiviä”,⁴⁹⁴ ”jopa 24 tuntia pääksekkäin”,⁴⁹⁵ ”hirveällä päivänpi-tuudella tehtiin työ”,⁴⁹⁶ ”työtä vuorotta”⁴⁹⁷ ja ”joutui tekemään tosi pitkää työpäivää”⁴⁹⁸. Jotkut tyytyivät vain toteamaan työpäivänsä pitkiksi.⁴⁹⁹ ”Kyllä sitä on oltu ja tehty pit-kie päevie -- ei ollu työaikalakia ja eikä tietoo -- siihen oli perhe ja maksut on maksettu ja päivälleen ja ...”⁵⁰⁰ Kyllikin ja Urhon äänessä kuului katkeruus. Kun oli tehty kovas-ti töitä ja sääntillisesti täytetty kaikki yhteiskunnan asettamat velvollisuudet, oli ehkä odotettu yhteiskunnalta jonkinlaista huomioimista, mutta siinä petetty.

Säännöllistä työaikaa kauppiailla ei ollut eikä työpäivä koskaan ollut kaupan auki-oloajan pituinen. Osuvasti on sanottu, että kauppias on jokaisena päivänä vaalitalan-teessa, sillä kuluttaja ratkaisee, minkä kaupan oven hän aukaisee.⁵⁰¹ Toisaalta yleisesti todettiin myös, että kyseessä oli elämäntapa. Arkeen sisältyi paljon myös rutiinin-omaisuutta, tiukkoja aikatauluja, ja toisaalta jokainen päivä oli erilainen ja saattoi tuottaa yllätyksiä. Kaupoilla oli muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta olemassa viralliset aukioloajat, jotka monissa kaupoissa esimerkiksi 1960–70-luvuilla olivat kahdeksasta viiteen paitsi lauantaina yhteen tai kahteen, muutamassa tapauksessa neljään.⁵⁰² Maaseudulla työ ja muu elämä ei ollut erillistä. Erityisesti sosiologian klas-sikot ovatkin korostaneet, että hyvin täsmällisesti kellon mukaan eläminen on suur-kaupunkikulttuuriin kuuluva ominaispiirre.⁵⁰³ Suuri osa tutkimuksen kauppiaista oli kotoisin maaseudulta ja pienviljelijäkulttuurissa työn ja vapaa-ajan yhteennivoutumi-nen koettiin arvoksi sinänsä.⁵⁰⁴

Erityisesti pieni kauppa sitoi täysin. Raskainta vaikuttaa olleen niillä, jotka toi-mivat koko ajan yksin, kuten Paavo, tai leskeksi jäätyään, kuten Hilikka, joka kertoi eläneensä puolisonsa kuoleman jälkeen erityisen raskasta aikaa. Surutyön hän ker-toi kestäneen noin kolme vuotta; kuitenkin työssä oli jaksettava koko ajan. Hilikka stressaantui, väsyi ja hermostui eikä hänellä ollut enää tällöin muuta vaihtoehtoa kuin lopettaa kaupanpito ja jäädä sairauseläkkeelle. Hän kertoi joskus olleensa ”väsymyk-sestä puolisekanen”. ”Kaikki asiat on kärsineet kiireestä, mikään ei ole tullut mallikel-poisesti hoidettua”, hän totesi.⁵⁰⁵ Kertoessaan kauan sitten koetusta elämänvaiheesta

493 H: 9 ja 10; 24; 36 ja 37.

494 Esim. 1; 6; 22; 25.

495 H: 23.

496 H: 37.

497 H: 16; 23.

498 H: 14.

499 H: 12; 30; 35.

500 H: 9 ja 10.

501 Saari 1979, 83.

502 Esim. H: 2 ja 3; 11 ja 12; 13; 14; 21; 24.

503 Kortteinen 1982, 49, 132.

504 Ks. Hansen 1998, 138.

505 H: 25; myös 15.

väsytys ja yksinäisyys palautuivat Hilkan mieleen voimakkaasti ja leimasivat tuota aikaa hänen elämässään.⁵⁰⁶ Yksinäisyys, ja muiden aikuisten tuen puute aiheuttavat osaltaan väsymystä.⁵⁰⁷ Muistelemalla väsymystä kerrotaan tehdystä työstä ja tuodaan myös esiin omia rajoja.⁵⁰⁸ Väsymyksen taakse voi kätkeytyä myös esimerkiksi masennusta, pelkoa tai epävarmuutta. Työstä palautumiseen vaikuttavat useat tekijät,⁵⁰⁹ kuten Hilkan tapauksessa, jossa tarpeellista palautumista ei tapahtunut. Jokapäiväiseen väsymykseen myös totuttiin ja sen kanssa selviydettiin, koska oli pakko.⁵¹⁰ Tämä tuli esiin myös Hilkan kerronnassa. ”*Tarvitsin vain työtakin ja yöpaidan.*”⁵¹¹ Työ täytti elämän ja ajatukset niin, ettei jäänyt muuta kuin nukkuminen. Samaa kertoi Maria-kin.⁵¹² Toki tämä on kärjisty, mutta siihen ehkä Hilkan kohdalla sisältyy jonkinlainen anteeksipyyntökin: enhän minä sitten enää muuta jaksanut. Ahkeruus ja kova työnte-ko sisältyvät yleisemmin kulttuuriseen kertomukseen vahvoista perhettä ylläpitävistä naisista.⁵¹³

Toisaalta pitkään jatkuneesta haasteellisesta elämäntilanteesta huolimatta voima-varat olivat useimmilla riittäneet ja vaikeuksista oli selviydytty. Kuitenkin kerrontaan sisältyy ristiriita: selviydytään nipin napin, toisin sanoen ollaan jaksamisen äärirajalla, jolloin jaksamisesta voidaan olla samalla kertaa ylpeitä ja hämmästyneitä.⁵¹⁴ On luontevaa keskittyä kerronnassa selviämiseen ja jaksamiseen silloin, kun on tarkoitus suhteuttaa oma kertomus yhteiseen kertomukseen.⁵¹⁵ Kun haastatelluista suurin osa oli jo eläkkeellä, saatettiin todellakin ihmetellä sitä, miten oli jaksettu. Useimmat korostivat työpäiviensä pituutta ja työn sitovuutta tavalla, josta kuvastuu myös jonkinlainen kohtaloon alistumisen asenne. Tässä asiassa haastatellut olivat kokeneet omat vaikutusmahdollisuutensa vähäisiksi. Todennäköisesti tämän kysymyksen kohdalla kuulinkin syvimmit huokaukset (toinen saattoi olla velkakaupasta puhuminen).

”*Luojalle kiitos ettei lapset ruvennu jatkamaan*”, totesi Maria ominaiseen tyyliinsä, johon kuului uskonnollinen retoriikka,⁵¹⁶ ja tulkitsi luultavasti usean muunkin kaup-piaan tunteja. Kuitenkin Maria oli rakastanut työtään.

Minä tykkäsin mahdottomasti siitä kauppahommasta -- vaikka se oli työtä vuorokauvet ympäri soapi sanna melekeen että se minkä valvo, ni se piti nukkua se aeka -- minä oon sanonu nyt jälkeen

506 Ks. Honkasalo 1988, 61, 121–122; myös Hytönen 2014, 137; Jokinen 1996, 22–25, 42; Olsson 2011, 259–260. Hilikka ei halunnut haastattelun nauhoitusta, ja tämä saattoi helpottaa vaikeista asioista kertomista.

507 Ks. Jokinen 1996, 172.

508 Jokinen 1996, 24; Pehkonen 2013, 218–219.

509 Ks. Manka & Manka 2016, 183.

510 Honkasalo 1988, 122.

511 H: 25.

512 H: 24.

513 Ks. Hytönen 2014, 241.

514 Saarenheimo 1997, 180–183; ks. Hytönen 2014, 119; Koskinen-Koivisto 2013, 99; Steel 2013, 74–75.

515 Hytönen 2014, 241–242.

516 H: 24; ks. myös Mahlamäki 2005, 203–204.

päin että minä oon monelta pahalta säästynyt kun on pitänyt kaikki ne vapaa-ajat nukkua -- minä en oo kerinny niihin maailman rientoihin...⁵¹⁷

Aarnen ja Annan mukaan ”*syömään ei kerinnyt*”.⁵¹⁸ Varsinaista ruokatuntia harvalla oli mahdollisuus pitää, ja yhteinen ateria syötiin useimmiten vasta melko myöhään illalla. Kahvikupillisella kuitattiin usein päiväateriat. Työtä tehtiin oman terveyden ja perhe-elämän kustannuksella. Haastatellut totesivat tällaisen elämäntyylin seuraukset terveydelle olleen huonoja: he toivat esiin ylläsituksen seurauksineen, vatsahaavan ja muut stressitaudit sekä lyhytikäisyyden.⁵¹⁹ Samalla tavalla Silvasti havaitsi viljelijöiden elämäntapaan liittyvän usein liiallisen työnteon terveyden kustannuksella.⁵²⁰ Tervolla sama huomio koskee varhaista metsätyöntekijäpolvea.⁵²¹

Herkeämätön työnteoko, sen keskeisyys ja ylpeys työstä liittyivät Roosin tutkimuksissa erityisesti vanhimpaan ikäpolveen kuuluvien elämään.⁵²² Omassa aineistossani useimmat kuuluvat tähän ikäpolveen. Työnteolla on ollut suuri merkitys identiteetin määrittäjänä suomalaisille sukupolvesta toiseen. Talonpoikaisen perinteen sisältämistä arvoista ja käyttäytymismalleista tärkeimpiä oli jatkuvan ahkeran työnteon vaatimus. Se liitettiin kunniallisuuteen ja isänmaallisuuteen vielä sodanjälkeisinä vuosina ja sen kautta määriteltiin omaa asemaa kansalaisena.⁵²³ Kollektiiviset muistot ja muisti, jotka muodostavat eräänlaisen tiedollisen verkoston, yhteisiin kokemuksiin pohjaavat kulttuuriset työkalut, auttavat meitä tulkitsemaan maailmaa ympärillämme.⁵²⁴ Näin oikeana pidetyt elämisen mallit siirtyvät sukupolvelta toiselle. Suomalaisen kertoessa työstään ja elämästään, kertomuksista tulee usein luontevasti selviytymiskertomuksia, joissa vaikeudet on voitettu ja aika on tehnyt tehtävänsä. Pärjääminen vaikeissa oloissa on kunniakasta, ja se nostaa ihmisen moraalista arvoa.⁵²⁵ Puhutaan myös suomalaisesta työ kultista ja raatajaeetoksesta.⁵²⁶

Työn sitovuuteen ja elämäntavan kokonaisvaltaisuuteen liittyy myös suhde vapaa-aikaan ja lomiin. Niihin liittyvät kommentit tulivat esiin silloin, kun niistä erikseen kysyin. Toisaalta työtä ja vapaa-aikaa ei ole syytä asettaa vastakkain olosuhteissa, joista haastatellut kertoivat.⁵²⁷ Maalaiskaupassa ei ollut jyrkkää kaksijakoisuutta työn ja vapaa-ajan välillä. Kaijserin tekemä huomio on mielenkiintoinen: hän huomasi kauppiaiden osaavan levätä työssään, työ sisälsi paljon vaihtelua ja aina oli aikaa ju-

517 H: 24.

518 H: 29 ja 30.

519 Esim. H: 1; 6; 8; 15; 16; 24; 25; 29 ja 30.

520 Silvasti 2001, 230.

521 Tervo 2008, 196.

522 Roos 1988, 64.

523 Ks. Holmila 2001, 56–57; Hytönen 2014, 241; Korkiakangas 2006, 132–133.

524 Svensson 2011, 35.

525 Kortteinen 1992, 3, 43–50.

526 Esim. Stark 2011, 25, 239, 241–246, 255; ks. Apo 1993, 142; Hansen 1998, 61; Kortteinen 1992; selviytymisen pakosta ks. myös Hytönen 2014, 162–163; Virkkunen 2010, 173.

527 Ks. Hytönen 2014, 140; ks. myös Haavio-Mannila & Äärilä 1993, 336–337, 347.

tella asiakkaiden kanssa.⁵²⁸ ”Ei kertaakaan yhtä aikoo lommaa”,⁵²⁹ Kyllikki ja Urho totesivat. Useat haastatelluista pariskunnista saivat odottaa yhteistä lomaansa jopa vuosikymmeniä tai se saattoi jäädä kokonaankin haaveeksi. Laura ehti olla naimisissa lähes 30 vuotta ennen kuin vietti ensimmäisen yhteisen lomaviikkonsa miehensä kanssa 1970-luvun lopulla.⁵³⁰ Useissa tapauksissa vanhemmat pystyivät pitämään lyhyen loman sitten, kun perheen lapset pystyivät jo hoitamaan kaupan. ”Te ette lomia joutanu pitämään? -- oliko koskaan lommaa? -- (naurahtaa ja sanoo) ee -- ei koskaan? -- jaa -- en muista kävinkö minä yhen kerran kuntoutuksessa...”⁵³¹ Paavo tarkoitti kuu-kauden mittaista sotainvalidikuntoutusta 1960-luvulla, jolloin hän oli kaupastaan poissa ainoan kerran vuosikymmenten mittaan. Vuosittainen vapaa kaupasta saattoi kutistua myös parin juhlapyhän vietoksi sukulaisten luona, kuten Aarnen ja Annan perheessä.⁵³²

Kun ennen lähinnä porvariston ja virkamiesten huvilakulttuurista tuli koko kansan kesämöккеilyä 1950-luvulta lähtien, hankki osa maalaiskauppiaistakin kesämökin tai rantasaunan. Siinä, missä kaupunkilaiset hakeutuivat maaseudun elämänmenon kiireettömyyttä kohti,⁵³³ osa kauppiaista pakeni tilaisuuden tullen kiireistä elämäänsä maaseudulla järvenrantaan piilopirttiin saadakseen hetken hengähtää. *Pakopaikka, piilopirtti ja henkireikä* -nimitykset kertoivat kesämökin tehtävästä.⁵³⁴ Asiakkaiden oli opittava tämän jälkeen varautumaan siihen, että kauppiasperhe ei ollut kotona sunnuntaisin. ”Se oli henkireikä koska siellä pääsi rauhottummaan -- tuntui että oli päästävä pois”, totesivat Mikko ja Marjatta.⁵³⁵

Vaikka kaikki haastatellut löysivät työstään myönteisiä kokemuksia, olivat myös kielteiset kokemukset hyvin muistissa niilläkin, joiden aktiivisesta työurasta oli jo aikaa. Työn ihmisläheisyys oli kuitenkin auttanut jaksamaan toisinaan kohtuuttomalta tuntuneen työtaakan.

Kauppakulttuurin muutos

Etnologinen tutkimus on kiinnittänyt huomiota eroon, joka on kansanomaisen luonnon kiertokulun mukaisen aikakäsityksen ja porvarillista kulttuuria leimaavaksi sanotun lineaarisen aikakäsityksen välillä.⁵³⁶ Edellinen on kiinnittynyt luonnon- ja työvuoden kulkuun ja aiemmilta sukupolvilta perittyyn osaamiseen ja kokemuksiin.⁵³⁷ Seuraavaksi tarkastelen sitä, miten kauppataapojen muutoksessa maaseudulla näkyy myös muutos aikakäsityksissä. Kainuun maaseudulla säilyi pitkään vanhoja kauppa-

528 Kaijser 1999, 100.

529 H: 9 ja 10.

530 H: 16.

531 H: 4.

532 H: 29 ja 30.

533 Korkiakangas 2005b, 40–41.

534 H: 1; 6; 11 ja 12; 13; 16; 22; 23; 24; 25; 26 ja 27; 31 ja 32.

535 H: 11 ja 12.

536 Frykman & Löfgren 1979, 21–44.

537 Kaijser 1999, 114.

tapoja, joista ”sisänkauttakulku” venytti monien työpäivää. Tämä oli maalaiskaup-
piaan rooliin ja omaksuttuun elämänmuotoon hyväksytty asia, joka liittyi kiinteästi
myös kauppiasperheen asumiseen kaupan yhteydessä. Työ ja muu elämä nivoutuivat
yhteen. ”Sunnuntai joskus vapaapäivä jos sattuu olemaan” (naurahtaa). Ensimmäiset
asiakkaat ”saatto tulla kuuvelta aamusella -- heinäntekoaekana -- ja iltasella myöhällä
sitte -- ja -- kyllä kaet niitä sunnuntaena iltapäevällä alako aena ku ei sattunu semmo-
sie kytte -- nehän oesi jos oes sattunu nehän oes sakottanu siitahi kun pyhänä aoki oli
-- sisänkautta...” (tulivat kauppaan),⁵³⁸ kertoi Paavo. Kaikenikäisiä kyläläisiä tuli kaup-
pa-asioille varhaisesta aamusta jopa iltamyöhään kauppiasperheen asunnon kautta tai
kaupan ovi pidettiin avoinna välittämättä virallisista aukioloista. Asiakkaita saattoi
tulla jopa kymmenien kilometrien päästä eikä siksikään kauppaan ehditty aina päi-
väsaikaan.⁵³⁹ Käytäntöön oltiin Kainuun maaseudulla totuttu ilmeisesti siitä lähtien,
kun kauppapuoteja sinne perustettiin.

Vielä 1970-luvulla tapa oli monissa Kainuun kaupoissa hyvin yleinen, ja syrjäseu-
tujen pienissä puodeissa käytäntö säilyi pisimpään. Tämä oli maalaiskauppiaiden
riesa ja siunaus samalla kertaa. ”Kiinni siinä oli pyhätkin”, ja joskus kesällä ”pyhä-
myynti” saattoi olla suurempi kuin lauantaina, totesi Maria.⁵⁴⁰ Asiakkaan tyytyväisyys
oli kauppiaan elinehto, jotta vakituinen asiakaskunta säilyi. Kääntöpuolella olivat me-
netetty yksityisyys ja oma aika. Jatkuvasa valmiustilassa oleminen vei voimia, vaikka
toisaalta kyläläisten palvelu koettiin hyvin luonnollisena.⁵⁴¹ Keskioluen vapautu-
misen myötä siihen liittyvä lainsäädäntö lisäsi osaltaan ristiriitoja.

Maaseutukauppiaan koti oli julkisen ja yksityisen risteyskohta; se oli näiden kah-
den elämänpiirin kohtauspaikka, puolijulkinen tila. Kun kauppa sijaitsi usein samas-
sa rakennuksessa, keskiössä oli kauppa eikä raja ulko- ja sisätilan välillä ollut kovin
selvä.⁵⁴² Kodin ulko-ovi ei tässä ole ulkomaailman ja julkisen ja intiimin yksityisen
sisäpuolen raja. Perheellä ja yksityiselämällä ei maaseutukylissä ollut yksityisyyden
suoja. Kyläkauppa oli myös osa yhteisöä; se hengitti ulos- ja sisäänpäin. Ryhtyessään
kauppiaksi maaseudulle tuli valinneeksi kokonaisen tietyn elämäntavan.

Se oli vielä semmosta juttua että kun tuota ne tuli iltasella jotakin asiata sattuu kirkonkylälle siihe ae-
kaan ei ollu alaovet eikä mikkään lukossa -- me yläkerrassa asuttiin ni sattuu joskus yheksän ja kym-
menenni aekaan että ku oli kirkolla käönti ja mulla oesi semmosen ja semmosen asian saaminen ni
voesinko minä nyt soaha ettei tarttis lähteä aamulla uuvestaan tulemaan -- no (--) oli kaoppavalamis
ja samoten minä ja kaopat tehtiin ja asiakasha oli tyytyvänen...⁵⁴³

538 H: 4.

539 Esim. H: 9 ja 10; 17; 20.

540 H: 24.

541 Esim. H: 6; 23.

542 Ks. Hansen 1998, 139.

543 H: 14.

Vaikka sitaatissa kyse oli syrjäkyläläisistä, käyttivät kirkonkyläläisetkin mahdollisuutta tulla kauppaan, milloin heille sopi. *”Aika reipasta”*, vastasi Tiina kysymykseeni, käytiinkö kirkonkylässäkin paljon sisänkautta kaupassa. Vaikka kirkonkylät ja taajamat olivat jo irtaantuneet luonnon kiertokulun mukaisesta elämästä, ne eivät olleet vielä omaksuneet kaupunkimaista elämäntapaa.⁵⁴⁴ *”Ei tullu mieleenkään että oesi ennen kymmentä uluko-ovvea lukkoon...”*,⁵⁴⁵ Tiina sanoi. Vaikka virallisesti ovet avattiin vasta kahdeksalta, jo noin kuudeltakin saattoivat ensimmäiset asiakkaat tulla, kertoi Helenakin. Niinpä he avasivat kirkonkylässä sijainneen kauppansa usein reilustikin varsinaista aukioloaikaansa aiemmin, muuten asiakkaat olisivat tulleet asunnon puolelta hakemaan.⁵⁴⁶ Anna puolestaan kertoi, että kauppa oli avattava samoihin aikoihin kuin isännät toivat maitotonkkansa aamuisin kaupan lähellä olevalle maitolaiturille eli seitsemään mennessä.⁵⁴⁷ *”Asiakkaat ajatteli että kauppiaan oltava yötä päivää pyhästä arkesta valmiina kaupantekoon”*, näin Maria luonnehti maalaiskauppiaan roolia.⁵⁴⁸ Kaarina kertoi, että kauppa tehtiin pyhäisinkin vanhan kauppiaan aikaan, vaikka kyse tässäkin oli kirkonkylän kaupasta. Erityinen piirre tässä tapauksessa oli se, että kauppiaan uskonnollisen vakaumuksen takia maksut perittiin kuitenkin vasta arkena.⁵⁴⁹

Paitsi että kauppa oli jo 1960-luvulta lähtien joutunut sopeutumaan suureen yhteiskunnalliseen rakennemuutokseen muun muassa menetettyään osan asiakaskunnastaan, myös kaupan sisäinen rakenne muuttui, ja tämä muutti paljon kauppiaan työtä ja asemaa. Valintamyymälöiden yleistymisen ja ostotottumusten muuttuminen näkyivät myös maaseudulla. Viimeistään 1970-luvulla sisänkauttakulun käytäntö alkoi jo vähetä.⁵⁵⁰ Mielenkiintoisella tavalla sisänkauttakulku näyttää aineiston mukaan ainakin suurelta osin päättyneen samaan aikaan, kun useiden kauppiaiden asuinhuoneiden käyttötarkoitus muuttui. Pirttien muuttuminen olohuoneiksi on myös kaupparakennuksissa yksityistänyt kauppiasperheen asuinpuolta. Annikki ja Armas kertoivat, että kun *”vanhan kaupan aikaan”* asiakkaita tuli milloin tuli ja kauppa oli yleensä auki aamukuudesta iltakymmeneen tarpeen mukaan ja tarvittaessa myös pyhäpäivisin, uuden nykyaikaisen liikerakennuksen valmistumisen myötä asiakkaat alkoivat oppia aukioloaikoihin.⁵⁵¹ Näin oli useiden kohdalla. Kulttuuri muuttui, ja kauppiaitten asuminen kaupan yhteydessä oli myös vähentynyt.⁵⁵²

Varsinaisten aukioloaikojen pidentymisen ja (virallisen) sunnuntaiaukiolon monet olivat kokeneet enemmän paineen kasvuna kuin mahdollisuutena. Kilpailu oli kiristynyt, ja se koettiin yleisesti hyvin raskaana, minkä lisäksi se vei myös tuottavuutta. Autojen yleistyessä ja lähikaupungin muodostuessa suureksi kilpailijaksi oli

544 Ks. Mahlamäki 2005, 141.

545 H: 14.

546 H: 8.

547 H: 30; myös 28.

548 H: 24.

549 H: 13.

550 Esim. H: 4; 9 ja 10; 20; 34 ja 35.

551 H: 26 ja 27.

552 Esim. H: 9 ja 10; 34 ja 35.

kuitenkin paineita aukioloaikojen pidentämiseen. Esimerkiksi Hilkka kertoi viikon työtuntien määrän 1980-luvulle tultaessa kasvaneen yli kymmenellä tunnilla.⁵⁵³ Vuoden 1969 vähittäiskaupan aukiololaki suosi suuria myymälöitä ja huononsi pienten kauppojen tilannetta.⁵⁵⁴ Työ lisääntyi, mutta kaikki ylityö oli tehtävä itse, kun ei ollut varaa teettää sitä työntekijöillä. Tämä lisäsi työtä ja stressiä, ja tilanne oli usein ”*plus miinus nolla*”, totesi asian Ritva, kirkonkylän kauppias.⁵⁵⁵ Kannattavuuden huonontuessa 1960–70-luvuilla yhä harvemmalla oli varaa palkata ulkopuolisia työntekijöitä. Vaikka tekniikan kehittyminen, apuvälineet ja esimerkiksi irtomyynnin väheneminen ja osin loppuminen säästivät työtä toisaalla, toisaalla tiedolliset ja taidolliset sekä kaupan palveluvarustuksiin liittyvät vaatimukset lisääntyivät koko ajan.

Käytännön työ opetti ymmärtämään, mitä kunnollinen kaupan hoito vaatii. Kauppiaan työtä paljon kuvaava sana on huolehtiminen. Oli huolehdittava siitä, että kaikki osa-alueet toimivat ja myös sosiaalinen järjestys säilyi. Kauppiaan työssä aika jakautui vuoden (kesäaika lomalaisineen, marja- ja metsästyskausi, joulukuukaudet ja muut juhlapäivät ja hiihtolomat), viikon ja päivän kiertokulkuun. Viikko- ja päiväohjelma määrittivät arkipäivää. Myyntitavaroiden hankintojen hoitaminen oli jatkuvaa: näihin lukeutuvat viikkotilausten teko ja päivittäiset leipä- ynnä muut tuoretavaratilaukset. Kauppiaiden kokemus oli päivittäisten valintojen taustalla; tavarat tilattiin rutiinin ja vaiston sekoituksella.⁵⁵⁶ Kuormien purku, tavaroitteen kanto ulko-varastoista, hinnoittelu, mainosten tekstaaminen, laskutukset ja kotiinkuljetus veivät aikansa. Irtomyyntiä oli paljon, ja tavaroitteen ennalta pakkaamista tehtiin päivän hiljaisina aikoina. Esimerkiksi vielä 1960-luvulla jauhot tulivat 50 kilon säkeissä, jotka olivat raskaita nostella, totesi Akseli.⁵⁵⁷ Kaupan avaamis- ja viimeistelytyöt, kaikenlaiset järjestely- ja siivoustyöt, työvälineistä huolehtiminen, elintarvikkeiden kuljetus kellariin tai varastoon ja kassan lasku kuuluivat päivän rutiinitöihin. Näitä Hentilä pitää normaaleina ylitöinä, jollaisiksi niitä ei perheyrityksessä katsottu.⁵⁵⁸ Veikkaus jokaviikkoinen tilityksineen tai bensanmyynti käsin tehtyine sekoituksineen ottivat nekin oman aikansa. Tottuneesti, nopeasti ja joustavasti yhden työn parista toiseen siirtyminen oli tyyppillistä arkipäivässä; välillä muun muassa juoksemista puhelimeen, juttelua asiakkaiden kanssa ja käymistä varastossa.⁵⁵⁹

Haastatelluista osa kertoi mielellään kaupankäyntikulttuurin eroista ennen ja haastatteluhetkellä. Epäselväksi ei jäänyt, kumpaa he arvostivat enemmän. ”*Se palavelu on ennen vanhaan ollu tavattoman ihmisläheistä ja nyt se on semmosta niin kalseata että kerrää sieltä...*”,⁵⁶⁰ totesi Tiina useiden muidenkin kannan muutokseen. ”*Nykyään se on mennä bisnesshommaks -- kyllähän sitä bisnestä tehtiin -- mutta se oli ihmisläheis-*

553 H: 25.

554 Home 1977, 106, 128.

555 H: 21.

556 Ks. myös Kaijser 1999, 124–128, 130, 171.

557 H: 5.

558 Hentilä 1999, 154.

559 Ks. myös Kaijser 1999, 97.

560 H: 14.

tä”⁵⁶¹ totesi myös Helena. Nyt asiaan mentiin usein suoraan, toimitettiin kauppa-asiat ja lähdettiin saman tien.⁵⁶² Haastateltujen mielestä kaupankäyntikulttuuri oli muuttunut paljon kiireisemmäksi ja vähemmän ihmisläheiseksi:

...se oli mejän onni että tuo Kuhmon linja-aoto lähti mejän kohalta siitä kaopan kohalta tavallaan ku ei ollu autoasemaa ni siitä lähti tämä niin sanottu Pekka Heikkinen -- ja sitten tuota syrjäkyläläesie siihen aekaan kuluki paljon kylällä ja ne syrjäkyläläeset aena osti siitä (--) kaopasta kun se oli siinä linjaauton lähtökohalla ja ei sitä ostettu sattoa rammoo makkaroa vaan paahan pötky ja paahan puoli ja paahan kilo sitä juustoa ja se oli kaikki tämmöstä ronskie hommoa eikä se ollu semmosta täenperseen halakasuo ja raavaat miehet osti tavaraa myötiin lampun lassie ja...⁵⁶³

Tässä Helena ronskisti tekee eroa syrjäkylästä tulleiden ja kirkonkyläläisten asiakkaidensa välille, eikä jää epäselväksi, että hän arvosti enemmän asiakasta, joka osti reilusti eikä hienostellut.

Tiina puolestaan muisteli mieleen jäänyttä juhannusta:

Yks juhannus ihmiset oli tullu moottorivenneellä oli tulleet hevosella mikä ... siihen aekaan ei kulekenu säännöllistä linja-autoo ja tuli semmonen lumi- ja räntäsa ja juhannushepenissään tuli kuulkaa asiakkaita kirkolle ni me myytiin ... oli seuraavaksi syksyksi joutu panemaan talvitavarat poes villahousut villatakit käsiineet ja sukat... kevväällä pantu kaikki villavaatteet nätisti laatikoihin ja viety sinne vinttiin... mejän piti kaikki purkaa niistä laatikoista ja me myytiin ne jo juhannusaattona ... kaikki koluttiin kyllä alas ja kaikki kävi kaopaksi... minä en muista kylymempää juhannusta olleen... sitten kun se tuli se lumisae ja ne hienot hepenet...(hersyvää naurua)⁵⁶⁴

Joustavuutta ja palvelualttiutta tarvittiin. Usein palveltiin niin pitkälle kuin mahdollista, eikä ollut mitenkään poikkeavaa, että kauppias myi omaan käyttöönsä tarkoitetun tavarana.⁵⁶⁵

Ihmiset tulivat silloin hevosilla veneillä ja mikä milläkin niin tuota tulivat ja antovat ostoslistan mihin kirjotettiin kaikki että mitä ne haluaa ostaa ja ne pantiin ylös -- ne lähtivät sitten kylälle asioilleen ne sillä aikoo ne punnittiin ne tavarat pakettiin ja laitettiin laatikkoon tai kellä oli se kontti tai se reppu ja hinnoitettiin se lippu valamiiksi ne tuli sitten hakemaan ne tavarat ja asiat toimittivat ja tavarat oli laitettu jo valamiiksi ja -- ja sanottiin että tässä on summa ja ne sitten siinä vaiheessa maksovat ne -- veivät repun tai laatikon sitten -- ja kuletettiin me matkahuoltoonkin niitä tavaroita kun linja-autot lähti

561 H: 8.

562 H: 28.

563 H: 8.

564 H: 14.

565 Esim. H: 30.

-- ja sitte se lippu annettiin se kirjoitettu lippu asiakkaan mukkaan sinne laatikkoon ja jos ne jotakin virhettä siinä huomasivat niin seuraava kerta -- oli hyvä oikasta sitte...⁵⁶⁶

Näin kertoi Tiina syrjäkyläläisten tyyppillisestä asiointitavasta. *"Isännillä ja emännillä ei ollut kiirettä."* Kun asiakkaat syrjäkylältä tulivat ostoksille, heitä varten oli asiakastupakat ja hyvin tärkeitä olivat *"kaupantekijäispussit"*, jotka sisälsivät karamelleja tai muuta pientä tuliaista kotona odottaville lapsille. *"Vielä nyttenni monta vuotta takaperinkin oon kuullunna: oli se mukavata aokasta ne laatikot mitä se -- tati on lähettänyt karamellia meille tuliaisia -- ja -- jos oli isompi kauppa ni oli vähän isompi ja pienemmästä kaupasta vähän pienempi."*⁵⁶⁷ Kuten Tiinankin esimerkki osoittaa, tarinat myös jäävät elämään sittenkin, kun kauppaa ei enää ole.

Useiden haastateltujen kertoman mukaan maalaiskylien miehet hoitivat tavallisimmin kauppa-asiat ja muodostivat asiakkaiden enemmistön kyläkaupoissa monissa tapauksissa.⁵⁶⁸ Naiset asiakkaina yleistyivät vähitellen. Ennen emännät tulivat kauppaan erityisesti lapsilisäpäivinä neljä kertaa vuodessa hankkimaan muun muassa vaateta-varaa, kertoi Ritva, kirkonkylän kauppias.⁵⁶⁹ Taajamassa, jossa asiakaskunnan rakenne poikkesi tämän aineiston muista kaupoista, naiset asioivat kaupassa enemmän, mutta löytyi sielläkin perheitä, joissa vain mies hoiti kauppa-asiat.⁵⁷⁰ Autoistumisen yleistyttyä mies usein odotti ulkona autossa vaimon tehdessä ostokset. Pariskunnan tullessa yhdessä kauppaan tapa herätti alkuun ihmetystä kyläläisissä. Meijeritilipäivät kerran kuukaudessa ovat olleet tärkeitä kauppapäiviä sekä kirkonkyläisten kaupoissa⁵⁷¹ että varsinaisissa maalaiskylissä. Isännät (useimmiten) kävivät tuolloin "kirkolla" nostamassa meijeritilinsä, jolla sitten hoidettiin kauppalaskut omassa kyläkaupassa.

Maalaiskaupassa asiakkaiden saama palvelu oli hyvin henkilökohtaista ja asiakas-kontaktit olivat persoonallisia. Kauppias tunsi asiakkaansa, heidän historiansa, perhesuhteet ja taustan. Tämä asetti myös vaatimuksia. Kiireistä se monesti oli, mutta ei suinkaan aina. Kun kyläkaupassa jokainen asiakas kohdattiin yksilöllisenä kyläläisenä, ei palvelutapahtumaa ensisijaisesti leimannut myöskään rutiininomaisuus.⁵⁷² Kun palvelumyymälässä ostaminen oli aina julkinen sosiaalinen tapahtuma asiakkaan esittäessä käsin kirjoitetun puutelistansa ääneen kaikkien kuullen, hänen ei tarvinnut toimia näin itsepalvelumyymälässä. Hentilä kirjoittaa, että ostamiseen valintamyymälässä liittyi myös elämäntapaan liittyviä uusia arvoja; asiakkaiden toivottiin viihtyvän, katselevan ja kuluttavan aikaa myymälässä. Monet asiakkaat halusivat kuitenkin palvelua ja kritisivat itsepalvelua.⁵⁷³ Toisaalta yksityisyyttä saattoi olla yhtä vähän kuin aiemminkin, sillä kassajonossa oli helppo tarkkailla toisten ostoksia. Mitä tulee ajan

566 H: 14.

567 H: 14.

568 Esim. H: 4; 14; 21.

569 H: 21.

570 H: 24.

571 Esim. H: 21.

572 Vrt. Hentilä 1999, 310.

573 Hentilä 1999, 307, 310.

kuluttamiseen kaupassa, se oli aina ollut tavallista maaseudun sekatarvakaupoissa, joten siinä suhteessa muutos ei ollut suuri. Ehkäpä oli päinvastoin: kun elämä muuttui kiireisemmäksi, ostokset tehtiin nopeasti eikä jääty enää istumaan ja juttelemaan. Asiakkaita piti alkuun myös opastaa siihen, miten valintamyymälässä toimitaan. Osa asiakkaista ei Marian mukaan koskaan tottunut itsepalveluun vaan vaati sellaista palvelua, johon olivat ikänsä tottuneet: ”...ne ei koskaan suostunut keräämään itse...”⁵⁷⁴

Kun itsepalvelu yleistyi 1960-luvun lopulla, se vaati kauppiaalta uudenlaista ajattelua ja toi suuria muutoksia kaupan työhön. Kiinteistä tiskeistä luovuttiin ja palvelu keskittyi kassaan, ja hinnoittelua ja hyllyjen täyttämistä oli entistä enemmän. Itsepalveluun siirtyminen asetti uusia vaatimuksia ja muutti myös osapuolten välistä suhdetta.⁵⁷⁵ Maalaiskauppiaiden kerronnassa työn muuttuminen tulee usein esiin. Vuorovaihtuksen luonne muuttui, ja työn sosiaalisuus väheni.

Työtoveruus puolisojen kesken

Yritysmaailma heijastaa yhteiskuntaa. Vaikka tasa-arvo ja demokratia ovat periaatteina voimassa, yhteiskuntamme on kuitenkin sukupuolen mukaan hierarkkisesti eriytynyt ja naiset ovat yrittäjinäkin osa naiskulttuuria. Usein he ovat myös saaneet koulutuksensa niin sanottuihin naisammatteihin.⁵⁷⁶ Vähittäiskaupan hierarkiakin on pitkään perustunut sukupuoleen ja miesjohtajuuteen.⁵⁷⁷ Ruotsalainen etnologi Britta Lundgren huomasi, miten kerrontaa postityöstä leimasi miehisuus; miehet ikään kuin automaattisesti kuuluivat postilaitoksen muodollisen hierarkkiseen arvojärjestykseen.⁵⁷⁸ Sama miehisuus on leimannut kaupan työtäkin. On huomattu, että samalla alalla työskentelevien naisten ja miesten välinen ammatillinen sukupuoliero on usein vertikaalista eli miehet ovat johtotehtävissä ja naiset suorittavassa työssä. Sekä tukku- että vähittäiskauppojen selvä enemmistö on pysynyt miesten omistamina eikä kaupan sisäinen työnjakokaan ole muuttunut.⁵⁷⁹ Asenteet tukkukaupan parissa myös pysyivät ilmeisen pitkään naisia syrjivinä; tästä mainitsivat useat kauppiaat.⁵⁸⁰

Tutkimusten mukaan työnjako myös suomalaisissa perheissä säilyi pitkään muuttumattomana siten, että miehen työ oli näkyvämpää. Myös suomalaisessa tilastoaineistossa korostuivat miesten ammattiasemat silloin, kun tiedonkeruun perusyksikkönä oli perhekuunta, jolloin perheen luokka-asema johdettiin suurituloisimman, yleensä miehen, tiedoista.⁵⁸¹ Kansatieteessä sukupuoli on tullut paljon esille työnjakona. Arjen ja aineellisen kulttuurin painottuessa naiset tulivat tutkimuksessa näkyviksi, mutta mies ja miehiset yhteisöt olivat pääasiallinen tutkimuskohde.⁵⁸² Tutkimuksissa

574 H: 24.

575 Kaijser 1999, 86.

576 Kovalainen 1993, 152–153.

577 Ks. Hentilä 1999, 180.

578 Lundgren 1990, 223–229.

579 Vainio-Korhonen 2002, 12, 137, taul. 30, 151–152.

580 Esim. H: 7; 8; 22; 25; 26; 27.

581 Vainio-Korhonen 2002, 13.

582 Östman 2007, 42, 52.

miesten työ on kuvattu tärkeämpänä ja työnjaon raja jäykkänä miehiin päin naisten tehdessä myös miesten töitä.⁵⁸³ Siinä missä miehet kertovat työstään suorituskeskeisesti ja omista tavoitteistaan lähtien, naisten on todettu tuovan esiin ensisijaisesti muiden eteen tehdyn työn.⁵⁸⁴ Tämä näkyy jossain määrin tässäkin aineistossa. Useat miehet keskittyivät kerronnassaan työhön ja muut elämänalueet jäivät vähemmälle huomiolle. He ottivat verraten voimakkaasti esille myös ryhmävastakohtaisuudet.⁵⁸⁵ Toisaalta esimerkiksi Ilmari korosti työssään antoisinta olleen sen, että pystyi auttamaan ja neuvomaan, joten sukupuoli ei suinkaan ole ainoa selittäjä työstä kerronnan tavalle.

Omassa aineistossani naiset kuitenkin kertoivat miehiä vuolaammin työstään ja myös puolisoiden rooleista kaupassa. Kauppiaalta vaaditaan usein joustavaa siirtymistä työstä toiseen ja henkistä sopeutumista ja kestävyyttä. Eri töiden tiukka erottelu ei tunnu mielekkäältä, koska työt kietoutuvat ja lomittuvat toisiinsa, eikä sukupuoli ole merkitsevä erontekijä osassa töitä. Osaaminen, persoonalliset taipumukset sekä elämäntilanne vaikuttivat työnjakoon, ja yhteisten töiden vyöhyke oli laaja. Kaikkiin töihin oli tarpeen tullen tartuttava. Naiset joutuivat ilmeisesti joustamaan miehiä enemmän, ja he myös huolehtivat enemmän kodin- ja lastenhoitotöistä. Osassa tapauksista vaimo kantoi päävastuun kaupasta, vaikka molemmat puoliset olivat kauppiaita. Esimerkiksi Laura vastasi paljolti yksin kirkonkylän isohkosta liikkeestä, vanhasta perheyrityksestä, apunaan henkilökunta, sillä puolisoa veivät paljon monet vaativat sekä paikallishallinnon että valtakunnalliset luottamustehtävät. *”Se oli työtä vuorotta, mutta tykkäsin siitä työstä.”*⁵⁸⁶

Jos motiiveja verrataan eri sukupuolten välillä, ulkopuolelle voi jäädä tärkeitä määrittäviä tosiasioita, muun muassa perheen sisäisen työnjaon vaikutus. On havaittu, että tärkeintä naisille yrityksen aloittamisessa on ollut tarve itsenäisyyteen, mutta myös työmarkkinoiden kilpailu ja halu välttää tämän vaikutukset. On ilmeistä, että perheiden sisäisellä työnjaolla on ollut aivan ratkaiseva merkitys juuri naisten työhön perheen kaupassa.⁵⁸⁷ Siinä missä miesyrittäjän uraa on usein tukenut liikkeessä työskennellyt vaimo, tai ainakin kotitöistä ja lapsista palkatta huolehtinut puoliso, on nainen yrittäjänä vastannut yksin elinkeinostaan ja lisäksi perhevelvollisuuksista.⁵⁸⁸ Haastatteluissa mies poikkeuksetta antoi suuren tunnustuksen vaimolleen tämän työstä, ja samanlaista arvontoa tuli miestenkin osalle. Useat naisyrittäjät vaikuttivat tietyllä tavalla vapautuneilta sukupuolten välisestä arvotuksesta. Osaltaan seesteisyyteen lie-nee vaikuttanut se, että suuri osa oli haastatteluja tehdessäni jo eläkkeellä työelämän jättäneenä ja monet leskeytyneet.

583 Stark 2011, 392; ks. Heikkinen 2007, 28–29, 35.

584 Esim. Hytönen 2014, 188.

585 Ks. myös Stark 2011, 162, 393.

586 H: 16.

587 Ks. Kovalainen 1993, 76; Vainio-Korhonen 2002, 16.

588 Hentilä 1999, 173.

Perheen sosiaalinen rakenne maaseudulla on useissa tutkimuksissa nähty patriarkaalisena,⁵⁸⁹ ja esimerkiksi yrittäjänäisten haastatteluissa on tullut esiin maaseudun arvoilmaston konservatiivisuus ja vähättelevä suhtautuminen naisten mahdollisuuksiin.⁵⁹⁰ Kuitenkin maaseutuyhteisöissä työnjako on perinteisesti vähemmän eriytynyttä kuin kaupungeissa, ja osittain päällekkäisten toimenkuvien suhteellinen osuus on suuri.⁵⁹¹ Vaikka työnjakoon vaikuttivat perinteiset sukupuoliroolit, aineisto osoittaa liian stereotyyppiseksi käsityksen, että maaseudulla sukupuoliroolit olisivat olleet vielä 1960- ja 70-luvullakin (pelkästään) agraarikulttuurin määräämät.⁵⁹²

Suuri osa haastatelluista oli tehnyt työtä kaupassa puolisonsa kanssa rinnan vuosikymmenien ajan.⁵⁹³ Pariskunnan yhteiselokin oli saattanut saada alkunsa työtoveruudesta. Olavilla, poikamiehellä, oli ollut myymälässään useitakin nuoria naisia apulaisina, mutta yksi oli kauppiaasta ”*niin hyvä*”, että tämän siirryttyä työhön muualle kauppias meni pyytämään hänet takaisin. Alkoi seurustelu, ja pian he menivät naimisiin ja työskentelivät yhteisessä yrityksessä monet vuosikymmenet. Kun pariskunnalla oli useampi kauppa, niiden hoito jaettiin siten, että kummallakin oli vastuullaan omat kauppansa.⁵⁹⁴ Esimerkiksi Helena halusi korostaa toimineensa tasaveroisena kumppanina yhteisessä yrityksessä. Perinteistä oli kuitenkin se, että tämäkin kauppa kantoi miehen nimeä.⁵⁹⁵ Tilastojen mukaan vuonna 1953 siirtomaa- ja sekatavarakaupoissa neljännes työvoimasta oli omistajia ja perheenjäseniä. Kauppiaiden ja myymälänhoitajien vaimot olivat kaupan alan ensimmäisiä osa-aikaisia, jotka tulivat apuun silloin, kun tarvittiin.⁵⁹⁶ Myös tässä aineistossa on tapauksia, joissa aviosuhde laajenee kodin- ja lastenhoidollisen vastuun lisäksi vastuuseen myös miehen perustamasta kaupasta. Lisäksi avustavia perheenjäseniä saattoivat olla varttuneet lapset.⁵⁹⁷ Kun Tiina meni naimisiin kauppiaan kanssa, hän ”*joutui heti tiskin taakse*”, jossa hän tekikin sitten pitkän päivätyön.⁵⁹⁸ Johanna siirtyi työhön kauppaan vähitellen leipomalla ensin leipiä myyntiin kodin- ja lastenhoidon lomassa; myöhemmin hän työskenteli täyspäiväisesti miehensä rinnalla.⁵⁹⁹ Kaarina ei aina työskennellyt kaupassa täysipäiväisesti, mutta hän korosti ”*eläneensä hengessä mukana*” aina miehensä työssä.⁶⁰⁰

Daniel Bertaux’n ja Isabelle Bertaux-Wiame’n tutkimuksessa (käsityö)leipureista Ranskassa on tuotu esiin vaimon merkityksellinen rooli perheyrityksessä. Pienissä leipomoissa vaimot pitivät kauppaa auki 10–12 tuntia päivittäin kuutena päivänä

589 Kortteinen 1982, 121–122.

590 Ks. Högbäck 2003, 205.

591 Holmila 2001, 144.

592 Ks. myös Lundgren 1990, 81–91; Sulkunen 1991, 63.

593 Ks. myös Helsti 2000, 125.

594 H: 23.

595 H: 8.

596 Hentilä 1999, 338–340.

597 Esim. H: 6; 19.

598 H: 14.

599 H: 2 ja 3.

600 H: 13.

viikossa, ja sen lisäksi heillä oli useimmiten perheenäidin työt. Kilpailussa pienten leipomoiden välillä leipurin vaimon olemuksella oli suurempi merkitys kuin leivän laadulla. Yhteisöllinen mekanismi menestykseen oli vaimon sosiaalisessa suorituskäytössä; siinä, miten hän sai pidettyä asiakkaat tyytyväisinä palveluun, koska leipä oli samanlaista kaikkialla. Tutkijat päättelivät, että aviomiehen ja -vaimon suhteesta muodostui heti käsityöläisen ja puodinpitäjän välinen suhde, ja heistä tuli liikekumppaneita.⁶⁰¹ Jos vaimo ei ottanutkaan kauppaa hoitaakseen, hänen miehensä ei todennäköisesti koskaan perustanut omaa yritystä. Tutkijat pitivät avioparin työtä kahden liiketoimintaosakkaan yhteistyönä, mutta Patemanin viitekehystä tulkinnan mallina käyttämällä tutkijat näyttäisivät epäonnistuneen yhteistyön todellisen luonteen esille tuomisessa. Patemanin teorian mukaan aviopuolisoiden suhde leipomoyrityksessä oli ennemminkin patriarkaalinen kotituotannon malli, jossa aviosuhde loi pohjan epätaasa-arvoiseen patriarkaaliseen suhteeseen.⁶⁰²

Työ ja perhe on perheyrityksessä osittain yhdistetty näkymättömäksi työksi, josta tulee enemmän sisäinen kuin ulkoinen pakko. Avustaville naisille kodinhoidon vastuu laajenee liiketoimintaan, joka nähdään yhtenä liiteprojektina, samoin kuin perhe ja lastenkasvatus. Samanlainen laajennettu vastuu tavataan myös yrittäjänaisilla, joilla on perhe. On esitetty, että kaupan sekä hotelli- ja ravintolatoiminnan kasvu sodan jälkeen luotiin kolmella tekijällä: ulkomaan kaupalla, yleisellä talouden nousulla ja teollistumisella. Osan kasvusta voidaan kuitenkin väittää olevan naisten perheyrityksissä tekemän näkymättömän työn ansiota.⁶⁰³

Yhteinen yrittäminen päättyi joidenkin haastateltujen kohdalla puolison kuolemaan. Leskeksi jäätyään naiset jatkoivat kaupanpitoa, vaikka puolison menetys ja tuen puuttuminen kuluttavassa työssä koettiin hyvin raskaaksi.⁶⁰⁴ Esimerkiksi Hilikka kertoi, miten kaikki työt oli jaksettava tehdä ja illalla ja pyhäisin taloustyöt ja kaupan paperityöt olivat odottamassa. Lopulta väsyminen johti kaupan lopettamiseen.⁶⁰⁵ Vaimon asema on korostunut myös vastakkaisissa tilanteissa. Pienyrityksissä, kuten leipomoissakin, omistajan vaimo oli niin keskeinen henkilö, että vaimon kuoltua tai erottua miehestään, liike jouduttiin useimmiten lopettamaan, koska vaimo oli vastannut myymälän hoidosta.⁶⁰⁶

Miehen aktiivinen toiminta kodin ja työn ulkopuolella mahdollistui, kun vaimo vastasi sekä kaupasta että kodista; tästä aineistossa on useita esimerkkejä.⁶⁰⁷ ”*On ollut emännällä hommia, kun on molemmat joutunut hoitamaan*”, totesi Armas vaimostaan Annikista, jonka vastuulle työt usein jäivät luottamustoimien viedessä miehen ajasta izon osan. Taajaan asutun pitäjän syrjäkylältä yksin matkat kuntakeskukseen veivät

601 Bertaux & Bertaux-Wiame 1981, 169.

602 Kovalainen 1993, 207.

603 Kovalainen 1993, 181, 210.

604 Esim. H: 16; 22; 25.

605 H: 25.

606 Kovalainen 1993, 207; ks. Alestalo 1985, 160.

607 H: 25; 26 ja 27; 33; 34 ja 35; 36 ja 37.

paljon aikaa ja maakunnan keskukseen vielä paljon enemmän.⁶⁰⁸ Annikilla yksin selviämisen eetos tuli kuitenkin hyvin vahvana esiin ja hän korosti itsenäisesti pärjäämistä myös esimerkiksi suhteessa naisjärjestykseen. Hänen hoidossaan olivat myös yrityksen talousasiat.⁶⁰⁹ Suomessa maaseudulla miehet ovat viettäneet vuosittain pitkiä aikoja metsätoissa pois kotoa tai tilapäisissä töissä muualla ja naiset ovat joutuneet selviämään kotona yksin.⁶¹⁰ Miehen poissaolo ei siis ollut mitenkään uutta. Perinteistä roolijakoa on nähtävissä siinäkin, että yhteiskunnallisia luottamustoimia oli useilla mieskauppiailta, ja vain yhdessä tapauksessa roolit olivat toisinpäin.⁶¹¹

Muutamien kauppiaitten puoliso oli virkanainen ja muutaman kotiäiti. Hekin saattoivat osallistua kaupan työhön, jos apua välttämättä tarvittiin, ja virkanaisen säännölliset tulot olivat hyvä turva perheessä.⁶¹² Villen puoliso piti myös oman virkatyönsä eikä osallistunut työhön kaupassa. Niinpä – kuten Ville totesi – ei ainakaan työasioista tullut riitaa ja vaimon säännöllisten tulojen turvin elämää pystyi paremmin suunnittelemaan. Näin puoliso osaltaan mahdollisti miehen yritystoimintaa. *”On eri paikka ni ei tarte ainakaan riidellä keskenään työstä -- toinen komentaa toista nin että siinä mielessä hyvä -- sen mukkaan (vaimon palkan) pysty suunnittelemaan kaikki...”*⁶¹³

Tiina kertoi työnjaosta, että hänelle lankesi *”rättipuoli”* ja *”ruokapuoli”*, kun puolison huolena oli *”rautapuoli”*.⁶¹⁴ Osa kaupan töistä jakautui perinteisen työnjaon eli sukupuolen mukaan siten, että rauta- ynnä muusta raskaasta tavarasta huolehtiminen lankesi kuin luonnostaan miehen tehtäväksi, elintarvikkeista, kodintavaroista, tekstiileistä ja jalkineista huolehtiminen oli usein enemmän naisen tehtävänä.⁶¹⁵ Kirjanpito ja raha-asioitten hoito näyttävät jakautuneen melko tasaisesti kummankin sukupuolen osalle; nämä työt joutuivat sen puolison kontolalle, jolla siihen oli enemmän osallisuutta tai taipumusta. *”Ja tämä mies kun teältä mennään niin se istuu kotona toisen pöyvän ääreen ja puoleen yöhön voepi sannoo että tekköä sitä kirjatytötä joka aenu ilta -- kyllä ei oo vielä ollu poekkeusta jos ei jossain käänti oo...”* Urho ei joutanut kirjatöiltä olemaan paljonkaan *”tiskin takana”*, kertoi miehestään Kyllikki.⁶¹⁶ Maria oli tyytyväinen, ettei hänen tarvinnut koskaan huolehtia raha-asioista, sillä hänen puolisonsa, jota Maria luonnehti nuukaksi ja taitavaksi talousihmiseksi, teki konttorityöt ja huolehti kaikista raha-asioista kuolemaansa asti. Mies oli aina tilanteen tasalla, piti lasku-

608 H: 26 ja 27.

609 H: 26; ks. myös Höglbacka 2003, 22; Willman 2007, 130.

610 Holmila 2001, 61.

611 H: 7 ja 8.

612 H: 6.

613 H: 15.

614 H: 14.

615 Esim. H: 14; 24; 29 ja 30; 34 ja 35.

616 H: 9. Armas kiitteli kovasti vaimoaan tili- ja raha-asioitten hyvästä hoidosta koko heidän kauppiasuransa ajan (27). Tiinan työnä kirjanpito oli pitkään, jonka jälkeen seuraava polvi jatkoi. Hän kertoi olleensa erittäin tarkka siitä, etteivät paperityöt saaneet koskaan jäädä rästiin vaan pöytä piti olla puhdas, ettei jäänyt painolastia, kuten hän sanoi. (14) Helena puolestaan kertoi tehneensä yleensä kirjatytöt, kassakuittien laskemiset, laskujen tarkistukset, palkkojen laskemiset ym., pyhäisin, ja aina viime tingassa (8). Kirjatöissä kuluivat Laurillakin lukuisten vuosikymmenten sunnuntait, ja juhlapäivinä oli tilinpäätösten vuoro (35). Lauri piti itse koko kirjanpidon, kuten muutamat muutkin (mm. 9 ja 10; 18).

tuspuolen kunnossa ja antoi vaimolleen ohjeita ajoissa: *”hoidapas asia niin että rahaa tulee kotiapäin.”* Tässäkin luontaiset taipumukset olivat työnjaon pohjana.⁶¹⁷

”Ei minua kiinnostanu (raha-asiat) minä vain palvelin ja myin”, sanoi Maria, joka kertoi rakastaneensa työtä kaupassa, ja juuri asiakaspalvelu oli hänestä parasta. Vaikka hän oli maanviljelijän tytär, hän kertoi syntyneensä kauppiaaksi. Tällä hän tahtoi sanoa, että kauppiaana hän pystyi parhaiten toteuttamaan itseään. Myös käytännön työjohto kaupassa oli hänen tehtävänänsä.⁶¹⁸ Jo 13-vuotiaana perheensä kaupassa työn aloittanut Aili kertoi jääneensä tekemään konttorityötä usein iltaisin, koska *”asiakaspalvelutyö oli niin mielenkiintoista, että päivisin kaikki aika usein meni siihen”*.⁶¹⁹ Naisen keskittyminen asiakaspalveluun oli tavallista. Asiakaspalvelu oli kuitenkin kaupan työn ydin, johon kaikki omalta osaltaan osallistuivat. Henkilökohtaisena se vei valtaosan kauppiaan ajasta palvelumyymälässä.

Myös suhdetoimintatyötä tekivät molemmat puoliset. Naiskauppiaitten kontolla oli yhteyksien pitäminen esimerkiksi paikallisten naisjärjestöjen suuntaan.⁶²⁰ Kaupan tilojen siisteys osalla hoitui siivoojien avulla, osa suoriutui tästäkin itse. Kaupan ulkoja sisäsiivoukset piti tehdä aukioloajan ulkopuolella, sillä olisi ollut etikettivirhe, jos olisi harjan kanssa heilunut asiakkaitten nähden, kertoi pitkän uran tehnyt Tiina. *”Oli oikeen tosi järjestyksen kauppa mulla että siellä ei ollutkaan miten sattuu paikat...”*, hän totesi. Eläkkeelle jäätyään hän jatkoi jokapäiväistä siivousurakkaansa, mutta aloitti sen silloin jo ennen sulkemisaikaa, jotta sai jutella tuttujen asiakkaitten kanssa ja virkistyä siitä. Lopulta *”luutuuusoikeus otettiin pois kaksi viikkoa ennen 80-vuotispäivää”*, Tiina totesi. Vielä senkin jälkeen hän kuitenkin kävi kaupan puolella järjestelemässä ja siivoamassa. Myös lumityöt olivat kuuluneet Tiinan talviaamun askareisiin ennen kaupan avaamista, ja iltaisinakin työpäivän jälkeen.⁶²¹ Kaupan tilojen lämmitys talvisin oli osalle jokapäiväinen työ; esimerkiksi Kyllikillä oli kymmenen vuoden ajan kova urakka talviaamuisin saada parakkikauppa lämpimäksi.⁶²² Yksi käytännön töistä oli myös työvaatteista huolehtiminen.

Sillon alkuaikona kun kaoppa oli -- kun oli sitä työväkeä minä muistan monta kertaa illalla kun kaopan panin kiinni ni minä lähin sitten tuota joku semmonen ihminen oli jonka minä palkkasin ni lähin hänen kanssaan yöksi pyykille kun ei ollu vielä pyykkikoneita ett oli pyykkilauvat -- pestiin yöpyykkiä - monta kertaa neljältä aamulla pantiin pyykki kuivamaan pestiin pyykkie ja ne piti kie-huttaa ne valkoiset aivinaiset takit ja -- ett ei se heleppo ollu sillon kyll' se oli raskasta -- kun koetti että tuota että jotaki jäes itelleki että kun se talontekokin ja kaikki oli siinä sitten ja piti nuukana olla -- mahtaskohan nykymaailman (ihmiset) ruveta tekemään näin -- ja sitte kun tuli pulsaattoripyyk-

617 H: 24.

618 H: 24.

619 H: 19.

620 Esim. H: 24; 30; 34.

621 H: 14.

622 H: 9.

kikone ni sehän oli jo suuri pelastus se -- ja sitte kun tuli automaattinen lopulta -- mies halusi että mejän työ kevenisi.⁶²³

Naisten on todettu usein kuvaavan erityisesti fyysisistä koettelemuksista kertoos-
saan selviämiskeinoikseen tottumisen ja kestämissen.⁶²⁴ Tätä heijastavat myös Marian,
Tiinan ja Kyllikin kuvaukset kaupan töistä. Kauppiasparit viettivät aikaa yhdessä puo-
lison kanssa jopa 24 tuntia vuorokaudessa. Helena mietti kauppiaspariskunnan suh-
teesta seuraavaan tapaan:

...mitä se on olla samassa työpaikassa -- on sama työpaikka elämä -- rakastaja aviopuoliso lasten äiti
-- hirveän monta roolie yhteen jotka kaikki pitää sovittaa yhteen -- siinä tullee sitte niitä proplee-
mia -- siinä hitsautaan yhteen ja sitte ne pitää osata sovittaa ja...⁶²⁵

Helena myönsi, että ongelmiakin tuli, mutta yhteisessä työssä myös kasvettiin yh-
teen. Yhteen hitsautumista puolison kanssa hän ei kuitenkaan tunnu pitävän ites-
tään selvänä vaan ajattelee kauppiaan olevan joustavuudessaan jotenkin omanlaisensa
persoonaa. Sitten hän jatkoi: *”Tietysti se tympäsihi aina joskus kun saman kansa olla
päivät siinä ja vielä saman kansa mennä sänkyyn -- meillä on kyllä tämä kuvio pelan-
nu aeka hyvin sikäli että meillä on samat harrastukset liikuntaharrastukset...”* Helenan
kerronnassa on paljon huumoria, itseironiaa ja nokkeluutta, leikinlaskua ja kommel-
lusten kertomista.⁶²⁶ Hän myös ikään kuin tottuneena vastaamaan muidenkin puoles-
ta yleistää. Yhtä suorasukaisesti kuin Helena kukaan muu ei puolisoitten yhteiselosta
kertonut. *”Ei sekaannuttu toistemme asioihin”*.⁶²⁷ Näin Leena luonnehti työtoveruu-
tensa sujumista miehensä Laurin kanssa. Tämä kertonee ilmeisen tiukasta työnjaos-
ta. Useat korostivat tärkeänä elämässään sitä, että pariskunnan keskinäinen suhde on
ollut hyvä. *”Keskenään on hyvin toimeentultu eikä ole kertaakaan tullut mieleen, että
lähtisi avioliitosta lätkimään”*,⁶²⁸ sanoi Erkki. Tässä saatoin aistia hänen tunnustuksen-
sa vaimolleen, ja ehkä jonkinlaista anteeksipyyntöäkin, kun tämä oli joutunut paljon
selviämään sekä kaupan- että lasten- ja kodinhoidosta yksin.

Yleisvaikutelmaksi jäi, että haastatteluissa haluttiin korostaa puolisoitten välil-
lä olevaa aitoa yhteisyyttä ja yhteisymmärrystä, toisiltaan saatiin tukea ja turvaa.⁶²⁹
Koska kyse oli perheyrittäjyydestä, yhteistyöstä syntyi yhteishenkeä, joka lisäsi työn
motivaatiota, antoi voimaa ja mielekkyyttä työhön.⁶³⁰ Haastattelut käsittelivät ennen
kaikkea työuraa, joten yksityiselämään mahdollisesti liittyneet ongelmat eivät juuri
tulleet esille. Toisaalta on myös niin, että tunnesiteet ja jokapäiväisessä elämässä jaettu

623 H: 24.

624 Saarenheimo 1997, 183.

625 H: 8.

626 H: 8; ks. myös Kinnunen 1993, 196.

627 H: 34.

628 H: 37.

629 Ks. myös Väänänen 1999, 113, 197.

630 Korhonen 1979, 60.

läheisyys saattavat olla esteenä sille, että arvosteltaisiin jaettuina kokemuksia kriittisesti. Haastattelemani naiset olivat verraten aktiivisia ja itsenäisiä maaseudun naisia. Maria, joka oli varsinainen kaupan perustaja, oli kasvanut itsenäiseksi raskaissa sota-ajan kokemuksissa. Hilkalla taas oli takanaan pitkä kokemus kaupan työstä. Helena oli oppinut ottamaan paikkansa rohkeasti, samoin Annikki. Ajan kuluessa roolit olivat todennäköisesti myös tasaveroistuneet ja erityisesti haastatteluajankohtana, jolloin suuri osa oli jo eläkkeellä, mahdolliset aiemmin näkyneet erot olivat hävinneet.

3.2. Kauppias työnantajan roolissa

Tässä luvussa tarkastelen kauppiaan näkökulmasta sitä, mistä aputyövoimaa kauppaan rekrytoitiin, miten heidät koulutettiin työhön ja totutettiin työpaikan käytäntöihin ja miten kauppa-apulaisiin eli kaupan palkattuihin työntekijöihin suhtauduttiin. Näillä kysymyksillä pyrin kauppiaan ja henkilökunnan vuorovaikutuksen luonteen ymmärtämiseen.

Tolokut apulaiset

Näin kauppa-apulaisten rekrytoimisesta kertoi Maria: *”Tulivat tuolta pystystä metästä ja ite koulutettiin ja opetettiin -- katottiin vähän niinkun että tuossa oes semmonen aenes että sen voes ottoa ja pyydettiin sitte ku tarvittiin henkilökuntaa ni katottiin...”*⁶³¹ Tavallisimmin kauppa-apulainen oli kansa- ja rippikoulun käynyt nuori nainen, joka yleensä löytyi omasta kylästä tai sukulaisperheistä.⁶³² Suku tai perhe saattoi olla suositus sinänsä. Ehdokkaiden suhteen oltiin kuulolla, ja apulaisten palkkaaminen omalta kylältä kävi yleensä helposti,⁶³³ sillä kylissä oli nuorta väkeä, työpaikkoja sen sijaan ei. Läheltä rekrytoinnin etuja olivat henkilön taustan tunteminen ja lyhyet työmatkat.

Naimatonta nuorta naista voikin pitää kaupan työntekijän perustyyppinä. Yleisesti naisia pidettiin miehiä parempana työvoimana luotettavuutensa, velvollisuudentuntoisuutensa, vastuullisuutensa ja elämäntapojensa takia. Naiset myös olivat tiukemman sosiaalisen kontrollin alaisena.⁶³⁴ Usein kaikki työntekijät olivat olleet naisia. He edustivat sodan ja vähäisen koulutuksen sukupolvea, joka oli sosiaalistunut paikallisyhteisöön ja sen henkilökohtaisten yhteyksien kautta välittyviin perinteisiin.⁶³⁵ Rekrytointi oli yleensä onnistunut ja työntekijöihin oltiin hyvin tyytyväisiä.⁶³⁶ *”Kaikki apulaiset olleet hyviä tolokkuja”*, kiitteli Tiinakin, jonka *”tytöt”* olivat yleensä pitkäaikaisia. Pisimmillään yhteistyö oli kestänyt 25 vuotta.⁶³⁷ Hyvää yhteishenkeä on pidetty

631 H: 24.

632 Esim. H: 6.

633 Esim. H: 5; 8; 20; 23; 24; 26 ja 27.

634 Hentilä 1999, 70, 98, 339.

635 Ks. Kauppila 1996, 72.

636 Esim. H: 14; 16; 24.

637 H: 14.

yleisemminkin pienen palvelumyymälän etuna.⁶³⁸ Monissa muissakin kaupoissa samat työntekijät olivat pitkään palvelleet kyläläisiä.⁶³⁹ Haastatteluja tehdessäni vuonna 1996 vielä toimivassa liikkeessä työskenteli kaksi myyjää, jotka olivat olleet tämän kaupan palveluksessa yli kolmekymmentä vuotta.⁶⁴⁰ Haastatellut liittivät kerronnassaan hyvään myyjään yleisesti sellaisia arvoja kuin ”tolokkuus” (= kunnollinen, hyvän työmoraalin omaava), tarmokkuus, tunnollisuus, sitoutuneisuus tai uskollisuus. Hyvä myyjä oli myös hyväoppinen ja paikkansa tietävä. Henkilökunnan vastuullisuus oli tärkeää ja heidän tuli ikään kuin ottaa kauppa omakseen, jotta työ hoituisi kauppiaan suuntaviivojen mukaan.⁶⁴¹

Usein apulaiset olivat nuoria, joilla ei ennestään ollut kokemusta alalta, joten heidät oli opetettava kauppatyöhön. Maria kertoi uusien työntekijöidensä perehdyttämisestä talon tavoille: ”*Ensinnäki punnitset ja mittaat kaiken tunnollisesti ettet varasta minulta etkä asiakkaalta ja teet kaiken oikein ja rehellisesti -- se mitä kuulet näiden seinien sisäpuolella ne tiedot eivät saa tulla minua vastaan muualla*”.⁶⁴² Hän halusi työntekijöidensä toimivan eettisesti ja halusi myös varmistaa kaupan hyvän maineen säilymisen, jolla oli suuri merkitys. Apulaisten valinta ja työhön perehdytys olivat aineiston mukaan lähinnä naisten työnä. Kaupat tarjosivat monelle nuorelle heidän ensimmäisen työpaikkansa. ”*Tunnollinen tyttö jolla ei ollu ennestään kokemusta kaopasta*”, Helena kertoi keväällä 1954 palkkaamastaan ensimmäisestä työntekijästä. Kauppias ihaili kovin hänen tarmokkuuttaan, sillä tämä oli joutunut kulkemaan pyörällä kahdentoista kilometrin matkan mennessä tullen ”*tuulella ja tuiskussa*”.⁶⁴³

Kauppa on ollut suuri työllistäjä. Sekatavara- ja elintarvikekaupat, joista suuri osa oli maaseudulla, työllistivät eniten sotien jälkeisinä vuosikymmeninä, ja henkilökunnan määrän kasvu oli paljolti naistyövoiman kasvua alalla.⁶⁴⁴ Monelle nuorelle ensimmäinen pesti toimi ponnahduslautana alalle. Se saattoi olla merkittävä oppimiskokemus, joka tuli ohjaamaan elämänkulkua.⁶⁴⁵ Hivenen kyynisestäkin saatettiin todeta, että kun kylän nuori oli opetettu työhön ja saanut harjoitusta alalla, kelpasi hän sen jälkeen kirkonkylien isompiin liikkeisiin.⁶⁴⁶ Todettiin myös, että ”*auteltiin kauppaopistoon Kajaaniin*”⁶⁴⁷ eli osa lähti hankkimaan koulutusta alalle harjoittelun jälkeen. Helena kertoi kauppiansa olleen Kainuussa alansa ensimmäisiä oppisopimuskouluttajia. Myyjiä myös kurssitettiin kauppiaiden toimesta ajan myötä aina enemmän.⁶⁴⁸ Palkatun henkilökunnan määrä tämän aineiston kaupoissa vaihteli nollasta muuta-

638 Ks. Hentilä 1999, 310.

639 Esim. H: 16; 21; 34 ja 35.

640 H: 21.

641 Ks. Kaijser 1999, 154.

642 H: 24.

643 H: 8.

644 Hentilä 1999, 176–177, 322.

645 Ks. Antikainen 1996, 252.

646 H: 3.

647 H: 29.

648 H: 8.

maan kymmeneen. Kirkonkylissä sijaitsivat suurimmat kauppaliikkeet, jotka olivat kuntiensä tärkeitä työllistäjiä. Aineiston maaseututajamakaupoissa henkilökunta oli laajimmillaan 1960-luvulta 1970-luvulle. Rakennemuutoksen eteneminen vähensi työvoiman tarvetta tai ulkopuolinen työvoima korvattiin kauppiasparin lasten työpanoksella.⁶⁴⁹

Yksi Laurin periaatteista oli, ettei heillä pidetä osa-aikaista henkilökuntaa (kesä-apulaiset tästä poikkeuksena), ja toinen, että henkilökunta vähenee luonnollisen poistuman kautta eli eläkkeelle siirtyneen tilalle ei oteta uutta työntekijää. Useat kaupan työntekijöistä olivatkin olleet hyvin pitkäaikaisia ja monet palvelleet samaa työnantajaa eläkkeelle asti. Useimmat työntekijät olivat naisia, mutta myös useita pariskuntia oli palkattuna. Lisäksi olivat emäntä ja enimmillään neljä, myöhemmin yleensä yksi tai kaksi autokuskia, koska raskaalla tavaralla oli merkittävä osuus myynnistä. Aikoinaan myös savottamuonitukset olivat työllistäneet yhden henkilön. Laurin aloittaessa kauppianaa henkilökuntaa oma väki mukaan luettuna oli ollut kymmenkunta, enimmillään se oli 1970–80-lukujen vaihteessa 25 henkeä, ja myöhemminkin kolmen oman perheenjäsenen lisäksi palkattuna oli 17–18 henkeä.⁶⁵⁰

Myös pienempiin kirkonkylien kauppoihin palkattiin apua mahdollisuuksien mukaan.⁶⁵¹ Monissa kyläkaupoissakin pidettiin yhtä kauppa-apulaista kerrallaan sodanjälkeisinä ensimmäisinä vuosikymmeninä.⁶⁵² Joissakin aineiston kaupoissa vieraan apuun turvauduttiin vain kerran tai pari lyhyen aikaa,⁶⁵³ muutamissa ei milloinkaan.⁶⁵⁴ Tällöinkin omat lapset saattoivat vartuttuaan olla apuna ainakin koulujen loma-aikoina.⁶⁵⁵ Apua ei palkattu, koska siihen ei ollut varaa. Homeen tutkimuksessakin henkilökuntaa kylämyymälää kohden oli keskimäärin kaksi, jotka yksityiskaupassa useimmiten olivat juuri kauppiaspariskunta. Vuoden 1980 K-kauppatutkimuksen mukaan kaupassa työskenteli keskimäärin 2,5 henkeä.⁶⁵⁶

Vanhakantaisuutta ja työsuhte-etuja

Maaseudun kauppiasperheessä koti- ja kauppa-apulaisen työ ei aiemmin ollut jyrkkäräjäinen vaan apulaisen töiden kirjo saattoi ulottua kaupan työstä kotitaloustöihin ja lastenhoitoon, jopa karjanhoitoon. Syynä toimien yhteensulautumiseen on pidetty sitä, että ero kauppiaan yksityistalouden ja yrityksen talouden välillä ei ollut jyrkkä. Tällaista vanhakantaista käytäntöä siirtymävaiheessa ilmeni vielä sotien jälkeenkin.⁶⁵⁷ Ville kertoi, että *”ihan alkuun oli vain kaks isä ja äiti ja sitten on ollu aina se kotiapulainen ku oli alakuun joka kävi tuota -- taloustöitä teki ja sitten vastasi kauppaan ja oppi*

649 H: 1; 24; 28.

650 H: 35.

651 H: 13; 14; 15; 21.

652 Esim. H: 6; 23; 26 ja 27; 29 ja 30; 31 ja 32.

653 H: 2 ja 3; 20; 25.

654 H: 4; 36 ja 37.

655 H: 4.

656 Home 1989, 181–182.

657 Hentilä 1999, 58–59, 80.

myymäänkin".⁶⁵⁸ Annikki ja Armas olivat aikoinaan yhdistäneet *"lapsenpiian"* työn ja puhelinkeskuksen hoidon.⁶⁵⁹ Vanhastaan kauppiaalla oli ollut velvollisuus työntekijöidensä sosiaaliseen huoltotoimintaan. Tuo huolenpito oli tuonut sosiaalista turvaa ja korvannut kauppa-apulaisten pientä palkkaa, mutta samalla rajoittanut työntekijän vapautta. Suurten kauppiaiden harjoittamaa huolenpitoa työntekijöistä on verrattu siihen sosiaalitoimintaan, jota tehtaan patruunat olivat tehdasyhteisöissä harjoittaneet. Maaseudulla murroskausi kaupan palkkapolitiikassa ylläpito- ja luontaisetujärjestelmästä ja vuosipalkasta säännölliseen rahapalkkaan kestitkin 1950- ja jopa 1960-luvulle asti, ja sekapalkan maksu kaupassa jatkui pitkään.⁶⁶⁰

Työnantajan vastuu korostuu erityisesti Laurin kohdalla. Samalla paljastuvat hänen omaksumansa arvot. Lauri oli kasvanut lapsuudenperheessään tähän isälliseen, ehkä jopa patriarkaaliseen työntekijöistä huolehtimiseen. Hänen perinteikkäässä kaupassaan sekä kauppiasperheen että henkilökunnan hyvinvoinnista huolehti pitkään palkattu emäntä, joka laittoi aamiaisen ja päiväkahvit koko joukolle. Aiemmin osa henkilökunnasta jopa asui kauppiasperheen kanssa ja myös ruokaili samassa pöydässä.⁶⁶¹ Tällainen yhteisasuminen on nähty agraarisen yhteiskunnan piirteenä, jonka on todettu hävinneen vasta 1950-luvulla.⁶⁶² Osalle työntekijöistä kauppias oli järjestänyt asunnon, ja vielä 1970-luvun alussa uuden liikkeen valmistuttua muutettiin vanhan kaupan alakerta henkilökunnalle perheasunnoiksi ja yhden huoneen asunnoiksi. Kaupassa työskenteleviä nuoria meni naimisiin ja he tarvitsivat asuntoja, Lauri totesi. Samantapaista pitkälle menevän huolehtimisen asennetta ilmeni muissakin tapauksissa, sellaista, jota nykyaikana voitaisiin tulkita liiallisena holhoamisena. Kokonaisvaltainen huolehtiminen erityisesti nuorista apulaisista oli ymmärrettävää, kun kyseessä oli yleensä oman kylän tyttö, jonka perhe tunnettiin.

Monissa tapauksissa työntekijöistä kuvattiin tulleen kuin perheenjäseniä, ja heidän viihtymiseensä kiinnitettiin huomiota. Ritva kertoi, että aiemmin oli ollut tapana pitää yhteinen pikkujoulu ja vuosittain oli tehty retkiä.⁶⁶³ Apulaisten kanssa oltiin tekemisissä myös työn ulkopuolella, kyläiltiin puolin ja toisin.⁶⁶⁴ Myös heidän myöhempiä elämänvaiheitaan seurattiin ja kanssakäymistä heidän kanssaan jatkettiin usein senkin jälkeen, kun he olivat jo muuttaneet pois paikkakunnalta.⁶⁶⁵ Työntekijöistä myös kerrottiin mielellään ja käytettiin etunimiä.

Maria oli järjestänyt henkilökunnan ruokailun kotiapulaisensa avulla. Aloite tähän oli tullut työntekijöiltä itseltään. Marian mukaan molemmat osapuolet hyötyivät järjestelystä, ja kaupasta jäi aina yli ruoka-aineita, joita voitiin hyödyntää.

658 H: 15.

659 H: 26 ja 27.

660 Hentilä 1999, 77, 87, 186.

661 H: 35; ks. myös Hentilä 1999, 73, 155.

662 Hentilä 1999, 62.

663 H: 21.

664 Esim. H: 8; 21; 24.

665 Esim. H: 2 ja 3; 29 ja 30; 34 ja 35.

...kun kodit oli yleensä kaukana niin sitte kun tuli nää ruokatunnit ni ne tytöt ite ehotti että jos meiltä saapi ruuan ni he ei piä ruokatuntia ku se minkä siinä syyvessä viiippy ni no mehän siihen suostuimme hyvin koska sitä ruokaa kerran oli kun oli ruokatavarakauppa niin sitä jäi mikä oli hyvinkin -- niin kotiapulainen laitto ruuan niin tää henkilökunta söi yleensä sitten ja joivat kahvit ja kaikki että olivat siis tavallaan talon ruuassa ja siitä ruuasta ei velotettu koska ne ei pitäny sitä ruokatuntie että sillä tavalla sen korvasi sitte -- asia oli sillä tavalla että sitähan aina kauppaan jääpi niitä mitkä tuota päiväykset menee yli että sitä on sitä ruokaa mistä ottaa...⁶⁶⁶

Työntekijöiden kotiongelmia näkyivät myös työpaikalla. Maria kertoi, että yleensä arkaluontoiset asiat henkilökunnan kanssa puhuttiin konttorihuoneessa, jossa myyjät *”ripittäytyivät ja puhuivat”*.⁶⁶⁷ Ilmeisesti perhe-elämän vaikeuksista kerrottiin työnantajalle. Myös sairauslomien aiheuttivat joskus hankaluuksia. *”...Sitten kun niitä oli saeraslommie niitä oli saeraana ja kävihän se niinkin että ei lääkäri antanu ennää saeraslommiekaan niille että jos oli nuha ja okeken että minäki monta kertaaannon myyjälle kahen päivän saerasloman ite kun -- eihän nuhasena voenu tulla -- menkeähän tuota levähtämmään...”*⁶⁶⁸ Helena kertoi heillä olleen pitkään tapana työntekijän lapsen sairastuessa hankkia hänelle parin tunnin sisällä hoitaja kotiin, ja niin työntekijä pääsi työhönsä. Käytäntö vähensi sairauslomia. Hän kertoi myös kulttuurinmuutoksesta myyjän työn arvostamisesta:

Se on erittäin tärkeä kaopassa se henkilökunnan ja kaoppiaan suhde ja se että miten ne saa motivoe-tuo -- Yhellä kohtaahan se oli myyjänni ammattiki alussa ni hyvinni arvostettu että jos sanotaan että oli lapsenlikka ja myyjä ni myyjä oli enempi arvostettu mutta jollain kohtaa se meni sillä lailla niin että kaoppiaat luuli että he on niinku yksinään pärjejät -- ruvettiin mieltämään että sitä pitää olla koko henkilökunnan siinä järjestelmässä puhaltaa samaan hiileen...⁶⁶⁹

Helena korosti sanojaan voimakkaalla painotuksella. Hentiläkin toteaa, että kauppanaisten asema virkanaisten ja työläisnaisten välissä on mielenkiintoinen.⁶⁷⁰ Ei ollut itsestään selvää ymmärrys siitä, että hyviä tuloksia saavutetaan vain yhteistyöllä ja arvostamalla toistensa työtä. Helenalla oli paljon teoreettista koulutusta ja hän myönsi, että lähinnä oman koulutuksensa myötä hän itse oppi suhtautumaan myyjiinsä ja heidän ongelmiinsa suuremmalla ymmärryksellä. Vain kokemalla itsensä tärkeäksi ja arvostetuksi omassa työyhteisössään ja tulemalla kuulluksi tasaveroisena ihmisenä, jolla on myös omat huolensa ja ongelmansa, myyjä pystyi työssään parhaimpaansa. Koska myyjien palkat olivat matalat, ei palkka Helenan mukaan ollut tärkein motivaatio tehdä työtä kaupassa vaan tärkeintä oli kokea yhteenkuuluvuutta, olla osana työyhteisöä.

666 H: 24.

667 H: 24.

668 H: 8.

669 H: 8.

670 Hentilä 1999, 171–172.

Ihmisenä kohdattiin se myyjä että silläkin on omat heikkoutensa -- ja nämä ihmissuhdeasiat tuli siinä sitten niin kun -- että se perhe on -- että jos myyjällä on huono olo ni se ei pysty täysipainoseen työhön -- myyjäkin koki, että he on osa tätä koko sammaa ratasta sillä palakkahan ei sinänsä houkutellu ihmisiä töihin sehän oli heikot palakat...⁶⁷¹

Oikeastaan vain Helena kertoi avoimemmin tunnelmia työyhteisöstä. Hän korosti työnantajana tiukkuutta ja jämäkkyyttä ja lankojen pitämistä tiukasti kauppiaan omissa käsissä. Helenan kerronnassa ilmenee voimakas vastakkainasettelu työnantajan ja työntekijöiden välillä, joka ei kuitenkaan muiden kohdalla käynyt ilmi. Tässä on ristiriitaa Helenan edellä esille tuoman myötätuntoisen suhtautumisen kanssa. Kyse on ajasta, jolloin vastakkainasettelua myös korostettiin esimerkiksi ammattiyhdistysliikkeen taholta, ja ehkä Helena koki, että yritystä pyrittiin ohjaamaan liikaa ulkopuolelta. Hän kertoi ajasta, jolloin ammattijärjestöjen valta kasvoi; tuolloin 1970-luvulla kaikki nähtiin hänen mukaansa poliittisena ja elettiin etujärjestöjen aikaa.

Sitte niitä oli hyvin paljon semmosie ihmisiä jotka ammattijärjestöä käätti väärin he kuvitteli että heillä on se valta eikä muilla ollenkaan ja rupesivat niin kun tavallaan -- että he on niinkun isäntie yrityksessä ja he sen tahin määrää -- mutta minä se olin niin jäykkä semmonen aeka topakka että minä löen nyrkin pöytään että tuota tuulipa mistä tuuli van täeltä ne värreet kääpi -- minä otan melihyvin kyllä vastaan toevomuksia ja parannuksia mutta komentele ette minnuo se on selevä -- minä vastaan puljustani sillä selevä ja teijänni elämästä vastaan että teillon ruokoa ja työtä...⁶⁷²

Naisten on todettu kerronnassaan tuovan usein esiin ongelmallisiakin ihmissuh-teita.⁶⁷³ Tässäkin aineistossa tämä on nähtävissä.⁶⁷⁴ Helena käytti värikkäitä kielikuvia kertoessaan jämäkkyystään. Luonteensa mukaisesti hän sanoi ottaneensa ohjat käsiinsä, sillä ”...niille ei pija työntekijöille antoa semmosta kuvvoa niin että kaoppias on löysä -- tarpeeksi tiukka ja kova ote siihen hommaan ja ne tekkee kyllä sillon työtä en minä oo laeskoa työntekijöä nähny ollenkaan mutta niillä oli niitä juonitteluiijaa joskus -- sillon sopiva henkilökunta kun yhtä puuttuu”.⁶⁷⁵ Vaikka Helenan mukaan kaupan menestys oli kiinni kauppiaan ja hänen työntekijöidensä suhteesta kaupassa, se riip-pui kuitenkin monista muistakin asioista. Haja-asutusalueilla toimivien kauppojen toiminta joutui vaakalaudalle väen muuttaessa asutuskeskuksiin elinkeinorakenteen muutoksen myötä.⁶⁷⁶ Kaikilla oli kaupassa omat roolinsa. Kaupan arkinen kulttuuri muodostui yksilölliseksi, niinpä kauppiaan ja henkilökunnan välistä vuorovaikutus-takin leimasi yksilöllisyys.

671 H: 8.

672 H: 8.

673 Gullestad 1996, 40; ks. Tervo 2008, 97.

674 Esim. H: 8; 22; 24; 25; 26; 30; 36.

675 H: 8.

676 Esim. Home 1977, 124.

3.3. Kauppias kyläyhteisön jäsenenä

Kauppa kylässä ja kyläläiset kaupassa

Käsite toimintatila merkitsee Giddensin mukaan sitä, että paikka tulkitaan vuorovaikutuksen näyttämöksi. Tällöin tila ei ole vain vuorovaikutuksen aineellinen ympäristö, vaan myös paikka ja ympäristö ovat osa tätä vuorovaikutusta. Giddensille paikka on jotakin tuttua, erityistä ja rajattua, ja yhteiskunnassa, jossa paikallisuus hallitsi suuren enemmistön elämää, paikka ja tila olivatkin paljolti samoja.⁶⁷⁷ Kauppa voidaan Giddensia mukaillen määritellä toimintatilana, jossa yhtenä toimijana on kauppias. Sosiaalisen vuorovaikutuksen kauppiaat nostivat työssään hyvin keskeiseksi. Tarkastelen seuraavaksi kaupppaa vuorovaikutuksen toimintatilana, jossa kauppias kohtasi asiakaskuntansa.

Kaupat toimivat kylissä, ja kaikki kylät olivat vakiintuneita yhteisöjä, joilla oli oma luonteensa, identiteettinsä, historiansa ja kulttuurinsa.⁶⁷⁸ Sosiaaliset ryhmät myös luovat omat perinteensä, jotka osaltaan tuottavat niitä koossa pitäviä yhteenkuuluvuutta ja identiteettiä.⁶⁷⁹ Mats Alvessonin mukaan kulttuurinen ulottuvuus on aina organisaation todellinen keskipiste. Kulttuuri myös ulottuu kaikkialle organisaatiossa.⁶⁸⁰ Myös kyläkauppaa voi ajatella tällaisena organisaationa. Paikalliskulttuurin aikana oma kylä oli sekä taloudellisen että sosiaalisen toiminnan keskipisteenä, ihmisen elämän kiinnekohtana. Paikalliskulttuuriin kuuluivat kokemustieto, yhteisöön kasvaminen, henkilökohtaiset yhteydet ja sosiaalinen kanssakäyminen. Kyläkauppiaat joustivat ja sopeutuivat paikallisyhteisöön, sen elämäntapoihin.⁶⁸¹ Suuri osa haastatelluista oli itse myös tähän paikalliseen kulttuuriin kasvanut.

”Tuommonen rehellinen metsuri ... varmaan oot huomannu, että sehän se on niitä parraita asiakkaita... vae ootko sammaa mieltä?” Näin totesi Akseli kysymykseeni asiakaskunnasta. Hän haki vastakaikua tulkintaansa haastattelijalta, jonka taustasta oli tietoinen. Kylän liepeillä oli savotoita vielä 1970-luvulla, ja metsurit kulkivat työmaillaan kotoaan käsin. Vielä tuolloin kauppiaan mukaan kymmenille kylän miehille riitti savottatyötä. *”Asukkaitahan oli ...aikoinaan yli 200 äänioikeutettua. -- Mikä se oes se kylänraja -- koulupiirikö vai mikä...”*, pohdittiin hänen kanssaan kysellessäni kylän laajuutta ja asukaslukua. Asiakaskunta ei kuitenkaan näitä koulupiiri- tai muita rajoja noudatellut.⁶⁸²

Metsätyöntekijöiden perheet maanviljelijäperheiden ohella oli merkittävä asiakasryhmä näille kyläkaupoille.⁶⁸³ Vielä 1960–70-luvuilla muidenkin kylien kuin Akselin

677 Giddens1984 [1979], 309; Giddens1990, 18; ks. myös Massey 2003b, 55.

678 Ks. Tervo 2008, 213; Latvala 2006, 178; Massey 2003b, 51.

679 Honko 1990, 94, 101.

680 Alvesson 2002, 1.

681 Sarmela 2007 [1989], 86; ks. Kajser 1999.

682 H: 5.

683 Esim. H: 1; 2 ja 3; 5; 6; 9 ja 10; 17; 26 ja 27; 28; 29 ja 30; 36 ja 37; ks. myös Snellman 1996, 249.

kotikylän lähistöllä saattoi olla isojakin savotoita.⁶⁸⁴ Oman kauppansa vakioasiakkaina 1960–70-luvuilla yksi haastatelluista nimesi maanviljelijät, metsurit, kuorma-auton-, maansiirtokoneen- ja metsäkoneenkuljettajat ja heidän perheensä.⁶⁸⁵ Myös tietöiden ja voimalaitosrakentamisten merkitys kaupankäynnille oli sotien jälkeisinä vuosikymmeninä suuri.⁶⁸⁶

Suuri osa tämän tutkimuksen piiriin kuuluneista kyläkauppiaista toimi kauppiaina maatalouskylissä, tyypillisissä pienviljelysyhdyskunnissa.⁶⁸⁷ Osa kylistä oli vanhoja kyliä, osassa taas oli enemmän sodanjälkeistä uudisasutusta. Ilmari kertoi:

Tässähän silloin aikonaan kun -- niitä oli nuita asutustilallisia, semmosia, jotka hevostesa kansa kävi aina kaupassa tuolta sivusta, tuoltahin järven takkaa kuluki, -- moni on sanonut jälkeenni päin että hehän kävi siellä teillä kaopassa, -- enhän minä oo ollutna teällä van (--) on ollutna -- eihän se oo pitkä matka soutaa ja talavellahi hiihtaakin ja kierän aikaanni hyvähän siitä on ollutna...⁶⁸⁸

Asutustilalliset kylän syrjäkulmilta olivat tämän pienen kaupan kanta-asiakkaita. Moniin kyliin oli asutettu sotien jälkeen myös siirtolaisperheitä, joista suuri osa niin ikään oli maanviljelijäväestöä. Pienviljelijän toimeentulon perusta oli karjanhoidossa, mutta tarvittiin muitakin tuloja. Metsätyöt, kalastus, metsästys, sekatyöt, jopa marjanpoiminta toivat kaivattuja lisätuloja. Karjan merkitys Kainuussa sodanjälkeisinä vuosikymmeninä kasvoi entisestään. Se oli hyvin tärkeä kylien elämän ja toimeentulon symboli samalla tavalla kuin Lähteenmäki toteaa sen olleen lappilaisille.⁶⁸⁹ Kainuun harva asutus, pitkät välimatkat ja tieolojen huonous olivat pysyttäneet maakunnan meijeriolot kauan takapajuisina, mutta 1950-luvun puolivälissä alkoi kuitenkin nopea kehitys, jonka seurauksena Kainuusta kehittyi yksi voimakkaimmista maitomaakunnista koko maassa.⁶⁹⁰

Jos kylässä sijaitsi jokin valtion laitos, kyläkauppojenkin asiakaskunta oli ostovoi- maisempaa. Väkeä riitti useampaankin kauppaan esimerkiksi kylissä, joissa sijaitsi koulun ohella muitakin kunnan, ehkä seurakunnankin tiloja, ja joissa asui valtion laitosten henkilökuntaa.⁶⁹¹ Yhdessä taajamakaupassa asiakaskunnan runkona olivat valtion leivissä olevat palkansaajat, joista osa oli vuorotyöläisiä.⁶⁹² Teollisen toiminnan alkaminen naapurikylässä 1950-luvulla vaikutti myös paljon ympäröiviin kyliin. Esimerkiksi noin 200 asukkaan kylässä kaupan asiakkaita alkuun lähes kaikki oli-

684 Esim. H: 9 ja 10; 26 ja 27; 29 ja 30.

685 H: 1; Koneitten aikakausi metsässä oli alkanut 1950-luvulla; avohakkuuaukeat, ojitetut suot, metsäautotiet, vesakkojen ruiskutukset ja teollisuuden saasteet alkoivat näkyä ympäristössä, ja puumassat liikkuivat (Virtanen 2005, 52). Metsätalouden muutosta pienviljelijän talvisesta sivuelinkeinosta koneellistumiseen, pystykauppoihin, avohakkuihin ja ammattimiesten asiaksi on verrattu peltoviljelyn koneellistumisen kehitykseen (Mäkelä 1986, 104).

686 Esim. 2 ja 3; 9 ja 10; 29 ja 30.

687 Esim. H: 1; 2 ja 3; 4; 5; 6; 9 ja 10; 17; 18; 20; 22; 23; 25; 26 ja 27; 28; 29 ja 30; 31 ja 32.

688 H: 18.

689 Ks. Lähteenmäki 1999, 198.

690 Hokkanen 1980, 283.

691 H: 23; 28.

692 H: 24.

vat maanviljelijäperheitä (lypsykarjatiloi-
sta 1990-luvulla oli jäljellä enää kaksi; tällöin
myös kauppa oli jo kauan sitten lopetettu), mutta teollisen toiminnan alkamisen myö-
tä monet miehet siirtyivät pienviljelyn parista palkkatyöhön.⁶⁹³ Samaan aikaan naapu-
riky-
län kaupassa maanviljelijät säilyivät asiakaskunnan enemmistönä ja ”vain joitakin
isäntiä” kävi muualla työssä.⁶⁹⁴ Vuodesta 1974 lähtien Kostamus vaikutti voimakkaasti
erityisesti Kuhmon alueen myönteiseen taloudelliseen kehitykseen.⁶⁹⁵ Myös muissa
Kainuun kunnissa Kostamuksen rakentamisella oli osaltaan myös kaupankäyntiä li-
säävä vaikutus.

Kirkonkylien kauppohen-
nassa asiakaskunnassa palkansaajia oli huomattavasti enem-
män. Osaksi niiden asiakaskunta koostui verraten vähäisestä joukosta virkamiehiä ja
- naisia ja muita keskiluokkaisia ryhmiä, mutta viranhaltijoitten ja toimihenkilöitten
määrä kirkonkylissä lisääntyi kuitenkin koko ajan. Maalaiskylässä usein ainoat vir-
kakunnan edustajat olivat kyläkoulun opettajat. Kirkonkylissä toimineet suuremmat
kaupat voivat saada asiakkaitaan myös kunnan ja seurakunnan laitoksia (esim. kou-
lut ja vanhainkodit). Myös koululaisia parveili vapaa- ja ruokatunneillaan ja odot-
taessaan syrjäkylille lähteviä linja-autoja. ”Sitä mehtä vastaa mitä sinne huuvetaan”,
oli Helenan yksi motto. Koska koulu sijaitsi kaupan vieressä ja siellä opiskeli noin 250
lasta, olivat koululaiset tärkeä asiakasryhmä tälle kirkonkylän kaupalle, ja Helena oli
mieltänyt itsensä koululaisten oheiskasvattajana – ”opetettiin sanomaan päivää ynnä
muuta”.⁶⁹⁶ Kirkonkylien kauppohen-
nassa asiakkaat koostuivat suurelta osin itse kuntakes-
kuksessa asuvista, mutta monille kauppoille ”maalaiset” olivat myös tärkeä asiakas-
ryhmä.⁶⁹⁷ Yhdessä tapauksessa asiakaspiiri koostui suurelta osin ”perukan kylistä”, ja
kauppa säilyikin pitkään ”vanhanaikaisena” hyvin henkilökohtaisine palveluineen ja
kaupantekijäisineen.⁶⁹⁸

Tiina: Ennen -- kylältä tuli joka lauantai moottorivenelasti ihmisiä kaoppaan ja vene vei asiakkaat
sitten takasinki -- sota-
aekana naesväki oli kuljettanu talavella hiihtaen suuriakin määriä tavaraa
tälle kylälle jonne matkaa kaupalta kerty noin 25 kilometriä.⁶⁹⁹

Erityisesti kirkonkylien kaupat, mutta myös varsinaisten maalaishylien sekatavara-
kaupat saattoivat kerätä asiakkaansa hyvinkin laajalta, joskus koko pitäjän alueeltakin.
Kauppaan tultiin useimmissa tapauksissa noin kahdenkymmenen kilometrin säteellä,
jopa kolmenkymmenen. Jo yksin oman kylän alue saattoi olla hyvin laaja, vaikka-
kin harvaanasuttu.⁷⁰⁰ Kaikissa kylissä ei omaa kauppaa ollut, jolloin asiointimatkoille
kertyi pituutta. Kyläkaupan varsinainen asiakaspiiri saattoi muodostua noin 50–60

693 H: 4.

694 H: 25.

695 Rautiainen 1979, 28.

696 H: 8.

697 Esim. H: 8; 13; 14; 21; 35.

698 H: 14.

699 H: 14.

700 Esim. H: 6; 20; 29 ja 30; 33.

taloudesta (muutamassa tapauksessa allekin) ja yltää toiselle sadalle.⁷⁰¹ Kylän asukkaiden lukumäärä vaihteli muutamasta sadasta jopa 400–500:aan; esimerkiksi yhdessä suuressa syrjäkylässä oli noin 450 asukasta ja ruokakuntia oli noin 80.⁷⁰²

Vapaa-ajan asutus lisääntyi Kainuussa tutkimuksen käsittämänä aikana paljon, ja mitä vähemmäksi oman kylän vakituinen asukaskunta kävi, sen tärkeämmiksi kesämökkiläiset kyläkaupoille tulivat.⁷⁰³ Kesäasukkaita oli myymäläautoreitinkin varrella, kun syrjäisten kylien entiset asukkaat tulivat autiutiloille kesäloman ajaksi.⁷⁰⁴ Osa kesämökkiläisistä tosin teki vain täydennysostoja eli he toivat suuren osan tarvitsemistaan elintarvikkeista ynnä muusta kaupungista tullessaan. Olivatpa jotkut yhden kauppiaan mukaan myös niin ”herrassukuisia”, etteivät kyläkaupan palvelut kelvanneet.⁷⁰⁵ Kesäasukkaat toivat kuitenkin eloa kyläkuvaan, ja pääsääntöisesti suhtautuminen kesäasukkaisiin aineistossa oli hyvin myönteistä. Kaupan edullisella sijainnilla oli merkitystä; sijainti teiden risteyksessä tai vilkkaan tien varrella sai ohikulkijat pysähtymään, etenkin, jos oli hyvät parkkitilat, sillä läpikulkuliikennettä saattoi olla paljon.⁷⁰⁶ Varsinaisilla turisteilla ei kuitenkaan ollut useimmille aineiston kaupoista juurikaan merkitystä.

Kestävät, pysyvät asiakassuhteet olivat asiakaskunnan runkona pitkään. Henkilökohtainen side asiakkaan ja kauppiaan välillä vaikutti myös asiakassuhteen vakiintuneisuuteen. *”Asiakkaat olivat hyvin ostouskollisia -- minkä kaupan ne oli valinnu ni ei ne hölökyilly joka kauppaan.”*⁷⁰⁷ Näin Maria kertoi kauppansa asiakaskunnan koostuneen lähes yksinomaan ”vakioasiakkaista”, joiden talous tässä tapauksessa perustui suurelta osin palkkatyöhön. Ostouskollisuus kuitenkin väheni ajan mittaan. Vilekin kertoi uransa alkuaikoina 1950–60-luvuilla vakioasiakkaita olleen noin 70–80 prosenttia.⁷⁰⁸ Jos asiakas oli tyytyväinen asiakas, hän Hentilän mukaan pysyi uskollisena kaupalle. Kuitenkaan hänen mukaansa pitkäaikaista suhdetta kauppaan ei pääsyt syntymään, osaksi siksi, että kauppiaat vaihtuivat tiheään tahtiin.⁷⁰⁹ Tämä ei pidä paikkaansa ainakaan tämän yksityiskauppoja koskevan aineiston osalta. Asiakassuhteet samaan kauppaan saattoivat kestää jopa useita sukupolvia.⁷¹⁰

Tunnusomaista suomalaiselle kaupalle on ollut aatteellisuus ja kaupan jakaantumisen tiukasti leireihin (E, S ja K sekä Tukolaiset). Suomessa kauppa on ollut politisoitunutta. Yksi jakolinja kylissä muodostui poliittisesta suuntautumisesta. Tyypillinen kainuulaiskylien poliittinen kahtiajako sodan jälkeen oli seuraava: puolet kyläläisistä olivat maalaisliittolaisia ja puolet kommunisteja. Esimerkiksi kommunismi oli Suo-

701 Esim. H: 1; 2 ja 3; 4; 5; 6; 11; 27.

702 H: 27.

703 Esim. H: 1; 2 ja 3; 4; 5; 11 ja 12; 15; 25; 28.

704 H: 1; 34 ja 35.

705 H: 5.

706 Esim. H: 2 ja 3; 5; 11 ja 12; 28.

707 H: 24.

708 H: 15.

709 Hentilä 1999, 79, 96, 220.

710 Esim. H: 16; 18; 21; 34 ja 35.

nessa suurimmillaan sodan jälkeen 1940-luvun lopulla, ja Kainuussa oli paljon niin sanottua korpikommunismia.⁷¹¹ Väkirikkaammissa kylissä toimi sotien jälkeisinä vuosikymmeninä yleensä useita kauppvoja rinnan. Yksityiskaupan naapurina ja kilpakumppanina oli tavallisesti yksi tai kaksi osuusliikettä ja saattoi olla vielä toinenkin yksityinen. Aineistossani yhdessä kylässä, jossa oli ennen kylän autioitumiskehitystä monia kauppvoja yhtä aikaa, kylän kaikki kaupat olivat poikkeuksellisesti yksityiskauppvoja.⁷¹² Useiden haastateltujen mielestä poliittiset aatteet vaikuttivat kaupankäyntiin kylissä erityisesti heti sotien jälkeisinä aikoina, myöhemmin heidän mielestään vain jonkin verran.⁷¹³ Kokemukseni mukaan omassa kylässäni vielä 1970-luvulla aatteilla oli merkitystä osalle kyläläisistä paljonkin siinä, minkä kaupan oven he aukaisivat. Osa kulttuurista kielioppia oli sekin, mistä kukin voi ostaa ja mikä oli normien mukaista.

”Osuusliikkeessä käytiin aatteen vuoksi”, totesi Akseli, joka oli kuitenkin sitä mieltä, että raha oli se ratkaisevin: *”Tietystihän osuusliikkeessä voi olla niitä määrättyjä aatteellisuuksia – hintapolitiikka se tahtoo se raha olla -- politiikka tietysti jonkun verran vaikutti -- ei kauppiiaan passoo siihen paljo ottoo kantoa...”*⁷¹⁴ Hänen mukaansa kauppiiaan oli parasta pysytellä neutraalilla kannalla, jos mieli pitää asiakkaansa. Maalaiskauppialla ei ollut varaa sosiaaliseen kiistaan. *”Maakunnan asiakkaat -- saattoi aate jonkin verran vaikuttaa -- toivat kirkolta...”*⁷¹⁵ mietiskeli Paavo. Kaikille yksityiskauppiaille oli kuitenkin tuttua se, ettei hinta, laatu tai palvelu merkinnyt niin paljon, etteikö aate olisi niitä ohittanut todellisen *”aatteenmiehen ja -naisen”* mielestä. *”Vaikka meiltä ilman oisi antanu ei osulan eikä maakunnan asiakkaat tullu ne jotka oli taatut.”*⁷¹⁶ Näin totesi Mariakin. *”Johonkin aikaan oli kova kuri pikkumökkiläisille, että on ostettava osuusliikkeestä...”*, kertoi Aarne, joka kertoi tullessa parhaiten toimeen kommunistien kanssa.⁷¹⁷ Vaimo Anna totesi kuitenkin olleen puolison oma vika, kun oli suuttanut osan kylän maalaisliittolaisista esittämällä kärkeviä mielipiteitä maataloustukiaisista.⁷¹⁸ Maataloustuet ovat kiristäneet välejä ja lisänneet vastakainasettelua yleisemminkin. Esimerkki kuvaa kyläyhteisön alttiiksi ristiriidoille ja tunneperäisesti latautuneeksi. Kyläyhteisöissä ilmeni alueellisia ja sosiaalisia eronte-koja.⁷¹⁹ Akselin muistelema tapaus elintarviketeollisuuden lakkojen ajalta kertoo osaltaan näistä jännitteistä, mutta myös niiden ratkaisemisesta – joskin tässä tapauksessa pakon sanelemana:

711 Esim. Heikkinen 1986, 307.

712 H: 20.

713 Esim. H: 4; 5; 24; 29 ja 30.

714 H: 5.

715 H: 4.

716 H: 24.

717 H: 29.

718 H: 30.

719 Ks. Stark 2011, 206.

... hirveen kova aatteen mies ei varmasti E-liikkeessä ollu makkarata tuli kaupalle jotaki tarkastelemaan ”täällä ne perkeleen rikkurit vaen myöpi makkarata -- jos sinähi saesit” -- (meilloli hirveen huonot välit hänen kanssaan) vähän aikaa puhuttiin ni se piti se piti hänenni saaha makkarata...⁷²⁰

Kunnissa käytiin usein kovaa tarjouskilpailua kauppojen kesken koulujen ja laitosten tavaratoimituksista, ja päätökset tehtiin osin poliittisin perustein. ”*Piti ottaa kynnen kovuuveilla*” (= kovalla työllä ja sitkeydellä), näin totesi Olavi kunnan tavarantoimituskilpailusta. Piti myydä niin edullisesti, että esimerkiksi osuustoiminnalliset kaupat eivät pystyneet alittamaan hintoja.⁷²¹ Ristiriitoina ilmenevät yhteiskunnalliset perusvastakohtaisuudet olivat Suomessa vallalla 1960-luvulle.⁷²² Poliittisten puolueiden kannatus on Suomessa myös ollut luokkapohjaisempaa kuin monissa muissa Euroopan maissa.⁷²³ 1960-luvulta lähtien tuloterot kapenivat, sosiaalinen liikkuvuus lisääntyi, elämäntavat muuttuivat ja samalla luokkien väliset rajat liudentuivat.⁷²⁴ 1970-luvulla sama kehitys jatkui. Muutos tapahtui pikkuhiljaa, ankarat aatteen ihmiset vähenivät, samoin ostouskollisuus, sillä uusille sukupolville ostopaikan valinnassa rupesivat merkitsemään enemmän muut seikat.⁷²⁵ Kun vanhat raja-aidat murtuivat, uusi itsenäisempi, vaativampi ja tarjousten perässä kulkeva ostajatyyppi murtautui esiin.

Kyläläisille kauppa oli yksi kylän sosiaalisista kiintopisteistä, joka toimi henkireikänä monille. Kainuulaisen maalaiskaupan yhteisöllisen toiminnan kielikuvaksi nostan asiakkaita varten olevan penkin,⁷²⁶ jota yksi haastatelluista nimitti ”*tarinapenkiksi*”⁷²⁷. Saman asian ajoivat jakkarat⁷²⁸ tai tuolit⁷²⁹, nuorakerätkin⁷³⁰. Vain yhteen pienimmistä puodeista istuimia ei mahtunut.⁷³¹

Penkki on kuvauksissa kielikuva keskinäiselle kanssakäymiselle, joka tuotti merkityksiä ja yhteistä ymmärrystä. ”*Ukot ja akat istuivat turisemassa.*”⁷³² ”*Yksinäisille ihmisille vallanni -- onhan siellä niitä turinatuokioita pijettynä...*”⁷³³ Koolla saattoi kerrallaan olla melkoinen joukko kyläläisiä, ja jotkut saattoivat istua kaupassa tuntikausia, etenkin talvella. Kauppa saattoi päivittäin olla esimerkiksi yksin eläville leskille ja muille yksinäisille ainut paikka, jossa he kohtasivat muita ihmisiä. Haastatellut pitivät etenkin iäkkäämmille asiakkaille tuttuja kuvioita ja säännöllisyyttä tärkeinä, sillä ne

720 H: 5.

721 H: 23.

722 Ks. Allardt 1966, 144–151.

723 Alestalo 1985, 191.

724 Stark 2011, 108.

725 Ks. myös Väänänen 1999, 211–212.

726 H: 6; 25; 26 ja 27; 31 ja 32; 35.

727 H: 6.

728 H: 2 ja 3; 9 ja 10; 11 ja 12; 35.

729 H: 2 ja 3; 5; 14; 20; 21; 29 ja 30.

730 H: 6; 14.

731 H: 4.

732 H: 30.

733 H: 5.

toivat asiakkaiden elämään turvallisuutta ja henkistä hyvinvointia. Saatettiin myös istua odottamassa esimerkiksi tuoretta leipää tai viikkokuormaa, joka toisi uutta tavaraa. Jo 1960-luvulla tarinapenkit vähenivät uusien, modernien kaupparakennusten myötä,⁷³⁴ mutta vanha käytäntö kuitenkin säilyi useissa haastateltujen kaupoista loppuun asti, etenkin jos kauppa säilyi palvelumyymälänä.⁷³⁵

*”Täällä ilot on yhteisiä ja surut on yhteisiä...”*⁷³⁶ Näin totesi Kyllikki. Elämää jaettiin, ja sosiaalinen kanssakäyminen kyläläisten kesken koettiin tärkeäksi. Hansen huomauttaa, että paikallisyhteisö on enemmän ideaali kuin todellinen empiirinen kylä; se on käsite, jolla on tekemistä kylätunteen kanssa. Hän viittaa etnologi Ulla Brückiin, joka on tutkimuksissaan todennut kolme tärkeää seikkaa paikallisen identiteetin käsitteessä: sen alleviivaava samankaltaisuus, jatkuvuus ja sen kyky tuottaa lainmukaisuutta. Löytämällä paikkansa paikallisessa historiassa asukkaat saavat oman paikkansa yhteiskunnassa ja tulevat joksikin. Siksi on tärkeää tietää ja tuntea muut paikallisyhteisön jäsenet.⁷³⁷ Tätä tietoa ja ymmärrystä omasta paikallisyhteisöstä myös tarinapenkillä ja laajemmin kyläkaupassa jaettiin.

Kylää voi pitää myös tunneyhteisönä, jonka jäsenet ovat määrittäneet itselleen merkitykselliseksi tunteidensa kautta. Ihmisten tunne-elämä on sosiokulttuurisesti rakentunut ja tunteet ovat mukana kaikessa inhimillisessä vuorovaikutuksessa.⁷³⁸ Kaikenlaiset tunteet tulivat tuttujen kyläläisten kesken esiin. Ystävyys ja yhteisöllisyyden kokemukset on jaettu arkisen työn ja kaupankäynnin lomassa. Blehr on tutkimuksessaan paikallisesta yhteisyydestä tähdentänyt paikallisen tiedon merkitystä ja sitä, kuinka juuri arkipäiväinen seurustelu luo kitin paikallisyhteisön asukkaiden välille.⁷³⁹ Holmila toteaa kylätutkimuksessaan, että mielipiteenmuodostusta ja erilaisen näkökantojen sulattamista yhteiseksi näkemykseksi tapahtui juuri kyläkaupassa ja kylänraitilla kyläläisiä tavattaessa.⁷⁴⁰ Kyläkaupassa tapahtui sattumanvaraisesti paljon juuri eri ikäluokkien ja erilaisessa sosiaalisessa asemassa olevien kohtaamista, ja tässä kohtaamisessa saattoivat sosiaaliset erotkin tilapäisesti hävitä tai ainakin niiden myötä voidaan olettaa satunnaisina kohtaamisinakin rakentuneen ymmärrystä eri ryhmien välille.

Haastateltujen kertoessa puheenaiheista kaupassa useat totesivat, että iäkkäämmät asiakkaat puhuivat usein vanhoista ajoista, päivittelivät maailmanmenoa ja kantoivat huolta sekä maailmasta että oman kylän kohtalosta. Mennyt aika oli kultautunut; lähi-menneyttä muisteltiin usein aikana, jolloin ihmisillä oli enemmän aikaa seurustella keskenään, he tunsivat voimakasta yhteenkuuluvuutta ja oma kylä oli maailman keskus. Nykyaika ilmiöineen puolestaan sai usein kielteisen sävyn puheissa. Vanhempien

734 Esim. H: 6; 25; 26 ja 27.

735 Esim. H: 29 ja 30.

736 H: 9.

737 Hansen 1998, 162, 166–167.

738 Lähteenmäki 2016, 144–145.

739 Blehr 1994; ks. Hansen 1998, 18.

740 Holmila 2001, 146.

ikäluokkien huolen taustalla oli maallistuminen ja uskonnon ja moraalisten arvojen väheksyminen.⁷⁴¹ Syntipukkina nähtiin nykyaika kiireineen ja muun muassa televisio ja muu viestintäteknologia.⁷⁴² Yhteisöllisyys kuului haastateltujen näkökulmasta hyvään menneisyyteen.⁷⁴³

Kauppa toimi usein myös kanavana arkipäiväiselle purnaamiselle. Esimerkiksi paikallishallinto, puhumattakaan valtiollisesta, koettiin monesti liian mahtavaksi ja tavallisesta kyläläisestä kaukana olevaksi. Tämä kävi aineistosta yleisesti ilmi. Kuitenkin kysymys elämisestä marginaalissa on ristiriitainen. Usein kuulee sanottavan, että maaseudun asukkaat ovat marginaalissa; toisaalta oma kotiseutu koetaan itselle keskeisimmäksi.⁷⁴⁴ Kyläläisten keskinäisessä kanssakäymisessä myös huumori oli tärkeällä sijalla. Politiikkaakin puhuttiin, mutta puoluepoliittiset kysymykset eivät yksityiskaupassa yleensä tulleet korostetusti esiin. Aineistosta ilmenee, että kauppiaat itse varoivat puoluepoliittisia kannanottoja.⁷⁴⁵ Kylän keskinäiselle yhtenäisyydelle jyrkkä puoluesidonnaisuus olikin ristiriitainen pyrkimys, sillä riippuvuus toisista kyläläisistä katsottiin vielä ensisijaiseksi.⁷⁴⁶ Kuitenkin tiedettiin yleensä hyvin, mikä poliittinen kanta kenelläkin oli. Paljon puhuva sanonta ”meitä on moneksi” oli usein kuultu toteamus kaupassa. Tulkitsen, että sillä usein tarkoitettiin monenlaisten mielipiteiden ja henkilöiden suvaitsemista.⁷⁴⁷

”*Kuunnella ihmisten juttuja niistä sitä oppii...*”,⁷⁴⁸ sanoi Helena erityisen painokkaasti. Näissä muistelutilanteissa kauppiaalla saattoi olla erilaisia rooleja; hän voi olla tasaveroinen osallistuja, kuuntelija tai johtaa keskustelua ja muistelupuhetta riippuen tilanteesta, kauppiaan persoonallisuudesta, iästä ja omista kokemuksista. Kuitenkaan mitään huomaamatonta roolia ei kauppiaalla voinut olla. Jokaisessa kyläkaupassa oli omanlaisensa kulttuuri yhtenevine piirteineen ja eroineen. Omista asiakkaista oli tiin kiinnostuneita yksilöinä, joiden huolien kuuntelu katsottiin olevan osa palvelua. Kauppiaan voi ajatella käyttävän myös näkymätöntä valtaa kylässään. Hänellä oli hallussaan tuntemusta ja tietämystä, jonka voi nähdä myös vallan ja sosiaalisen kontrollin välineenä.⁷⁴⁹ Kauppias kuuli paljon asioita, myös sellaisia, jotka oli parasta pitää omana tietonaan; se oli osa luottamusta.

Kun siinä kun on kaikkien kansa pyrkinyt olemaan ja juttelemaan ja kuuloo nuo asiat, sitä kun kuuloo sen toselta saman asian toesenlaisena versiona ja siinä kun sen keskitien sitten valiheisi sitten mikä siinä oesi sitte oekeen -- sitten kun on semmosiehi asijoeta kuullunna ja peässy tietämmään jotka nyt oikeestaan niin että saapi kait ne viijä hautaan jotku tievot mennessään -- ei niitä passoo

741 Ks. myös Holmila 2001, 146; Mahlamäki 2005, 92.

742 Ks. Höglbacka 2003, 167.

743 Ks. Stark 2011, 374.

744 Ks. Kaijser 1999, 52.

745 Esim. H: 5; 13; 24; 30.

746 Mäkelä 1986, 48.

747 Ks. myös Lähteenmäki 2016, 156.

748 H: 8.

749 Ks. Lagerblom 2004, 198; myös Hentilä 1999, 94.

kaikkia julkistaakaa -- jos me emännän kansa kaikki tievot julkastasiin mitä tällä kylälläähi on tapahtunu vaikka on pieni peitton pleis -- melekosia remauksia täällä voisi syntyä jossain paikoin -- kuka on oottanu mitähi ja kuka on tehny kesken kellehi -- vois tulla melekosia -- kyllä...⁷⁵⁰

Seurusteluun kaupassa liittyi pitkään usein myös tupakanpoltto, ja tupakansavu ja -haju kuuluivat oleellisesti maalaiskauppojen tunnelmaan ja hajumaailmaan. Tupakka oli yleinen kaupanpäällinen miehille, eikä vanhan ajan kaupantekoon kuulunut kiire. Hentilä on luonnehtinut tupakanpolton sallivaa aikakautta kaupassa vanhan ajan kaupan ja kauppatapojen kaudeksi. Hän kirjoittaa tupakkasodasta ja siitä, että vielä 1930-luvulla oli maaseudulla asiakastupakat avoinna tiskillä (tiskitupakat).⁷⁵¹ Syväällä maaseudulla, ainakin kainuulaisissa kyläkaupoissa, vanha käytäntö jatkui jopa 1970-luvulle asti. Ensimmäinen tupakkalakikin Suomessa säädettiin vasta 1976. Tapoihinsa piintyneet *”vanhat ukot”* saattoivat sitten siirtyäkin vain kaupan tiloista *”pirtin puolelle”* eli kauppiaan asuinhuoneisiin tai pihalle tupakoimaan.⁷⁵²

”Kokouksia/istuntoja” monessa maalaiskaupassa istuivat säännöllisesti erityisesti miehet, joilla oli usein enemmän aikaa etenkin talvisin kuin perheenemännillä. Asiakkaita tuli myös kylien syrjäkulmilta ja kaupattomista naapurikylistä, ja heillä kyytien odottelu saattoi kestää kauankin. Asiakkaat, jotka tulivat tiettyinä päivinä tiettyine ostoksineen, toivat myös kauppiaan viikkoon säännönmukaisuutta. *”Että ne on jotenni autojen kulun mukkaan ni usseamman tunninni istu ja tupakoevat ja -- ite myös polttanu.”*⁷⁵³ Tämä tunnustus tuli Akselilta jotenkin jopa uhmakkaasti. Ehkäpä siksi, että tupakanpoltto haastattelun teon aikoihin oli jo yleisesti paheksuttavampaa kuin mitä se oli aiemmin ollut. *”Itse kauppias oli kovin tupakkamies”*, tunnusti leikkisästi myös Arne.⁷⁵⁴ *”Tarjosi asiakkaille ja pani omaan suuhun myös”*, kertoi miehestään Tiina. Kaupassa miehen vastuulla oli rautapuoli, ja siellä olivat asiakastupakatkin.⁷⁵⁵ *”Vanhat ukot istuskelivat ja polttivat piippua kessuja”*,⁷⁵⁶ muistelivat Johanna ja Johannes 1950–60-luvun kaupankäyntiä laajan pitäjän perukoilla, jossa kessua poltettiin aiemmin yleisesti. Jos kauppias (mies) poltti, hän poltteli asiakkaiden seurana ja jutusteli, milloin ehti. Ilmeisesti vain yksi haastattelemistani naiskauppiaista tupakoi, ja naiskauppiaalle vaatimus säädyllyiseen ja hillittyn käytökseen on ollut tiukempi.⁷⁵⁷ Maaseudulla naisten käyttäytyminen on muutenkin ollut tiukkojen normien alaista, esimerkiksi meikkaamista on yleisesti paheksuttu.⁷⁵⁸

Yksi maaseudun kaupankäyntiin liittyvä yhteisöllisyyttä ilmentävä rituaali oli vielä pitkään viime sotien jälkeisessä Kainuussa kahvittelu. Monelle kaupalle siitä oli ke-

750 H: 5.

751 Ks. Hentilä 1999, 107, 119, 122.

752 Esim. H: 20; 36 ja 37.

753 H: 5.

754 H: 29.

755 H: 14.

756 H: 2 ja 3.

757 Ks. Vainio-Korhonen 2002, 82.

758 Högbäck 2003, 133–134.

hittynyt tärkeä palvelumuoto, joka kuului kaupantekijäisiin, maksua siitä ei peritty. Erityisen pitkään tapa säilyi pitkämatkalaisten keskuudessa.⁷⁵⁹ ”*Paapas pannu tulelle*”, asiakkaat saattoivat kauppaan tullessaan kehottaa, kertoi Eino, jonka pienessä kaupassa oli totuttu siihen, että (miespuoliset) asiakkaat tulivat ennen ostosten tekoa pirttiin istuskelemaan ja usein tupakoimaan kahvipannun poristessa hellalla.⁷⁶⁰ Taiston perinteikkäässä kaupassa asiakkaat kävivät yleisesti pirtin puolella kahvilla 1970-luvun lopulle asti.⁷⁶¹ Tämä kahvittelu vaikuttaa olevan jäännös pirttikahvilaperinteestä, vaikka vanhojen kauppojen yhteydessä olleissa pirttikahviloissa kahvista kylläkin perittiin maksu. Ennen viime sotia kirkonkylän kaupan yhteydessä olleen pirttikahvilan pidosta oli huolehtinut vanhan kauppiaan rouva apulaisen kanssa. Sotien jälkeen ”*vanha rouva*” vielä iäkkäänäkin hoiti omalla tavallaan kaupan suhdetoimintaa niin, että hänellä oli aina kahvipannu kuumana hellalla, ja aina oli joku kahvilla asunnon puolella, Kaarina kertoi.⁷⁶² Samoin oli salokylän kauppiaan emännän kahvipannu ahkerassa käytössä.⁷⁶³ Kahvi oli sodan jälkeistä pulaa lukuun ottamatta erittäin yleinen nautintoaine, jota jotakuinkin kaikki pystyivät ostamaan. Silti sen arvo oli korkealla etenkin vanhemman väen keskuudessa, ja kahvi on ollut myös merkki vieraanvaraisuudesta ja hyvinvoinnista.⁷⁶⁴

Annikki ja Armas kertoivat myös pitäneensä yllä vanhaa kahvitteluperinnettä, vaikka ajan oloon kaupanteko vaihtui vanhanaikaisesta, perinteikkäästä kauppapaikasta nykyaikaisiin tiloihin. He kertoivat, että asiakkaan joutuessa odottamaan hänet ”*käskettiin*” kahville. Kahvin piti olla jo kuudelta aamulla valmiina keittiössä; jos se ei ollut, jotkut isännät jopa keittivät sen itse. Kauppiaspari oli huomannut, että kahvi oli tärkeä asia heidän asiakkailleen. Kustannuseränä kaupalle se kuitenkin oli verraten pieni, ja he pitivät asiakkaiden viihtymistä tärkeänä. Viimeisessä kaupparakennuksessaan (samalla kylällä) asiakkaat saivat ilmaiset kahvinsa kaupan yhteydessä olevassa baarissa, ja näin oman kaupantekovuoron odottelu kävi leppoisasti.⁷⁶⁵ Kahvitarjoilu voitiin liittää myös vain tiettyihin merkkipäiviin vuodessa. ”*Lähetäänpä käymään päiväkahvilla*”, kertoi Tiina kehottaneensa asiakkaitaan omana nimi- ja syntymäpäivänään vuosittain, jolloin hän tarjosi kahvit kaupan yläkerrassa sijaitsevassa asunnossaan.⁷⁶⁶ Nimipäivien vietto oli vanhaa perua ja tapa säilyi elinvoimaisena pitkään Kainuun maaseudulla, ja yleisemmin vietettiin naisten nimipäiviä.⁷⁶⁷ Vuosittainen

759 Esim. H: 9 ja 10; 13; 14; 17; 26 ja 27; 28; 29 ja 30; 31 ja 32; 33.

760 H: 33.

761 H: 28.

762 H: 13.

763 Esim. H: 9 ja 10; 17.

764 Ks. esim. Halonen 2005b, 126.

765 H: 26 ja 27.

766 H: 14.

767 Esim. H: 8; 14.

Pirkanpäiväkahvitus oli yleinen käytäntö,⁷⁶⁸ ja myös tupailtoja kahvitarjoiluineen järjestettiin.⁷⁶⁹

Muukin vieraanvaraisuus kuului asiaan. Haastatellut halusivat korostaa kanssaihminen auttamisen ja vieraanvaraisuuden luontevuutta.⁷⁷⁰ Ketään ei yönselkään ajettu vaan tarjottiin se, mitä pystyttiin, ja ulkomaalaisten kanssa pärjättiin elekielellä, kertoivat Mikko ja Marjatta. Kesällä vilkkaana turisticaikana pohjoiseen matkaavia tai sieltä palaavia turisteja saattoi tulla keskellä yötäkin kolistelemaan ovea ja pyytämään yösiijaa.⁷⁷¹ Kauppiaan perheessä yösiijan ovat saaneet myös ennen runsaslukuinen ammattikunta, kiertävät myyntimiehet eli niin sanotut kaupparatsut tai kauppamatkustajat, sähkö- puhelin- ja televisioasentajat ja monet muut.⁷⁷² Kyllikki ja Urho kertoivat, että näitä matkalaisia yöpyi vielä sotien jälkeisinä vuosikymmeninä usein vanhan kaupparakennuksen salissa, ja muissakin alakerran huoneissa matkalaisia majoitettiin. Vaikka omaa väkeäkin oli runsaasti ja lisäksi oli palkattuna hevosmies, karjakko ja sisäkkö vielä 1960-luvulla, niin ketään ei käännytetty pois vaan ”väki syötettiin kolome kertaa päivässä pirtissä -- aena oli syömämiehiä paljon pirtissä”. Oman väen rinnalla meni aina jokunen vieraskin, ja talon vanha emäntä oli tottunut huolehtimaan yhdeksän uunin lämmityksestä.⁷⁷³

Vanhoissa kaupparakennuksissa saattoi olla suuria pirttejä tai salejakin, joita voitiin käyttää ompeluseurojen tai papinseurojen pitopaikkana⁷⁷⁴ tai vaikka hautajaisten ja ristiäisten järjestämiseen.⁷⁷⁵ Aune ja Antero muistelivat näitä tapauksia, jolloin tarvittiin joustavuutta, joskus kekseliäisyyttäkin, että asiat hoituivat. Kerran ruumis tuotiin Kajaanista kuorma-autolla kaupalle, ja hautajaiset järjestettiin kauppiaan asunnon salissa. Nyky-yhteiskunnassa, jossa kuolema on yksityistetty, tällainen yhteisöllisyys voi tuntua oudolta. Samaa isoa salia käytettiin myös kylän lasten kastamiseen. Joskus toimitus saatiin hoidettua niin, että kun tiedettiin papin olevan piakkoin ”kulussa” kylän ohitse menossa hoitamaan virkatehtäviään kauemmas pitäjälle, kastettavat lapset tuotiin kaupalle. Linja-auton kuski odotti, kunnes lapset saatiin kastettua ja jatkoi sitten matkaa pappi kyydissään. Vielä 1950–60-luvuilla Aunen ja Anteron kauppa toimi myös niin sanottuna ”syöttötalona”. Isännät ajoivat hevosensa kaupan pihaan ulkorakennuksen eteen ja jättivät ne siihen lähtiessään asioilleen kirkonkylälle tai kaupunkiin, ja sillä välin kaupan väki huolehti hevosista.⁷⁷⁶ Hevospuomitkin säilyivät kainuulaisen maalaiskaupan pihapiirissä 1970-luvulle asti.⁷⁷⁷ Tämäkin toimii vertauskuvana muutokselle.

768 Esim. H: 1; 5; 14.

769 Esim. H: 1; 5.

770 Ks. myös Snellman 2003, 131.

771 H: 11 ja 12.

772 Esim. H: 6; 29 ja 30.

773 H: 9 ja 10.

774 Esim. H: 2 ja 3.

775 Ks. myös Hentilä 1999, 92.

776 H: 31 ja 32.

777 H: 2 ja 3; 13; 14; 29 ja 30; 35.

Edellä esitetyt esimerkit kaupoissa tapahtuneesta sosiaalisesta toiminnasta allevii-
vaavat kyläkauppojen roolia yhtenä kyläyhteisön arjen ja joskus juhlan toimintatilana.
Tosiasiallinen tarinapenkki kuvastaa tämän yhteisöllisyyden arkitilaa ja jokapäiväi-
sintä muotoa. Tapauskohteisesti kohtaamisen tila laajeni kuitenkin koko kauppata-
loon. Yhteyttä rakennettiin kauppiaiden taholta vieraanvaraisuuteen panostamalla.

Kauppias kylässä

Osa aineistoni haastatelluista teki elämäntyönsä synnyinseudullaan. Haastateltujen
kerronnasta kävi monin tavoin ilmi heidän kiintymyksensä kylään, josta he olivat
kotoisin ja jossa olivat pitkään tehneet työtään ja eläneet elämäänsä. Identiteettejä
on monia, ja niiden muodostuminen on joustava ja vuorovaikutuksellinen prosessi.
Monille haastatelluilleni kylään kuuluminen oli pohjana niille perustavanlaatuisille
kokemuksille, joiden kautta he sosiaalistuivat omaan kulttuuriinsa kodin ulkopuolel-
la. Kylästä tuli kasvamisen myötä syntyperäisen kyläläisen kotiseutu, joka oli täynnä
muistoja. Tässä mielessä paikka – kylä – on henkilökohtaisten kokemusten ja histo-
rian tilallinen ulottuvuus tavalla, jollainen se ei muuttajille voinut olla.⁷⁷⁸ Kuitenkin
osalle pitkäaikainen toiminta samassa kylässä teki siitä kotiseudun. Esimerkiksi An-
nikki ja Armas sopeutuivat niin hyvin alun perin vieraaseen kylään, että heistä ajan
myötä muodostui kylänsä keskeisvaikuttajia. Eläkkeelle jäätyäänkin he suuntasivat
paljon toimintatarmoaan kylänsä kehittämiseen.⁷⁷⁹

Hyvien kontaktien omaaminen toisiin kyläläisiin oli tärkeää sosiaalisista syistä,
mutta Hansenin käsityksen mukaan myös taloudellisista syistä. Jäsenyys paikallisyh-
teisössä edellyttää pitäytymistä yhteisissä raameissa ja sääntöjen noudattamista, sillä
näin taataan ne oikeudet, jotka mahdollistavat toimeentulon.⁷⁸⁰ Myös tämä voidaan
tulkita osaksi kulttuurista kielioppia, ja se todellistuu hyvin kyläkauppiaan amma-
tissa. Kauppiaan työn kokonaisuudessa erityisen suuri paino oli persoonallisuudella
ja ihmisten välisellä vuorovaikutuksella. Kauppiaalla oli yhteisössään tietty status ja
arvovalta, mutta monesti runsaasti myös epämuodollista valtaa.⁷⁸¹ Esimerkiksi Eino
nimitettiin myös lautamieheksi.⁷⁸² ”*Kauppias (oli) kylällä se henkilö jolta kysyttiin ja
johon luotettiin kaikessa.*” Näin Maria totesi edesmenneestä miehestään. Puolisosta oli
kehittynyt laajaa luottamusta nauttiva persoona, monien uskottu, johon ympäristö
tottui turvautumaan mitä erilaisimmissa asioissa virallisten luottamustoimien ja vel-
vollisuuksien lisäksi. Tämä kauppias oli tehnyt asiakkaille paljon veroilmoituksia ja
perunkirjoituksia sekä hakenut lainhuudot.⁷⁸³ Ilmeisesti hänen entinen ammattinsa
poliisina vaikutti siihen, että häntä pyydettiin hoitamaan usein juuri lakiin liittyviä
asioita.

778 Hansen 1998, 147, 149–150, 154, 164, 167, 191.

779 H: 26 ja 27.

780 Hansen 1998, 75.

781 Vastaavasti ks. Lundgren 1990, 130.

782 H: 33.

783 H: 24.

Myös Helena kuvaa haastattelussaan kauppiaan toimenkuvan moninaisuutta tyyppilliseen tapaansa huumorilla: *”Mulloli kerran viijet tekohampaat kun minä lähin Kajjaaniin...”* Helenan kerronnasta ilmeni hänen käyneen monia ensiapukursseja ja tutustuneen terveydenhoitoasioihin myös kunnan päättäjänä ja niin muodoin joutuneensa tekemään paljon valistustyötä, neuvomaan ja patistamaan lääkäriin:

...maaseotukaoppias joutuu niin monneen -- minä muistan alkuaekona kun ei ollu vielä täällä kynekolokisie palveluja täällä maaseuvulla -- ni minun piti tilata näelle asiakkailekki syrjäkylän emännille ni sae kynekolokille aekoja ja -- siis toemie semmosena välittäjänä -- hammaslääkäriaekoja ja kertoa näestä naestentaotiista kaikkea että sitä on melekeen lääkäriksiki oppinu tuossa vähitellen ja...⁷⁸⁴

Maaseudun kaupat olivat paitsi kylälaisten keskeisiä kohtaushaikoja, myös kyläen tiedotuskeskuksia ja monesti samalla myös posti- ja veikkaustoinimistöja.⁷⁸⁵ Myös kaupan jatkuvuuden kannalta sosiaaliset suhteet olivat merkittävä asia. Kaupat olivat sosiaalisia huoneita, joissa arkipäivä ja organisaatio kohtasivat. Maaseudun kauppa oli myös kauppiaan työpaikka, jossa hän oli päivittäisessä yhteydessä asiakkaisiin ja muihin viiteryhmiin. Hän tiesi oman asemansa yhteisössä ja ymmärsi ne edellytykset, joihin se pohjautui. Maalaiskauppias palveli asiakkaitaan eikä päinvastoin. Heiltä myös odotettiin palveluhalukkuutta ja hyväntahtoisuutta eivätkä he voineet olla ”ronkeleita” eli valikoivia. He tunsivat asiakkaitaan ja heidän makunsa.⁷⁸⁶

Kauppias eli kyläyhteisössä sen jäsenenä. Matti Mäkelän tutkimissa niin sanotuissa pakettipeltoromaaneissa kyläläiset kokivat juuri kauppiaan opettajan ohella kyläläisiä lähimpänä olevaksi ammattilaiseksi.⁷⁸⁷ Kylissä saman ikäluokan edustajia toisiinsa yhdistivät usein myös yhteiset lapsuuden- ja nuoruudenkokemukset. Etnologi Barbro Blehr määrittää tutkimuksessaan tuttavuuden merkitystä: se sisältää siteen tai suhteen mutta ei välttämättä ystävyyttä.⁷⁸⁸ Moniin kauppiaan sosiaaliin suhteisiin tämä sopii.⁷⁸⁹ Etnologi Kimmo Lagerblom toteaa kainuulaista taajamaa koskevassa tutkimuksessaan, että osuuskauppojen myymälänhoitajat olivat jääneet kyläläisille paljon etäisemmiksi kuin kylän yksityiskauppiat, koska heihin ei ollut kehkeytynyt sellaista henkilökohtaista suhdetta kuin kauppiasiin. Jopa myymälänhoitajien nimet olivat usein unohtuneet.⁷⁹⁰

*”Sitä tervehtiin ja kuulumiset kerrottin jos kerittiin ja jos siinä oli kiirettä niin sanottiin mullon nyt sitä asiaa niin tulepa vähän myöhemmin jos sulla on jotain asiaa -- ei sitä koskaan ollu niin kiirettä ettei vastausta...”*⁷⁹¹ Näin Ville kertoi kaupankäynnin

784 H: 8.

785 Esim. H: 20; 21; 29 ja 30; ks. myös Sarmela 2007 [1989], 86.

786 Ks. Kaijser 1999, 112, 144.

787 Mäkelä 1986, 79.

788 Blehr 1994, 89.

789 Ks. Kaijser 1999, 144.

790 Lagerblom 2004, 197.

791 H: 15.

arkipäivästä. Niin kiirettä ei saanut olla, etteikö kauppias olisi joutanut edes muuttaman sanan lausumaan kaikkien asiakkaitten kanssa. Maaseudun ostostapoja on pidetty erilaisina verrattuna kaupunkiin; maalaisia on ajateltu myös vähän vanhempina ja siksi hieman konservatiivisempina. Tätä ajattelua tukee antropologi Gunilla Bjerenin väite, että vanhemmat elämäntavat elävät pitempään maalla.⁷⁹² *”Meillä oli hyvät asiakkaat -- kylällä oli hyvä henki, naapureitten kanssa ei riideltä, mitä nyt akat ja ukot vain keskenään riidelleet.”*⁷⁹³ Annan toteamus kertoo ainakin viihtymisestä työssään kauppiana ja kylässään. Hän arvosti suuresti sitä, että kylän väki oli myös hyvin rehellistä, kuten hän totesi. Kaupassa ei esimerkiksi koskaan ollut lukollista rahalaatikkoa. Tämä oli käytäntö monissa muissakin pienissä kaupoissa vielä monta vuosikymmentä sodan jälkeen.

Kaupankäynti perustui kauppiaan ja asiakkaan väliseen luottamukseen, joka rakentui paljolti yrittäjän hyvälle maineelle. Hyvällä maineella oli myös symbolista merkitystä, se oli sosiaalinen suhde.⁷⁹⁴ Siitä kaupan olemassaolo oli kiinni, mutta se oli tärkeä siksikin, että kyläkulttuurissa eletessä naapurit ja kyläläiset olivat niitä lähimmäisiä, joiden kanssa elettiin yhdessä. Matti Sarmelan mukaan lähimmäisyys edellyttää toisten huomioonottamista ja kestää huonosti epäoikeudenmukaiseksi koettua toimintaa.⁷⁹⁵ Perhearvot ja toimintamallit muuttuvat myös hitaammin kuin taloudelliset seikat.⁷⁹⁶ Maalaiskauppias jakoi asiakkaansa kanssa tietynlaisen elämäntavan. Molemmipuolinen hyväntahtoisuus voidaan ymmärtää läheisen ja päivittäisen kontaktin kautta syntyneen kiintymyksen kautta. Olisi vähättelyä leimata tämä pelkästään taloudelliseksi kysymykseksi. Kyläläisten yhteinen etu oli myös se, että kaupat pysyisivät elossa.⁷⁹⁷

Luottamus vaati rehellisyyttä ja sitä korosti muun muassa Helena.

Pittää olla rehellinen jos on huono (tavara), se pittää heti hyvittää -- se siitä ja loput postissa että huumorilla panna -- kyllä ne tottuuvan sietää nehii -- että jos leipä on eilisenpäivästä niin se on ihan turha sanna että se on tämänpäivästä se ostaa sen joka tappauksessa jos on jauheliha eilen jauhettuo se on okei eilen jauhettuo mut se on ollu kylmässä ja se on ihan hyvää no paa sitte tämä hän se on mutta jos minä ei kun tänä aamuna minä jauhun ja mylly on vielä puhtaana selän takana valehtelenhan minä sillan...⁷⁹⁸

Asiat piti Helenan mukaan hoitaa heti kuntoon ja höystä huumorilla, eikä taker-tua pilkkuihin. Jos ei kauppialla ollut itsellään aina hyvä päivä, ei se ollut asiakkaal-lakaan. *”Sama asiakas ku se on toesena päivänä ihan erilaine -- miten tuttu asiakas on*

792 Ks. Kaijser 1999, 127.

793 H: 30.

794 Ks. Vainio-Korhonen 2002, 82; Kaijser 1999, 107, 151.

795 Sarmela 2007 [1989], 50.

796 Ks. esim. Holmila 2001, 60.

797 Ks. Kaijser 1999, 147.

798 H: 8.

arvaamaton – se pittää jo äänen painosta tuntea.” Kauppias ei yleensä voinut huonoa tuultaan kaupassa näyttää. Helena kuitenkin oli sitä mieltä, että asiakkaan edessä ei kannattanut teeskennellä vaan kannatti tässäkin olla suora ja rehellinen: *”Inhimillistä toemintaa näötteleminen ei kannata.*” Myöskään hänestä *”hankaleita asiakkaita sinänsä ei oo olemassa -- riippuu millä peällä ite oot mutta rehellinen pittää olla että on turha näötellä että aena ilonen on ja... Rehellinen pittää olla -- minä saaton olla oikeenni tuittupäellä -- inhimillistä -- kuunnella ihmisten juttuja, niistä sitä oppii -- ei kannata muutamiiin pilikkuihin takertuo. Asiakas on aina oikeassa -- sitä palveltava jolta sen rahan soapi*”.⁷⁹⁹ Tämä periaate lieene ollut aikalailla selkäytimessä niilläkin kauppiaila, joille sitä ei koulunpenkillä ollut opetettu. Tähän kuului myös asiakkaiden huononkin käytöksen sietäminen. Kauppiaan ammatissa vaaditaankin tahdikkautta, joka on kykyä ymmärtää, mikä on sopivaa, mikä ei.⁸⁰⁰ Hentilä korostaa tutkimuksessaan kauppiaiden ja henkilökunnan laskelmoivaa suhdetta asiakkaisiin. Oman aineistoni pohjalta muodostuva kuva on päinvastainen.⁸⁰¹ Eroa saattaa selittää Hentilän aineiston (suur)kaupunkikeskeisyys. Tässäkin toiminta heijastaa ympäröivän yhteisön sosiaalisia suhteita.⁸⁰²

Asiakkaiden kanssa oli kanssakäymistä työn ulkopuolellakin. *”Kun jossain muualla nähtiin, saattoivat asiakkaat kaulaankin kapsahtaa*”,⁸⁰³ kertoi Ritva. Vakiintuneista asiakkassuhteista ja myös henkilökohtaisten ystävyyssuhteiden syntymisestä kertoo vastavuoroinen osallistuminen perhejuhliin.⁸⁰⁴ Maaseudun kyläilykulttuuriin kuului myös pistäytyminen ilman kutsua *”ätimassa*”.

Sitte on perhejuhlie ja kaikkie tämmösie ollu ni -- ne on ne asiakkaat tullu sitte siihen -- on niitä juhlie pijetty -- on ollu ylioppilasjuhlie rippijuhlie -- järkyttäväähi kun kaikki asiakkaat laettaa kukkie ja -- tietysti kauppiashi joutuu näijen asiakkaiden lapsille -- laetetaan että se on semmosta vuorovaikutusta se on tavallaan nivottu että jos yks rengas siinä linkkaa niin -- se aeheuttaa ikävyvyyksiä...⁸⁰⁵

Näin Helena kertoi vuorovaikutuksesta; hänen sanoistaan kyllä ilmenee myös tämän kanssakäymisen välttämättömyys. Elämänrytmin muuttuessa entistä kiireisemmäksi tällainen kyläilykulttuuri väheni. Kulttuurin muutos on kuitenkin pitkäjänteinen ja monimutkainen prosessi. Vaikka yhteisöllisyyttä pidettiin kauppiaan työhön oleellisesti kuuluvana asiana ja myös voimavarana työssä, saattoi joku kokea sitä olevan liikaakin. Marian puoliso oli pitänyt tätä asiaa työn raskaimpana puolena. Syntymäpäivillä ja muissa perhejuhlissa *”oli käytävä muuten asiakas oli entinen asia-*

799 H: 8.

800 Ks. Koski 1995, 193–194; Jaakkola 1977, 288.

801 Hentilä 1999, 310.

802 Ks. Snellman 1996, 153–154.

803 H: 21.

804 Esim. H: 8; 21; 24.

805 H: 8.

kas”, Maria totesi.⁸⁰⁶ Muissa haastatteluissa tämä yhteisöllisyyden vaatimus ei tullut kielteisessä mielessä esille.

Helena luonnehti kauppiaan ammattia ihanneammattiksi sosiaaliselle ja oppimishaluiselle ihmiselle ja korosti erityisesti toisten palvelemista, vilpittömyyttä ja aitoutta. Johanna totesi, että *”omat sairaudet ynnä muut huolet unohtuivat, kun kaupassa työskenteli ja iloisia naamoja näki”*. Jotkut asiakkaat toivat lahjojakin silloin tällöin kiittääkseen palveluista, hän kertoi.⁸⁰⁷ On mielenkiintoista, että kun muilla ystävyysverkostot rakentuvat työympäristön, opiskelun ja naapuruussuhteiden perusteella ja kiinnittyvät omaan luokkaan, yrittäjien ystävyysuhteet ulottuvat lavealle, maanviljelijöihin, työväkeen, korkeisiin toimihenkilöihin ja virkamiehiin asti. Tämä korostaa yrittäjien asemaa väliryhmänä.⁸⁰⁸ Monet kasvoivat kauppiaan rooliin vuosien myötä. Kauppias oli lähellä kauppaansa ja sen tarjontaa, mutta myös asiakaskuntaansa, sosiaalista maisemaansa.⁸⁰⁹

Yrittäjää on luonnehdittu muun muassa muutosagentiksi.⁸¹⁰ Sotien jälkeinen aika oli maaseudulla monien uutuuksien aikaa, ja juuri uutuuksien leviämisen ja asenteiden muuttumisen kautta tapahtuu uudenaikaistuminen.⁸¹¹ Vaikutteiden leviämisen on akkulturaatio- ja innovaatioteorioissa katsottu tapahtuneen tehokkaimmin juuri henkilökohtaisten kontaktien ja erityisten välittäjäryhmien kautta, joita talonpoikaisyhteisössä olivat muun muassa maalaiskauppiaat ja uudistusmieliset maanviljelijät.⁸¹² Kuinka aktiivisesti haastatellut kauppiaat toimivat tällaisina muutoksen asiamiehinä, on aineiston pohjalta vaikea sanoa, mutta joitakin viitteitä haastattelut kuitenkin antavat kauppiaiden suhtautumisesta uutuuksiin sekä suhtautumisen taustalla vaikuttaneisiin syihin. Luontevasti kauppiaiden välitettäväksi jäivät uutuudet, jotka liittyivät kaupankäynnin muutoksiin tai kaupassa myytäviin tuotteisiin. Uutuuksien leviäminen edellyttää kuitenkin taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten ehtojen täyttymistä, ja tässä suhteessa aineiston kauppiaiden tilanteet poikkesivat toisistaan. Uutuudet yleistivät asteittain ja niillä on innovaatio-, leviämis- ja yleistymiskausi. Innovaatiotutkimusten mukaan ensimmäiset uutuuksien omaksujat kuvataan nykyaikaistumisen edelläkävijöiksi, ja heihin on liitetty varakkuus, valistuneisuus ja yhteydet muualle.⁸¹³

Seppo Knuuttila on kritisoinut etnologisten innovaatiotutkimusten myötämielisyttä uutuuksien vastaanottajia kohtaan. Heidät on kuvattu nykyaikaisuuden edelläkävijöiksi, ennakkoluulottomiksi ja rationaalisiksi. Myös tutkimuksellisesti muutosta on perusteltu järjellä, toiminnalla ja taloudellisilla seikoilla, ja häviöön tuomittu

806 H: 24.

807 H: 2.

808 Alestalo 1985, 161.

809 Ks. myös Kaijser 1999, 143.

810 Vainio-Korhonen 2002, 15.

811 Anttila 1974, 197.

812 Mikkola 2009, 147; ks. myös Hentilä 1999, 92; Sarmela 1988, 25.

813 Ks. Anttila 1974, 62, 174–175, 184–186.

vastustus todisteltu kansanperinteellä.⁸¹⁴ Samoin Sarmelan mukaan innovaatioiden vastaanottajat nähtiin myönteisiä persoonallisia ominaisuuksia omaavina maailman-kansalaisina, joiden vastakohtana nähtiin paikalliset, perinteiset ihmiset, vanhoilliset säilyttäjät. Hänen mukaansa elitistinen, eurosentrinen ja psykologisoiva innovaatio- ja akkulturaatiotutkimus oli tyypillinen länsimaisen kehitysuskon teoreetikoille 1950–60-luvulla.⁸¹⁵ Uskontotieteilijä Kati Mikkola on tutkimuksessaan tarkastellut muun muassa sitä, miten kuva uutuuksien vastustajista on rakennettu. Uutuuksiin kohdistuneelle kritiikille on syynsä ja perusteensa. Mikkola kysyykin, millä kulttuurisilla perusteluilla maaseudun eri sosiaaliryhmiin kuuluvat asukkaat arvottivat ja merkityksellistivät uusia aatteita ja uutuuksia. Hänen tutkimuksensa painopiste on ihmisten arkisessa ajattelussa ja toiminnassa, ja ennen kaikkea uutuuksien vastustamisessa, ei innovaattoreissa, eliitissä eikä modernisaation voittokulussa.⁸¹⁶ Käsittääkseni aineistoni kauppiaiden suhtautuminen uutuuksiin oli uteliasta, mutta uutuuksia omaksuttiin omat resurssit huomioiden järkevästi. Kauppiaan rooliin kuitenkin katsottiin kuuluvan tiedon levittäminen ympäristöön myös uusista asioista ja mahdollisuuksista. Myös uutuuksiin epäilevästi suhtautuvia ymmärrettiin, esimerkiksi itsepalveluun siirtymisen jälkeen heitä pyrittiin palvelemaan kuten ennenkin. Uutuuksista puhuttaessa televisio nousi monille haastatelluille ensimmäisenä mieleen.

...oli ensimmäinen kylällä -- sitten kun tuli televisio ni meill oli monta kuukautta televisio ennen kun sitten ne alko vähitellen asiakkaat niitä ostaa kun meill oli olohuone iltaisin täynnä istumassa television kahtelijoita ja siinä sitten piti keittää niille kahvia ja -- ja tuota sun muuta sun muuta ett eihän sitä voenu kuivin suin niitä kahteluttaa -- ni sepä iltaki meni ett se oli yhtä ruljanssia...⁸¹⁷

Näin huokaisi Maria television alkuaajoista. Television katselutilaisuudet muistuttivatkin alkuun kinkereitä tai kirkonmenoja.⁸¹⁸ Kun televisio rynnisti kainuulaisten elämään 1960-luvun alkupuolelta lähtien, se oli mullistava uutuus. Suuri osa kauppiaista myös myi televisioita heti, kun lähetykset alkoivat näkyä Kainuun alueella, ja jotkut opettelivat myös asentamaan niitä myyntiä vauhdittaakseen.⁸¹⁹ Usein kylän ensimmäinen televisio hankittiin kauppiasperheeseen, ja kyläläiset tutustuivat uutuuteen kaupan takahuoneissa, joista tuli kyläläisten yhteisiä ”*olohuoneita*”. Annikki ja Armas asettivat kylän ensimmäisen television kauppansa konttorihuoneeseen ja iltaisin ovi viereiseen postikamariin pidettiin avoinna, jotta televisiota katsomaan tungeksiva väki mahtui paremmin. Nuorison Annikki mainitsi erikseen.⁸²⁰ Raskaan työpäivän jälkeen tämä kotirauhan puuttuminen ja vieraanvaraisuuden ylläpitäminen kävi voi-

814 Knuuttila 1989, 51; ks. myös Mikkola 2009.

815 Sarmela 1988, 25–26.

816 Mikkola 2009, 15.

817 H: 24.

818 Koski 1987, 221.

819 H: 23; 24.

820 H: 26.

mille, mutta sopeutuminen tilanteeseen kuului asiaan: se oli osa maalaiskauppiaan roolia, eikä maaseudulla yksityiselämän suojaa vielä tuolloin nähty välttämättä oikeutettuna. Myös Kaijser kiinnittää huomiota sopeutumisen vaatimukseen kauppiaan työssä.⁸²¹ Toisaalta yleinen innostus ja ihmetys uutuudesta koski kaikkia, sillä myös kaupanväelle televisio oli ikkuna uuteen maailmaan. Jos kaupalla oli jo pitemmät perinteet, samalla tavalla oli voitu aikoinaan kokoontua kuuntelemaan radiota, sillä usein kylän kauppias oli ensimmäisten joukossa sellaisen hankkinut.

Markku Koski vertaa television tuloa samanlaiseksi ihmeeksi kuin Juhani Ahon kuvaamaa lampun tuloa maaseudulle. Ennen kunniapaikalla oli radio, joka nyt sai väistyä uuden ihmekoneen tieltä. Vaikka osa television välittämistä asioista oli maalaiskylästä katsottuna järjenvastaisia – puhuttiin muun muassa vapaa-ajan ongelmista – televisio oli kuin uusi isäntä talossa. Maaseudulla television kulttuurivaikutus oli todennäköisesti voimakkainta. On esitetty, ettei olisi sattuma, että televisio levisi ympäri maata samoina vuosina kun suuri muuttoaalto tyhjensi maaseutua. 1960-luvulla esitettiin jopa arveluja, että televisio voisi kyetä vähentämään maaltapakoa oleellisesti, mutta vaikutus saattoi olla päinvastainenkin. Televisio oli tiedotus- ja viihdeväline mutta myös uuden erilaisen yhteiskuntakuvan välittäjä, Mäkelän mukaan kanava kaupunkikulttuuriin. On myös väitetty, että televisio hävitti kylistä yhteisöllisyyden. Televisioaikakauden alku kainuulaiskylissä oli kuitenkin vielä hyvin yhteisöllinen, ja toisten kyläläisten kanssa jaettu kokemus uutuudesta jätti myös yhteisiä muistoja. Elettiin vielä yhtenäiskulttuurissa, mutta vähitellen vanhat mallit ja tottumukset murtuivat.⁸²²

Televisio on yksi aineistosta selkeästi nouseva esimerkki, jossa kauppias toimii uutuuden välittäjänä ja tutuksi tekijänä kylässään, mutta kauppiaiden myötä omaksettuja ensimmäisiä uutuuksia tai uudenlaisia taitoja nousi keskusteluissa esiin myös muita. Viime sotien jälkeen viestintä on lisääntynyt huimasti, ja puhelin, radio ja televisio ovat ratkaisevasti muuttaneet kotien elämää.⁸²³ Kainuun maaseudulla puhelimet pysyivät melko harvalukuisina pitkään. Usein kylän ensimmäinen puhelin oli kyläkaupassa (osuustoiminnallisessa tai yksityisessä) ja niin sanottu kyläpuhelin myös sijoitettiin usein kauppaan sen keskeisen sijainnin ja tilan julkisuuden vuoksi.⁸²⁴ Kyläkauppias saattoi ajaa kylän ensimmäistä autoa, kuten Armi kertoi appensa tehneen.⁸²⁵ Monissa kainuulaiskylissä ensimmäinen auto hankittiin vasta 1950-luvulla,⁸²⁶ kirkonkylissä etenkin taksiautoja oli jo aiemminkin. Jo 1920-luvulla yhden vanhan kaupapaikan pihassa oli bensanjakelupiste, joka oli vesiliikennettä varten.⁸²⁷ Aineiston naiskauppiaista osa oli kylänsä ensimmäisiä naisia ajokortin omistajina, kuten Johan-

821 Kaijser 1999, 170.

822 Koski 1987, 221–222; Mäkelä 1986, 92–94.

823 Lampinen 1982, 9.

824 Esim. H: 6; 9 ja 10.

825 H: 6.

826 Esim. H: 2 ja 3; 4.

827 H: 9 ja 10.

na, joka hankki sen vuonna 1955. Autokoulu oli suoritettava monen tunnin matkan päässä Kajaanissa, ja ajokortti maksoi 230 markkaa.⁸²⁸ Ajokortin haltijoina kylänsä ensimmäisiä naisia olivat myös Anna ja Helena: ”...minulla oli aotokortti minä olin toenen nainen -- minä olin yheksäntoestavuotias...”⁸²⁹

Aikoinaan valinta- eli itsepalvelumyymälä oli mullistava uutuus. Lukuisiin muihin uutuuksiin, muun muassa ruoka- ynnä muihin tavaroihin moni on ensi kertaa tutustunut maalaiskaupassa. Uutuuksia otettiin kauppoissa käyttöön myös parantamaan muun muassa säilytysolosuhteita. Kun Johanna ja Johannes hankkivat jääkaapin kaupan käyttöön 1950-luvun puolivälissä, se oli kylänsä ensimmäinen.⁸³⁰ Kotitalouksissa jääkaappi oli usein liesien jälkeen ensimmäinen keittiön uutuus, ja sitä on pidetty kotitaloukskoneista ehkä parhaana esimerkkinä merkityksellisistä innovaatioista.⁸³¹ ”Meille ostettiin ensimmäinen lihalasikko (--) joka oli kylmä -- sitä ei vielä muilla ollu sillon...”, kertoi Helena. Kirkonkylien ja taajamien kauppoissa myytiin maitoa jo irtomaitona, kyläkaupoissa vasta, kun siirryttiin valmiiksi pakattuun maitoon ja maitotuotteisiin. ”Maetomittauskonekin tuli -- ja sitten kun paeno seinästä nappie -- se oli ensimmäinen semmonen aotomatiikka okeestaan -- se oli irtomaettoa ja meillekin tuli talosta maettoa -- meilloli semmonen iso talo kun (--) -- ihmisillä oli omat kannut ja siihenhän sitä mitattiin...” Immateriaalisia uutuuksia otettiin myös käyttöön, kuten esimerkiksi kaupan alan oppisopimuskoulutuspaikat. Helena muisti mainostamisenkin uutuutena ainakin omalla kylällään. ”...tehä maenoksia ja maenostaa -- minä oon -- meijän (--) kaoppa oli varmasti uranuurtaja tässä maenosasiassa siihen mennessä eihän se kukkaan mittää maenostanukkaa...”⁸³² Tässäkin Helena halusi korostaa rooliaan uutuuksien vastaanottajana. Myös Maria korosti ajanmukaisuutta, mikä saattoi johtua myös haastatteluaikankohdasta ja siitä, että tuosta ajasta katsottuna monet 1950–70-lukuja koskevat asiat näyttivät jo kovin vanhanaikaisilta. Maria kertoi uutuuksien hankinnan syynä olleen hänen miehensä innostuksen koneisiin; siksi esimerkiksi ”astiantiskauskone” hankittiin heille jo varhain.⁸³³

Onnistuminen uutuuksien levittämisessä oli jäänyt kauppiaille mieleen hyvin myönteisenä. 1950-luvun alkupuolella Timo sai tilata asiakkailleen kaksi traktoria, maataloustyötä mullistanutta uutuutta, ja tämä suuri tilaus oli jäänyt hänelle erityisesti mieleen ja oli ollut tärkeä kannustin uran alussa.⁸³⁴ Monista kodinkoneuutuuksista ja muun muassa mopedeista maalaiskauppiaat levittivät tietoa ja myivät niitä asiakkailleen. Jotkut kauppiaista myös opettelivat asentamaan paitsi televisioita myös esimerkiksi kaasuvoiloja ja öljykaminoita.⁸³⁵ Muutamat haastatelluista olivat olleet ky-

828 H: 2.

829 H: 29 ja 30; 8.

830 H: 2.

831 Lampinen 1982, 7.

832 H: 8.

833 H: 24.

834 H: 1.

835 Esim. H: 5; 23; 24.

lissään myös vesijohtoverkostohankkeen alkuunpanijoina ja vetäjinä.⁸³⁶ Kainuussa oli vielä tutkimuksen käsittelemänä ajanjaksona monia kyliä, joihin ei ollut kunnollista tietä. Kylän kauppias oli aktiivisesti mukana muiden kyläläisten kanssa tietä hankkimassa, ja kaupankäyntiä tien saanti kylään helpotti paljon.⁸³⁷

Maatalouden innovaatioiden leviämiseen vaikuttivat historiallisten ja henkisten edellytysten lisäksi yleiset ekologiset olosuhteet,⁸³⁸ mutta varmasti myös taloudelliset. Kauppiat ovat tutkijoiden mukaan vaikuttaneet enemmän maatalousteknologian, kuten koneiden, apulantojen ja torjunta-aineiden, leviämiseen kuin neuvojat. Syynä tähän on pidetty sitä, että maanviljelijä luottaa enemmän yhteistyöhön kauppiaan kanssa kuin aatteellisen uudistajan kanssa.⁸³⁹ Haastatteluissa kauppiaiden näköalapaikka suhteessa uutuuksiin tulee selvästi esille. Kyse on pitkälti ollut paitsi omakohtaisesta kiinnostuksesta uutuuksia kohtaan myös niiden vaikutuksesta kaupan toimintaan. Tämä taas on ollut osaltaan vaikuttamassa näiden uutuuksien leviämiseen kylässä eli voidaan sanoa, että kauppiat toimivat työssään myös uutuuksien välittäjinä.

3.4. Kauppiaan muut sosiaaliset verkostot

Yhteiskunnallista vaikuttamista ja yhdistys- ja seuratoimintaa

Kauppiat toimivat hyvin erilaisissa yhteiskunnallisissa tehtävissä. Ammatillinen yhteistoiminta oli yksi toimintasarka. Sen merkitys korostui vaikeina vuosina. Talouselämän elpyminen sodan jälkeen oli hidasta ja monet asiat vaikeuttivat vähittäiskauppiaitten työtä. Vähittäiskaupan yhteiskunnallinen tehtävä sodan ja sodan jälkeisen säännöstelytalouden ajan oli toimia elintarvikkeiden ja muiden kulutustavaroiden jakelu- ja säännöstelyviranomaisena.⁸⁴⁰ 1940-luvun loppupuoli oli vilkasta aikaa yhteistoiminnassa, ja koulutustoiminta sai keskeisen sijan yksityisen kauppiaskunnan palvelutason ja kilpailukyvyn parantajana. Kiristynyt kilpailu ja myös pyrkimys jatkuvaan kehittymiseen tulivat leimaamaan seuraavia vuosikymmeniä. Taloudellinen kehitys ei ollut vakaata 1950-luvullakaan. Tuolloin monet häiriötekijät, kuten suhdannevaihtelut, vaikeuttivat kauppiaiden toimintaa, mutta kauppa oli nyt kuitenkin vakaammalla pohjalla kuin aiempina pula- ja kriisiaikoina, ja laskukauden tappioita pystyttiin tasaamaan hyvien vuosien tuloksella.⁸⁴¹ Kauppiat ajoi omiin ammatillisiin järjestöihinsä kaupan ryhmien keskinäinen kilpailu. Yleisen käsityksen vastaisesti tutkimuksissa on todettu kauppiaiden ja myymälänhoitajien olevan passiivisia jär-

836 H: 23; 35.

837 Ks. Saari 1979, 82.

838 Anttila 1974, 197.

839 Sarmela 1988, 156 viitteineen.

840 Hentilä 1999, 268.

841 Loikkanen 1979, 75, 79.

jestöasioissa.⁸⁴² Kuitenkin Kainuun K-kauppiaista joka kolmas oli 1970-luvun lopussa K-ryhmän luottamustehtävässä, myös useat haastatelluista tai heidän puolisoistaan.⁸⁴³

Kauppias sai arkipäiväisen yhteydenpidon ja kokemusten jakamisen kautta tietoa siitä, mitä kaupan piirissä tapahtui. Samalla hän oli mukana modernisaation myötä muodostuneessa organisoidussa vähittäiskaupassa. Kauppiaan arjen ehtoihin joka tapauksessa kuului riippuvuus järjestetystä jakelusta ja ulkopuolisista tavarantuottajista. Jakeluketju tarjosi yksittäiselle kauppiaille sosiaalisen tuen ja resursseja yhteismainonnan, jakelun ja laajan tavaravalikoiman kautta, ja tukea tuli myös tiedon muodossa. Kauppiaat puolestaan tarjosivat kasvot ja persoonallisuuden organisaatiolle, joten osallisuus jakeluketjussa voimisti sekä organisaatiota että yksittäistä kauppiasta.⁸⁴⁴

Miehet osallistuivat ammatilliseen yhteistoimintaan huomattavasti naisia enemmän. Haastateltujen mukaan tässä pätee osin sama selitys kuin muussakin yhteiskunnallisessa osallistumisessa: molemmat puoliset eivät päässeet tasaveroisesti osallistumaan. Toinen seikka on, että naiskauppiaita ei useinkaan ehdotettu näihin luottamustoimiin. Aineistossa on Lauran lisäksi muitakin esimerkkejä siitä, kuinka nainen mahdollisti miehen nousun yhteiskunnan arvoasteikossa.⁸⁴⁵ Mahdollisuutta osallistumiseen ei kuitenkaan ollut myöskään kaikilla haastatelluilla miehillä, toisaalta kaikilla ei ehkä ollut kiinnostustakaan. Vaikka omalla kylällä ei kilpailevien kauppojen kesken yhteistoimintaa aina ollut lainkaan, olivat useat haastatelluista osallistuneet alansa paikalliseen kauppias- tai yrittäjäyhdistykseen, jossa pääsi keskustelemaan työasioista.⁸⁴⁶ Useita haastatelluista oli valittu vuoden yrittäjäksi kotikunnassaan, ja useat olivat toimineet kuntansa yrittäjien hallituksessa. Myös oppimisen ja ammattitaidon kehittymisen kannalta oman ammattikunnan sosiaalinen verkosto, joka muodostuu yksilöiden, ryhmien tai organisaatioiden välisistä suhteista, oli tärkeä.⁸⁴⁷ Marian mukaan kauppiaat tunsivat tarvetta hakeutua ammattiveljien ja -sisarten kanssa tekemisiin,⁸⁴⁸ kuten myös Helenan seuraava toteamus osoittaa.

... ja sehän oli vilikasta Keskolla silloin kun Kajaanissa oli Kesko -- ni se oli vilikasta tämä kaikkiin näihin luottamustoemiin se se osallistuminen ja kaoppiaat oli hyvin paljo oli aena kokouksissa väkeä ja se se tavallaan oli koko kaoppiasperhe ku oltiin sammoa jengie ett sinne niinkun teki mieli mennä ja että aina sitä joku viisaan sanan oppi siellä...⁸⁴⁹

Helenan käsitys kauppiaskunnan aktiivisuudesta osallistua yhteistoimintaan ja yhteishengestä oli erittäin myönteinen. Ville kertoi, että mallina hänen omalle käytök-

842 Home 1989, 303.

843 Esim. H: 3; 5; 15; 16; 24; 27.

844 Ks. Kaijser 1999, 68–70, 161.

845 H: 16; ks. Mahlamäki 2005, 90.

846 Esim. H: 2 ja 3; 5; 7 ja 8; 15; 24; 26 ja 27; 29; 35.

847 Esim. Paaskoski 2008, 113, 156; ks. myös Kaijser 1999, 107, 163–164.

848 H: 24.

849 H: 8.

selleen hänen toimiessaan luottamushenkilönä oli isä, joka halusi olla lojaali omille tavarantoimittajilleen sodan jälkeen.

...siitä kae se jäi mullaki että se on vähän niinku minä tykkäsin kans että teällä ne kyläkaopat ne pitää pittää pystyssä niin että niille pittää soaha Keskolla oli juuri riitaa siitä että minä sanon että kyllä se pittää mennä sillä laella että ne soapi ne kyläkaoppiaat samalla hinnalla ku meki tässä kirkolla tae Kajaanissa ni että tuota ei rahtia saa lisätä sen kummemmin että se on se yks rahti summa joka lasketaan -- yleisrahti ja sitte siitä keskiarvo...⁸⁵⁰

Luottamustoimessaan Ville oli ollut sitä mieltä, että kyläkauppiaiden tuli saada tarvat samalla hinnalla kuin kirkonkylän kauppiaiden.⁸⁵¹ Hän oli kertomansa mukaan ottanut voimakkaasti kantaa siihen, että yhteishenki oli pidettävä, ja pienten kauppiaiden puolta hän sanoi joutuneensa tiukasti pitämään neuvottelukunnassa toimiessaan. Syrjäkylien kauppiaat olivat myös vedonneet häneen omissa asioissaan. Keskon Ville oli ollut kohtalaisen tyytyväinen:

...kyllä minä siihen aekaan nyt tietysti -- kohtalaenen tyytyväinen oon -- ja se on sillä niittä ku me silloin tehtiin niin suur työ nuin meitä oli monta eri alan kauppiasta -- ja monta kertaa sitten täältäki minun syrjäkylän kaoppiaat kun ne tiesi että minä uskallan puhua ni niissä asioissa ni minä sanon kertakaikkiaan niin että niissä että kyllä se pittää ne yhteishenki pittää (itse sanon tähän nauhalla napakasti: ja pienet kauppiaat ne on alun perin Keskon perustanu...) ⁸⁵²

Ehkä hieman kyllästyneenäkin Ville totesi, että *”kyllä se tämä nyt kun neljäkytä vuotta on suunnilleen kaoppahommaa tehynnyä eri vaeheen aekona...”*⁸⁵³ Toisin sanoen hän totesi tietävänsä jo tarpeeksi näistä kauppahommista eli kainuulaisittain ”hän uskoo ne jo”. Helena ainoana naispuolisista kauppiaista oli aktiivinen osallistuja niin yhteiskunnallisesti kuin ammatillisestikin. Kovalainen on todennut naisyrittäjiä feministisestä perspektiivistä analysoineisiin tutkijoihin viitaten, etteivät innovaattorit, jollaisena Helenan näen, muuta systeemiä ulkoapäin vaan menemällä siihen mukaan.⁸⁵⁴ Helena oli K-kaupan naisten Kainuun piirin pitkäaikainen, legendaariseksi sanottu puheenjohtaja ja toiminut pitkään kuntansa yrittäjien puheenjohtajana sekä Kainuun yrittäjien hallituksessa ja sen työvaliokunnassa. Hän sanoi olevansa kiitollinen, että oli saanut osallistua elinkeinoelämän kehittämiseen. *”On soanukkin jos on paljo antanukki itestään”*, hän totesi. Kokemukset ”ainokaisena” olosta,⁸⁵⁵ usein ainoana sukupuolensa edustajana ryhmässä olosta olivat olleet myönteisiä. Keskon paikal-

850 H: 15.

851 Ks. myös Kaijser 1999, 133.

852 H: 15

853 H: 15.

854 Kovalainen 1993, 80.

855 Ks. Paaskoski 2008, 174–175.

lisen piirin neuvottelukunnasta, jonka toiminnassa hän oli niin ikään ollut mukana, hänellä oli tiukat mielipiteensä, jotka hän varsin suorasukaiseen tapaansa toi ilmi.

...ja sitte kun se neuvottelukunta oli ni -- sehän tavallaan oli semmonen että kaikkie pantiin ylös mutta ne jäe yleensä Keskossa näennäsesti ei oo valtoa muilla ku meärätyillä keskolaesilla vaekka siellä ollaan osakkeen omistajjie ja kuletaan luottamushommissa mutta aenoastaan ne missä Kesko tunti hyötyvänsä parannuksia ne pantiin kätöntöön mutta siellä jäe niin kun vähälle kuitenkin se kuunteleminen että ne ei kätönnön asteelle monetkaan ne asiat tullu mutta me luultiin vaen niin että me sitä ollaan niitä niitä päätäjie van todellisuuvessa me oltiin kumileimasimmie (nauraa) ja eikähän siitä mittää tuukkaa että jokkaenen rupeaa Keskoa johtamaan kyllä kae siellä täötty olla ammatti-ihmiset paekalla van kyllähän ne jottaa aena otti meiltä...⁸⁵⁶

Kauppiaista koostuvalla neuvottelukunnalla oli Helenan mukaan vain näennäisvalta ja todellista kauppiaiden kuuntelemista oli hänen mielestään vähän. Toisaalta hän näki tällä työllä myös merkitystä. Villen tavoin Helena oli sillä kannalla, että keskusliikkeen tulisi tukea yhdenveroisesti kaikkia kauppiaita. Pieniä kauppiaita oli Kajaanin konttorin alueella noin 60 %. Helena arvosteli ankarasti Keskon Kainuun konttorin lopettamista ja Keskon suhtautumista pieniin kauppiaisiin.

Keskon ja osakaskauppiaitten suhteet ovat olleet kaksijakoiset: yhtäällä on omistajien oikeus hallita omistamaansa ja toisaalla tukkuliikkeen/keskusliikkeen edellytykset ja tarve vaikuttaa omistajiensa toimintaan. Yhteistoiminnan aste on kuitenkin huomattavasti muuttunut vuosien varrella. Aiemmin vähittäiskauppiat kokivat Keskon ennen muuta tavallisen tukkuliikkeen tapaan tavarantoimittajaksi, ja jos vähittäiskauppias onnistui pitämään taloutensa kestäväenä, hänellä säilyi päätösvalta omiin asioihinsa. Keskusliikkeen tarjoamien palveluiden määrä lisääntyi, mutta Kesko myös edellytti kauppiailta kasvavaa uskollisuutta. K-kauppiassäännöissä kaikki oikeudet, velvoitteet ja rajoitukset on määritelty, ja sääntöjä on ajantasaistettu useaan kertaan. K-kauppiasohjesääntö (uudistus 1958) edellytti Keskon osakkuutta ja osallistumista yhteismainontaan ja sen kustannuksiin. Laajimmillaan vaatimukset olivat 1960–70-luvun vaihteessa, jolloin K-kauppojen oli yllettävä määrättyyn vuosimyyntiin ja jos se ei toteutunut, kauppiaalta evättiin K-kauppiasoikeudet.⁸⁵⁷ Myös julkista sanaa ja suurta yleisöä on kiinnostanut Keskon osakkaisiinsa kohdistama vallankäyttö.⁸⁵⁸

Kauppiaiden välistä yhteistoimintaa muodostui toisinaan paikallisesti myös hyvin arklisissa asioissa ja käytännön järjestelyissä. ”Haettiin toisiltaan tavaraa ja sanottiin paa eestaastilille”, näin luonnehti keskinäistä yhteistoimintaa naapurikauppiaan kanssa Olavi, jolla kertomansa mukaan tällaista kanssakäymistä oli ajoittain paljonkin, vaikka kyseessä oli myös lähin kilpailija. Välillä tilit selvitettiin. Klassinen esimerkki

⁸⁵⁶ H: 8.

⁸⁵⁷ Hoffman 1983, 518, 527–530.

⁸⁵⁸ Esim. Väänänen 1999.

kilpailevien kauppojen yhteistyöstä on hiivan lainaaminen, ja Olavi kertoikin, että toisinaan yhteistoiminta rajoittuikin siihen.⁸⁵⁹ Mariakin kertoi yhteistyön naapurikauppiaiden kanssa rajoittuneen sopimiseen yhtenäisistä lauantaiaukioloajoista. Kerannon mukaan yhteistyötä kilpakumppaneitten välillä ei useinkaan ollut. *”Kauppi-aiden kesken ei ollu omalla kylällä yhteistyötä -- välit olivat viileät mutta asialliset...”*, totesivat Johanna ja Johannes kyläkauppiasajastaan.⁸⁶⁰ Timo kertoi yhteistyön jääneen siihen, että kahdeksan kilometrin päässä olevan naapurikauppiiaan kanssa *”tällättiin myymäläaoton linjat niin ettei menty samoja reittejä -- muut hänkkäröijät ajoivat samojakin”*.⁸⁶¹

Ville kertoi tehneensä yhteisostoja tutun yksityiskauppiiaan kanssa. Hänen ei tarvinnut maksaa rahtia, kun oli itse apuna kuormia hakemassa: *”Sitte minä lähin aena apulaeseksi...”* Myöhemmin hän teki vuosien ajan yhteistyötä tutun osuuskaupanhoidajan kanssa, ja sittemmin tuntemansa kyläkauppiiaan kanssa.⁸⁶² Kaikki haastatellut kuitenkin tekivät esimerkiksi marja- ja leipäkauppaa paljon paikallisten ja alueellisten yrittäjien kanssa. Raja-aidat kilpailijaan voitiin ylittää, jos tähän oli jokin muukin side, kuten koulukaveruus. Kuten Olavi kertoi: Osuuskaupan hoitaja oli kauppakoulukaveri, jonka luona käytiin kylässä ja yhdessä käytiin kalalla.⁸⁶³ Anna puolestaan kertoi pariskunnasta, joka 1950-luvulla oli pitänyt kauppaa naapurissa. Perhe oli sittemmin muuttanut Kajaaniin, jonne eläkepäivillään muuttivat Anna ja Aarnekin. Siellä vanhat naapurukset kohtasivat ja ystäväystyivät, ja kyläillessään toisissaan vaimot muistelivat entisiä aikoja, jolloin elivät naapuruksina ja molemmilla oli samanikäisiä lapsia.⁸⁶⁴ Kun kilpailutilannetta ei enää ollut ja muistot ja kokemukset samalta kylältä yhdistivät, voitiin päätyä lämpimäänkin kanssakäymiseen.

Kauppiaille kertyi suuri tietomäärä paikkakunnasta ja ihmisistä taajan sosiaalisen kanssakäymisen yhtenä seurauksena. Tätä pääomaa haluttiin myös hyödyntää yhteiskunnallisessa päätöksenteossa. Kun kauppiaan työssä kouliintui, erityisesti mieskauppiaita vedettiin kernaasti mukaan kunnallishallintoon ja muuhun yhteiskunnalliseen toimintaan. Haastatelluista miehistä useat olivat pitkään toimineet kunnallisissa tai muissa luottamustehtävissä. Maria kertoi pelänneensä, miten puolison mukanaolo politiikassa vaikuttaisi kaupankäyntiin. Koska hänen kertomansa mukaan kaupassa ei politikoitu, suurempia vaikutuksia ei tuntunut olleen.⁸⁶⁵ Kaijserin mukaan kauppiaat Ruotsin Wärlannissa ovat työskennelleet innokkaasti seudun hyväksi siksi, että asukkaat pysyisivät kylässä ja asiakaskunta säilyisi.⁸⁶⁶ Tällainen käsitys on mielestäni kuitenkin liian yksioikoinen eikä riitä yksin motiiviksi. Pyynnöistä huolimatta kaikki

859 H: 23.

860 H: 24; 2 ja 3.

861 H: 1; ks. myös Lehtonen 2010, 107.

862 H: 15.

863 H: 23.

864 H: 30.

865 H: 24.

866 Kaijser 1999, 98.

eivät halunneet mukaan politiikkaan.⁸⁶⁷ Kun Taiston isä oli kymmenien vuosien ajan käräjillä kulkemisen lisäksi kunnanhallituksen jäsenenä joutunut pitkien välimatkojen vuoksi olemaan kotoa pois usein päiväkausia, haastateltu itse ei ollut halunnut vaikuttamiseen mukaan.⁸⁶⁸ Useilla haastatelluista oli takanaan rintamapalvelus,⁸⁶⁹ samoin kuin edesmenneillä kauppiaspuolisoilla.⁸⁷⁰ Näissä ikäluokissa sodan jälkeensä jättämä henkinen väsymys lieenee osaltaan vaikuttanut siihen, ettei kaikilla voimia riittänyt tällaiseen aktiivisuuteen, vaikka kiinnostusta yhteisiin asioihin tuntui olleen hyvin paljon.

Useissa Kainuun kylissä on viimeisten vuosikymmenien mittaan käyty taisteluja koulun, postin tai muun paikallisen instituution säilymiseksi kylässä. Taistelut eivät olleet yksinomaan kamppailuja käytännön syistä vaan myös taistelua kyläyhteisölle tärkeistä symboleista. Esimerkiksi taistelu kylän postin säilyttämisestä oli taistelua paikalliselle yhteenkuuluvuudelle tärkeän tapaamispaikan säilyttämisestä.⁸⁷¹ Armaksen koko yhteiskunnallinen toiminta alkoi siitä, kun oman kylän koulu uhattiin lakkauttaa. Hän kirjoitti tällöin vetoomuksia kyläläisten puolesta. Koulutaistelun jälkeen ”kyläläiset pakottivat politiikkaan”, Armas kertoi. Haastattelua tehdessäni hän oli toiminut kuntapäättäjänä jo pitkään, suurimman osan ajasta puheenjohtajan ominaisuudessa. Armaksen aktiivisuutta kuvastaa myös se, että minun oli kiire haastatella ensin hänet, jotta hän ehti kokoukseen kaukana sijaitsevaan keskustaan, ja hänen lähdettyään aloitin Annikin haastattelemisen.⁸⁷²

Haastatellut kauppiaat toimivat paljon eri seuroissa ja yhdistyksissä muun muassa puheenjohtajina, sihteereinä ja rahastonhoitajina.⁸⁷³ Kaksi miespuolista kauppiasta oli kunnostautunut vesiosuuskunnan perustamisessa ja toiminnan ylläpidossa toimien puheenjohtajana ja isännöitsijänä.⁸⁷⁴ Maamies- ja nuorisoseuratoiminta oli vetänyt mukaansa joitakin,⁸⁷⁵ kylän koulun johtokunta paria henkilöä⁸⁷⁶ ja yhtä 4H-toiminta⁸⁷⁷. Useat olivat toimineet Lionseissa.⁸⁷⁸ Yhdellä oli ollut varapalopäällikön pesti SPR:n talkootyöhön osallistumisen lisäksi.⁸⁷⁹ Urheilujärjestötyö oli kiinnostanut monia.⁸⁸⁰ Sodan käyneet miehet kuuluivat sota- tai rintamaveteraanijärjestöön⁸⁸¹ ja

867 Esim. H: 3; 13; 23; 28.

868 H: 28.

869 H: 3; 4; 7; 15; 18; 20; 27; 29; 32; 33; 35.

870 H: 6; 13; 24; 25.

871 Hansen 1998, 144–145.

872 H: 26 ja 27.

873 Ks. myös Hentilä 1999, 131.

874 H: 23; 35.

875 H: 3; 7; 23; 28.

876 H: 27; 28.

877 H: 25.

878 H: 5; 6; 7; 16.

879 H: 7.

880 H: 3; 5; 13; 15; 18; 19; 27.

881 H: 3; 4; 6; 7; 13; 14; 15; 16; 18; 20; 24; 25; 27; 29; 32; 33; 35.

heidän puolisonsa vastaaviin naisjärjestöihin. Isänmaallisuus aatteena tuntui haastelluille olleen itsestäänselvyys.⁸⁸²

Jokaisella oli oma sosiaalinen asemansa kyläyhteisön arvojärjestyksessä.⁸⁸³ Yksi tapa ilmaista paikallista kuulumista oli mennä mukaan yhdistysten toimintaan. Yhdistykset antoivat toiminnoille raamit, ja niistä muodostui virallinen tila, paikka, jossa kuuluminen vahvistettiin ja ilmaistiin.⁸⁸⁴ Yhdistystoiminta on ihmisen julkista vyöhykettä, kansalaisvyöhykettä.⁸⁸⁵ Eri seuroihin ja yhdistyksiin tarvittiin toimihenkilöitä, ja kauppiaita tottuneina ”kynämiehinä” (ei kynänaisina) houkuteltiin näihin tehtäviin.

Yhteistyötä ja sisaruutta

Tähän tutkimukseen haastatelluista naiskauppiaista kuusi oli ollut aktiivisesti mukana K-kaupan naisten toiminnassa.⁸⁸⁶ K-kaupoissa työtä tekevien naisten yhteistoiminnan kehittämiseksi oli vuonna 1960 aloitettu piiritoiminta, joka muodostui vilkkaaksi naiskauppiaiden yhteistoiminnaksi myös Kainuussa.⁸⁸⁷ Haastatellut kertoivat toiminnan olleen sekä itselleen että yleisemmin kaupassa työskentelevien naisten kannalta erittäin merkityksellistä. Helena kertoi:

...siinähi olin puheenjohtajana ykstoista vuotta ja kulettiin neuvontatyötä järjestettiin tupailtoja tuolla pitäjillä ja annettiin opastusta -- ja meilloli siellä aina asiantuntijoeta mukana ja -- ohjelmoa järjestivät ja -- ja sitten tuommonen henkinen virkistyskanava -- oltiin Kaopan naisten (kanssa tutustumassa) eri tuotantolaetoksiin eri puolilla Suomea että alako jo lopulla olla pula että mihin sitä mennään -- siellä tutututtiin saatiin toesiltamme tuota oppia ja kokemusten vaehtoa tapahtu...⁸⁸⁸

Tärkeimpiä järjestön ulospäin suuntautuvia tehtäviä oli asiakkaiden neuvontatyö, josta Helena kertoi. Naisjärjestöihin, muun muassa Marttoihin ja Maa- ja kotitalousnaisiin pidettiin yhteyttä. Heinosen mukaan naisten neuvontajärjestöt ja osuuskauppaliike loivat pohjaa kulutusyhteiskunnan läpimurrolle juuri 1960- ja 1970-luvulla.⁸⁸⁹ Naiskauppiaiden aktiivisen toiminnan seurauksena neuvontatyöhön ja naiskauppiaiden koulutukseen alettiin Keskossakin kiinnittää enemmän huomiota. Helena korosti ihmissuhdeasioiden nousseen voimakkaasti esiin. Kokousten pitämisen, yhdessä opiskelun, toisilta oppimisen ja kokemustenvaihdon lisäksi jäseniä virkistivät hänen mainitsemansa opintoretket. Parasta koulutusta tuntui olleen se tietotaito, mikä toisilta samaa työtä tekeviltä naisilta saatiin.⁸⁹⁰ Verkoston jokainen jäsen toi oman tietämyksensä ja kokemuksensa yhteisöön, jossa siitä tuli yhteistä tietoa. Yhteinen tiedol-

882 Ks. myös Paaskoski 2008, 63.

883 Ks. esim. Lähteenmäki 1999, 59.

884 Hansen 1998, 144–145.

885 Snellman 2003, 195.

886 H: 2; 5; 8; 13; 24; 34.

887 Hoffman 1983, 501–502; Loikkanen 1979, 80.

888 H: 8.

889 Heinonen 1998.

890 H: 8; 24.

linen tausta eli yhteinen kieli ja kokemustausta yhtenevine käsityksineen helpottivat tiedon siirtämistä.⁸⁹¹ Maria puolestaan toi esiin toiminnan terapeuttisen merkityksen:

...kun me aika usein kokoonnuttiin niin siinä sitten puhuttiin eri vaikeudet ja eri asiat käsiteltiin keskenään -- enemmän se oli henkistä tukea kuin siis opillista tukea ja -- sitten kun vierailtiin toistesä liikkeissä ni saatiin sitte ideoita -- saapi sitte oppia toiselta -- ja sitte saatiin puhua näistä vaikeuksista myöskin että mitenkä niitä korjattassii -- jotenkin se oli se keskustelu että oltiin niinkun avoimia että siinä tuotiin ne ilot ja surut ja epäkohdat ja -- siinä yhteishenki tuli ja se -- oli oli hyvinni merkitystä -- ja sitte ku tuli tutuksi ni voi soitella että sekin että sitten soiteltiin -- ja kun nähtiin Keskolla ja tuolla kulkiissa ni se tuntu että sitä ollaan kun yhtä perhettä että jotenkin se autto sen raskaan työn rinnalla se yhteishenki...⁸⁹²

”Naisilla oli hyvä yhteishenki ja samanlainen elämäntilanne yhdisti”,⁸⁹³ totesi Kaarinakin. Kerronnan mukaan tästä toiminnan epävirallisemmasta puolesta – naiskauppiaiden keskinäisestä tuesta – tuli eittämättä toiminnan tärkein osa-alue. Ryhmään liittymisen tarpeet katsotaan ihmisen perimmäisiksi tarpeiksi,⁸⁹⁴ ja yhteisöllisyyden merkitys järjestötoiminnassa on hyvin suuri. Parhaimmillaan tässä kohtaamisessa yksittäinen ihminen tulee nähdyksi ja kuulluksi. Yhdistykset ovat monille jäsenilleen tila ja mahdollisuus kohdata toisensa eikä vain tiettyihin tavoitteisiin tähtäävää toimintaa.⁸⁹⁵ Kaupan naiset tuli monelle tärkeäksi vertaisryhmäksi, ja muodostunut yhteishenki kesti usein koko elämän ajan.⁸⁹⁶

Tätä yhteishengen syntymistä, kokemusten jakamista ja ystäväystymistä saman alan ihmisten kanssa arvostettiin korkealle, ja kokemusten jakamisen seurauksena yksittäisten jäsenten voimavarat arkipäivästä selviämiseen lisääntyivät. Sosiaalisilla yhteyksillä on tärkeä rooli elämässä. Puhutaan myös naisten erityisestä kokemusjohteisesta tiedosta, joka välittyy naisten keskinäisissä ystävyyssuhteissa.⁸⁹⁷ Pienyrittäjien elämästä muodostuu pakostakin usein hyvin yrityskeskeistä,⁸⁹⁸ siksiikin vertaistuellalla oli suuri merkitys. Vainio-Korhosen mukaan nais- ja miesyrittäjien suhteet ja suhetautuminen toisiin yrittäjiin samoin kuin yhteiskunnan valtaverkostoihin poikkeavat toisistaan ja naisyrittäjän asema näyttäytyy myös miesyrittäjää yksinäisempänä.⁸⁹⁹ Helena kertoi:

... siihen astihan niinkun tavallaan miehet oli niinku semmoset että vaen oli käsitys näen että oli mies on se peä ja mies se on se kaoppias ja tavallaan se kaopan naenen joka siellä kaeken tämmösen

891 Manka 2006, 131.

892 H: 24.

893 H: 13.

894 Manka 2006, 193.

895 Esim. Hansen 1998, 143.

896 Ks. myös Paaskoski 2008, 167, 192.

897 Ks. myös Mahlamäki 2005, 90, 101; Manka 2006, 193.

898 Alestalo 1985, 161.

899 Vainio-Korhonen 2002, 17.

roskatyön tekijä koetti olla avuksi ni että se niinkun tavallaan jäe vähemmälle huomiolle mutta nyt tämä kaopan naisten porukka ni se rupesihi niin kun tavallaan nostamaan päätään ja sitä alettiin enempi arvostaa sillon ja koko kaoppiaskuntaa ruvettiin arvos -- koska ne ite niin kun tavallaan sitähä joka paekassa missä me oltiin yhdessä ni pohdittiin aena sitä asiata että tuota miten mejjän pitäs kaoppiaijen että mejjän ei pijä sitä luutu käessä aena kävellä että mejjän pitää siihen sen miehen rinnalle asettuo siihen samalle tasolle ja yhdessä ruveta hoetamaan sitä puljuasa ja eikä tuota eikä aena vaen että se on se naenen on se joka synnyttää ja naenen on se joka kaiken roskatyön tekkee vaan sitä ruvettiin käymään kurseja ja opiskeltii sillä tavalla pyrittiin koska vain tiedolla ja taidolla päästään samanarvoisiksi eikä millään hokemalla tasa-arvoa tasa-arvoa se on näötettävä mihin pystyy elikkä tämmönen meillä oli se johtotähti siinä ja sillä se ruvettiin Keskossakin ruvettiin arvostamaan enempi sitten kaoppiaitten rouviaki ja niin ja siellä ei ennea meillekään mitä sattuu puhuttu elikkä se jos me sanottiin että tavara oli huonoa ni ne otti sen tosissaan mutta aekasemminha se oli vaen että ne on niitä naisten höpötyksie ja niin ja...⁹⁰⁰

Erityisesti vaikuttaa siltä, että naiset kävivät yhteisen kokemuksensa siivittämänä poistamaan sitä epätasa-arvoisuuden muuria, joka oli käytännön työssä monesti ollut heitä vastassa. Naiset valtasivat itselleen tuntematonta maata.⁹⁰¹ Helenan mukaan naisia piti rohkaista toimimaan miehensä rinnalla tasaveroisena kauppiaina, ja tasa-arvoisempi asema saavutetaan erityisesti tiedoilla ja taidoilla eli kouluttautumalla ja asennekasvatuksella. Kun naiset näyttävät mihin pystyvät, heidän uskottavuutensa paranee ja heitä kuullaan. Naisjärjestöjen yhteisenä tavoitteena olikin eräänlainen naisten yhteiskunnallinen täysivaltaistaminen.⁹⁰² Uranaisten elämänmuotoon katsotaan oleellisesti kuuluvankin omien kykyjen alituinen kehittäminen, koska työn katsotaan tätä vaativan; toisaalta itsensä kehittäminen ja koulutuksen arvostaminen on katsottu olevan tyypillistä suomalaisille naisille.⁹⁰³ Tämän yhteistoiminnan ehkä tärkein ja kauaskantoisin seuraus oli arvostuksen lisääntyminen paitsi naisten omissa silmissä myös viiteryhmiensä keskuudessa. Naisten itsetunto vahvistui ja sillä oli seurauksensa. *”Sitä ennen vain mieskauppias oli jotain. -- Ruvettiin puhumaan rouva kauppiasta”*,⁹⁰⁴ sanoi Leena, joka oli toiminut puheenjohtajana pari vuotta. Käytännön työssä edistys näkyi haastateltujen mukaan siten, että Kesko rupesi ottamaan enemmän tosissaan kaupassa toimivien naisten sanomiset.⁹⁰⁵

Ilmeisesti ilmapiirin muuttumisesta myönteisemmäksi naiskauppiaita kohtaan hyötyi myös Annikki, joka ei omien sanojensa mukaan lähtenyt mukaan tähän naisyhdistyksen toimintaan, koska *”voi toimia miesten rinnalla tasaveroisena”*. Ilmeisesti aina ei kuitenkaan ollut helppo pärjätä, koska hän kertoi, että *”piti olla jyrkkänä”* esimerkiksi Keskolle etenkin alkuvuosina. Hänen vastatessaan puhelimeen Keskolta soi-

900 H: 8.

901 Hänninen 1994, 134.

902 Satka 1994, 92.

903 Högbäck 2003, 151, 212.

904 H: 34.

905 Esim. H: 8; 34.

tettaessa pyydettiin puhelimeen aina hänen miestään, jolloin hänen oli tehtävä heille selväksi, että hän naisena tekee kauppaa koskevia päätöksiä tasaveroisesti miehensä kanssa. Semminkin, kun usein kaupanhoito oli yksin hänen kontollaan ja samoin olivat kaikki kaupan tili- ja raha-asiat koko toiminnan ajan.⁹⁰⁶

Annikki oli kuitenkin aktiivinen järjestönainen. Jo 15-vuotiaana tyttönä hän oli toiminut rahastonhoitajana silloisen kotikylänsä nuorisoseuran opintokerhossa. Kauppiaana ollessaan hän oli ehtinyt toimia kylänsä maa- ja kotitalousnaisten puheenjohtajana kymmeniä vuosia (vastuullaan muun muassa kyläkirkon järjestäminen ja muut vuosittaiset tapahtumat) ja pitkään urheiluseuran taloudenhoitajana, muutamia vuosia puheenjohtajanakin. Hän oli myös pitkään toiminut liikunnanohjaajana kylässään ja oli mukana sotaveteraanien puolisoitten toiminnassa. Hänen ollessaan kylätoimikunnan sihteerinä kylään oli rakennettu 60–70 talouden vesijohtoverkosto ja rivitalo kahdeksalle perheelle. Eläkkeelle jäätyään Annikki oli keskittynyt lisäämään paikallisten asukkaiden kotiseututietoutta tallentamalla paikallishistoriaa.⁹⁰⁷ Puolison kanssa yhdessä Annikki näytti ottaneen eläkeajan tavoitteekseen kylähengen ja yhteisöllisyyden vahvistamisen.⁹⁰⁸

Maa- ja kotitalousnaississa tai Martoissa aktiivisesti toimiminen oli Annikin ohella kuulunut monen muunkin naiskauppiaan kiinnostuksen kohteisiin.⁹⁰⁹ Edellisten toimintamuotona olivat ompeluseurat, jotka ovat olleet tärkeitä naisverkostoja.⁹¹⁰ Anna-Liisa Voittosaari on todennut kansatieteellisessä tutkimuksessaan, että vielä 1970-luvulla, jolloin monet kyläkaupat ja -koulut sulkivat lopullisesti oviaan, ompeluseurat olivat paikkakunnan hiljaista hengitystä. Paljon on puhuttu ja kirjoitettu ompeluseuramentaaliteetista, jolla naisten toiminta leimattiin tuloksettomaksi puuhasteluksi ja sitä vähäteltiin ja mitätöitiin. Yleisen mielipiteen luoma kuva erityisesti vielä 1900-luvun jälkipuolella on ollut usein tarkoituksellisen kielteinen. Kuitenkin juuri ruohonjuuritason työtä moni järjestö saa kiittää merkittävästä taloudellisesta taustavoimasta.⁹¹¹ Osallistumisesta kerrottiin innostuneesti ja toimintaa arvostettiin suuresti. Maaseudulla naisten vapaaehtoistyötä kohtaan on ollut myös odotuksia ja kirjoittamattomia sääntöjä.⁹¹² Kulttuuriharrastukset, seurakunnallinen toiminta ja muu julkisen reunamilla tapahtuva toiminta on erityisesti iäkkäiden naisten toiminta-alueena hyväksyttyä.⁹¹³

Miehen kurottautuessa julkiseen elämään hoitamaan yleisiä asioita, joita pidetään kotiasioita arvokkaampina, naisen roolina useimmiten on yksityisempi osa, hänen on hoidettava konkreettiset asiat. Haastatelluista naiskauppiaista vain Helena oli mennyt politiikkaan mukaan 1960-luvulla, kun lapset olivat jo isompia. Vuodet kunnanhalli-

906 H: 26.

907 Ks. myös Hansen 1998, 85.

908 H: 26.

909 H: 2; 16; 22; 24; 25; 26; 30.

910 Setälä 1988, 151.

911 Voittosaari 1994, 118, 130, 142–153; ks. myös esim. Rauhala 2019.

912 Högbäck 2003, 174.

913 Ks. Vakimo 2001.

tuksessa ja kirkkovaltuustossa olivat puolestaan vaatineet puolison keskittymistä kauppanhoitoon. Helenan toimiessa naisena rooliodotuksilleen vastakkaisesti hän saattoi purkaa naiseuteen liittyviä odotuksia, pelkoja ja velvoitteita.⁹¹⁴ On huomattu, että ne naiset, jotka ovat sosiaalistuneet kodin ulkopuoliseen palkkatyöhön ja jotka tätä kautta ovat päässeet mukaan julkiseen elämään, hylkäävät perinteisen vain kodin ympärillä pyörivän elämän.⁹¹⁵ Tämä koskee myös yrittäjinä toimineita; aineistossa tästä on useita esimerkkejä.

3.5. Maalaiskauppiaan monet roolit

Omistautuminen työlle on aineistosta nouseva keskeinen työelämäkertoja määrittävä piirre. Työ tuotti sellaista hyvää, joka houkutti ja sai asettamaan sen kaiken muun edelle. Työhön jäi kiinni kuin terva. On todettu, että myös metsäammattilaisten työn luonteeseen kuuluu metsän ulottuminen elämän eri osa-alueille ja elämänvaiheisiin. Työstä tulee kaikkialla olevaa.⁹¹⁶ Varmasti monia auttoi jaksamisessa se, että he pitivät työstään, se oli mielenkiintoista ja vaihtelevaa. Kauppa oli virikkeellinen ympäristö ja työ ihmisten parissa piti virkeänä.⁹¹⁷ Työpäivän rytmi taas muodostui lukuisista käytännön rutiineista ja asiakkaiden kohtaamisista. Samanaikaisesti kauppa oli kauppiaan työn lähtökohta ja tulos aiemmasta työstä. Erityisesti pienemmissä kaupoissa kauppias oli ruumiillisestikin hyvin läsnäoleva; hänen tuntemuksensa ja kokemuksensa asiakkaista ja tavaroista sulautui ”sormenpääntumaksi”. Tarvittiin tietoa, mutta myös taitoa. Arkipäiväinen ja käytännöllinen läheisyys asiakkaisiin ja kaupantyyhön toi tunteen asioiden hallinnasta. Päivittäiset työt tehtiin omaa vaistoa seuraten; oli tärkeää ymmärtää, mikä oli sekä taloudellista että sosiaalisesti sopivaa. Kaikilla arkipäiväisillä toimilla ja päivittäisillä valinnoilla oli merkitystä kaupan tulevaisuudenkin kannalta. Oli olemassa tietyt ammattikulttuuriset normit ja käyttäytymismallit, mutta miten ne oli omaksuttu, vaihteli haastateltujen mukaan paljon.⁹¹⁸ Työelämä tuotti ammatti-identiteetin, joka vähitellen vahvistui. Aineistosta selkeästi välittyy myös se, että vuosien ja kokemuksen myötä persoonallisen ja yksilöllisen painoarvo ammatillisen identiteetin rakentumisessa lisääntyi.⁹¹⁹

Haastateltujen kerronnasta muodostui yleiskuva identiteetiltään varsin vahvoista ammatillisista, vaikkakin persoonallisilta ominaisuuksiltaan hyvin erilaisista. Useat pariskunnat olivat työskennelleet yhdessä vuosikymmenet ja hioutuneet yhteen. Suurin osa oli kuitenkin kasvanut perinteiseen roolijakoon ja se saa pohtimaan, miten

914 H: 8; ks. Tuomaala 2006a, 283.

915 Högbäck 2003, 141.

916 Tervo 2008, 191–192.

917 Ks. esim. Venkula 2008, 48.

918 Ks. myös Kaijser 1999, 101, 120–131, 149, 171.

919 Ks. Eteläpelto & Vähäsantanen 2006, 44–45.

tasaveroista kumppanuus oli ollut. Joka tapauksessa elinpiiri oli sama ja yritys koettiin yhteiseksi. Rinnan seisottiin samalla puolen tiskiä; oli yhteinen päämäärä.

Kaikkein eniten kauppiaat arvostivat työssään kanssakäymistä kyläläisten kanssa. Työn yhteisöllisyys motivoi ja antoi voimia työhön. Vaikka työ oli mieleistä, sen liiallinen määrä ja sitovuus myös uuvuttivat monia. Toiveet ja elämän realiteetit eivät tässä kohdanneet. Suhteessa psykologiseen pääomaan, jonka katsotaan koostuvan itseluottamuksesta, sitkeydestä, realistisesta elämänmyönteisyydestä ja toiveikkuudesta, oli haastateltujen kesken myös eroja.⁹²⁰ Niinikään olosuhteet olivat erilaiset. Osalla ei ollut puolison tukea työssään, ja heidän kertomuksissaan kuvaukset vaikeuksista korostuvat. Tällöin saattoi jäädä myös vaille sitä sosiaalista pääomaa, jota monet saivat yhteistoiminnasta.

Työnantajuus on oleellinen näkökulma kauppiaan ammattiin. Kauppa oli paikka vuorovaikutukselle, jossa omissa rooleissaan toimivat niin kauppiaas/kauppiaspari kuin heidän työntekijänsä samoin kuin asiakkaat. Arkinen kulttuuri ja yhteisön sosiaalinen rakenne muodostuvat rutiinien ja käytännön kautta elämän arjessa ja yhteisön organisaatiokulttuuri työyhteisössä vaikuttavien uskomusten ja arvojen koosteesta.⁹²¹ Haastatellut korostivat kerronnassaan vastuutaan työntekijöistään ja heistä välittämistään. Se, että pystyi omalla elinkeinollaan ja vastuullisella yrittämisellä tuottamaan hyvinvointia myös muille, koettiin ilmeisen tärkeäksi.⁹²² Toisaalta se oli osa kokonaisuutta, osa kaupan toimintatilaa. Suhtautumista erityisesti nuoriin työntekijöinä haluttiin kuvata isällisenä ja äidillisenä, ja kertoa heistä kuin perheeseen kuuluvina.

Tutkimukseni käsittämänä aikana Suomi kehittyi talonpoikaisesta ja paikallisen kokemuksen leimaamasta yhteiskunnasta kohden teollista palveluyhteiskuntaa, jossa valtiolla oli tukeva ote alueisiin. Alueellinen ja sosiaalinen eheys yhteiskunnallisina arvoina olivat jääneet tehokkuuden ja tuoton jalkoihin.⁹²³ Suuren muuttotappion takia muutos kylissä oli ollut suuri, ja se tuli esiin myös henkisessä ilmapiirissä. Elämäkertoissa kerrotaan paikallisyhteisön rajaamiselle keskeisistä merkitsevistä tapahtumasarjoista. Niissä kerrotaan, kuinka kylä on kokonaisuus, johon kuulutaan, laajempi kuin sukulaisuus ja välittömämpi kuin yhteiskunta. Kylässä myös koetaan sosiaaliseen elämään kodin ulkopuolella kuuluvat perustavanlaatuisimmat kokemukset, ja kylässä yksilö oppii kulttuurin eli ne symbolit, jotka hän yhteisössä elääkseen tarvitsee.⁹²⁴ Yhteisössä luottamuksen ja kunnian säilyttäminen oli hyvin tärkeää. Yleensä kauppiaalla oli kyläläisten luottamus ja hänen osaamisensa hyödytti koko kylää, mutta oman aseman korostaminen ja sosiaalinen näyttäminen tuntuvat varsin vierailta, samoin kuin voimakas sosiaalinen kilpailu. Haastatellut kauppiaat olivat perustaneet identiteettinsä pohjan paikalliseen kyläyhteisöön ja olivat hyvin yhtä mieltä siitä, että vuorovaiku-

920 Ks. Manka & Manka 2016, 225.

921 Ks. Giddens 1984, 309; Manka 2006, 200.

922 Ks. myös Kaijser 1999, 157; Väänänen 1999, 167.

923 Moisio 2009, 61–62, 81.

924 Hansen 1998, 149–150.

tus sosiaalisen ympäristön kanssa oli parasta ja tärkeintä työssä. Haastatellut kertoivat vuolaasti ja mielellään ajasta, jolloin kylissä oli vielä paljon elämää, kauppoihin riitti asiakkaita ja kylien sosiaalinen elämä oli rikasta.

Yhteenkuuluvuutta myös toisiin maalaiskauppiaisiin tunnettiin ja erityisesti samaan ketjuun kuuluminen lähensi. Kulttuuri ei elä ilman samankaltaisia arvoja ja käsitteitä tunnistavaa ja samankaltaisesti toimivaa ihmisjoukkoa; perinne pysyy elossa, jos on jatkajia ja jatkuvuutta.⁹²⁵ Yhteys perustui kokemuksiin kauppiaana ja yksityisyrittäjänä. Toisten kauppiaiden tapaamisen keskiössä olivat ammatinharjoittaminen ja sen ehdot. Luottamus oli tässäkin yhteisöllisen onnistumisen edellytys.⁹²⁶

Aineistosta ilmenee, että kauppiaalla voi olla monta roolia yhteisössä. Taloudellisen roolin ohella kauppiaalla oli yhteisöllinen rooli, johon usein sisältyi muun muassa neuvonantajana toimiminen. Kauppiaat myös välittivät uutuuksia, heitä vedettiin mukaan yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen ja monet toimivat aktiivisesti yhdistyksissä ja seuroissa. Kaijserin luonnehdinnat maalaiskauppiaan ammatin ehdoista ja rooleista tuntuvat hyvin yleispäteviltä myös oman aineistoni suhteen.⁹²⁷ Kauppiaat olivat päivittäisissä toiminnoissaan riippuvaisia toisten ihmisten hyväntahtoisuudesta ja avusta. Sosiaalinen kontaktiverkosto oli yhteisöllistä pääomaa ja myös osa taloudellista kokonaisuutta, jonka kanssa kauppiaan oli toimittava. Sosiaalinen menestys perustui molemminpuoliseen tuntemukseen ja käsitti enemmän tai vähemmän institutionalisoituneita sosiaalisia suhteita.

925 Korkiakangas 2005a, 132.

926 Ks. Kaijser 1999, 69, 107, 139.

927 Kaijser 1999, 107, 110.

4. TALOUS JA TOIMEENTULO

4.1. Kokemukset taloudesta ja toimeentulosta

Vähittäiskauppaa tarkasteltaessa etualalle nousee usein talous.⁹²⁸ Tarkastelen seuraavaksi haastateltujen kokemuksia omasta taloudestaan ja toimeentulostaan maalaiskauppiaan ammatissa. Kunnossa oleva talous oli paitsi toimeentulon, myös työn ja koko elämän mielekkyyden kannalta hyvin oleellinen asia. Työuran aikana jokaisen haastatellun kohdalla taloudessa tapahtui muutoksia, jotka heijastuivat perheen toimeentuloon. Muutoksia tapahtui myös toiminnan perusedellytyksissä, kuten asiakaskunnassa, kilpailutilanteessa ja ympäristötekijöissä, ja nämä saattoivat suurestikin vaikuttaa talouteen.

Elämänhallinnan taitoja tarvitaan erityisesti vaikeissa elämäntilanteissa. Yksilön kykyä mukautua uuteen tilanteeseen kysytään silloin, kun olosuhteet muuttuvat, ja jos niiden muutos johtaa elämänmuutokseen, silloin toimintakyvyn ja tasapainon säilyttäminen tai palauttaminen on tärkeää. Haastatellut halusivat kertoa selviämistään taloudellisesti vaikeissa tilanteissa sisukkuutta ilmentävin kuvauksin. Elämänhallinnalla tarkoitetaan esimerkiksi yksilön kokemusta mahdollisuuksistaan ohjata elämäänsä, mutta suurten yhteiskunnallisten muutosten edessä yksilön vaikutusmahdollisuudet olivat kuitenkin usein vähäiset.⁹²⁹

Haastateltujen kauppiaiden toimeentulon kannalta keskeisiä murrosajankohtia ovat olleet jälleenrakennuksen aika sekä 1960-luvulla alkaneet yhteiskunnalliset muutokset, jotka johtivat lukuisiin kauppakuolemiin. Sota hallitsi taloudellista toimintaa 1940-luvulla joko välittömästi tai välillisesti. Kun varsinaisen sotatalouden aika oli ohi, säännöstely, jälleenrakennus ja sotakorvausten maksu jatkuivat; nämä konkreettisoivat sodan vaikutukset vielä 1950-luvun alkupuolelle. Kainuun kaupat Lapin ja Karjalan kauppojen ohella olivat kärsineet suurimmat sotavahingot.⁹³⁰

Koko 1950-luvun jälkeisessä taloudellisessa kehityksessä tuntuvimpia piirteitä olivat valtiovallan kasvanut merkitys taloudellisena vaikuttajana ja maatalouden kiistanalainen asema, johon elinkeinorakenteen muutosprosessi liittyi.⁹³¹ Kun maaseutu tyhjeni, maaseudun sekatarvakauppojen määrä alkoi laskea.⁹³² Muuttotappio Oulun läänin maalaiskunnissa oli vuonna 1972 selvästi yli 4000 henkeä, enemmän kuin

928 Ks. esim. Kaijser 1999, 71.

929 Ks. Tervo 2008, 20–21; ks. sisusta Knuuttila 2005, 24–25.

930 Hoffman 1983, 221, 223, 228–229.

931 Hoffman 1983, 312.

932 Homeen mukaan vähittäiskauppa tarjoaa yhden esimerkin suomalaiselle yhteiskunnalle tyypillisestä suunnittelemattomasta muutoksesta. Hän kiinnitti huomiota myös siihen viiveeseen, joka oli rakennemuutoksen ja sen seurauksiin puuttuvan virallisen keskustelun välillä. Valtiopäivien pöytäkirjoissa vähittäiskauppaa koskevat aloitteet ja kysymykset lisääntyivät vasta vuodesta 1970 lähtien, vaikka muutosprosessi oli käynnissä jo ennen 1960-luvun puoliväliä. (Home 1977, 127.) Herääkin kysymys, oliko viivytely tarkoituksellista.

missään muualla.⁹³³ Samaan aikaan yhteiskunnan suuren rakennemuutoksen kanssa jakelusta huolehtiva vähittäiskauppa-instituutio – osa yhteiskunnallista järjestelmää – joutui 1960-luvun lopulla voimakkaaseen rationalisointikehitykseen. Seurauksena oli erittäin rajuksi luonnehdittu kauppakuolema-aalto. Vuosina 1968–1970 toimintansa lopetti keskimäärin kolme kauppaliikettä päivittäin siitä huolimatta, että uusien liikkeitä perustettiin.⁹³⁴ Vähittäiskaupan rakennemuutos onkin nähtävä kaupan sopeutumisena muuttuneisiin yhteiskunnallisiin olosuhteisiin.⁹³⁵ Maaseutukylissä sijaitsevat sekatavarakaupat olivat jääneet jälkeen vähittäiskaupan kokonaiskehityksestä. Vähittäiskaupan rakennemuutoksen vaikutus sekä kauppakuolemiin että itsepalvelumyymälän syntyyn on kiistämätön. Kun vähittäiskauppa oli aiemmin ollut suhteellisen riippumaton, nyt siitä oli tulossa ”yhdentyneen jakelukoneiston osa” eli riippuvuus keskusliikkeestä oli lisääntynyt.⁹³⁶

Sekatavara- ja palvelukaupasta valintamyymäläksi

Tämä voimakas muutosprosessi – sekä yhteiskunnan että kaupan sisäinen rakenneuudistus – tapahtui sinä aikana, jona haastatellut kauppiaina toimivat. Muutokset koeteltivat syvimmin juuri maaseudulla toimivia kauppiaita. Muuttuva yhteiskunta on kokonaisuus, josta osan muodostaa kauppa, ja kuten muutkin yhteiskunnan osa-alueet, sekin on riippuvainen samoista kehitysilmiöistä. Tekniikan ja talouden muuttuessa yhteiskuntarakenne muuttuu ja tapahtuu myös monenlaisten sosiaalisten suhteiden, asenteiden, aatteiden ja katsomusten murros.⁹³⁷

Perinteisen sekatavarakaupan aikakausi katsotaan meillä vallinneen ainakin säännöstelykauden päättymiseen 1950-luvulle.⁹³⁸ Kaikki aineistoni kaupat olivat alun perin olleet sekatavarakauppiaita. Monet näistä kaupoista myös säilyivät henkilökohtaiseen palveluun perustuvina sekatavarakauppina koko elinkaarensa ajan. Näitä olivat muun muassa Taunon, Aarnen ja Annan sekä Paavon kaupat, joissa suuria muutoksia ei tapahtunut. Kaupan jäämistä vanhakantaiseksi ei yleensä kuitenkaan selitelty sen kummemmin, sillä olosuhteet ja taloudellinen niukkuus olivat jo aiemmin käyneet selviksi. Palvelumyymälään kuuluivat kiinteä kalustus, tiskit ja hyllyt, ja asiakkaiden ja

933 Home 1977, 25, 27, 77. Jo vuonna 1962 Keskon silloinen pääjohtaja Ilmo Nurmela oli ennustanut, että pienemät kyläkaupat tulevat katoamaan vähitellen palvelun lopussa kahvi- ja sokerikauppoina, ja maalaiskylästä kuljetaan autoilla ja traktoreilla taajamiin kauppoihin ja taajamien myymäläautot kiertävät syrjäkylä (Hentilä 1999, 313–314). Hän oli oikeassa, yhteiskunnan rakennemuutos kosketti eniten maaseutua, joka joutui suureen sosiaaliseen muutokseen, jota on yhdessä väestömuutoksen kanssa kuvattu hyvinvointivaltion välttämättömäksi perusehdoksi. Tämä kehitys sitten päättyi maaseudun syvään kriisiin 1960-luvun lopulla. (Hietanen 1987, 170.)

934 Home 1977, 67, 128; ks. myös Hoffman 1983, 320.

935 Home 1977, 71; Home 1989, 318. Kun väentiheys on jo ennestään ollut pieni, väkiluvun väheneminen on heikentänyt kylän sosiaalista toimivuutta ja palveluiden ylläpitämismahdollisuuksia maaseudulla. Mitä tiheämpi maaseudun asutus on alun perin ollut, sitä toimivampana asuinympäristönä se on yleensä säilynyt; erityisesti kylämaiset asuinympäristöt ovat säilyneet muita paremmin. (Alalammi 1993, 192, 219.) Oikeastaan kaupan rakennemuutos alkoi jo 1800-luvulla elinkeinovapauden myötä. Kauppiaskunta kasvoi ja kauppa pienyritysvaltaistui. Itsenäiseksi kauppiaksi pääsy helpottui paljon yhteiskunnallisten muutosten myötä, mutta samalla kuitenkin kauppiaiden sosiaalinen asema suhteellisesti aleni 1900-luvulle tultaessa. (Ks. esim. Hentilä 1999, 34.)

936 Home 1977, 121–123, 125; Home 1989, 298.

937 Home 1977, 71.

938 Home 1977, 65.

kauppiaan välinen suhde muodostui niissä läheiseksi. Yksikään näistä ei ollut peritty kauppa, ja näissä kauppatoiminta päättyi haastateltujen lopettaessa kauppiaina. Koko aineistossa varsinaisen kauppatalan koko vaihteli 15–350 neliön välillä. Kaikkein pienimmät puodit olivat kooltaan niin vaatimattomia, että asiakas hädin tuskin sopi kaupan lattialla kääntymään. Koko Suomessa elintarvikemyymälän myyntipinta-ala vuonna 1972 oli keskimäärin noin 60 neliötä, sekatavarakauppojen noin 67 neliötä ja itsepalvelumyymälän 124 neliötä. Homeen väitöstutkimuksessa tyypillinen kylämyymälä oli hieman alle 60 neliömetrin palvelukauppa, joka oli toiminut kylässä jo kauan.⁹³⁹

Omassa aineistossani kiinteistö oli tyypillisesti 1940-luvulta, jolloin kauppa usein oli perustettukin. Vanhat kyläkaupat oli rakennettu paljolti samaan tyyliin kuin kylien muu rakennuskanta, ja rakennuksille antoi leiman aikakausi, jolloin ne oli rakennettu. Rakennuksina kaupat olivat kuitenkin yksilöllisiä ja sijaitsivat yleensä keskeisellä paikalla kylässä ja olivat siten kylien kulttuurimaiseman tärkeä osa. Vanhemmat kauppa-asuinrakennukset olivat hirrestä ja sodan jälkeiset yleensä lautarakenteisia, kuten myös laajennusosat. Myöhemmin etenkin kirkonkylien myymälät saattoivat olla jo tiiliverhoiltuja tai rapattuja. Bensatankit pihassa, usein näyteikkunat ja ovi julkisivun puolella paljastivat kyseessä olevan kauppa, samoin nimi- tai muu kyltti. Maanviljelystä ja karjanhoitoa varten pihapiirissä oli usein muitakin ulkorakennuksia kuin makasiinit eli varastorakennukset.⁹⁴⁰ Myllytystä ja rahtijauhatusta varten oli yhdessä tapauksessa myös mylly.⁹⁴¹ Tavarapulan aikoina vielä vuosia sotien jälkeen saattoi kirkonkylän kaupankin ulkorakennuksessa olla muutama lehmä, sika ja hevonen.⁹⁴² Ennen auton hankkimista hevonen oli tärkeä raskaan tavarankuljettamiseen muun muassa pussikauppojen varastoihin ja savotoille auraamattomien taipaleitten taakse.⁹⁴³ Vanhojen kauppojen yhteydessä oli saattanut säilyä myös matkalaisten pirttejä.

Tauno, jonka kaipuu kotiseudulle sai palaamaan tuttuihin vaaramaisemiin, perusti syksyllä 1954 kaupan taloonsa, jonka hän oli rakennuttanut jo vuosia aiemmin. Asutus- ja työvoimapolitiikan avulla valtiokin pyrki 1940- ja 1950-luvulla pysyttämään ihmisiä syrjäkylissä ja kylien asukasmäärät kasvoivat vielä 1950-luvulla.⁹⁴⁴ Pientalonpoikainen elämänmuoto oli sotien jälkeen valtion suojeluksessa ja oman maan saanti oli vastine sosiaaliturvalle. Taustalla vaikuttivat yhteiskuntarauhan takaaminen, maaltapaon ehkäisy ja elintarvetuotannon omavaraisuus.⁹⁴⁵ Taunon kauppa oli tavallinen pieni noin 20 neliön maaseutukylän sekatavarakauppa, perinteinen palvelukauppa kiinteine tiskeineen ja hyllyineen. Koneita ei ollut, vain vaaka punnitsemiseen.⁹⁴⁶ ”*Vanhanaikainen*”, totesivat Aarne ja Annakin omasta kaupastaan, jossa

939 Home 1977, 57; Home 1989, 302.

940 Esim. H: 6; 9 ja 10; 17; 18; 26 ja 27; 28; 33; 36 ja 37.

941 H: 9 ja 10.

942 Esim. H: 35.

943 Esim. H: 35; ks. Toivio 2013, 124.

944 Rannikko 1999, 215; ks. Stark 2011, 106–107.

945 Stark 2011, 99; Granberg 1989, 46–47; Silvasti 2001, 33.

946 H: 20.

he tekivät pitkän elämäntyön. Tämäkin kauppa pysyi palvelumyymälänä koko ajan, kiinteine kalusteineen ja ”kaatuvine” laareineen, sillä irtotavaraa myytiin paljon. Kesällä juomien kantaminen kellariin edestakaisin oli työlästä, ja alkuun kahvi jauhettiin käsin. Kun kylä sähköistettiin 1949, hankittiin kahvimylly, kauppiaspari kertoi.⁹⁴⁷ Kun kysyin Paavolta, oliko kauppa palvelukauppana koko ajan, hän vastasi: ”ihan käsi-kauppa”. Kyläläisiä Paavo palveli kiinteiden tiskien takaa 22,5 neliön sekatavararakauppassaan, jossa kylmäsäilytyksen hoiti alkuun muun muassa makkaran säilytykseen tarkoitettu iso jääkaappi. Vesijohtoa ei ollut; pihassa oli oma kaivo ja sähköpumppu.⁹⁴⁸

Ennen 1950-lukua muutokset kaupan rakenteessa ja tavaravalikoimassa olivat vähäisiä.⁹⁴⁹ Sittemmin kehittämisestä tuli kaupankäynnin arkipäivää; suurin innovaatio 1950- ja 1960-luvulla oli itsepalvelu. Itsepalvelun yleistyminen oli samanaikainen maaseudun suuren rakennemuutoksen kanssa, jonka seurauksena monet kaupat sulki-
kivat ovensa lopullisesti. Tiskikaupasta itsepalveluun siirtymistä ovat monet pitäneet suurimpana yksittäisenä muutoksena kaupassa, joka on vaikuttanut vähittäiskaupan ja ammatinharjoituksen edellytyksiin. Se oli kaupankäynnin uusi idea, jonka tausta oli kaupan ja kauppatavaroiden kehityksessä.⁹⁵⁰ Uudistuksille ja itsepalvelun läpimurrolle loi pohjaa kaupparyhmittymien välinen kova kilpailu. Kaupan työnjaossa tapahtui muutoksia sekä tukku- ja vähittäiskaupan välillä että vähittäiskaupan ja asiakkaan välillä. Osa vähittäiskaupan aiemmista tehtävistä siirtyi itsepalvelun myötä asiakkaille. Tällöin myös sosiaaliset suhteet muuttuivat etäisemmiksi aiempaan verrattuna. Jakelukeskukset harvenivat, siirryttiin viikkotilauskirjojen käyttöön, suuntakuljetuksiin määräpäivinä ja tietokonelaskutukseen. Kauppa keskittyi, ja tukku- ja vähittäiskaupan välinen raja alkoi hävitä.⁹⁵¹

Uusi myymälätyyppi, itsepalvelumyymälä, tuli maahan lähinnä Osuusliike Elannon aktiivisen toiminnan kautta,⁹⁵² mutta K-ryhmä oli Hoffmanin mukaan valintamyymälän läpimurtovaiheessa merkittävin Suomen oloihin soveltaja. Pieni ryhmä K-kauppiaita omaksui uuden myymälätyypin melko pian, mutta kauppiaskunnan pääosa, tavarantoimittajat ja kuluttajat alkoivat hyväksyä uutuutta vasta 1960-luvun alussa. Vuonna 1962 K-valintamyymälöitä oli jo yli 500, ja määrä oli vuonna 1968 jo yli 1000. Kaupan rationalisoituminen edellytti myymälätyyppinä valintamyymälää ja kehitys oli nopea, kun muuttoliike osaltaan nopeutti valintamyymälän läpimurtoa.⁹⁵³ Tutkija Anna Nyberg on kytkenyt itsepalvelun nopean yleistymisen Ruotsissa kansantuotteen kasvuun. Hän nimittää itsepalvelukauppaa myös vähittäiskaupan evoluutiokehityksen tulokseksi eli se olisi ympäristöönsä parhaiten soveltunut ratkaisu. Muutos oli keskusjohtoisesti aloitettu, ja ennakkoluuloja oli alkuun sekä asiakkailta että

947 H: 29 ja 30.

948 H: 4.

949 Hoffman 1983, 356; ks. myös Hentilä 1999, 220.

950 Hentilä 1999, 290–291, 309.

951 Home 1977, 64–65, 122–125.

952 Hentilä 1999, 305–306.

953 Hoffman 1983, 324, 359–361.

kauppiailla, esimerkiksi stressireaktioita odotettiin asiakkaiden taholta.⁹⁵⁴ Itsepalvelu muutti myyntitapahtuman perusteellisesti. Liiketaloudellisesti sitä voi perustella tehokkuuden lisääntymisenä, jolloin tuottavuus ja puitteet jakelun mekanisoitumiselle paranivat.⁹⁵⁵ Sekä pakkausteollisuuden että pakastustekniikan kehitys olivat tärkeitä itsepalvelun mahdollistajia, ja näiden myötä myös tavaratarjonta laajeni.⁹⁵⁶

Kun pääresurssi eli asiakaskunta hiipui jatkuvasti ja kauppojen elintila kutistui, useitten haastateltujen kohdalla pärjäämiskeinona oli sopeutuminen eli puolustuselliseen strategiaan siirtyminen.⁹⁵⁷ Esimerkiksi Tauno jatkoi entiseen malliin, yritti pärjätä vanhanaikaisessa kaupassaan eli ulkoisesti juuri mikään ei muuttunut. Hän lopetti kauppansa ollessaan jo 70-vuotias, kylän jo paljolti autoiduttua ja siten kaupan toimintaedellytysten kadottua.⁹⁵⁸ Sopeutuminen tarkoitti esimerkiksi pyrkimystä selvitä omin voimin ja turvautumista kasvaviin lapsiin, investointien välttämistä, oman kulutuksen supistamista ja kaikessa säästämistä. Puolustusellinen strategia saattoi kestää pitkäänkin, mikä saattoi merkitä kannattamatonta yritystoimintaa. Oli myös kyse tavasta elää. Yksilölle saattaa jäädä vain sopeutujan rooli, kun suuret muutokset kohtaavat.⁹⁵⁹ Näin voi olla jo aiemmin esiteltujen Taunon, Aarnen ja Annan sekä Paa-von tapauksessa. Heidän valintojaan voisi pitää sopeutumiskertomuksina tai peräti alistumisena suurempien voimien edessä. Se tarkoitti tyytymistä kylän hiljenemisen takia asiakaskunnan huomattavaan vähenemiseen ja sitä kautta oman toimeentulon epävakauteen samalla, kun lähiseudulta vähenivät tai loppuivat muutkin palvelut.

Home toteaa, että jo empiiriset tulokset viittaavat ajopuuvaihtoehtoon,⁹⁶⁰ ja oma aineistoni osaltaan viittaa samaan. Kaupanpitoa esimerkiksi jatkettiin, vaikka se oli kannattamatonta. Toiminta lopetettiin vasta sitten, kun jokin asia siihen pakotti, esimerkiksi sairaus tai asiakkaiden vähyys.⁹⁶¹ Alueellinen syrjäisyys voi toisaalta myös suojata kauppaa lopettamiselta. Samoin maaseudun kauppapalveluita on osaltaan säilyttänyt perheyrittäjyyden elämäntapa, jossa muut kuin materiaaliset arvot ovat tärkeällä sijalla.⁹⁶² Edellä mainitut seikat näkyvät omassakin aineistossani.⁹⁶³ Jos esimerkiksi kauppa sijaitsi kaukana keskuksista ja alueella asukkaita riitti, kaupalla oli mahdollisuuksia pärjätä pidempään. Paikkaan sitoutuminen taas oli voimakasta valtaosalla haastatelluista, mikä sekin on osaltaan säilyttänyt kauppapalveluita. Resurssipula oli kuitenkin mitä ilmeisin, sillä oleellisin resurssi eli asiakkaat katosivat. Myöskään voimavaroja isoihin muutoksiin eli esimerkiksi siirtymiseen kauppiak-

954 Hentilä 1999, 309, 317.

955 Home 1977, 47.

956 Hentilä 1999, 295–296, 298–305; Hoffman 1983, 356–358.

957 Ks. Home 1989, 313.

958 H: 20.

959 Ks. Tervo 2008, 176–177.

960 Home 1989, 309.

961 Esim. H: 4; 9 ja 10; 20; 29 ja 30; 36 ja 37.

962 Home 1989, 304, 307–308.

963 Esim. H: 20; 28; 29 ja 30.

si muualle ei aina enää ollut.⁹⁶⁴ Sodan vaikutus erityisesti joittenkin kohdalla saattoi myös yhä olla merkittävä.⁹⁶⁵ Valmiutta suuriin elämänmuutoksiin tuskin lisäsi sekään, että usein toimittiin omalla kotikylällä, ja joissain tapauksissa jatkettiin edellisten sukupolvien perinteitä.

Osa maaseudun sekatarvakaupoista yritti aikansa tehdä vastarintaa. Otan esimerkiksi perinteisenä pitkään pysyneen, mutta nykyaikaiseksi valintamyymäläksi muutetun kyläkaupan elinkaaren. Kyllikki ja Urho olivat jatkaneet perheyrittystä yhdessä Urhon veljen perheen kanssa jo toisessa polvessa. Kaupanteko oli aloitettu 1900-luvun alussa pienessä puodissa eteisen päällä ullakolla, josta se 1930-luvulla siirrettiin alakertaan pirtin viereiseen kamariin. Seuraavassa vaiheessa vuonna 1958 rakennuksen isosta pirtistä oli tehty kauppa; tällöin oli kaupalle jo asetettu uusia vaatimuksia. Kaupan yhteydessä oli ollut ensin kyläpuhelin, sitten puhelinkeskus vuoteen 1958 asti. Postiauto toi kylän postin kaupalle päivittäin, ja postia varten oli lokerikot kaupan seinällä. Jossain vaiheessa rakennettiin näyteikkunat. Talossa oli puulämmitys, ja kauppa oli monelta osin vielä vanhanaikainen: katosta riippui kenkiä, vanteita ja muita myyntiartikkeleita, ja seiniä kiersivät hyllyt. Hentilä on todennut, että jo ennen toista maailmansotaa tiskit alkoivat muuttua pieniksi myyntipöydiksi ja korkeista hyllyistä tikkaineen alettiin luopua.⁹⁶⁶ Maaseudulla myymälämiljöön kehitys ei kuitenkaan edennyt näin vaan säilyi monin paikoin vanhakantaisena vielä pitkään viime sotien jälkeen, kuten tässäkin kaupassa. Kokonaan Kyllikin ja Urhon kontrolle kauppa siirtyi 1970-luvun alussa. Vanhat kauppatilat eivät vastanneet enää ajan vaatimuksia, ja niinpä kunnan terveydenhoitolautakunnan kirjeen viesti oli tyyli: kaupanpito oli lopetettava tai rakennettava ajanmukaisemmat tilat.⁹⁶⁷

Ulkavaatimus perustui uuteen terveydenhoitoasetukseen, joka astui voimaan vuonna 1967 (viiden vuoden siirtymäajalla) ja joka huomattavasti kiihdytti kaupan rakenteen muutosta. On katsottu, että asetuksella on ollut ratkaiseva vaikutus pienten elintarvikeliikkeiden kuolemiin. Vesijohtojen vetäminen ja uudet myymälälaitteet vaativat mittavat investoinnit ja ylläpitokustannukset ja heikensivät siten lähimyymlän toimintaedellytyksiä. Näiden hankinta vaati huomattavan paljon pääomaa, eikä tällaisiin sijoituksiin pienemmillä liikkeillä ollut paljon mahdollisuuksia. Lisäksi kannattavuutta heikensivät muut valtiovallan toimenpiteet.⁹⁶⁸ Mietinnän jälkeen Urho ja Kyllikki päättivät kuitenkin jatkaa kaupanpitoa. 1900-luvun alkupuolella rakennettu suuri kaksikerroksinen mansardikattoinen hirsirakennus ei ilman suurta remonttia olisi soveltunut enää myymäläkäyttöön. Oli toinenkin ongelma: ennen paikka oli liikepaikkana hyvä, mutta tien oikaisun myötä vanha kauppakartano oli jäänyt auttammatta syrjään. Myös lähistöllä olleet työmaat olivat loppuneet. Niinpä nykyaikainen valintamyymälä perustettiin uuteen paikkaan, jossa kaupanteko päästiin aloittamaan

964 Esim. H: 24.

965 Vrt. Tervo 2008, 179.

966 Hentilä 1999, 308.

967 H: 9 ja 10.

968 Home 1977, 91, 100, 104.

syksyllä 1972. Kaukonäköisesti oli jo paljon aiemmin ostettu tontti, jolle uusi kauppa rakennettiin, ja työssä oli mukana jo kolmaskin sukupolvi.⁹⁶⁹

Kauppiaspari jäi asumaan entiseen kotiinsa, vanhaan kauppapaikkaan. Muutos kaupan pitkän elinkaaren aikana oli suuri; paljon korjaus-, muutos- ja laajennustöitä oli tehty. Liike pärjäsikin vuosikymmeniä kehittymällä, sopeutumalla ja palvelujaan pitkälle kehittämällä, mutta lopulta kylä oli paljolti autioitunut ja ostovoimaiset asiakkaat hävinneet. Haastatteluja tehdessäni pitkän työrupeaman tehneiden Kyllikin ja Urhon kerronnassa saattoi aistia kireyden, katkeruuden ja ehkä turhautumisenkin tunteita senaikaaisessa tilanteessaan, mutta kaupan vaiherikkaasta menneisyydestä he kertoivat mielellään. Haastattelua tehdessäni kauppa toimi vielä, mutta kauppiaspariskunnalla oli suunnitelma lopettaa lähiaikoina.⁹⁷⁰ Useat muutkin kyläkauppiaat ottivat haasteen vastaan ja uudenaikaistivat kauppansa,⁹⁷¹ ja jotkut siirtyivät uuteen ympäristöön, jossa toimintaan avautuivat paremmat mahdollisuudet.

Osa kaupoista oli perustettu maatilan yhteyteen. Annikki ja Armas, maatalojen kasvatit, päätyivät kyläkauppiaiksi kuin vahingossa 1950-luvun lopulla ostettuaan naapuripitäjästä kylän entisiltä kauppailta vanhan tilan rakennuksineen. Tila oli 1900-luvun alussa kuulunut puutavarayhtiölle, joka oli myynyt tilan erotettuaan ensin metsät yhtiölle. Talossa oli toiminut osuusliikkeen sivumyymälä ja sittemmin konkurssin tehnyt yksityiskauppa. Nuorelta parilta ei puuttunut rohkeutta, kun he aloittivat sekä maatilan- että kaupanpidon. Kaupanpito aloitettiin suuressa 1800-luvun lopulta peräisin olevassa keltamullalla maalatussa rakennuksessa; itse kauppa oli 40 neliötä, jonka viereisessä kamarissa hoidettiin kylän posti ja toisessa kamarissa, kaupan konttorihuoneessa toimi puhelinkeskus. Vanhassa kaupassa kaikki oli irtotavaraa. Kun kauppa menestyi, jo 1960-luvun alussa rakennettiin uusi tiloiltaan moninkertainen valintamyymälä- ja asuinrakennus tien varteen, vilkasliikenteisempään paikkaan. Kun kauppa kävi hyvin ja kauppiasparilla riitti rohkeutta, he ostivat seuraavalla vuosikymmenellä jo uudet tilat kaupalleen, noin 250 neliön valintamyymälän saman tien varresta. Kaupan yhteyteen tuli baari, ja siinä oli tilat myös postille ja automatisoitu puhelinkeskus. Aiempi rakennus muutettiin kokonaan asunnoksi. Tässä tapauksessa ympäristön resurssit antoivat mahdollisuuden seurata yleistä kehitystä ja kauppa muuttui elinkaarensa aikana hyvin vanhakantaisesta kaupasta moderniksi valintamyymäläksi. Kylän sijainti kaukana keskuksesta auttoi säilyttämään palvelun. Kauppiaat halusivat kuitenkin korostaa, että ajanmukaisesta ilmeestään huolimatta viimeisimmässäkään kaupassa myytiin tuotteita *”äitienpäiväruusuista ja kondomeista traktoreihin”* eli kauppa säilyi sekatavarakauppana.⁹⁷² Jos jotakin puuttui, voitiin se aina tilata, niin ettei asiakkaan tarvinnut lähteä kauemmas.⁹⁷³ Aineiston kauppiaista

969 H: 9 ja 10.

970 H: 9 ja 10.

971 Esim. H: 2 ja 3; 6; 11 ja 12; 26 ja 27.

972 H: 26 ja 27.

973 Ks. myös Kaijser 1999, 97.

ne, joilla tulevaisuuden näkymät olivat olleet myönteisimmät, toisin sanoen mahdollisia asiakkaita riitti, olivat tehneet joko isompia tai pienempiä uudistuksia.

Kun oli palava halu kauppiaaksi, kauppa tehtiin monenlaisista tiloista. Maria vuokrasi miehensä kanssa paikalliselta rakennusmestarilta omakotitalon alakerran ja perusti kaupan asunnon olohuoneeseen.

...se oli aika semmonen pikkanen siin oli siis olohuone makuukamari ja keittiö mut siihen olohuoneeseen sitte laitettiin kauppa ja se oli vuosi viiskymmentäkolme -- me oli vuosi pidetty kauppa tässä tässä A-n alakerrassa kun me huomattiin että meillä käypi kauppa hyvin ja kauppa kasvo ja asiakaspiiri laajenee niin me siitä vierestä ostimme tontin sinne kylälle päin ja rupesimme sillon syksyllä -- se oli viiskytäneljä kun ruvettiin rakentamaan sitä uutta kauppa ja tuota se tehtiin sen ajan mukaan siitä piti tulla iso ja komia mutta eihän se nykyajan mukaan enää oo mikkää mut sen ajan vaatimusten mukaan se oli -- ja viiskytäviis me muutimme siihen jouluksi muistaakseni niin että se oli sitten valmis -- viiskytäkuus avattiin siinä uudessa paikassa -- se inventaario pijettiin siinä vanhassa sitä mukaa inventoitiin tavarat kun vietiin sinne uuteen koska se oli vieressä kannettiin sinne uuteen -- kauppa kävi sitten hyvin -- se asiakaspiiri sitten niin kasvo että meillä yhteen aikaan oli seitsemän vierasta työntekijää...⁹⁷⁴

Uusi liikerakennus valmistui paljolti niin sanotusti hartiapankilla. Kauppa menestyi ja työllisti parhaimmillaan monta paikkakuntalaista. Ehkä hieman hämmästyttää Marian kertomuksessa se, että kauppa pysyi palvelumyymälänä 1970-luvulle asti, semminkin, kun hän totesi, että *”aivan heti ajan mukana menttiin -- kauppa oli toistasataa neliötä siinä oli meillä kaksi kylmähuonetta oli ja kylmätiskiä oli vaikka kuinka paljon sen ajan oloihin -- sitä oli ihan ruhtinaallisesti kun ei ollu totuttu mihinkään kylmätiloihin...”* Marian mukaan heidän kaupansa valikoiman tuli olla nykyaikainen, koska heidän kilpailijansa olivat kaupunkikauppoja. Ensin elintarvikkeet, sekatavara ja kahviopuoli olivat erikseen, ja osastojen välillä oli *”heiluvat ovet ja lasiseinät”*, jotka sittemmin purettiin. Kauppa säilyi sekatavarakauppana, ja vaikka elintarvikkeiden myynti oli pääosassa, oli kone-, maatalous- ja toimitusmyyntinä rakennustarvikekauppaakin.⁹⁷⁵

Marian kylä oli kasvanut 1970-luvulle asti; sittemmin Maria sai kokea kylänsä hiihdomuksen. Virkamiehet ostivat asuntoja lähikaupungista erityisesti lasten koulunkäynnin takia. Yhtenä kuukautena yksitoista perhettä hänen asiakkaistaan, *”hyviä ostajia”*, isoja perheitä, muutti kaupunkiin. *”Tää oli se pahin isku -- saapi sanna -- se oli se suurin isku joka pienensi -- markat meni sitten sinne Kajaaniin...”*⁹⁷⁶ Kun liikenneolot yleisesti paranivat ja esimerkiksi mopedit ilmestyivät teille 1960-luvun alussa ja saman vuosikymmenen lopulla auto oli jo lähes joka taloudessa, lisääntyivät myös maa-

974 H: 24.

975 H: 24.

976 H: 24.

seudun väen kauppamatkat taajamien kauppoihin. Hoffmanin mukaan tämä vähensi maaseudun vähittäiskauppoja usealla tuhannella.⁹⁷⁷

Jos kirkonkylien liikkeiden ilme oli vielä 1950-luvulla hyvin maalaismainen, osasta kaupoista tuli ajan saatossa hyvinkin ajanmukaisia. Kilpailu pakotti uudistumaan. Tällöin täytyi olla vielä uskoa asiakkaiden riittävyyteen. Laurin ja Leenan yrityksessä suuret muutokset toteutettiin vasta 1970-luvun alussa, jolloin kerralla ajanmukaistettiin sekä myymälämiljöö että myyntityö.⁹⁷⁸ Se, pystyikö uudistamaan kauppansa, oli kiinni ennen muuta siitä, oliko siihen rakenteellisia ja sosiaalisia edellytyksiä. Yhteiskunnan taholta kauppiaille kohdistetut uudet vaatimukset saivat muutkin kuin Urhon ja Kyllikin vakavasti punnitsemaan tulevaisuuttaan kauppiaina. ”...Kellarissa kaljat, voit ja makkarat -- elintarvikelaki lopetti tuoretavaran, kuiva muona jäi.” Näin kertoi Tiina kauppansa muutoksesta, kun uusi elintarvikelaki määräsi pakollisiksi muun muassa kylmäkalusteet. Kylmäkalusteita ei hankittu ja tuoretavara jäi kokonaan pois tuolloin, mutta kuivamuonaa pidettiin myynnissä tässä ”maalaisten ostopaikassa” niin kauan kuin kauppa säilyi vanhakantaisena sekatavarakauppana, jossa henkilökohtaista palvelua pidettiin tärkeänä. Myöhemmin elintarvikkeitten kaupasta luovuttiin kokonaan.⁹⁷⁹

Jatkajakysymys oli varteenotettava tekijä perheyriyksessä, jossa jatkuvuus on tunnetusti ollut tärkeä arvo. Näin oli myös tämän aineiston pisimmälle uudenaikaistetun liikkeen kohdalla. Laura kertoi, että vuoteen 1950 miehen vanhempien perustama liike oli puurakennuksessa sijaitseva pieni perinteinen sekatavarakauppa, johon maito saatiin lähitaloista. Mitään koneita ei ollut ja kaikki laskettiin päässä. Muodonmuutos lopulta marketti-tyyppiseksi kaupaksi oli tapahtunut useiden laajennusten myötä, ja sellaisena kolmannessa polvessa vuonna 1996 kauppa edelleen toimi.⁹⁸⁰ Tässä toimintatapa oli lähtä mukaan muutokseen voimakkaasti, nykyaikaistaa, laajentaa ja lisätä henkilökuntaa. Myös Ritvan kauppa oli useiden laajennusten ja muutosten jälkeen kasvanut pinta-alaltaan melkein kymmenkertaiseksi, mutta Ritvan sanoin pysynyt silti ”sekatavarakauppana” ja ”maalaisten” ostopaikkana.⁹⁸¹ Aika toi muutoksen ja uusiutumisen, modernisoitumisen vaatimuksen. Uudistuminen oli usein mahdollista kehittyvissä keskustaajamissa, ei autioituvissa kylissä. Autot tulivat hevosten tilalle kyläteillä, ihmisten liikkuminen lisääntyi ja koko kaupankäyntikulttuuri muuttui. Kuitenkin haastatelluilla oli tarve korostaa kerronnassaan, että muutoksista ja kaupan modernisoinnista huolimatta keskeistä oli asiakaspalvelu laajalla tavaralajitelmalla ja joustavuus.

977 Hoffman 1983, 319.

978 H: 34 ja 35.

979 H: 14.

980 H: 16.

981 H: 21; kirkonkylissä/taajamissa myös esim. H: 1; 7 ja 8; 24; 34 ja 35.

Velkakauppa – kaksiteräinen miekka

Velkakauppa oli useimpien haastateltujen kauppiaiden talouden pahin rasite, ja sitä on pidettykin vähittäiskaupan suurimpana ja eniten puhuttaneena ongelmana erityisesti siksi, että laajamittaisena se on uhannut kaupankäynnin kannattavuutta.⁹⁸²

Kun välitti tervaa ei pitänyt kirjanpittoo ja se joutu sitte sen tilityksen mukkaan niinkun ne moni muuki joutu siihen aikaan niille joilta se on välittäny ja joille välittäny ni saaliit oli liian isot semmonen kuva minulla on mutta ei mitään tarkempaa näistä oo kun isä ei niistä sitten ruvennu kertomaan...

Kun päästiin haastattelussa taloustilanteeseen ja velkakauppaan, Ville⁹⁸³ kertoi ensin lyhyesti, miten hänen isälleen kävi vuonna 1930. Isä oli menettänyt kauppansa ”*tervaporvareille*”, mutta kaupantekoa hän kuitenkin pian jatkoi vuokratiloissa. Tuoloin pulavuosina lukuisat kauppiaat menivät vararikkoon ja elämäntyö tuhoutui. Sitteen siirryttiin Villen omaan kokemukseen velkakaupasta.

...vähän teki hankaluutta sitten loppuaikana kun tutulle anto velekaa niin niitä jäi sitten -- se oli aika issoo (velkakauppa) siis siinä mielessä -- puolet oli velkana puolet kauposta suurin piirtein -- kuukausipalkkalaiset makso aina kerran kuussa mutta sitte muuten oli semmonen kymmenen prosenttia korkeintaan sitä satunnaista velekaa -- kun niillä ei ollu aina töitä -- ja sitten kun ne sano tulivat sanomaan vaan että nyt ei pysty että miten se on annatko nä ruokaa -- jos sinä kerran hyvin hoijat ni tuota asiat ni se sovittiin sillä lailla niillä saatto mennä sitten kun ne kevväällä pääsi usein töihin niillä saatto mennä tuonne heinäkuulle asti ennen kun ne sujotti sen talaven ja kaikki makso ja niitä oli viis mulla semmosta jotka jäi mieleen semmosta työmiestä jotka siis osa oli kunnan ja osa oli rakennusalan miehiä ja talavella ei ollu rakennushommaa niinkään paljon -- siihen aekaan oli vielä pahempaa ku ei ollu näitä lämpölaitteita ja muita jolla pystyttiin talavella rakentamaan -- kyllä se oli kaikki velkamyynti oli korotonta että jos lasketaan nykyaikaan niin se on ihmeellinen summa sitten tulis...

Näin Ville kertoi nauraen, kun puhe tuli koroista. Korkoa ei ollut tapana periä, ja pääsyyksi siihen Ville antoi ymmärtää sen, että asiakkaista valtaosa oli vakioasiakkaita. Harmittamaan Villeä oli jäänyt erityisesti eräs asiakasryhmä, jolta jäi melko isot velat maksamatta.

...sitten oli muutamia asiakkaita jotka vähän harmittaa että kun kohtalaisen hyvissä työpaikoissa työssä olivat ja palakka oli pieni että -- kun lopetin ni (epäselvää puhetta) yks vaen niistä kymmenestä makso loppuun asti ja loput on tuolla kirjassa ja ne on semmosie vähän isompia summia ku

982 Ks. esim. Hoffman 1983, 174.

983 H: 15.

pikkuvelekalaiset niin ei ne nyt hyvin isoja oo nykyisiin verra -- rahhaan van kumminki että niillä aoton oesin minä soanu...

Muutamaa saatavaa Ville yritti saada myös perinnän kautta erityisesti kauppansa loppuaikoina. Hänellä oli pitkään ollut ajatuksena myös julkistaa pikkuvelkaiset, mutta ajatuksen asteelle asia oli kuitenkin jäänyt. Ehkä hän vain nautti ajatuksesta tehdä niin. Asia oli aikoinaan paljonkin suututtanut, erityisesti kun hänen taloutensa oli ollut hyvin tiukkaa omakotitalorakentamisen ja äidille ostetun osakkeen takia.

...parikymmentä oli mulla semmosta jotka panin perintään mutta viitisenkö niistä tuli suurin piirtein makso loput jäi -- jotka nykyään vastaa semmosta päälle kolomentuhannen-viijentuhannen -- sitten oli niitä muutaman sadan markan velekalaisia niistähän minulla on tuolla tikut ni minä oon aatellu tässä kuhan minä joskus tuohon talavella syksyllä van ei oo vielä tullu minä oon tuonne kasannu ne läjättäny ne aakkosluetteloon paan ja teen tuota sitten tuota summat teen ja vuosiluvun näkkeevät sen mukkaan ja verratkoon ite kuhin sitten jos näkkee ni sitä minä oon aatellu että...

Ville piti velkakauppaa koko työn huonoimpana puolena. Velka-asiat mursivat terveyttä, sekä fyysistä että henkistä. Kun mietti illalla raha-asioita, uni ei tullut ja sillä oli seurauksensa. Ville totesikin, etteivät ihmisen ruumis ja hermot ole kunnossa, jos ei pysty nukkumaan. Villen kerronnassa ilmenivät yhä harmitus, häivähdys katkeruutta, ja hän oli lohduttanut itseään jopa ajatuksella pienestä kostosta. Hänellä tuntui myös olevan tarve selittää tuolloisia terveysongelmiaan. Kuten ruumiillinen työ,⁹⁸⁴ myös henkisesti raskas, kuormittava ammatti voi viedä työkyvyn ennen aikaan.⁹⁸⁵

Edellä on kahden sukupolven kokemus velkakaupasta, joka yhtäältä oli pakon sanelemaa mutta myös opittu toimintamalli, joka perustui kauppiaan rooliin yhteisönsään. Villen kertomasta käyvät ilmi monet velkakauppaan liittyvät asiat, ja samantapaisia olivat useiden muidenkin kertomukset. Jo edellisessä polvessa velkakauppa oli johtanut suuriin vaikeuksiin. Villellä velkakaupan osuus oli noin puolet myynnistä. Kuukausipalkkalaiset maksoivat pääsääntöisesti laskunsa kerran kuussa, ja satunnaisesti velkaa oli noin kymmenen prosenttia myynnistä. Suuri osa asiakkaista oli vakioasiakkaita. Ne, joilla oli hyvät työpaikat ja säännölliset tulot, eivät kuitenkaan aina olleet parempia maksajia. Villen kertomuksesta ilmenee myös erityisesti kausityöttömyyden ongelma; kauppiaalta vaadittu kärsivällisyys ja joustaminen maksuajoissa tulevat myös esille ja se, että kaikki velkakauppa oli korotonta.

*"Sehän se oli kaikkein pahin se velaksiosto..."*⁹⁸⁶ Näin totesi Paavokin. Velkakaupasta on ollut vaikea, jopa mahdoton luopua, ja se on kuulunut erityisesti maaseudulla luonnollisena osana kaupankäyntiin. Se oli erityisesti vähittäiskauppiaan ongelma. Velkakaupan hinnoittelussa oli ollut luovuttava velkapääoman korosta ja luottoriskin

984 Ks. esim. Snellman 2003, 256.

985 ks. myös Manka 2006, 193.

986 H: 4.

huomioimisesta kiristyneen kilpailun takia eli tavara oli samanhintainen, ostettiinpa se velaksi tai käteisellä.⁹⁸⁷ ”No kyllä se oli myynnistä puolet (velkamyynti) oli varmasti puolet oli että en oo koskaan tuota ajatellu mutta mutta hyvä jos se puoleen pysähty...⁹⁸⁸ Tässä Marian toteamuksessa paljastuu selvästi se, miten luontevana ja kyseenalaistamattomana osana kaupankäyntiä velkakauppaa pidettiin. Keskimäärin sitä oli kuten Villellä noin puolet myynnistä,⁹⁸⁹ mutta ajoittain enemmänkin.⁹⁹⁰ Velkakaupan merkittävästä osuudesta kertovat lausahdukset: ”velkakauppaa oli paljon” tai ”velkakauppa oli suurta... aikahan suuri oli tietysti”.⁹⁹¹ Joillakin se pysähtyi 30–40 %:iin.⁹⁹² Eroa kirkonkylän kauppojen ja varsinaisten kyläkauppojen välillä ei näytä tässä olevan. Vain yhden haastatellun mukaan velkakaupan osuus ei ollut merkittävää.⁹⁹³ Joittenkin kanssa keskustelu aiheesta jäi vain toteamukseen, mutta moni pysähtyi pohtimaan asiaa pitempään.

”Tutut ja luotetut ne otti kirjalle ja se meijeritilipäivähä oli semmonen hyvä päivä sillon näki rahhaa sillo ei pankkikorttia kaikki pelas rahalla...”,⁹⁹⁴ totesi Akseli. Maalaiskylissä kauppalaskun yleisin maksupäivä oli pitkään meijeritilipäivä, ja eläkkeen-, lapsilisän- ja pinta-alalisänmaksupäivät. Kirkonkylissä palkkapäivät olivat myös yleisiä maksupäiviä. Velaksi ostot merkittiin tilille tai vastakirjaan, joka oli pysyvä velkajärjestely sekatavarakaupoissa. Tavallisesti velalle oli sovittu kuukauden maksuväli,⁹⁹⁵ ja osa vakituisista asiakkaista maksoikin säännöllisesti kauppalaskunsa. Tilit eivät kuitenkaan tulleet selviksi kuukausittain kaikkien kohdalla. ”Vastakirjakauppa -- vastakirjat oli käytössä ja -- no hyvä kun ne oes maksanu kerran kuussa -- piti olla kerran kuussa mutta kuulehan niitähän oli häntiä niin että montahi kertaa minä muistan monellaki asiakkaalla voi olla niitä häntiä 5–10 000 sen aikasta rahhaa ni siihen meni...⁹⁹⁶ Näin Maria kertoi, mutta oli kuitenkin ollut hyvin tyytyväinen siitä, että hänen asiakaspiirinsä oli suurelta osin maksukykyistä.

Velkakauppa oli väistämätön riski, mutta siihen liittyvistä ongelmista johtuen kauppiaan oma maksuvalmius kärsi ja pahimmillaan se johti vakaviin maksuvaikeuksiin. ”Kauppias oli ihmeissään niin että millä sitten hoitaa omat asiansa kun käyttöraha on maailmalla kun käyttöpääoma on asiakkaiden takana...⁹⁹⁷ Suuresta velkakaupasta koituivat suuret korkotappiot. Kauppias saattoi joutua asiakkaan sijaan velkakierteeseen, esimerkiksi vekselikierteeseen, josta irtautuminen saattoi viedä kestävyyskyvyn äärimmilleen. Muun muassa maatalouskauppa oli hyvin riskialtista ja huonotuot-

987 Ks. esim. Hoffman 1983, 174, 176.

988 H: 24.

989 Esim. H: 8; 21; 24.

990 H: 4; myös 24; 36 ja 37.

991 H: 1; 2 ja 3; 5; 6; 29 ja 30; 35.

992 H: 11 ja 12; 20; 25.

993 H: 14.

994 H: 5.

995 H: 2 ja 3; 11 ja 12; 15; 24; ks. myös Hentilä 1999, 102–103.

996 H: 24.

997 H: 24.

toista kauppaa, joka sitoi paljon pääomaa. Siitä syntyi usein hävikkiä, tuli suuriakin korkotappioita ja menetettiin alennuksia, ja osa saatavista jäi ikiajoiksi saamatta. ”Jotkut isännät maksoivat apulantansa vasta seuraavana keväänä, kun tilasivat uudet”,⁹⁹⁸ saatettiin todeta. Jotkut kauppiaista kompensoivat tilannetta metsän- tai tonttimaan myynnillä tai pankkisäästöillä, jos sellaisia oli, ja joissain tapauksissa puolison säännöllisiä virkatuloja käytettiin tarvittaessa kaupan talouden hoitoon.⁹⁹⁹ Jotkut valittivat joutumistaan pankkiirin rooliin, mutta pankkitoiminnasta ei ollut kyse, vaan pitkälle viedystä asiakaspalvelusta. Toisaalta velkakaupan voi nähdä antaneen myös tietynlaisen valta-aseman kauppiaille asiakkaisiinsa nähden.

”Aina jää saatavia -- vuosien mittaan yhen kivitalon verran.”¹⁰⁰⁰ Näin totesi kirkonkylän kauppias ehkä hieman kyynisenä. Iäkäs syrjäkylän kauppias puolestaan kertoi väsyneen rauhallisesti (ehkä hänkin hieman kyynisenä): ”Pari miljoonata jäi saamatta (vanhaa rahaa) otin minä yhelle kyllä tuomionni van se sitte ni kävi pyytelemässä että ne saesi jonku vuojen että nii -- (epäselvää) tuli annettua aekaa ni eihän se ruvennu maksamaankaa sitte että hän vuojen päästä ruppee maksamaan ni ei ollenkaaa...” Osaltaan kannattavuutta huononsi tinkimiskäytäntökin: ”Vaikka olisi ilman antanu vielä olisivat tinkineet sittenkin...”¹⁰⁰¹ Tyhjiin lupauksiin ja ongelmiin saatavien perinnässä kaikki olivat törmänneet. Saatavista syntyi ”mittatappiota, jota ei koskaan saa pois”,¹⁰⁰² todettiin ja kerrottiin hermojen kiristyneen joskus asiakkaan vaatimusten edessä. Vain yksi mainitsi, ettei velkojen perinnässä ollut hankaluuksia.¹⁰⁰³ Kaikilla jäi saatavia kaupan lopettaessa toimintansa.¹⁰⁰⁴

Velaksimyynti oli kuitenkin myös tärkeä kilpailuvaltti yksityiskauppiaille, mutta sitä käytettiin myös hyväksi. Useille haastatelluille oli tuttua se, että osuustoiminnallisen liikkeen kannattaja saattoi turvautua rahapulassaan yksityiskauppiaseen, mutta taloudellisen tilanteensa parannuttua ”unohti” tämän jälleen. ”Jos ei sitä kaoppoa tehny velaksi niin ei sitä tehny muutenkaaan.”¹⁰⁰⁵ Näin Helena sattuvasti ilmaisi velkakaupan välttämättömyyden. Toisin sanoen asiakkaat kaikkosivat toiseen kauppaan, jos eivät voineet tehdä ostoksiaan velaksi. Oli toimittava siinä tilanteessa ja niissä olosuhteissa, jotka vallitsivat. Velkakauppa oli kuin kaupan kivijalka. Hentilän mukaan velkakaupasta eroon pääseminen oli sekä yksityiskauppiaiden että osuuskauppojen suuri murheenkryyni, mutta maaseudulla käteisvarojen puute esti velkakaupan lopettamisen, ja velaksi ostivat sekä varakkaammat että köyhemmät.¹⁰⁰⁶ Velkakauppa oli ikään kuin sukupolvien perintö, ylisukupolvinen käytäntö, josta ei noin vaan voinut sanoutua irti.

998 H: 29 ja 30.

999 Esim. H: 6.

1000 H: 35.

1001 H: 4.

1002 H: 11 ja 12.

1003 H: 14.

1004 Esim. H: 4; 5; 8; 11 ja 12; 14; 25; 29 ja 30; 35.

1005 H: 8.

1006 Hentilä 1999, 97, 101–103.

Kauppojen odotettiin antavan tavaraa velaksi myös niille, joilla ei ollut maksukykyä. Monien haastateltujen mielestä kauppa hoiti paljon myös yhteiskunnan tehtäviä.¹⁰⁰⁷ Annatko sinä ruokaa, oli Villelle monesti esitetty kysymys.¹⁰⁰⁸ Tällainen velananto oli osittain sosiaalitoimintaa, josta muodostui yksi maaseutukaupan rooleista. Siitä ei ollut helppoa irtautua, koska kyse oli hyvin tutuista ihmisistä, kyläläisistä. Monenlaista apua tarvittiin. *”Hätätapauksia piti rahoittaa ei voinut sanoa että rahaa ei ole...”*, Maria kertoi. *”Annappa rahhoa”*, asiakas saattoi tulla kauppiaalta pyytämään, kun hänen piti päästä esimerkiksi lääkäriin eikä hänellä ollut sillä hetkellä rahaa.¹⁰⁰⁹ Asiakkaan oli helpompi pyytää apua tutulta kyläkauppiaalta kuin mennä kolkuttamaan sosiaalitoimiston ovea, mikä koettiin yleisesti nöyryyttävänä. Vanhemman polven kauppiaat saattoivat myös pitää lähimmäisen auttamista vielä ennen kaikkea yhteisön jäsenten asiana. Tämä tulee aineistossani esille esimerkiksi Marian monenlaisena auttamistoimintana, samoin Villen ja Laurin kertomuksissa. Maalaisyhteisössä oli olemassa sosiaalinen järjestyksensä ja vanhakantaisissa yhteisöissä oli myös sosiaalisia velvollisuuksia ja sääntöjä, joista yksi koski vauraampien velvollisuutta pitää huolta yhteisön köyhemmistä.¹⁰¹⁰ Elämänmuodot ja ajattelu, joita useat sukupolvet ovat oppineet pitämään hyveinä ja joita on seuraavalle polvelle opetettu, tavallaan myös velvoittavat perinteen mukaiseen käyttäytymiseen.¹⁰¹¹ Kauppiaat olivat myös vanhastaan omaksuneet rooliinsa ja arvomaailmaansa yhteiskunnan heikompiosaisista huolehtimisen.¹⁰¹² Joka tapauksessa kauppias tiesi väkisinkin paljon kylänsä asukkaiden elämäntilanteesta ja -hallinnasta.

Helena ja Maria toivat kerronnassaan myös esille työssä saamaansa roolia jonkinlaisina taloudellisina neuvonantajina.¹⁰¹³ Heillä vaikuttaa olleen paljon niin sanottua yhteiskunnallista äitiyttä. Tällainen talousneuvojan rooli todennäköisesti oli tuttu useille, sekä mies- että naiskauppiaille.¹⁰¹⁴ Kotitalousvalistuksen kulta-aikana voi pitää juuri 1960- ja 70-lukua. Visa Heinonen on tutkimuksessaan kirjoittanut kotitalousideologiasta, jonka juuret ovat protestanttisessa työetiikassa. Kuluttamiseen Suomessa suhtauduttiin pitkään kielteisesti.¹⁰¹⁵ Maria oli ollut huolestunut joidenkin asiakasperheiden elämäntavasta, joka saattoi olla niin tuhlaileva, että elettiin jatkuvasti yli varojen. Hän kertoi esimerkiksi perheenäidistä, joka saattoi päivittäin hakea kalliit leivokset perheelleen. Tomera kauppias neuvoi asiakastaan: *”Ala itse leipoa niin säästät -- otin myös kahenkesiseen puhutteluun -- yritin opettaa monta perheenäitiä taloudellisesti toimimaan...”* Haastattelussa Maria kuitenkin oli sitä mieltä, että ihmistä

1007 Esim. H: 1; 4; 6; 7 ja 8; 15; 24; 29 ja 30; 34 ja 35; 36 ja 37.

1008 H: 15.

1009 H: 24.

1010 Ks. Stark 2011, 172, 304, 330.

1011 Ks. Knuuttila 2005, 23.

1012 Ks. Kolbe 2014, 181.

1013 H: 8; 24.

1014 Esim. H: 34 ja Marian puoliso.

1015 Heinonen 1998.

ei pysty opettamaan taloudelliseksi: *”Ihminen syntyy taloudelliseksi tai ei.”*¹⁰¹⁶ Marian asiakkaista melkoinen osa oli taajaman kotiäitejä, jotka kaikki eivät omanneet sellaisia taloudenpidon taitoja, kuten yleensä Kainuun maaseudun asukkailla oli.

Tässä yhteydessä voi myös ottaa esiin käytännön, josta Villen lisäksi mainitsi Maria. He olivat kokeneet sosiaalisesti velvollisuudekseen myydä alennuksella päivämäärän ylimenneitä tuotteita.

”Ja kauppiaana tiesin ketkä olivat köyhiä perheitä annoin heille mitä oli vielä syöntikunnossa eikä oma perhe jaksanut syödä -- ruokaa ei viety kaatopaikalle en totellut tässä asiassa terveystarkastajaa ...” Maria sanoi myyneensä vanhentuneen päiväyksen leipiä, maitoja ja muita elintarvikkeita puolella hinnalla taloudellisissa vaikeuksissa oleville. Tässä asiassa hän ei noudattanut elintarvikekauppaa koskevia määräyksiä vaan kertoi toimineensa omantuntonsa mukaan. Maria kertoi pyrkineensä hoitamaan kutsumukseensa kokemaansa kaupan työtä eettisen vakaumuksensa mukaisesti. Lisäksi hänen kertomuksessaan tulee useita kertoja ilmi hänen uskonnollisuutensa, joka kietoutui yhteen ammatin kanssa, sillä palvellessaan kylänsä ihmisiä hän samalla koki palvelevansa Jumalaansa eläen uskoa arjessa.¹⁰¹⁷ Villen käsitys oli, että paikallisesta terveyslautakunnasta riippui, voiko edellä kuvatulla tavalla toimia reilusti vaiko vain *”takaportaassa”*.¹⁰¹⁸ Kansalaistottelemattomuus tuntui tässä sekä Mariasta että Villestä järkevältä, sillä hyöty oli molemminpuolinen.¹⁰¹⁹ Näitä tuotteita on yleisesti myös annettu ilmaiseksi. Säästäväisyys ja anteliaisuus olivat vertauskuvallisesti merkittäviä: ne olivat symbolisia voittoja, tietynlaista pääomaa nekin.¹⁰²⁰

Kaupankäyntiin tällä ihmisten rahanpuutteella oli paljon vaikutusta. Asiakkaiden maksuvaikeuksiin oli monia eri syitä. Tässä aineistossa työttömyys nousi esiin erityisesti 1960- ja 1970-lukujen osalta, vaikka se koettiin hyvin vaikeana jo edellisinä vuosikymmeninä. Tuolloin 1940- ja 1950-luvun loppupuolella maan pienviljelijävaltaisissa pohjois- ja itäosissa oli perustettu kymmeniä työttömyystyömaita. 1950-luvun valtavan työttömyyden kasvun aikana siirtotyömaat yleistyivät ja sosiaaliset ongelmat kärjistyivät, ja tällöin työttömyys myös politisoitui voimakkaasti eli radikaali vasemmisto sai paljon kannattajia työttömistä työläisistä. Rahallinen työttömyyskorvaus tuli vasta 1970-luvun alussa jokaisen työttömän oikeudeksi, ja tuolloin loppui myös pakkotyöllistäminen työttömyystyömaille. Työttömyys myös pysyi yhtenä keskeisimmistä sosiaalisista ongelmista, ja kehityssuunta oli nouseva, vaikka sodan jälkeen noin 300 000 henkeä muutti Ruotsiin.¹⁰²¹ Muidenkin kuin Villen kerronnassa tulivat esille kausityöttömät, joiden luppoaika kysyi kyläkauppiaan kestävyyskykyä.¹⁰²² Kauppias joutui joustamaan: *”Joskus piti mies ottaa työhön velasta”*,¹⁰²³ totesi Erkki.

1016 H: 24.

1017 H: 24; ks. Mahlamäki 2005, 203.

1018 H: 15.

1019 Ks. myös Hansen 1998, 12, 156–157, 172.

1020 Kaijser 1999, 102, 105, 150.

1021 Alestalo 1985, 142–143; Nenonen 2013, 99–105, 109.

1022 Esim. H: 15; 24; 36 ja 37.

1023 H: 37.

Kokemuksia toimeentulosta

Olin ensin jakanut haastatellut kauppiaat ja kauppiasperit kolmeen ryhmään sen mukaan, miten he itse näkivät kauppansa taloudellisen kannattavuuden ja oman toimeentulonsa. Jako oli viitteellinen ja kokemuksellinen. Myöhemmin tulin siihen päätelmään, että on keinotekoista jakaa heitä ryhmiin heidän kauppansa kannattavuuden perusteella, koska tällöin talous korostuu ja arvottuu liikaa, semminkin kun monet korostivat ammattinsa olevan elämäntapa. Sen sijaan tuon esimerkein esille yksittäisiä tapauksia, jotka kuvastavat erilaisia suhtautumistapoja toimeentuloon yhteiskunnallisessa murroksessa.

Kauppa on matalakatteinen ala. Homeen tutkimuksen yksityiskauppoja koskeva aineisto osoittaa, että kauppiasperheiden ansiotasot olivat erittäin alhaiset (vuosi 1980). Kylämyymälöiden kannattavuus oli heikko, lainojen lyhennysten ja investointien rahoituksen suhteen oli ongelmia ja tyypillistä oli varaston hidas kierto. Kaupanhoito ei myöskään usein ollut kovinkaan suunnitelmallista, esimerkiksi laskentatoimen käyttö suunnittelussa oli heikkoa.¹⁰²⁴ Samaa kertovat tilastot koko maan tilanteesta: vuoden 1980 tulonjakotilaston mukaan 1–4 henkilöä työllistävät kauppiat omasivat varsin alhaiset vuosittaiset keskimääräiset ansiotulot.¹⁰²⁵ Suurin osa haastatteleistani kauppiasta kuului tähän ryhmään. Elinkeinollisia vaihtoehtoja maaseudulla ei juuri ollut; toisin sanoen kauppiat kokivat, ettei heillä ollut muitakaan ansiomahdollisuuksia. Home päättelee, että tässä perheyrittäjyydessä on kyse elämäntavasta, joka kattaa muita kuin materiaalisia tarpeita, mikä on osaltaan säilyttänyt maaseudun kauppalveluita. Alhainen tulotaso on kuitenkin ollut suuri uhka myös kaupan jatkuvuudelle eli sukupolvenvaihdoksille.¹⁰²⁶ Kyllikki ja Urhokin epäroivät jatkamista kauppiaina 1970-luvun alussa, sillä jatkaminen tarkoitti paitsi sisäroisuuden lunastamista myös uusien lain vaatimukset täyttävien toimintatilojen rakentamista ja sitä myöten velkaantumista.¹⁰²⁷

Kun olen analysoinut haastateltujeni toteamuksia kysymykseen toimeentulosta, olen ajatellut sellaisten ilmausten kuten *”leivän syrjässä on pysynyt -- nuukasti eletty”*,¹⁰²⁸ *”leipänsä ja elämisensä saanut”*¹⁰²⁹ tai *”ei pääse palkoille”*¹⁰³⁰ ilmaisevan kohutuullista toimeentuloa, kun elettiin säästävaisesti. Ilmauksissa kuvastuu myös tyytyminen tilanteeseen. *”Sehän oli vähän semmosta heikkoa juttua se pienen kauppiaan elämä ei siinä paljo hurraamista ollu...”* -toteamus kertonee edellistä niukemmasta toimeentulosta.¹⁰³¹ Mitä mahtaa pitää sisällään sanapari *”puhumatta paras...”*, jonka lausuja kertoi tarvittaessa antaneensa oman virkanaisen palkkansa kaupan asioiden

1024 Home 1989, 303–304, 308.

1025 Alestalo 1985, 160.

1026 Ks. Home 1989, 308.

1027 H: 9 ja 10.

1028 H: 25; myös 24.

1029 H: 5.

1030 H: 11 ja 12.

1031 H: 4.

hoitamiseen.¹⁰³² Tässä uranaisen elämänmuoto sulautui pienyrittäjän elämänmuotoon. ”Toimeen on tultu, on saanut sen minkä on halunnut...”,¹⁰³³ näin saattoi lausua jo maaseudun murroksen alkuvaiheissa kauppansa lopettamaan joutunut pariskunta. Kun työstä kaupassa oli kulunut jo pitkä aika, mahdolliset silloiset taloudelliset ongelmat eivät enää tuntuneet kovin tärkeiltä, vaan toiset asiat nousivat menneisyydestä esille. Vähävaraisuus tai köyhyys on suhteellista, ja tämäkin asia on nähtävä aikaansa vasten. Maalaiskauppiaan köyhyys oli puutetta rahasta, jolla maksaa laskut, lainat ja velat, kouluttaa lapset ja pitää remontti. Suhteellinen köyhyys on huono-osaisuutta keskimääräiseen verrattuna, ja sen on todettu myös kaventavan toimintakenttää ja valinnan mahdollisuuksia. Sen sijaan varallisuus on liitetty valinnanvapauteen, arvontoon ja myös poliittiseen valtaan.¹⁰³⁴ Näitä varallisuuden symboleja myös useat haastatellut kokivat työnsä kautta saavuttaneensa.

Esimerkiksi Annikki ja Armas halusivat erityisesti korostaa eläneensä kyläkauppiaina erittäin sisältörikasta elämää. He kertoivat avoimesti tulleen taloudellisesti hyvin toimeen, mutta totesivat lisäksi olleen ”*tuiskuja ja tuulia*”,¹⁰³⁵ mistä voi päätellä, että toimeentulon kanssa oli välillä ollut tiukempia aikoja. Elämänkamppailua luonnehditaankin usein rikkailla kielikuvilla.¹⁰³⁶ Tämän pariskunnan yhteiskunnallinen orientoituminen ja voimakas sitoutuminen yhteisöön olivat varmasti osasyynä myönteiseen käsitykseen ja asennoitumiseen omaan toimeentuloon. Heidän kylänsä myös säilyi monia muita kyliä elinvoimaisempana. Vaikuttaa myös siltä, että he osasivat hyvin luovasti käyttää tarjoutuvia mahdollisuuksia hyväkseen esimerkiksi olemalla joustavia lisäansioita hankkiessaan ja ottamalla myös riskejä. Eikä heidänkään toimeentulonsa koostunut yksin kaupan työstä, sillä taloutta turvasi myös maatala. Joidenkin haastateltujen kohdalla onkin vaikea hahmottaa yhtä pääelinkeinoa, jolloin myös kaupan merkitystä talouteen ja toimeentuloon on vaikeampi arvioida. Monissa tapauksissa maa- ja metsäpalsta oli ollut pärjäämisen turvana.¹⁰³⁷ Toimintaa turvattiin syömällä omaa pääomaa eli kulutettiin omaa kertynyttä varallisuutta.¹⁰³⁸

Tämän aineiston suurimmat kaupungit toimivat vielä haastatteluja tehdessäni kirkonkylissä.¹⁰³⁹ Todennäköisesti niihin oli kertynyt jo vakavaraisuutta, jota toisessa tapauksessa kerrytettiin sijoittamalla metsäomaisuuteen. Kuitenkin ilman mittavaa velkakauppaa tämäkin kauppa olisi tuottanut huomattavasti paremman tuloksen. Nämäkin kaupungit olivat alkuaan olleet pieniä sekatavarakauppoja, jotka kasvoivat toisen polven aikana merkittävästi ja työllistivät vuosikymmenestä toiseen huomattavan määrän kuntalaisia. Vaikka olikin jo saavutettu vakavarainen asema, matkan varrelle oli mahtunut monenlaisia vaiheita, vaikeitakin. Siksikin matalan profiilin pitäminen

1032 H: 6.

1033 H: 36 ja 37.

1034 Stark 2011, 15.

1035 H: 26 ja 27.

1036 Stark 2011, 323.

1037 H: 1; 5; 9 ja 10; 17; 18; 23; 28; 31 ja 32; 33; 36 ja 37.

1038 Ks. Home 1989, 304.

1039 H: 16; 34 ja 35.

haastattelussa saattoi tuntua luontevalta. Kaikki eivät halunneet määritellä toimeentuloaan, sillä omasta taloudellisesta tilanteesta puhuminen saatetaan kokea herkäksi asiaksi.

Sodan jälkeen oli eletty toisaalta pula-aikaa, toisaalta jälleenrakennuksen aikaa. Kriisinjälkeiset ajat ovat toimeliaita aikoja, kuten jälleenrakennuksen 1950-luku Suomessa oli.¹⁰⁴⁰ Maaseudun kukoistuksesta siirryttiin kuitenkin pian suuren rakennemuutoksen aikaan, jonka mukanaan tuoma autoituminen on Kainuussa jatkunut yhtäjaksoisesti 1960-luvulta asti. Kainuussa muutokset ovat myös olleet rajuja; jopa kokonaisia kyliä on autoitunut. Oulun läänin väestömäärä samoin kuin väestörakennne muuttui vuoteen 1980 mennessä ratkaisevasti, esimerkiksi lasten määrä puolittui ja vanhusten määrä kasvoi.¹⁰⁴¹ Samaan aikaan emäntäpula alkoi synkistää maaseudun näkymiä.¹⁰⁴² ”Nuori väki karkasi Ruotsiin ennen ja jälkeen vuoden 1965”, kertoi kylästään Johannes.¹⁰⁴³ Tämä oli tilanne monissa muissakin kylissä, vaikka muuttoliike kohtelikin eri kyliä eri tavoin. Erityisesti Pohjois- ja Itä-Suomessa taajamat alkoivat kasvaa ja säilyttivät elinvoimansa syrjäkylien autoituessa.¹⁰⁴⁴ Samaan aikaan liittyy myös tapojen muuttuminen, jolloin kylien yhteisöllisyys muuttui eivätkä sosiaaliset siteet enää olleet niin kiinteitä kuin aiemmin.¹⁰⁴⁵ Tällä kaikella oli vaikutuksensa kauppojen toimintaan.

Kilpailu lisääntyi ja autoistuminen toi valinnanmahdollisuuksia, ja tarjoushinnat ja mainonta alkoivat osaltaan muuttaa ihmisten ostokäyttäytymistä. Kesko aloitti ensimmäiset valtakunnalliset erikoistarjouksensa kesällä 1963, ja television avulla koko maasta tuli yhtenäinen markkina-alue. Alettiin ostaa merkkikahvia ja -tupakkaa. Aika oli myös hintakilpailun alkua. Tämä kehitys suosi suuria liikkeitä ja kaupparyhmittymiä.¹⁰⁴⁶ Kilpailun kovenemisesta – ”Kajaani oli se mitä vastaan me jouvuttiin kilpailemaan” – ja autoistumisen vaikutuksesta Maria kertoi esimerkin. Yhtenä aamuna asiakas marssi Kainuun Sanomien tarjoukset mukanaan kauppaan. Kauppiaan olisi asiakkaan mielestä pitänyt vastata kaikkiin lehdessä olleisiin tarjouksiin, jotta hän ei olisi lähtenyt ostoksille kaupunkiin. ”Sehän ei onnistu sillä me olemme kohta entinen kauppias”, kauppias kertoi vastanneensa. Hän kertoi, että bensen ollessa tuollain halpaa, lähikaupunkiin pääsi silloin melkein ilmaiseksi. Toinen asiakas koputti oveen myöhään illalla ja pyysi kauppiasta: ”Lähetkö mulle antamaan muutaman litran bensaa että pääsen aamulla Kajaaniin hakemaan bensaa Essolta”, josta hän sai sen

1040 Ks. Torkki 2014, 277. Sodan jälkeen teitä parannettiin ja uusia rakennettiin. Kun liikkuvuus lisääntyi, myös tieto muusta maailmasta lisääntyi ja vanha maaseutuyhteisö rupesi hitaasti hajoamaan etenkin 1960-luvulta lähtien (esim. Holmila 2001, 34). Tie symboloi uutta aikaa ja toi kylään vaihtoarvoon perustuvan yhtenäisen elämäntyylin ja tehokkuuden. Suomessa oli vuonna 1950 26 814 autoa ja vuonna 1974 jo 936 681 autoa. (Mäkelä 1986, 98, 107.)

1041 Luoma 1989, 134–140.

1042 Hokkanen 1980, 486.

1043 H: 3; myös 27.

1044 Rannikko 1999, 218; ks. Stark 2011, 107–108.

1045 Ks. Högbäck 2003, 124–125; Holmila 2001, 145, 147; Holmila 2000; ks. myös Lundgren 1990, 129.

1046 Esim. Hentilä 1999, 314–315; Home 1977, 122–124.

vähän halvemmalla.¹⁰⁴⁷ Marian kerronnasta ilmeni, että hän oli kokenut joidenkin asiakkaiden asenteen ja toiminnan epäoikeudenmukaisina.

Asiakaskunnalle kauppiaiden taloudellinen tilanne saattoi jäädä epäselväksi, mikä toisinaan aiheutti myös kauppiaita loukkaavia kommentteja. Ikävänä ympäristön kauteuden kauppiasta kohtaan kokenut Maria kertoi, että etenkin hänen erityisen tunnollinen miehensä oli ottanut asian hyvin raskaasti. Eniten kauppiasparia oli loukannut toteamus: *”Kyllähän teijän kelpaa kun me kannetaan teille rahat.”* Maria kertoi nauruskelleensa: *”Niinhän sitä luulisi...”*¹⁰⁴⁸ Muissa haastatteluissa asia ei juuri tullut esille. Ruotsalaisten maalaiskauppiaiden kokemus oli, että he olivat kaupungissa toimivaan kolleegaansa verrattuna sosiaalisesti suojattomia ja maineesta riippuvaisia ja että puheet ja ennakoluulot levisivät helposti.¹⁰⁴⁹

Aarne oli aikoinaan perustanut kaupan silloin väkimäärältään suureen ja laajaan kylään, jonka alueella oli parhaimmillaan ollut neljä koulua, joten lapsiakin oli ollut paljon. Kun kylän maamiesseuran talolla oli pidetty tanssit, oli lippuja saatettu myydä jopa kaksisataa. Myös kauppoja kylässä oli ollut useita. *”Oma asiakaspiiri oli joskus sotien jälkeen noin 500 asiakasta”*, Aarne totesi. Vuonna 1982 kylän väki oli jo vähentynyt paljon ja autiotilojen määrä kylässä lähenteli jo kuuttakymmentä. Kun kokemuksta työstä oli vuosikymmenien ajalta, oli ehtinyt kokea taloudenkin kannalta erilaisia vaihteita, parempia ja huonompia. Aarne ja Anna totesivat, että kun kulut pyrittiin minimoimaan, vähät rahat olivat riittäneet. *”Omilla kun pärjää”* eli kun pärjäsikin ilman palkattua henkilökuntaa, oli omavarainen ja eli vaatimattomasti, niin tuli taloudellisesti toimeen. Hekin olivat joskus miettineet parempaan liikepaikkaan siirtymistä, mutta vanhenevan pariskunnan oli vaikea jättää omaa kylää, jossa oli jo kauan ehditty toimia. Aarnen ja Annan lopettaessa kyläkauppansa viimeisenä kylän kaupoista kylä oli pitkälle autioitunut. *”Kaupan rapulle näkyi yksitoista autiotaloa lopussa.”* He totesivatkin, että *”lopussa kylä oli niin hiljainen, ettei kenenkään kannattanut enää jatkaa kaupanpitoa”*.¹⁰⁵⁰ Edellisen kaltaisen pienen yrityksen etuna on pidetty juuri joustamista tilanteiden mukaan,¹⁰⁵¹ mutta lopulta mahdollisuutta jatkaa kauppiaina ei enää yksinkertaisesti ollut.

Samantapaisesta tilanteesta kertoivat haastatteluja tehdessäni tuolloin viimeisiä aikoja kauppaansa pitäneet Urho ja Kyllikki. Kauppiasparin laskujen mukaan heidän kylästään oli lopettanut jo 37 tilaa. Karjat oli hävitetty, eikä rehuja ja lannoitteita enää tarvittu. Taloissa oli tuolloin enää paljolti vanhaa väkeä, eikä työtä seudulla ollut.¹⁰⁵² Monen muunkin kylän kohtalo oli samantapainen. Entisistä maatalouskylistä oli tullut enimmäkseen vanhusväestön asuttamia eläkeläisyhdyskuntia. Kylän karjatilat saattoi jo laskea yhden käden sormilla. Ostovoimaiset lapsiperheet vähenivät koko

1047 H: 24.

1048 H: 24.

1049 Kaijser 1999, 152.

1050 H: 29 ja 30.

1051 Ks. Väänänen 1999, 626.

1052 H: 9 ja 10.

ajan, ja yksin asuvat vanhukset, pienituloiset eläkeläiset lisääntyivät. Kylän asukasluku saattoi pudota sadoilla hengillä. Monet kyläkaupat joutuivat lopettamaan, sillä pienet ruokakunnat olivat ostovoimaltaan vähäisiä eikä kauppa enää kannattanut.¹⁰⁵³ Osa tämän aineiston maaseututaajamien isohkoista liikkeistäkin joutui lopettamaan jo rakennemuutoksen aikaan. Homeen tutkimuksessa haja-asutusalueen myymälää kohden noin 290 asukkaan määrä katsottiin kriittiseksi.¹⁰⁵⁴

Hansen on maaseudun suuresta muutoksesta Ruotsissa kirjoittaessaan käyttänyt termiä traktorisointi (*traktorisering*), jonka seuraukset valaisevat kohtaamista kahden talousmaailman välillä, markkina- ja omavaraistalouden. Ne viljelijät, jotka valitsivat vanhemman viljelytavan, yrittivät yksinkertaisella teknologialla ja perinteisellä viljelytavalla sekä kustannuksia laskemalla ja vähäisillä investoinneilla varmistaa olemassaolonsa. He luottivat omavaraistalouden taloudelliseen kenttään.¹⁰⁵⁵ Tätä voisi verrata tilanteeseen, jossa osa kauppiaista jäi toiminnassaan vanhalle kannalle: jatkoi palvelusekatavarakauppana entiseen malliin, ei tehnyt muita investointeja kuin hankki vain välttämättömät kylmäkalusteet ja muut laitteet, ei palkannut vierasta työvoimaa ja yritti pärjätä mahdollisimman vähin kuluin. Jos mahdollista, työvoima rekrytoitiin omasta perheestä, ja siinäkin säästettiin.¹⁰⁵⁶ Elämänsä aikana ihmiset joutuivat tekemään päätöksiä ja valintoja, ja tätä elämänpolitiikkaa on tulkittu yksilön ja yhteisön välisenä vuoropuheluna.¹⁰⁵⁷ Tätä vuoropuhelua esimerkiksi metsäkoneyrittäjät ovat nimittäneet kuvaavasti sanelupolitiikaksi, koska olivat kokeneet omat vaikutusmahdollisuutensa vähäiseksi suhteessa metsäteollisuuteen ja metsäyhtiöihin. Tällöin paikallinen tieto ja kokemukset jäivät kauas ylipaikallisesta, ja sopeutuminen niukkeneviin resursseihin ei luonnollisestikaan lisännyt metsäkoneyrittäjien hyvinvointia.¹⁰⁵⁸ Saman voi todeta useiden haastateltujen kohdalla.

Usean taloustilannetta huononsivat toiminnan myöhempinä vuosina myös rahतिकustannusten nousu ja tukkukaupan myyntierien suureneminen.¹⁰⁵⁹ Asia koettiin epäoikeudenmukaisuutena, koska kauppiaiden oli hoidettava syrjäseutujenkin kauppalpalvelut. Valikoiva myynti- ja ehtopolitiikka on vaikuttanut paljon vähittäiskaupan omaan rakennemuutokseen. Suoriteperiaatteen mukaan asiakkaan saama alennus määrittyi tilauksen suuruudesta, jolloin suuremmat liikkeet saivat edullisemmat ehdot. Tukkukaupan toinen keino oli asiakaskarsinta kannattavuuden mukaan, mikä haittasi pieniä liikkeitä vaikeuttamalla tavarahankintaa. Haja-asutusalueiden kauppalpalveluiden turvaamisen tukitoimenpiteet voi nähdä yhteiskuntapoliittisena kysymyksenä.

1053 Esim. H: 2 ja 3; 4; 5; 9 ja 10; 11 ja 12; 20; 25; 26 ja 27; 28; 29 ja 30.

1054 Home 1989, 301.

1055 Hansen 1998, 68–69.

1056 Ks. myös Hansen 1998, 74.

1057 Ks. Giddens 1991, 215; Tervo 2008, 23, 47.

1058 Tervo 2008, 176–177, 207.

1059 Home 1977, 110, 114–115; ks. myös Kaijser 1999, 91.

Mikko ja Marjatta kertoivat ainoina haastatelluista saaneensa niin sanottua kyläkauppa-avustusta parina vuonna kaupan loppuvaiheessa, ja sillä oli heille merkitystä. He kertoivat lopettaneensa kauppansa työn käytyä ennen kaikkea henkisesti liian raskaaksi. He olivat myös kokeneet, ettei tukkuliikkeeltä tullut pienelle kaupalle tukea.¹⁰⁶⁰ Kiireen ja stressin Taistokin oli kokenut vain lisääntyneen, ja kauppa oli pysynyt pystyssä vaihtelevalla menestyksellä. Väki kylästä oli koko ajan vähentynyt ja viime aikoina kaupan kate oli muuttunut huonompaan suuntaan. Kun aiemmin kauppa oli kilpaillut ensin oman kylän muiden kauppojen, sitten myymäläautojen kanssa, niin viime vuodet suurin kilpailija oli ollut naapurimaan kaupat, mutta myös kunnan keskustan veto oli ollut suuri. Kauppias totesikin, että ”nyt osa asiakkaista ostaa hiivaa”.¹⁰⁶¹

1960-luvulla alkanut maaseudun taloudellinen ja sosiaalinen murros vauhdittui 1990-luvulla uudelleen ja viimeisteli autoitumistarinan.¹⁰⁶² Haastateltujen kertomukset vahvistavat ja havainnollistavat aiemman tutkimuksen tulokset vähittäiskaupan kannattavuudesta ja maalaiskauppiaan toimeentulon epävarmuudesta kyseisenä aikana. Kun otetaan huomioon, että Kainuu kuului niihin alueisiin, jotka kokivat raskaimmin niin sanotun suuren muuton, ovat seuraukset olleet keskivertoa kohtalokkaammat.

Olen haastatteluanalyysien pohjalta hahmotellut maalaiskauppiaiden elämäntavan kulmakiviä. Yhtenä sellaisena näen vaatimattoman elämäntavan ja -tyylin, toisena säästäväisyyden elämänasenteena, jossa omavaraisuudella oli usein merkittävä rooli. Kolmantena kulmakivenä näen vahvan itse tekemisen perinteen. Nämä piirteet liittyvät yleensäkin suomalaisten pitkään suuresti arvostamiin elämänarvoihin.¹⁰⁶³ Ne liittyvät myös toisiinsa ja ilmentävät talonpoikaisen perinteen ja maaseutumaisen elämäntavan pitkää historiaa maassamme. Talonpoikainen elämäntapa ohjasi kaikkia arjen keskeisiä toimintoja. Se antoi turvalliset ja ennakoitavat tavat toiminnalle ja selkeät roolit.¹⁰⁶⁴ Silvesti erotti tutkimuksessaan talonpojan elämäntavassa kolme kulttuurista mallia: sukutilan jatkuvuuden arvon, sukupuolisidonnaisen työnjaon ja tuotannollisen ympäristö- ja luontosuhteen.¹⁰⁶⁵ Suuri osa haastatelluistani oli sosialistunut tähän talonpoikaiseen elämäntavan malliin. Haastatteluissa elämäntavasta puhuttaessa oli leimaavana piirteenä vaatimattomuus,¹⁰⁶⁶ eikä omasta taloudesta puhuminen myöskään ehkä ollut kovin mieleistä, mikä osaltaan selittää niukkuutta kerronnan tapana.

Maalaiskauppias eli yleensä aineellisesti varsin vaatimatonta elämää eikä siinä mielessä liene juuri poikennut muista kyläläisistä. Erityisesti sodan jälkeiset ensimmäi-

1060 H: 11 ja 12.

1061 H: 28.

1062 Keskitalo-Foley 2006, 129.

1063 Esim. Hentilä 1999, 100.

1064 Alalammi 1993, 193; Kortteinen 1982, 124; Stark 2011, 393.

1065 Silvesti 2001, 288.

1066 Ks. Halonen 2005c, 171.

set vuosikymmenet kaikilla oli ollut tiukkaa. Kauppiasperheen arki oli useimmiten hieman toisenlainen kuin mitä ympäristö ajatteli. Hentilä on kutsunut tutkimuksesaan kauppijuutta ennakkoluulojen elinkeinoksi.¹⁰⁶⁷ Lienee ollut tavallinen luulo, että kauppiasperheessä syötiin arkenakin herkkuja, kun kaikki oli saatavilla, ja että kauppiasperheen lapset saivat makeisia mielin määrin. Tutkimuskohteiden kaupoissa ei juuri missään 1940–50-luvuilla vielä ollut vesijohtoa ja viemäriä, ja vasta 1960-luvulla öljylämmitys ja keskuslämmitys alkoivat yleistyä.¹⁰⁶⁸ Joihinkin kaupparakennuksiin vesijohtoja ei koskaan vedetty. Muutenkin asuminen oli yleensä vaatimatonta. Elämän sopeutettiin olosuhteisiin.

Nuukasti eläminen oli toisaalta olosuhteiden pakko, toisaalta myös kulttuurisesti omaksuttu elämäntapa. ”Säästäväisesti on eletty ja elämän aineellista pohjaa rakennettu kuin Iisakin kirkkoa”,¹⁰⁶⁹ näin kiteytti Tiina perheensä pärjäämisstrategian. Säästäväisyys ja työnteon eetos sopinevat useille muillekin aineiston kauppiaille toimeentulon kivijalaksi. Elintason nousua tapahtui, mutta se oli hyvin vähittäistä ja isompia hankintoja tehtiin pitkänkin säästämisen jälkeen. Talonpoikaaisessa arvomaailmassa tuhailua on myös pidetty huonona asiana ja syntinä, jopa tuomittavana, kun sen sijaan säästäväisyyttä ja kohtuullisuutta on arvostettu.¹⁰⁷⁰ Tämä yllä kuvattu elämänsäsenne tulee esiin haastateltujen kuvauksissa toimeentulostaan. Säästäväisyydestä voitiin olla ylpeitä, ja arvoa annettiin sille, että kovin ponnistuksin oli pystytty hoitamaan asiat. Agraaritaustaisilla naisilla oli yleensä myös paljon kotitalouteen liittyvää osaamista. Tämän suomalaisen elämänmuodon takana ovat arvot, jotka juuri pohjaavat luterilaiseen työmoraaliin ja protestanttiseen etiikkaan.¹⁰⁷¹

”Itse syötiin kaikki mistä oli päiväykset vanhentuneet.”¹⁰⁷² Näin Maria ilmaisi itseään kuluttamisen tapojensa kautta, tässä tarkkuutena taloudessa.¹⁰⁷³ ”Jos ei muuta niin jää edes kassat -- ja luunsolmut ja leivänpannat”,¹⁰⁷⁴ totesi Helenakin. Kassoilla hän tarkoitti kassa-alennuksia, jotka saatiin keskusliikkeeltä, jos pystyttiin maksamaan laskut ajallaan.¹⁰⁷⁵ ”Aenaha niitä lenkkiä löytyy ja vanahoo leipää niilläpä hän sitä on elänyttä...”,¹⁰⁷⁶ totesi puolestaan Akseli. Hukkaan ei heitetty mitään. Kun kulut pyrittiin minimoimaan, vähät rahat riittivät. Kauppa ”kannatti kun oli tarkkana”,¹⁰⁷⁷ sanoi Olavikin. Osa maaseudun kauppiaskulttuuria oli tämä ”vanhojen leipien syöminen”. Helena olikin sitä mieltä, että ”kauppiaan bakteerikanta on toisenlainen kuin muilla

1067 Hentilä 1999, 96.

1068 Ks. myös Home 1977, 97, 105.

1069 H: 14.

1070 Esim. Stark 2011, 352; Heinonen 1998.

1071 Ks. esim. Halonen 2005c, 171.

1072 H: 24.

1073 Ks. Stark 2011, 350; myös Heinonen 1998, 382.

1074 H: 8.

1075 Ks. myös Hoffman 1983, 286–287.

1076 H: 5.

1077 H: 23.

*ihmisillä se ei enää tuoretta sietänykkään...*¹⁰⁷⁸ Kaupasta ylijääneiden elintarvikkeiden hyödyntäminen oli säästäväisyyttä ja samalla se oli varsin ekologista käyttäytymistä; tapa oli toisen ja kolmannen polven kauppiailta jo edellisiltä polvilta opittu.¹⁰⁷⁹ Arjen luovuus ja kekseliäisyys syntyvät paremminkin rajallisista resursseista puutteen ja niukkuuden oloissa kuin yltäkylläisyydessä. Menneisyys myös halutaan kertoa itselle parhain päin eikä köyhyyttä ja niukkuutta jälkikäteen ja nykyoloista katsottuna pidetäkään haitallisena.¹⁰⁸⁰ Erään haastatellun mielestä ”*syrjäkylän kauppiaiden todelliset aarteet olivat tololut emännät*”.¹⁰⁸¹ Silti velkaantumista oli joissain tapauksissa paljon. Kun kannattavuus huononi paljolti ulkoisista tekijöistä johtuen, oli sinniteltävä entistä enemmän ja säästettävä omissa menoissa.¹⁰⁸²

Kauppiasammatti ammatillistui Suomessa hitaasti, ja maaseudulla kauppaa aiemmin pidettiin usein maanviljelyn ohella.¹⁰⁸³ Omavaraistalous edellyttää oikeuksia muun muassa maahan ja rakennuksiin sekä paikallisyhteisön jäsenyyttä.¹⁰⁸⁴ Tämän tutkimuksen kauppiaista useat olivat osin omavaraisia ruokatalouden suhteen pitkälle nykyaikaan; osalla oli karjaa ja maanviljelystä 1940–50-luvuille, joillakin 1960-luvulle asti.¹⁰⁸⁵ Luonnon hyötykäyttö oli useille oleellinen osa elämää agraarisesta taustasta johtuen. Vanha kauppiaspolvi oli paljolti säilyttänyt omavaraistalouden aikaiset perhe arvonsa ja elämäntapansa, ja näitä arvoja pyrittiin siirtämään vielä seuraavillekin polville.¹⁰⁸⁶ Yrityksen taloutta ja yksityistaloutta ei välttämättä erotettu toisistaan.¹⁰⁸⁷

Kätevyys ja monitaitoisuus olivat tyypillistä monille. ”*Kyllä kai sitä on leipä ja elämässä soatu siitä kaoppahommasta ja sitten on tehty iltatöenään ja yötöenään niitä mökkiä ja ainaha niistähi joku markka jääpi ja sitten ne on ne mökkiläesetki ni asiakkaanaki -- jottainhan ne kuluttavatki...*”,¹⁰⁸⁸ kertoi Akseli. Jos pystyi itse rakentamaan, tekemään korjaukset, remontit ynnä muut, se oli suuri säästö. Tämänkaltaisen omavaraisuus oli Kainuun maaseudulla hyvin tyypillistä; se oli osa säästäväisyyttä, mutta sillä oli myös itseisarvo. Arkielämää helpottivat paljolti ne kokemusjohteiset tiedot ja taidot, joihin malli oli usein saatu kotoa.¹⁰⁸⁹ Ahkeruus tai työteliäisyys oli maalaisyhteisössä keskeinen hyve, agraarikulttuurin kulmakivi ja pärjäämisen edellytys.¹⁰⁹⁰ Tämä kertoo työnteon suuresta merkityksestä. Antti Eskolan 1960-luvun alun kyselytutkimuksessa ahkeruus oli nimenomaan maaseudun ihmisten ominaisuus, ja

1078 H: 8.

1079 Ks. myös Kaijser 1999, 104.

1080 Knuuttila 2006, 253, 260.

1081 H: 17.

1082 Esim. H: 25.

1083 Hentilä 1999, 96.

1084 Ks. Hansen 1998, 60.

1085 H: 5; 9 ja 10; 17; 25; 26 ja 27; 28; 36 ja 37.

1086 Ks. Holmila 2001, 51.

1087 Ks. myös Hentilä 1999, 80.

1088 H: 5.

1089 Ks. Knuuttila 2006, 231.

1090 Apo 1996, 29; ks. suomalaisten elämäntavasta ja työteliäisyyden arvostamisesta myös Jokinen 1996, 178; Roos 1987; Mäkelä 1986, 63.

elämäkerrallinen aineisto välittää Starkin mukaan samaa. Ihmiset perustelevat käsitteisiään vetoamalla siihen, että ovat sosiaalistuneet tekemään tai ajattelemaan tietyllä tavalla.¹⁰⁹¹ Kauppiailla oli suuri jokapäiväinen vastuu ihmisten arjesta, ja tämän vastuun ottaminen vakavasti kuului työmoraaliin. Haastattelemani kauppiaat korostivat myös sisukkuutta ja periksiantamattomuutta. ”Kovalla sisulla ja työllä on pärjätty”,¹⁰⁹² totesi Tiina.

Monissa tämän aineiston perheissä molemmat puoliset olivat kaupassa työssä, ja lisäksi useissa tapauksissa kaikki kynnelle kykenevät perheenjäsenet osallistuivat tavalla tai toisella elannon hankkimiseen. Perheyrittäjyyteen on usein liitetty kieli-kuva yhteen hiileen puhaltamisesta ja ajatus, ettei perheyrittäjyydessä lasketa tehtyjä työtunteja.¹⁰⁹³ Alestalon mukaan materiaalistien arvojen korostamista on pidetty tyyppillisenä yrittäjille.¹⁰⁹⁴ Tämä aineisto ei tue sitä varsin stereotyyppistä käsitystä, että kaikille yrittäjille materiaaliset arvot olisivat elämässä tärkeimmät tai ne korostuisivat elämäntavassa. Meillä omistamiseen ja yrittäjyyteen – ja rahaan – on myös liittynyt muun muassa häpeää, syyllisyyttä ja moralisointia. Suomalaisessa yhteiskunnassa ei Kolben mukaan esimerkiksi amerikkalaisia itseriittoisia *money making* -tyyppisiä juuri olekaan.¹⁰⁹⁵

Yrittäjän menestyksen mittarina Vainio-Korhosen mukaan voi olla uran pituus, mutta ennen muuta tulot.¹⁰⁹⁶ Aineistoni valossa menestystä ei käsitetty ainoastaan taloudelliseksi onnistumiseksi. Monet olivat ennemminkin jonkinlaisia käsityöläistyyppisiä yrittäjiä, joiden työ pohjasi heidän taitoihinsa ja joiden sitoutuneisuus ammat- tiinsa ja yhteisönsä oli merkillepantavaa. Sennettin mukaan käsityöläisyys on jonkin asian tekemistä hyvin sen itsensä vuoksi.¹⁰⁹⁷ Käsityöläisyys nähdään hyveenä, työhön sitoutuneisuutena. Käsityöläisyyteen työnsä perustavan ihmisen on vaikea sopeutua nykytyöelämään, jossa vanha protestanttinen työetiikka ei enää kannata.¹⁰⁹⁸

Vaikka ammatin eri puolia puntaroidaan, elämä on kokonaisvaltaista ja kaikki on suhteellista; hyviä ja huonoja puolia ammatissa ei mitata objektiivisesti eikä arvovapaasti vaan omakohtaisesti ja arvottaen itselleen tärkeiden kriteerien mukaan. Esimerkiksi Helena korosti saaneensa kauppiana elää mielekästä elämää, jossa sai oppia paljon. Aktiivinen ja yhteisöllinen elämä oli hänelle selvästi arvokkaampaa kuin taloudellinen menestys.¹⁰⁹⁹ Edellä on myös käynyt ilmi, mitä suuri osa haastatelluista piti työnsä parhaana puolena: työn sosiaalisuutta, ihmisläheisyyttä. Hytönen, joka on tutkinut palkkatyötä, kirjoittaa, että työn kaikkein ilmiselvin merkitys useimmille eli

1091 Stark 2011, 175, 250, 354.

1092 H: 14.

1093 Korhonen 1979, 60.

1094 Alestalo 1985, 160.

1095 Kolbe 2014, 65, 68.

1096 Vainio-Korhonen 2002, 91.

1097 Sennett 2007, 180–182; ks. myös Sennett 2008.

1098 Ks. myös Tervo 2008, 230.

1099 H: 8.

palkkapussi helposti unohtuu eriteltäessä työn merkityksiä.¹¹⁰⁰ Se oli merkityksellinen myös kauppiaille, mutta työn mielekkyyteen tarvittiin muuta.

Arvot eivät ole vain yksilön omaksumia arvoja vaan ne ovat myös yhteisöllisesti jaettuja.¹¹⁰¹ Kun vertaan haastateltujeni nimeämiä arvoja Hansenin Pohjois-Ruotsin syrjäseutuja käsittelevässä tutkimuksessa esiin tulleeisiin – vapaus, itsemääräämisoikeus, aitous, yhtäpitäminen, työteliäisyys ja sisukkuus –,¹¹⁰² on mielenkiintoista huomata, että aivan samoja arvoja myös omat haastateltuni pitivät tärkeinä. Myös talonpoikaisia perusarvoja ovat muun muassa työn itsenäisyys ja laaja sosiaalinen verkosto; vaikka työ oli raskasta ja kuluttavaa, se perustui henkilökohtaiselle vapaudelle.¹¹⁰³ Kauppiat olivat ammatissaan omaksuneet myös käsityöläisyyteen viittaavia arvoja ja ominaisuuksia. Kerronnan mukaan toimeentulo oli poikkeuksetta vaatinut paljon ponnistelua, mutta perheyrittäjyyden elämäntapa, vaatimattomuus, itse tekemisen perinne ja säästäväisyys siivittivät kohtuullista toimeentuloa.

Maalaiskauppiaitten kokemuksia asemastaan yhteiskunnassa

Kauppiaiden asema suhteessa yhteiskuntaan oli keskustelunaihe, joka herätti voimakkaita tunteita haastattelemini kauppiaiden keskuudessa. Erityisesti yhteiskunnan taholta koettu epäoikeudenmukaisuus oli Timon mielestä työn raskain ja huonoin puoli. Verottajan toimet eivät sopineet hänen oikeudentajuunsa. *”Kauppias on rahankerääjä, verottaja viepi kaikki -- lopetin rahankeruun yhteiskunnalle...”*¹¹⁰⁴ Ihminen pyrkii ratkaisemaan kohtaamiaan ongelmia kulttuuristen resurssiensa puitteissa.¹¹⁰⁵ Katkeroitumisen takia Timo kertoi lopettaneensa kauppiana. Eläkevuodetkaan eivät tätä syvää katkeruutta Timolta häivyttäneet vaan hänen negatiiviset tunteensa säilyivät: *”Nakkaisin yhteiskunnan yli laidan...”*¹¹⁰⁶ Muutamaa muutakin haastatelluista katkeroititti eniten juuri verotuksen ankaruus. Esimerkiksi Enni piti myös pienyrittäjän verotusta *”kauheana”*. Syvä katkeruus oli jäänyt hänellekin tästä yhteiskunnan harjoittamasta pienyrittäjän *”hyväksikäytöstä”*, kuten hän puolestaan asian ilmaisi. *”Kauppias on yhteiskunnan tukipylväs, hullu yrittäjä, joka ottaa velkaa ja työllistää pankit, vakuuttaa ja työllistää vakuutuslaitokset, ottaa työntekijöitä ja työllistää myyjät ynnä muut ja maksaa sosiaali- ynnä muita kuluja paljon ja työllistää silläkin...”*¹¹⁰⁷ Verottajan epäluuloisuus oli ärsyttänyt myös Hilkkää, joka oli joutunut antamaan kirjallisen selvityksen oman talouskäytön pienuudesta.¹¹⁰⁸

Tutkimuksissa onkin nostettu esiin, miten Suomen tuolloinen verotusjärjestelmä (mukaan luettuna työnantajien maksamat sosiaaliturvamaksut) suosi suuryrityksiä,

1100 Hytönen 2014, 245.

1101 Koivunen 1998, 84.

1102 Hansen 1998, 167.

1103 Kortteinen 1982, 120.

1104 H: 1.

1105 Houtsonen 1996, 219, 247–248.

1106 H: 1; ks. myös Venkula 2008, 113–115.

1107 H: 22.

1108 H: 25.

kun taas pienyritykset olivat raskaasti verotettuja, vaikka juuri niiden työllistävä vaikutus oli suuri.¹¹⁰⁹ Kun pieniin yrityksiin kohdistunut ajojahti oli 1960–70-luvuilla ankarimmillaan, samaan aikaan pienyrittäjiä kovasti houkuteltiin investoimaan, vaikka heidän maksamansa veromäärä oli suurten yritysten maksamaa määrää paljon suurempi. Myöhemmin ymmärrettiin, kuinka tarpeellisia juuri pienet yritykset veronmaksajina ja työllistäjinä olivat.¹¹¹⁰

Valtion lisääntynyt säätely verotuksen ohella ja myös yhteiskunnan yleinen byrokraatisoituminen huononsivat pienyritysten keskeisiä toimintaedellytyksiä monin tavoin.¹¹¹¹ Keskiluokan valvontaa kohtaan kokema vihamielisyys kohdistuu Roosin mukaan juuri julkiseen valtaan.¹¹¹² Samoin kuin Timon myös Taiston mielestä pienyrittäjä joutui työnantajan roolissa yhteiskunnan ”kynittäväksi”; hän piti vieraan työntekijän pitämistä suurena riskinä: ”Kun vieras työntekijä tulee taloon työhön samalla ovenrakoon tulee ulosottomiehen ja verottajan jalka”.¹¹¹³ Työnantajakulut koettiin erittäin raskaina.

Tutkimusajanjaksona julkisen vallan ja työmarkkinajärjestöjen vaikutus talouselämään lisääntyi. Niiden voiman ja vaikutusvallan lisääntymisessä oli kyse suuresta yhteiskunnallisesta muutoksesta.¹¹¹⁴ Kun yhteyttä vähittäiskaupan rakennemuutosten ja julkisen vallan toimenpiteitten välillä ei tarpeeksi huomattu (tai huomioitu), monet niistä vaikuttivat kielteiseen suuntaan.¹¹¹⁵ Suomessa kauppaa on säännelty ja rajoitettu tiukasti laeilla ja säädöksillä, ja poliittisuus on myös ollut sille tyypillistä. Yrittäjä on yhteiskunnalle hyödyllinen laittaessaan varansa ja voimansa yrittämiseen ja työllistäänsään, mutta on samalla joutunut toimimaan puskurina.

Aiemmin kauppaa koskeva lainsäädäntö oli lähinnä yritysmuotoja ja kauppatekniikkaa koskeva, myöhemmin näiden lisäksi tuli voimaan joukko uusia vähittäiskauppaa velvoittavia lakeja ja sopimuksia. Päivittäisessä työssä kauppiaan täytyi ottaa huomioon muun muassa elintarvike-, kuluttaja- ja työnantajalainsäädäntö. Myymälöille asetettiin uusia vaatimuksia ja on arvioitu, että näillä laeilla oli kielteinen vaikutus pienten kauppojen toimintaedellytyksiin. Vuoden 1967 devalvaation jälkeen myös vakauttamispolitiikka, jolla hinnat jäädytettiin melkein kahdeksi vuodeksi, oli osaltaan vaikuttamassa rationalisointiin. Vuoden 1968 vakauttamissopimusta on pidetty merkittävimpana talouspoliittisena ratkaisuna Suomessa sotien jälkeen; ja 1970 ja 1971 tehtiin niin sanottu UKK-sopimus, joka lisäsi vähittäiskaupan palkkakustannuksia maaseudulla jopa 20–25 %. Nämä heikensivät nimenomaan pienten kauppojen toimintaedellytyksiä. Samoin vaikutti 1960-luvun lopulla hintasota, joka aiheutti paljon tuoton menetyksiä kauppiaille.¹¹¹⁶ ”Kauppiaat on pelinappuloita -- riepotettiin

1109 Alestalo 1985, 158.

1110 Väänänen 1999, 567.

1111 Alestalo 1985, 158.

1112 Roos 1988, 14.

1113 H: 28.

1114 Alestalo 1985, 186.

1115 Home 1977, 113.

1116 Home 1977, 111–112, 125, 128; ks. myös Hoffman 1983, 319.

ja vietiin katetta”, totesi vielä eläkeläisenäkin katkeruuden tunteita mielessään Olavi.¹¹¹⁷ Purnaaminen ja katkerakin suhtautuminen viranomaisiin voidaan ymmärtää kommentointina siihen kokemukseen, miten vaikea yksittäisen kauppiaan oli vaikuttaa vähittäiskaupan ehtoihin.¹¹¹⁸ Useilla kauppiaille oli katkeruutta kasvotonta byrokratiaa kohtaan. Myös työttömyys ja inflaatio heijastuivat heti vähittäiskaupan toimintaan.¹¹¹⁹ Vaikka luottamus talouskasvuun, demokratian laajenemiseen ja tasa-arvon lisääntymiseen oli pitkään vallalla sotien jälkeen,¹¹²⁰ suuriltakaan vaikeuksilta ei välttytty.

Päätöksenteon institutionaalista rakennetta kuvaa käytetty nimitys valtaeliitti, joka pitkälle määräsi palkoista, hinnoista, sosiaaliturvasta, työolosuhteista, veroista ja koko yhteiskunnan kehityksestä. Samalla kansalaisten vaikutusmahdollisuuden nähtiin kaventuneen.¹¹²¹ Vaikeimmassa asemassa olivat pienimmät kauppiaat, joilla oli vaikeuksia noudattaa kaikkia yhteiskunnan taholta tulleita säännöksiä ja vaatimuksia, joskus mahdotontakin. Lakien ja säädösten rikkomuksista oli muutama saanut rangaistuksiakin. Kauppiaat suhtautuivat yleensä hyvin käytännöllisesti erilaisiin säädöksiin. Vaikka lakien ja määräysten tärkeys ymmärrettiin, niiden myös nähtiin rajoittavan toimintamahdollisuuksia.¹¹²²

Pienen kyläkauppiaan kannalta katsottuna esimerkiksi keskioluen myyntiin liittyvät rajoitukset eivät kaikki olleet järkeviä, ja kauppiaat kokivat joutuneensa viranomaisasemaan. Keskioluesta muodostui tärkeä myyntiartikkeli lähes kaikkiin kyseisiin kauppoihin, mutta sitä pidettiin myös riesana eli se aiheutti haittoja siihen liittyneiden lieveilmiöiden takia. Paavo kertoi avoimesti *”palaneensa”* oluen myynnistä muutaman kerran, jolloin poliisi oli evännyt häneltä keskioluen myyntiluvan. Hän kertoi, miten sunnuntaina viimeistään iltapäivällä kyläläisiä tuli kauppaan: *”Kyllä kaet niitä sunnuntaena iltapäivällä alako aena ku ei sattunu semmosie kyttie -- nehän oesi jos oes sattunu nehän oes sakottanu siitähi kun pyhänä aoki oli -- sisänkautta...”*¹¹²³ Siinä oli vaikea kieltäytyä myymästä yhtä artikkelia. *”Kun olut tuli myyntiin, pojat tulivat sisän kautta ostamaan olutta”*,¹¹²⁴ jolloin kauppias sai kuulla olevansa *”paha akka”*, kun noudatti lakia eikä suostunut myymään olutta aukioloajan ulkopuolella, kertoi Anna. *”Suuttua piti ja ei saanut suuttua”*,¹¹²⁵ kertoi Eila oluenmyynnin kiroista. Joissain tapauksissa kaupan pysyminen kylässä saattoi lopulta olla oluenmyynnin varassa. Keskioluen myynnin vapauttamista on sanottu yhdeksi 1960-luvun kulttuuriradikalismien, tasa-arvon ja yksilönvapauden keskeisimmistä symboleista.¹¹²⁶ Hannu

1117 H: 23.

1118 Ks. myös Kaijser 1999, 169.

1119 Korhonen 1979, 60.

1120 Ks. Stark 2011, 398.

1121 Alestalo 1985, 195.

1122 H: 4; 5; 11 ja 12; 20; 24; 25; 29 ja 30; 36 ja 37.

1123 H: 4.

1124 H: 30.

1125 H: 36.

1126 Alasuutari 1996, 198.

Soikkasen mukaan suomalaisten arvojen muuttuminen maaseutu-kristillisistä kaupunkilais-liberaalisiksi näkyi juuri muun muassa keskioluen vapauttamisessa. Yhteiskunnan rajulla muutoksella oli myös sosiaalisia seurauksia. Alkoholinkulutuksen kasvu lisäsi siihen liittyviä haittoja.¹¹²⁷

”Kun kauppias sairastuu, mistään ei saa apua”,¹¹²⁸ totesivat puolestaan Mikko ja Marjatta selvästi katkeroituneina. Asia aiheutti turvattomuuden tunnetta erityisesti iäkkäämpänä, kun terveys oli alkanut horjua. He eivät kokeneet olevansa tasaveroisia esimerkiksi sosiaaliturvajärjestelmän suhteen.¹¹²⁹ Sosiaalietuudet eivät koskeneet yrittäjää, olipa sitten kyse miten vähävaraisesta pienyrittäjästä tahansa; esimerkiksi äitiyslomia ei ollut.¹¹³⁰ Esimerkiksi Armin kauppiaspuoliso ei jaksanut sairaana ja väsyneenä taistella etuuksista vaan luovutti.¹¹³¹ Kun Helena sairastui vakavasti ja lääkärit katsoivat hänet kyvyttömäksi työhönsä, ei eläkkeen saanti ollut kuitenkaan helppoa. Yrittäjää kohdeltiin Helenan mielestä toisen luokan kansalaisena, ja eläkkeensaajana pienyrittäjä hävisi palkansaajalle. Puhutaan niin sanotusta suhteellisesta deprivaatios- ta: ihmisten pettymysten ja turhautumisen tunteet riippuvat paljon siitä, mihin itseä ja saavutuksia verrataan.¹¹³² Väänäsen mukaan monilla yrittäjillä on kokemusta sairauspäivärahan epäämisestä, mikä on aiheuttanut tunteen, ettei ole samanarvoinen muiden kansalaisten kanssa, ja kielteiset päätökset Kelasta on usein koettu hyvin raskaina.¹¹³³ Puolisoiden välinen järjestely tuotti kuitenkin Helenalle lopulta melko hyvän eläkkeen, kun puoliso pääsi jo aiemmin nauttimaan rintamamieseläkettä. Helena oli myös sitä mieltä, että yrittäjät säästivät väärässä kohdin, kun ottivat liian pienen yrittäjäeläkkeen. Helena otti luonteensa mukaisesti räväkästi kantaa yrittäjän yhteiskunnalliseen asemaan.

...ja kuule kirjota siinä siinä tutkimuksessa sen että etes seoraavat -- ne niin väärässä kohti säästivät kaoppiaat että aatellaanpa nyt kaoppias joutuu maksamaan ite eläkkeet -- mehän maksetaan ihtesä kippeäksi vieraalle eläke ja kaikki (epäselvää) rosentit ja sitte ku ite jeähään eläkkeelle ni ei ei ei koerankaan arvonon oo yrittäjä siinä vaiheessa...¹¹³⁴

Pienen yrittäjän aseman oman eläkkeensä maksajana moni oli kokenutkin raskautta.¹¹³⁵ Mietinkin, miten kerrontaan saattoi vaikuttaa sillä hetkellä saatavan eläkkeen pienuus. Kaupan tuloksella oli suora vaikutus myös kykyyn maksaa oma yrittäjäeläkkeensä. Jatkuva toimeentulon rajamailla häilyminen aiheutti turvattomuutta. ”Mullon

1127 Soikkanen 1987, 225–226.

1128 H: 11 ja 12.

1129 Ks. sosiaaliturvasta esim. Stark 2011, 103–104; Heinonen 1998, 249; Hjerpe 1990, 139.

1130 Esim. 24; 25; 29 ja 30; 36 ja 37.

1131 H: 6.

1132 Kortteinen 1982, 244.

1133 Väänänen 1999, 163.

1134 H: 8.

1135 Esim. H: 25.

*aina ollu rahan puute -- kiikun kaakun -- velkapääomalla toimiminen on kallista...*¹¹³⁶ totesi Eino. Ilmeisesti tulosta huononsi suuresti monien kohdalla juuri tämä velkapääoman varassa toimiminen eli oman pääoman puute.

Velanottoon jotkut suhtautuivat suurella varovaisuudella, jopa periaatteella, että *”velkaa ei saa olla yhtään mihinkään pankkiin”*.¹¹³⁷

Kauppiaiden yleinen kokemus oli, että yhteiskunta otti pienyrittäjästä irti kaiken, minkä sai, ja tämän seurauksena osa työn mielekkyydestä katosi. Koska kauppias kantoi työstä kokonaisvastuun, ammattia pidettiin yleisesti hyvin vaativana. Muutamat haastatelluista olivat kokeneet raskaana ja epäoikeudenmukaisena, että he valtavan työpanoksen antaneena olivat kokeneet saaneensa itselleen paljon vähemmän kuin olisivat ansainneet.¹¹³⁸ He kokivat yhteiskunnan kääntäneen heille selkensä, vaikka olivat itse kantaneet yhteiskunnallisen vastuunsa tunnollisesti. Yhteiskunta lisäsi velvollisuuksia ja vaatimuksia, mutta vastavuoroisuutta ei ollut, totesivat kauppiaat.¹¹³⁹

Oikeudenmukaiseksi ei aina koettu myöskään kunnan laitosten hankinnoista päättämistä puoluepolitiittisin perustein ja väärienkin tietojen pohjalta.¹¹⁴⁰ Hiljalla oli myös jäänyt katkeruutta omaa kuntaa kohtaan tuen puutteesta ja eriarvoiseksi koetusta kohtelusta.¹¹⁴¹ Kaikki maalaiskylien kaupat eivät myöskään pystyneet menestyksellisesti kilpailemaan kirkonkylien kauppojen kanssa, ja kaupungistakin tuli varteenotettava kilpailija elintason noustessa ja autoistumisen yleistessä. Maria totesi yhdeksi syyksi kylänsä hiipumiseen sen, ettei kunnassa ymmärretty ajoissa jakaa tontteja, ja hänen mukaansa kylän kaupat kuolivat siihen, kun asiakkaat muuttivat kaupunkiin. *”Näin se maaseutu kuoli”*, totesi Maria. Kun tuo *”hyökyaalto tänne Kajaaniin”* tuli, hän miehensä kanssa päätyi lopettamaan aiemmin hyvin menestyneen kauppansa, jota olisivat muuten jatkaneet pidempään.¹¹⁴²

Virkamiehet puhuivat talouskylistä, joissa heidän mielestään oli oltava vähimmäispalvelu, mikä tarkoitti kauppaa ja koulun ala-astetta. Kylien säilyttämiseksi piti saada uusia palveluja muun muassa kyläkauppojen taholta ja perättiin suoranaista joukko-liikettä. Kainuussa oli tuolloin 1970-luvulla kyläkauppiaita noin sata ja noin 80 peruspalveluilla varustettua kylää, joissa kyläkauppias oli avainasemassa taloudellisen toiminnan ylläpitäjänä, mutta kauppa vaikutti myös henkiseen vireyteen.¹¹⁴³ Asettivatko virkamiehet kuitenkin kyläkauppiaalle liian suuren vastuun kyläyhteisön elinvoimaisuudesta tilanteessa, jossa kehitystä olivat jo kauan ohjanneet isommat voimat? 1970-luvun lopussa Kainuun kylien elämä oli hiljennyt, maatiloja oli lopetettu, paljon väkeä oli muuttanut pois, myymäläautot kiersivät kylillä ja keskustojen isot myymälät

1136 H: 33.

1137 H: 24.

1138 Esim. H: 1; 9 ja 10; 11 ja 12; 22.

1139 Esim. H: 9 ja 10.

1140 Esim. H: 23.

1141 H: 25.

1142 H: 24.

1143 Juntunen 1979, 15, 33.

houkuttelivat tarjouksillaan. Kuitenkin Oiva Turpeisen mukaan sosiaalivaltio asetti yrittäjille aina vain lisää uusia velvoitteita.¹¹⁴⁴

Kuten yllä olevasta ilmenee, yhteiskunta koettiin monen taholta jonkinlaiseksi pienyrittäjän viholliseksi. Erityisesti ehkä pienimmät, mutta osa isommistakin kauppiaista olivat tunteneet asemansa ja vaikutusmahdollisuutensa heikoiksi. Hallitseva kokemus oli, ettei pienyrittäjyyttä arvostettu yhteiskunnan taholta. Kuvaukset olivat hyvin tunnepitoisia ja vahvoja vielä vuosien jälkeen, mikä osaltaan kertoo näiden asioiden merkityksestä. Vaikka kasvottoman yhteiskunnan taholta koettiin epäoikeudenmukaisuutta ja arvostuksen puutetta, omassa lähiyhteisössä voitiin kuitenkin kokea arvostusta, oman paikan täyttämistä ja tarpeellisuutta, jolloin motivaatio omaan työhön säilyi.

Puolustuksellista sopeutumista

Kauppiaana saattoi toimia vain, jos ympäristö tarjosi siihen riittävät resurssit. Nämä kyläkaupat toimivat väestökatoalueilla, jolloin pääresurssi, seudun asukkaat ja heidän ostovoimansa, väheni koko ajan. Homeen sanoin tapahtui kylämyymälöiden lokeron, elintilan, supistuminen, ja kehitys johti puolustukselliseen sopeutumiseen. Tämä sopeutuminen tapahtui monin tavoin. Ensiksikin erityistä huomiota kiinnitettiin toiminnan kuluihin ja kilpailukeinoihin, mutta selvimmin puolustuksellinen sopeutuminen näkyi kuitenkin kyläkauppojen omaksumassa ”generalistin” roolissa eli omaksumalla roolin kaupallisena yleisorganisaationa, jonka tavara- ja palvelulajitelma on laaja. Tämä käy hyvin selkeästi ilmi omassakin aineistossani. Päivittäistavaroiden ohella myytiin monenlaisia hyödykkeitä ja tarjolla oli monia lisäpalveluja. Myös hyvin pitkälle viety henkilökohtainen palvelu oli keino pitää kiinni vähenevistä asiakkaista. Tätä kyläkauppiaiden keskittymistä tyydyttämään oman kauppansa vaikutusalueen palvelutarpeet mahdollisimman kattavasti on kutsuttu myös keskittymisstrategiaksi. Kuitenkin lokero supistui ja liikkumavara oli rajallinen.¹¹⁴⁵

Tullakseen toimeen oli monien kyläkauppiaiden haettava lisätuloja muista lähteistä. Vuodelta 1945 olevan ensimmäisen vähittäiskauppaa koskevan tutkimuksen tulokset olivat hälyttävät. Suuri osa pienistä liikkeistä – joita oli eniten – oli tappiollisia, ja vain suurimmat liikkeet tuottivat vähäistä voittoa.¹¹⁴⁶ Tilanne koski koko maata. Vaikka tuon ajankohdan jälkeen ainakin joiltain osin tilanne korjaantui, jokaiselle sodan jälkeiselle vuosikymmenelle riitti vaikeuksia, kuten vaikeat työttömyysajat ja taloudelliset suhdanteet. Taloudellinen kehitys ei ollut vakaata, ja vauraus oli jakaantunut eri alueiden kesken hyvin epätasaisesti. Tämän vuoksi lisäansioden merkitys monien kauppiaiden tulonmuodostuksessa säilyi keskeisenä koko tarkasteltavana ajanjaksona.

1144 Turpeinen 1992, 300.

1145 Ks. Home 1989, 313–316; mm. Zammuto & Cameron 1985, 233–235.

1146 Hoffman 1983, 241–243.

"Oli monta sivuhommaa, niin pärjäsi...",¹¹⁴⁷ kertoivat Eila ja Erkki. Myös pienillä maatiloilla oli tarvittu sivuansioita, joten monella oli myös asenteellisia valmiuksia tällaiseen toimintaan. Vaihtoehtoina olivat kauppatoiminnan lopetus tai siirtyminen muualle, joka ei ollut useimmille todellinen vaihtoehto. Haastateltujen erilaiset lähtökohdat ja mahdollisuudet toimia kauppiaina näkyivät erilaisina valinnan mahdollisuuksina toimeentulon muodostumisessa. Osaksi kyse oli myös arvovalinnoista. Elämäntapaa tutkittaessa onkin tärkeää ottaa huomioon ne edellytykset, jotka kussakin tapauksessa ja kulloinkin ovat vallinneet: elämän- ja perhetilanne sekä taloudelliset voimavarat, mutta myös vallitseva yhteiskunnallinen ja historiallinen tilanne sekä yksilölliset tekijät, esimerkiksi arvostukset.¹¹⁴⁸

Tässä aineistossa tulivat kauppiaiden lisätienestinä esille varsinaisen kauppatoiminnan lisäksi seuraavat toimeentulon lähteet: savotta- ja uittomuonitus, marjakauppa, nahka- ynnä muu välityskauppa, postin ja puhelinkeskuksen hoito, kahvio, maitojen kuljetus ja taksi. Aiemmin kauppiaat välittivät paljonkin maalaistavaroita (voita ym.) tukkukauppaan, mutta kovin kannattavaa se ei ollut.¹¹⁴⁹ Lisäksi oli erilaisia erityispalveluita, joilla ei välttämättä ollut juuri talouteen vaikutusta. Maatilanpito oli monen maalaiskaupan toimeentulolähteenä ennen sotia hyvin tärkeä, mutta menetti aikaa myöten merkitystään. Aineistossa muutamien kohdalla se oli ollut vielä kyseessä olevana aikana merkittävä tulonlähde, ja maatilan luonnon- ja esteettisiä arvoja on hyödynnetty myös esimerkiksi rakentamalla vuokrattavia mökkejä.¹¹⁵⁰ Kotitalousosaamistakin saatettiin hyödyntää.¹¹⁵¹ Muissa yhteyksissä ovat tulleet esille Helenan monipuolinen toiminta varsinaisen leipätyön ohella (mm. kansalaisopiston opettajana). Hänen tapauksessaan ei kuitenkaan ollut kyse välttämättömästä tarpeesta hankkia lisätuloja.

Tässä kyseessä olevista kaupoista kuudelle savotta- ja uittomuonitukset olivat aikoinaan hyvin tärkeitä lisätienestejä.¹¹⁵² Ensimmäisinä sotien jälkeisinä vuosikymmeninä savotta- ja uittotyömaat vaikuttivat suuresti kaupankäyntiin koko Kainuussa, jossa suuria metsätyömaita oli vielä 1960-luvulla. Erityisesti näiden työmaiden lähetyvillä sijainneille kaupoille tämä toi merkittävän lisän toimeentuloon, ja joillekin kyläkaupoille sillä saattoi olla ratkaiseva merkitys koko kaupan olemassaololle. Kyllikki ja Urho kertoivat selvästi ylpeinä kaupansa perinteikkäästä ja rikkaasta historiasta, jossa suurten savotta- ja uittotyömaitten aikaa oli eletty jo 1900-luvun alkuvuosikymmeniltä lähtien. Paikka pysyi pitkään keskeisenä ja kaupan kannalta edullisena.¹¹⁵³ Savottamuonitukset näyttävät myös vauhdittaneen kauppiaiden autoistumista syrjäseuduilla.¹¹⁵⁴

1147 H: 36 ja 37.

1148 Ks. Ahponen & Järvelä 1983, 9; Kirveennummi 1994, 49.

1149 Ks. Hentilä 1999, 99–100.

1150 H: 5; ks. esim. Holmila 2001, 47.

1151 Esim. H: 2 ja 3; ks. myös esim. Högbäck 2003.

1152 H: 2 ja 3; 5; 26 ja 27; 29 ja 30; 34 ja 35; 36 ja 37.

1153 H: 9 ja 10.

1154 Esim. H: 26 ja 27; 29; 37.

Lauri kertoi, että yleensä yhtiö varusti tilat eli kylmän varaston ja asunnon muonittajalle kämpän ”terävässä päässä” ja savottakauppaa hoiti ”*sopiva henkilö, joka osasi kirjoittaa ja laskea -- joskus se oli työnjohtaja itse*”.¹¹⁵⁵ Erkin ura kauppiaina alkoi savotasta, ja hän toi kerronnassaan esiin hyvin avoimesti niitä hankaluuksia, joita kämppäpehtorina kohtasi. Arkielämästä hän kertoi tuolloin tulleen liian uuvuttavaa: työ kävi hyvin raskaaksi ja perhe-elämä kärsi. Lisäksi velkakauppa oli rasitteena savotta-kaupassakin: velkaa oli hartsuherran annettava eikä veloista koskaan peritty korkoa. Kämpälläkään kaikki eivät velkojaan maksaneet, ja niin jäi saatavia. Erityisen negatiivinen kokemus Erkille oli jäänyt eteläsuomalaisista kulkumiehistä.¹¹⁵⁶

Savotta-ajan päättyminen oli osalle aineiston kaupoista myös huomattava takaisku. ”*Olisi saanut parempi paikka olla, kun savotat loppuivat*”,¹¹⁵⁷ totesi Aarne tarkoittaen, että savotoiden loputtua lähitienoilla hänen kauppansa sijainti ei ollut enää kovin hyvä. 1950-luvun lopulla traktori yleistyi ja metsätoissa tuli moottorisaha käyttöön. Metsätyön koneellistuminen vei ansiomahdollisuuksia, ja toimeentuloa heikensivät myös suhdanteet. Etenkin pientilallisten tilanne oli vaikea Itä- ja Pohjois-Suomessa, kun pienviljelyn ja metsätyön yhteys katkesi.¹¹⁵⁸ Uusi tuotantoteknologia toi yhteiskunnallisia muutoksia, joiden kanssa jouduttiin elämään.¹¹⁵⁹

Marjasavotta kuului monien maalaiskauppiaitten syyskauden töihin.

...tynnyreitä -- kiviä pohjaan että ne turpos sitte että ei se mehu vuotanu -- mutta sen minä muistan miten se oli isotöestä se -- ja että ne ei vuotanu sitä mehua -- se oli kyllä melekonen homma se sitte se marjasouvikin sitte siinä että siinä kyllä meni yhen miehen aika tosissaan -- mutta tulikin sitä siihen aikaan -- meillä oli kaksi kilipailijata täällä -- me kilipailtiin aina lakan hinnasta että kumpi sai enempi lakkaa ostettua -- sillähän tienasi -- ja sitä kyllä liikku tosissaan...¹¹⁶⁰

Näin Tiina kertoi lakan ostosta 1940–50-luvuilla. Kerronnasta ilmenee marjakaupan suuruus, isotöisyys, mutta myös tärkeys toimeentulon kannalta. Lakka oli ensimmäinen marja, jota Kainuussa ostettiin ja välitettiin.¹¹⁶¹ Useimmiten mieskauppiat hoitivat marjakaupan. Ostetut määrät liikkuivat jopa kymmenissätuhansissa kiloissa,¹¹⁶² yhdessä kuukaudessakin saatettiin päästä 20–30 000 kiloon mustikkaa ja puolukkaa.¹¹⁶³ Timo keskittyi marjakauppaan niin, että se oli ajoittain paljon isompaa kuin koko muu myynti; tällöin marjoja saattoi kertyä kaupan varastoon viikossa rekakuormallinen. Parhaana vuotena hän kertoi tehneensä marjakauppaa noin miljoon-

1155 H: 35.

1156 H: 37; ks. Salo 1989, 141; Snellman 1996, 41.

1157 H: 29.

1158 Nenonen 2013, 109; Snellman 2003, 51; Soikkanen 1987, 225.

1159 Ks. esim. Sarmela 1988, 157.

1160 H: 14.

1161 H: 1; 3; 6; 14; 17; 20; 24; 29; 37.

1162 Esim. H: 1; 3; 5; 11; 20; 28; 29.

1163 H: 11.

nan silloisen markan edestä.¹¹⁶⁴ Marjakauppa työllisti Timon ja Akselin sesonkiaikaan täysin, sillä he toimivat marjojen tukkuostajina ja välittivät ne sitten edelleen.¹¹⁶⁵

Marjojen ja muiden keräilytuotteiden välityksellä oli Kainuussa huomattava merkitys paitsi lisäansiona kauppiaalle myös kaupankäynnin vauhdittajana. Marjakaupan tärkeys sen sesonkiluontoisuudesta huolimatta käy ilmi siitäkin, että siitä kerrottiin paljon ja usein seikkaperäisesti. Kun asiakkaiden muut ansiot vähenivät, esimerkiksi vaikeina työttömyysaikoina 1960–70-luvuilla, korostui marjakaupan merkitys.¹¹⁶⁶ Kauppiaalle marjakaupasta koituva välillinen hyöty oli suoraa hyötyä merkityksellisempi, sillä näin *”markka saatiin pyörimään eli marjakaopalla rahotettiin ihmisten ostot”*,¹¹⁶⁷ kuten Timo asian ilmaisi. Kun *”raha saatiin kiertämään”*,¹¹⁶⁸ asiakkailla oli käyttörahaa, jolla he hankkivat tavaroita kyläkaupasta, ja siten marjakauppa lisäsi muuta kaupankäyntiä, totesi Mikko. Marjarahat käytettiin jokapäiväisiin ostoksiin ja lyhennettiin velkaa kauppiaalle, ja niillä myös hankittiin kaupasta syksyllä tavallista enemmän kerrastoja, sukkia ja muuta käyttötavaraa, kertoi Aarne.¹¹⁶⁹ Taiston mukaan talven mittaankin marjoista saadut ansiot näkyivät kaupankäynnissä siten, että asiakkaat käyttivät rahaa *”helpommin”*.¹¹⁷⁰ *”Tottakai se heijän ostovoemoasa lisejää -- niillä voevat ostoo sitte mitä hyvässä tuommosia...”*, Akselikin totesi marjakaupan merkityksestä. Vuodet eivät olleet tässäkin veljeksiä eli taloudellinen hyöty marjakaupasta vaihteli. Akseli teki marjakauppaa suuressa määrin 1960- ja 1970-luvuilla ja totesi, että *”joskusha jopa sillähi välityksellähi pärjäsihi sitte kyllä...”*¹¹⁷¹ Hyvinä vuosina *”sil-lähän tienasi”*¹¹⁷² tai se oli *”aika hyvä bisnes se”*.¹¹⁷³ *”Marjakaoppa pelasti koko hom-man”*,¹¹⁷⁴ totesi Timo. Tässä hän viittaa rakennemuutoksen aiheuttamaan maaseudun autoitumiseen ja kyläkauppojen kannattavuuden hiipumiseen. Maalaiskylien tyhjentäessä kauppa saattoi säilyä kylässä pidempään juuri marjakaupan ansiosta. Kaikille marjatuloilla ei kuitenkaan ollut suurta merkitystä.¹¹⁷⁵ *”Se oli plus miinus nolla”*, Maria totesi pitäen marjojen välitystä ennen kaikkea yhtenä kaupan palveluna: *”raskas palvelumuoto”*, hän totesi.¹¹⁷⁶ Marjojen myynti oli verotonta tuloa marjastajalle, mutta kauppiasta verottaja ei unohtanut vaan *”iski ahnaasti kyntensä tähänkin tuloon, tuli saaliinjaolle”*,¹¹⁷⁷ kuten Timo katkeransävyisesti sanoi.

1164 H: 1.

1165 H: 1; 5.

1166 H: 28.

1167 H: 1.

1168 H: 11.

1169 H: 29.

1170 H: 28.

1171 H: 5.

1172 H: 14.

1173 H: 33.

1174 H: 1.

1175 Esim. H: 4; 6; 24; 37.

1176 H: 24.

1177 H: 1.

Turkisten ja nahkojen välitys oli myös merkittävä lisäansio useille maalaiskauppiaille erityisesti heti sotien jälkeen, jolloin Kainuussa oli paljon lammastaloutta. Nahkojen välittäjänäkin ura yksityiskauppiaina saattoi alkaa, kuten Johanneksella, joka toimiessaan osuuskaupan myymälänhoitajana osteli nahkoja kyliltä ”*omaan las-kuunsa*” ja myi ne itse Kajaanin markkinoilla.¹¹⁷⁸ 1950-luvun vaihteessa oli Korean sodan aiheuttama korkeasuhdanne, jolloin erityisesti lampaannahat olivat arvossaan. Nahoilla tehtiin yleisesti vaihtokauppaa. ”*Thmisillä ei tahtonu olla rahaa ostaa tavaraa siksi piti ottaa heiltä mitä vaan melkein*”,¹¹⁷⁹ kertoi syrjäisessä kylässä kauppaa pitänyt Erkki, joka kertoi joutuneensa ottamaan nahkoja vastineeksi asiakkaan ostoista sittenkin, kun nahkojen välittäminen ei enää lyönyt leiville. 1960–70-luvuilla suuren työttömyyden kurittamalla alueella toimineen pikkukauppiaan toimeentulo oli monesta lähteestä.

Maalaiskaupoilla oli muitakin erityispalveluita. Aineiston seitsemän kaupan yhteydessä oli posti.¹¹⁸⁰ Maaseutukaupoissa kaupanpito satoi kauppiaan paikoilleen seitsemäksi viikonpäiväksi, ja tätä sitovuutta posti lisäsi entisestään. Näille kaupoille kyse oli kuitenkin tärkeästä sivutienestistä. Kaupan yhteydessä toimivalla postilla oli ennen kaikkea välillisesti suuri merkitys, sillä se oli tärkeä vetovoimatekijä. Posti oli kaupan ohella kyläläisten tärkeä kokoontumispaikka, jossa tavattiin muita kyläläisiä ja vaihdettiin kuulumisia. Se oli yksi paikallisen elämänmuodon vertauskuvista: yksi kyläläisten yhteisöllisyyden tunteen ja sosiaalisten suhteiden uusintamispaikkoja samoin kuin kauppa.¹¹⁸¹ Postit hävisivät kylistä, kuten koulut ja kaupatkin, ja korvaavat palvelut tulivat tilalle; kuitenkin kiinteän postitoimiston häviäminen maaseutukylästä on yleisesti koettu erityisesti luonnollisen kohtaamispaikan menetyksenä.¹¹⁸² Postia haastatelluista pisimpään oli kauppatyön ohella hoitanut Annikki, jonka työ postinhoitajana kesti kaikkiaan 37 vuotta.¹¹⁸³ Samoin Anna hoiti postia kaupan työn ohessa seitsemänä päivänä viikossa.¹¹⁸⁴ Taiston kotona hänen neljälle sisarelleen jokaiselle vuorollaan posti oli ensimmäinen työharjoittelupaikka.¹¹⁸⁵

Muutamissa tapauksissa myös puhelinkeskus toimi kaupan yhteydessä ja toi näille kaupoille pienen sivutienestin.¹¹⁸⁶ Esimerkiksi Annikki ja Armas hoitivat muun työn ohessa myös puhelinkeskusta vanhan kaupparakennuksensa konttorihuoneessa vuodesta 1957 lähtien. Ennen kuin kyliin asennettiin varsinainen puhelinverkko ja puhelinkeskus, saattoi siellä olla niin sanottu kyläpuhelin vielä 1950-luvulla.¹¹⁸⁷ Saman vuosikymmenen lopulla suuressakin kylässä saattoi olla vielä vain kaksi puhelinta,

1178 H: 3.

1179 H: 37.

1180 H: 9 ja 10; 11 ja 12; 25; 26 ja 27; 28; 29 ja 30; 36 ja 37.

1181 Ks. Hansen 1998, 144–145.

1182 Ks. Hansen 1998, 152–153; myös Lundgren 1990, 134.

1183 H: 26.

1184 H: 30.

1185 H: 28.

1186 H: 2 ja 3; 6; 26 ja 27.

1187 Esim. H: 4.

toinen kauppialla, toinen kylän kättilöllä, joihin molempiin oli sama puhelinnumero: kättilölle pääsi yhdellä soitolla, kauppaan kahdella.¹¹⁸⁸

Parissa tapauksessa yksi osa toimeentuloa oli huolehtia maitojen päivittäisestä keräilystä lähiseuduilta. Anteron maidonkeräilyurakka kesti 1960-luvulla kymmenkunta vuotta, jolloin hän ajoi päivässä noin sata kilometriä huonoja teitä ja nosteli raskaita maitotonkkia.¹¹⁸⁹ Samoihin aikoihin Erkki ajoi syrjäisiltä kolkilta maitoja pakettiautollaan, kelirikkoaikana veljeltään lainaamallaan traktorilla, ja samalla asiakkaat tilasivat kaupasta tavaraa, jotka hän seuraavalla maidonkeräilykerralla heille toimitti. *”Muuten ei olisi pärjännyt”*, Erkki totesi. Kauppa-autojen aloitettua kulkunsa kylällä 1960-luvulla kilpailu oli kiristynyt ja kaupankäynti vähentynyt, jolloin oli keksittävä lisätoimeentuloa, hän kertoi.¹¹⁹⁰ Niinpä hän toimi myös taksikuljettajana pitkän ajorupeaman, 34 vuotta. Taksinajo oli yksi toimeentulolähteistä muillakin.¹¹⁹¹ Haastatelluilla taksikyyteihin liittyi monia värikkäitä muistoja. Esimerkiksi käyttäessään vanhaa ihmistä lääkärissä piti tutun taksikuljettajan lähteä mukaan vastaanotolle kertomaan potilaan vaivat lääkärille.¹¹⁹²

Veikkaus oli pitkään lukuisten kyläkauppojen vakiopalvelu asiakkailleen, niin näissäkin kaupoissa.¹¹⁹³ Yksi haastatelluista naisista hyvänä ompelijana leikkasi paljon kankaita asiakkaille muun muassa leningeiksi ja puseroiksi ja neuvoi, miten ne ommellaan.¹¹⁹⁴ Asiakkaan tarpeet ja toiveet pyrittiin täyttämään, jos se vain suinkin oli mahdollista. Kauppojen ovissa saattoi olla kylttejä, jotka kertoivat kauppojen välittävän myös yhteiskunnallisia palveluita.¹¹⁹⁵ Kunta lähetti usein esimerkiksi pinta-alalisälomakkeet viljelijöille kyläkauppojen välityksellä, ja palautetut lomakkeet kauppias toimitti jälleen kuntaan. Samoin kauppias välitti kunnan ilmoituksia kaupan pihassa tai lähialueella sijaitsevalle yleiselle ilmoitustaululle.¹¹⁹⁶

Kyläläisten täyttäessä täysiä vuosia (50 ja 60 vuotta) oli monin paikoin tapana kerätä kaupassa lahjarahat yhteislahjaan,¹¹⁹⁷ ja näitä keräyslistoja sitten vähän piiloteltiin tulevalta päivänsankarilta. Usein kauppias myös hankki lahjan ja kukat, kirjoitti lahjakortit ja nimelistat. Yleisesti tiskeillä pidettiin myös keräys- ja arpalistoja erilaisiin hyväntekeväisyystarkoituksiin, esimerkiksi yhteisvastuu- ja sotainvalidikeräyksiin. Kalastusluvat ovat olleet myynnissä useissa kaupoissa.¹¹⁹⁸ Se oli lisätienestinä vähäinen, mutta palveluna tärkeä vapaa-ajan kalastuksen suosion kasvaessa. Verkkoja ja muita kalastustarvikkeita luonnollisesti oli myynnissä sekatarvakauppojen tyypil-

1188 H: 30.

1189 H: 31 ja 32.

1190 H: 37.

1191 Esim. H: 24; 31 ja 32; 33.

1192 H: 31 ja 32.

1193 Esim. H: 1; 11 ja 12; 20; 23; 24; 25; 30; 33; 37.

1194 H: 31 ja 32.

1195 Ks. myös Kaijser 1999, 141.

1196 Esim. H: 1; 4; 11 ja 12; 24.

1197 Esim. H: 1; 4; 24; 30.

1198 Esim. H: 28; 25.

liseen tapaan, jopa onkimatoja. Asiakkaille on välitetty myös ”päänsärkylappuja” ja muita yleisiä lääkkeitä.¹¹⁹⁹

Kauppatavaroitien kotiinkuljetuspalvelu oli kuulunut useissa tapauksissa asiakaspalveluun kaupan toiminnan alusta asti.¹²⁰⁰ Kainuun pitkät etäisyydet, syrjäkylät, harvaan asutut alueet, julkisen liikenteen vähäisyys ja huonot tieolot lisäsivät tämän palvelun tarvetta, ja osassa kaupoista se jatkui koko toiminta-ajan.¹²⁰¹ Tällä palvelulla tavallaan korvattiin aiemmin yleisiä sivuliikkeitä tai paremminkin ”nytykkäkauppoja”. Jo 1920-luvulla muutamiin kauppoihin oli hankittu ensimmäiset kuorma-autot rahtikuljetuksia varten.¹²⁰² Lauri kertoi isänsä hankkineen kauppaan vuonna 1940 pienen kuorma-auton, joka sittemmin palveli myös sodassa.¹²⁰³ 1950-luvulla auto oli jo useilla.¹²⁰⁴ Helenan kerronnasta käy ilmi, ettei pelkästään kauppatavaroita kuljetettu.

...alakuaekona niin kun syrjäkylillä ei kulukenu vielä myymäläaotot sitte meillä oli semmonen pakettiaoto -- niin täönnä jaohosäkkie -- soatto kymmenen ykstoesta henkeä olla vielä siellä peällä -- ihmisie siellä siellä pakettiaotossa -- tuonne ku lähettiin (K-- ja P--) -- sinne kun soatto olla lumisae ja huono tie ja oekeen jykerteä ja se lyhytnokkanen tems joka aena meni ojaan ja siellä sitä lapioetiin ja se soatto mennä monta monituista tuntie -- no se oli sillon viiskyttä -- kuukytluvullahi vielä...¹²⁰⁵

Kyllikin ja Urhon kaupassa oli pitkään (1972–92) käytössä palvelu, jossa asiakkaita kuljetettiin kauppaan ja takaisin kotiin syrjäisistä kylänosista kaupan kahdella pakettiautolla tiettyinä päivinä viikossa. Sitten siirryttiin toiseen systeemiin: asiakkailta soitettiin tavaratilaukset viikoittain tiistaina ja perjantaina ja tavarat vietiin perille koteihin sekä oman kylän että naapurikylien alueelle.¹²⁰⁶ Samaan tapaan kotiinkuljetus oli järjestetty jossain vaiheessa myös Ritvan ja Olavin kaupoissa.¹²⁰⁷ Jos kotiinkuljetusta oli paljon, se saattoi olla kaupan koko toiminnan kannalta ratkaisevaa.¹²⁰⁸ ”*Sehän se oli meidän pelastus -- se apulanta- ja rehukauppa se nyt ei niin kannattavaa ollu...*”¹²⁰⁹ Palvelu kulutti paljon aikaa ja pääomia, mutta toisaalta lisäsi myyntiä ja vakinaisti asiakassuhteita, kartutti kauppiaan tietovarantoa ja sosiaalista pääomaa, kokemusjohdteista tietoa,¹²¹⁰ kun kylien syrjäisimmätkin kolkat tulivat tutuiksi. Alkuaikoina tämä

1199 Esim. H: 5; 20.

1200 Esim. H: 21; 23; 24; 29 ja 30; 33; 35; 36 ja 37.

1201 Esim. H: 21; 23; 33; 35; 36 ja 37.

1202 H: 9 ja 10; 18.

1203 H: 35.

1204 Esim. H: 21; 23; 29 ja 30.

1205 H: 8.

1206 H: 9 ja 10.

1207 H: 21; 23.

1208 Esim. H: 21; 29 ja 30; 33; 35; 36 ja 37.

1209 H: 24.

1210 Ks. Venkula 2008, 39.

palvelu oli enemmän osa palvelun monimuotoisuutta ja suurelta osin niin sanotun raskaan tavarankuljetusta. Palvelun tarve väheni 1970-luvulta lähtien autoistumisen ja myös maaltamuuton vuoksi. Maaseudun tyhjenemisen myötä kotiinkuljetuksesta vaikuttaisi tulleen useissa kaupoissa osa puolustuksellista sopeutumista muuttuviin oloihin. Kun kilpailtiin vähenevistä resursseista, asiakkaista yritettiin pitää kiinni pitkälle viedyllä, ilmaisella ja henkilökohtaisella palvelulla.

Kotiinkuljetuspalveluna voi tavallaan pitää tiettyssä mielessä myös myymäläautoa, vaikka se onkin oma lukunsa kaupan historiassa. Myymäläautokaupan kultainen vuosikymmen oli 1960-luku, jolloin alkuvaiheen ongelmista oli jo selvitty.¹²¹¹ Vuosikymmenen jälkipuoli oli maaseudun väestömuuton vuoksi myymäläautojen lisääntymisen aikaa; tuolloin haja-asutusalueiden kyläkauppojen ajateltiin kuuluvan jo menneisyyteen ja myymäläautoja hankittiin erityisesti maaseututaajamien niin sanottuihin pitäjänkauppoihin. Uusi toimintamuoto aiheutti paljon myös arvostelua, ja kiivain arvostelu kohdistui kilpailuun kiinteiden myymälöiden kanssa, koska käytännössä asiakkaita haettiin toisen kaupan toiminta-alueelta.¹²¹² Näin tässäkin aineistossa. Kauppa-autojen vasta ilmestyttyä kainuulaisille maanteille niihin liittyi uutuudenviehätys ja mielipiteenmuokkaustakin tehtiin niiden asiakaskunnan kartuttamiseksi. Asiakkaat olivat syrjäkulmien autotonta väestöä, mutta myös isojen kylien väkeä, ja kesäisin huomattava asiakaskunta olivat kesäasukkaat. Aineistossa on kyläkauppiaita, jotka pitivät kauppansa lopettamisen syynä myymäläautokauppaa, sillä vaikka oli olemassa lait ja säädökset siitä, missä sai pysähtyä, niitä ei aina suinkaan noudatettu.¹²¹³ Kilpailua saattoi pitää häiriökilpailunakin.¹²¹⁴

Myymäläautokauppaa kehitettiin K-ryhmässä erityisesti 1950-luvun lopulla, ja samaan aikaan kehitettiin suurta uutuutta, valintamyymälää.¹²¹⁵ Haastatelluista myymäläautokauppaa harjoittaneet kolme olivat taajamakauppiaita. Heidän kohdallaan ei ollut kyse varsinaisesta sivutienestistä, koska myymäläautokauppa oli hyvin tärkeä osa kokonaisuutta. Suomessa oli todennäköisesti 1970-luvun alussa väkilukuun nähden laajin myymäläautoverkosto koko maailmassa. Kuitenkin autojen kalleuden ja lisääntyneiden työvoimakustannusten vuoksi myymäläautojen toiminta rupesi pian muuttumaan kannattamattomaksi liiketoiminnaksi. Kyläkauppakuolemia oli seurattu jo pitkään, nyt myös myymäläautot vähenivät.¹²¹⁶ Valtiovaltakin alkoi kiinnittää asiaan huomiota. Sosiaalisen tehtävän alettiin nähdä koskevan myös myymäläautoa kiinteän myymälän säilyttämisen ohella. Taloudellinen tuki valtiovaltan asennemuutoksen ohella vaikutti siten, että kyläkaupan tilanne alettiin nähdä taas suotuisampana. Muuttoliikkeen vaikutus myymäläautokauppaan oli kahtalainen: autokannan laaja kasvu ja sittemmin sen voimakas väheneminen olivat molemmat yhteydessä ra-

¹²¹¹ Hoffman 1983, 363–365; Hentilä 1999, 239; Lehtonen 2016, 191.

¹²¹² Hoffman 1983, 363, 365–367; Lehtonen 2016, 123–124.

¹²¹³ Esim. H: 4; 20.

¹²¹⁴ Ks. Home 1989, 314.

¹²¹⁵ Hoffman 1983, 363.

¹²¹⁶ Hoffman 1983, 366; 4; 20; Lehtonen 2016, 126.

kennemuutokseen.¹²¹⁷ Myymäläautojen kukoistuskausi liittyy murrosvaiheeseen, siirtymävaiheeseen, jossa maaseutu autioitui ja kyläkaupat vähenivät. ”Kauppa-auton” yhteisöllinen merkitys oli samantapainen kuin kyläkaupan kohdalla; mittakaava vain oli erilainen.¹²¹⁸ Osaksi myymäläautokauppakin, joka oli työläs tapa hankkia elantoa, voidaan nähdä puolustuksellisenä sopeutumisena. Valtion tukitoimet Kainuun kyläkauppoja ajatellen tulivat kuitenkin liian myöhään.

4.2. Toiminta ympäristön ehdoilla

Kylien elinvoimaisuus oli oleellinen kaupan jatkamisen kannalta. Aineistossa näkyy selvästi se, miten kirkonkylien kasvava väestö ja palveluiden keskittyminen niihin antoivat paremmat edellytykset kaupan nykyaikaistamiseen, kun taas vähäväkisempien alueiden kaupat kuihtuivat myös postin ja koulun hävitessä. Toiminnan kehittäminen on luonnollisesti helpompaa silloin, kun yrityksellä on mahdollisuus kasvaa.¹²¹⁹ Entinen myymäläverkko oli tarkoitettu palvelemaan jalan, polkupyörällä tai hevosella kauppamatkansa kulkevaa asiakaskuntaa.¹²²⁰ Autoistuminen loi uudenlaisen tilanteen.

Vaikka useat haastateltujen kaupoista pysyivät vanhakantaisina sekatavara- ja palvelukauppoina, osa lähti muutoksen tielle ja vähitellen valintamyymälät yleistyivät myös maaseudulla. Minkälaisen strategian muutostilanteessa kukin valitsi, riippui ennen kaikkea resursseista, ja viime kädessä tärkein resurssi eli asiakkaat ratkaisivat. Suuria muutoksia ja uudistamista ei ollut kuitenkaan mahdollista toteuttaa tyhjenevissä kylissä. Vaikka kaupan työtä rationalisoitiin monella tasolla,¹²²¹ maaseudun pienissä kaupoissa uudistukset tulivat käyttöön pitkälläkin viiveellä, jos ollenkaan. Useat haastatelluista olivat 1960–1970-lukujen suuren rakennemuutoksen aikaan jo kohdalaisen iäkkäitä, pitkään työelämässä olleita ja osa sodankin väsyttämiä. Siinä missä eläkepäiviään viettävä saattoi olla kerronnassaan vaatimaton ja tasapainoinen raskaista kokemuksista huolimatta, saattoi työelämänsä viimeisiä vuosiaan ponnistelevien asenne olla toisenlainen. Siinä saattoi aistia kireyttä, katkeruutta, väsymystä, turhautumistakin. Kun kaupat ja koulut sulkivat ovensa, ei kylien yhteisöllinen järjestelmäkään enää toiminut ja maaseutukunnat jakoutuivat kuntakeskuksiin ja autioituviin syrjäkyliin.¹²²² Vaikka kaikki joutuivat kokemaan rakennemuutoksen vaikutukset, kaikkein kouriintuntuvimmin ne koskivat pieniin kyläkauppoihin.

¹²¹⁷ Hoffman 1983, 324, 365–367.

¹²¹⁸ Vrt. Laamanen 2001, 256.

¹²¹⁹ Esim. Väänänen 1999, 188.

¹²²⁰ Home 1977, 128.

¹²²¹ Hentilä 1999, 221–222.

¹²²² Rannikko 1999, 218; myös Stark 2011, 107–108.

Kortteinen pitää sitä kulttuurista murrosta, johon maaltamuutto johti, elämäntavan ja elämänarvojen kriisinä.¹²²³ Tässä tutkimuksessa kuvattu kauppakulttuurin elämämuoto on myös suuressa määrin menneisyyttä. Elin- ja työympäristönä suomalaisen maaseudun merkitys väheni.¹²²⁴ Alueiden marginalisoituminen suuren rakennemuutoksen vaikutuksesta, yhtäaikainen hyvinvointivaltion rakentaminen ja samaan aikaan kaupan oma rakennemuutos olivat hallitsematon yhtälö, vaikka kehitysaluepolitiikalla kyllä yritettiin vaikuttaa keskittymiskehitykseen. Kulttuuriset ilmiöt liittyvät aina omaan aikaansa, ympäristöönsä ja historiallisiin, sosiaalisiin ja taloudellisiin yhteyksiinsä. Koska kyläkauppiaiden taloudellinen – ja mahdollisesti myös sosiaalinen – asema heikkeni, voi kysyä, tuliko ennen pienporvaristoon kuuluvasta maaseudulla toimivasta ammattiryhmästä tässä elinkeinorakenteen ja maaltamuuton myllerryksessä maaseudun uusköyhälistöä. Tämä olisi ajatuksena ollut mahdoton ennen 1960-luvulla käynnistynyttä yhteiskunnan suurta murrosta.¹²²⁵ Aineisto osoittaa, että ne, jotka jäivät toimimaan tyhjeneviin kyliin, saivat tyytyä niukkeneviin resursseihin ja toimeentuloon, eikä sukupolven vaihdoksiin enää ollut mahdollisuutta.

Samu Nyström muistuttaa taloustieteilijä Amartya Seniin viitaten, että taloudellisten kriisien vaikutuksia yhteisöihin ei tulisi tarkastella vain taloudellisten tosiasioiden kautta; tärkeämpänä hän pitää kulttuurisia tottumuksia ja kokemuksia, joita yhteisön jäsenillä on omista vaikuttamisen mahdollisuuksistaan ongelmiin.¹²²⁶ Tämä ei sulje pois sitä, että taloudellinen kriisi johti myös lisääntyneeseen kustannustietoisuuteen.¹²²⁷ Hansenin huomioita Ruotsin harvaanasutuilta alueilta voi soveltaa tässäkin. Ensinnäkin politiikan vaikutus ei ole arkipäivän elämän ulkopuolella, vaan se ilmenee arkipäivän käytäntöjä muokkaavina ehtoina. Vaikka ei kyseenalaisteta sitä, etteikö muun muassa materiaallinen hyvinvointi olisi lisääntynyt hyvinvointipolitiikan myötä, seurauksia voi kritisoida. Arkielämää leimasi yhä enemmän ulkopuolinen taloudellis-poliittinen rakenne. Ruotsissa paikallisella tasolla vastaanhangoittelemisesta tuli tapa vähentää valtiollisten toimenpiteiden periaatteellista vaikutusta. Se oli vetäytymistä taaksepäin tai vastentahtoisuutta sellaisia asioita kohtaan, joista ei pidetty. Se oli rinnakkainen heikolle oppositiolle eikä sisältänyt organisoitua vastarintaa. Toisaalta vastahankaisuus ilmentää tahtoa tehdä asioita omaehtoisesti niin pitkälle kuin tämä voi tapahtua ilman avointa auktoriteettien uhmaamista. Vastahankaisuus voi ilmetä esimerkiksi siten, ettei kunnioiteta lakia ainakaan täysimääräisesti.¹²²⁸

Niin sanotun hyvinvointipolitiikan myötä valtion läsnäolo lisääntyi maassamme. Knuuttila on tulkinnut kansanomaista kulttuuria italialaisen kulttuurintutkija Luigi Lombardi-Satrianin tavoin ”kiistämissä kulttuurina”.¹²²⁹ Tässäkin jonkinlaisena vas-

1223 Kortteinen 1982, 117.

1224 Ks. esim. Korkiakangas 2005b, 40.

1225 Home 1989, 232.

1226 Nyström 2009, 301.

1227 Ks. Kaijser 1999, 132–133.

1228 Hansen 1998, 146, 185–189.

1229 Ks. Knuuttila 1989, 206–207, 209–210; Mikkola 2009, 20–21.

tustuksena tai ylhäältä sanellun politiikan kiistämisenä voisi ajatella sen, että terveysmääräyksiä jonkin verran kierrettiin eivätkä kaikki pystyneet pitämään kiinni kaikista kaupankäyntiä koskevista normeista. Toimittiin maalaisjärjen ja omantunnon mukaan. Kerronnassa kritisoiitiin paljon virkavaltaisuutta ja ymmärtämättömyyttä maalaiskauppiaan olosuhteita kohtaan. Valtiovallan vaatimukset katsottiin pienen kauppiaan aseman vaikeuttamisena.

Olen halunnut antaa erityistä painoarvoa juuri ihmisten itsensä ilmaisemille merkityksille. Haastatelluista useat olivat kokeneet kauppiaan työn henkisesti hyvin rasakaana.¹²³⁰ Ammatin henkisen raskauden katsottiin johtuvan suurelta osin kauppiaille lankeavasta suuresta yhteiskunnallisesta vastuusta.¹²³¹ Työtä pidettiin myös hyvin stressaavana.¹²³² Erityisesti pienen kauppiaan raskasta osaa tuotiin esiin.¹²³³ Vastuu tuottaa monenlaisia palveluita asiakaskunnalle koettiin velvoittavana, ja elintarvikkeiden osalta vastuu liittyi myös terveydellisiin tekijöihin. Paineita aiheutui velkakaupasta, maksuvaikeuksista ja lainojen korkeista koroista, mutta myös keskusliikkeen toimista eli koetusta tuen puutteesta, epävarmuudesta, keskittämisestä ja toimintaedellytysten muuttumisesta huonommiksi. Lisäksi työtä raskauttivat myös edellä kuvatut yhteiskunnan toimet eli koettu epäoikeudenmukaisuus ja puolueellisuus muun muassa viranhaltijoitten taholta. Edellä kuvatun vastapainoksi haastateltujen mielestä työ kauppiaina antoi rikkaan ja monipuolisen, vaihtelevan elämän, yhteisöllisyyttä ja lämminhenkisyyttä, tekemisen onnea, jossa oli oma jännityksensä; työn, jossa pystyi auttamaan muita ja jossa oppi paljon elämästä. Se oli enemmän kuin työ: se oli elämäntapa.

Erityisesti pienimmissä kaupoissa toimeentuloa oli välttämättä hankittava sivuansioista. Lisäänsioitten myötä toimeentulo oli parempi, tai ne olivat edellytys jatkaa kauppiaina. Vaikka lisäänsioiden hankkiminen oli monessa tapauksessa välttämättöntä, haastatellut eivät kerronnassaan korostaneet taloutta vaan esimerkiksi palvelun joustavuutta: tehtiin paljon sellaistakin, joka ei tuottanut. Maalaiskauppias asetui monenlaiseen rooliin, ja pienissäkin kaupoissa oli monia erityispalveluita. Vaikka niistä kaikki eivät tuoneet kauppiaille taloudellista hyötyä, kerronnassa korostettiin sitä, että ne toivat asiakkaita ja olivat tarpeen yhteisön toiminnalle. Sivuanasioissakin korostuu kauppiaiden työnsä parhaimmaksi puoleksi arvottama yhteisöllisyys. Paikallisyhteisöä tutkittaessa viitataankin usein myös epäviralliseen talouteen, siihen, että virallisten markkinoitten rinnalla on työvaihdon systeemi ja taloudellisten suhteiden vaihtoehtoisia mahdollisuuksia.¹²³⁴

Esimerkiksi suurten savottojen aika oli koettu ilmeisen myönteisenä, jolloin monille oli työtä ja raha liikkui. Tästä myös kauppias sai osansa. Marjakauppaan liittyvät muistot ja tuntemukset olivat ristiriitaiset, sillä marjojen välityskauppa oli hyvin

1230 Esim. H: 1; 2 ja 3; 4; 6; 7 ja 8; 15; 23; 24; 36 ja 37.

1231 H: 23.

1232 Esim. 2 ja 3; 4; 7 ja 8; 15; 23.

1233 Esim. 1; 4; 6; 7 ja 8; 15; 23; 36 ja 37.

1234 Ks. Kaijser 1999, 145.

työlästä, kiireistä, sesonkiluontoista ja riskialtista. Myös muihin lisätienesteihin liittyi epäkohtia, esimerkiksi maitojen kuljetus raskaitten maitotonkkien nosteluineen oli fyysisesti hyvin kuormittavaa, ja taksinkuljetus tarkoitti valmiudessa olemista joskus ympäri vuorokauden. Kotiinkuljetuspalvelu ja myymäläautokauppa olivat pitkälle vietyä palvelua kovenevassa kilpailutilanteessa, osa puolustustaistelua.

Näissäkin haastateltujen elämäntarinoissa kerrotaan kuulumisesta yhteisöön ja sekä persoonallisesta että yhteisestä identiteetistä, kuten Svensson on esittänyt.¹²³⁵ Monet olivat tehneet työtä lapsesta asti ja olivat tottuneet selviytymään. Siksikään kauppiaan urasta ei luovuttu helposti. Kerronnassa korostuu pärjäämisen asenne. Jossain määrin kyse oli myös kunniaista, selviytymisen eetoksesta ja sen myötä myös yhteisön hyväksynnästä ja arvostuksesta. Tarinoissa tulevat esille sinnikkyys ja joustavuus, joita tarvittiin tullakseen toimeen oloissa, joissa elannon hankkimiseen ei välttämättä yksi työ riittänyt. Resurssit olivat rajalliset. Pienen kauppiaan ei kannattanut muutoksessa uusia toimitiloja tai hankkia kalliita laitteita, modernisoida, koska asiakaskunta väheni koko ajan. Jos käytössä oli aineellisia resursseja, kuten metsää tai säästöjä, niitä otettiin tarvittaessa käyttöön. Vaikka kaikki saatavissa olevat aineettomat resurssit, tietotaito ja luovuus sekä kauppiaan laaja kontaktiverkko ja vaikutusvalta otettiin nekin käyttöön, kyläkauppiaana toimiminen puolustuksellisesta sopeutumisesta huolimatta heikkeni oleellisesti maaseudun autioituessa.

1235 Svensson 2011, 35–36.

5. ELÄMÄÄ TYÖN OHELLA

5.1. Lasten- ja kodinhoito perheessä

Kokemuksia äitiyden, työn ja lastenhoidon yhteensovittamisesta

Hilkka¹²³⁶ ja hänen miehensä saivat lapset 1960-luvun lopulla ollessaan jo keski-ikäisiä. Kauppa sijaitsi etäällä kodista. Koti oli maatalo, jossa heidän lisäksi asui ”iso mieslauma”, joista perheellisiä heidän lisäksi yksi. Lapset olivat vauvoina mukana työpaikalla, mutta aikaa lapsenhoitoon ei ollut, ei myöskään iltaisin, sillä Hilkalle lankesivat ”pirttityöt”. Vanhassa maatalossa oli kymmenen huonetta ja taloustöitä paljon, ja perinteisten roolimallien mukaan kotityöt jäivät naisille. Toinen miniä, joka oli karjakko, hoiti talon karjan. Toista lastaan Hilkka kertoi joutaneensa hoitamaan vielä vähemmän kuin esikoistaan. Esimerkiksi lapsen ulkoiluttamiseen ei ollut lainkaan mahdollisuutta, eikä lapsella myöskään ollut koskaan ulkopuolista hoitajaa. Tilannetta ei helpottanut se, että Hilkka joutui hoitamaan kauppaakin yksin ajoittain jo alkuvuosina, sillä mies sai ensimmäisen sydäninfarktin jo 1971 lasten vielä ollessa aivan pieniä. Leskeytyminen teki Hilkasta lopulta yksinhuoltajan.

Lastenhoidosta kertominen sai Hilkan hyvin surulliseksi ja liikuttuneeksi. Vaikka lapset olivat olleet hartaasti toivottuja, heille ei ollut ollut aikaa. Oli vain yritettävä tulla toimeen ilman ulkopuolista apua, kuten hän totesi. Lapsen jättäminen pitkiksi ajoiksi yksin on jättänyt jälkensä, Hilkka arveli. Hän ei ollut unohtanut niitä yksittäisiä kertoja, jolloin hän oli hyvin konkreettisesti tajunnut lapsen tilanteen. Vaikka lastenhoidon laiminlyönti ei millään tavoin ollut tarkoituksellista, hän tunsi yhä paitsi surua myös syyllisyyden tunteita asiasta. ”Tämmöisellä kurilla ne poloiset on saanu olla -- jos uuden elämän saisi yrittäisi lapsensa erilailla kasvattaa”, Hilkka totesi. Äidin roolin on todettu olevan sosiaalisista rooleista kaikkein tiukimpia. Siihen liittyvät lukuisat tuntemukset, mielelliset, ruumiilliset ja älylliset, muun muassa ilo, suru, onni, tuska, syyllisyys ja unettomuus. Äitiys on myös aika- ja paikka- samoin kuin ikä- ja luokkasidonnaista, toisin sanoen kulttuurisesti rakentunutta. Epäonnistumisen tässä roolissa on nähty traumatisoivan ja rikkovan naisen itsearvostusta.¹²³⁷ Ainaista kiirettä Hilkka syytti siitä, ettei pystynyt parempaan. Yksin selviäminen oli raskasta; siitä seurasi uupumus ja muita vaikeuksia. Kiireen takana oli kuitenkin rahan puute. Elettiin pienyrittäjän kannalta vaikeaa aikaa.

Vaikka ajatukseni olikin keskittyä työhön kauppiaina, halusin tarkasteluun myös perheen ymmärtääkseni yksilön ja työelämän suhdetta kokonaisvaltaisemmin. Perheellistymisellä on todettu olevan suora vaikutus naisten urakehitykseen,¹²³⁸ ja myös

1236 H: 25.

1237 Mahlamäki 2005, 107–108, 175; Granfelt 1998, 117.

1238 Vainio-Korhonen 2002, 152.

työuran on havaittu vaikuttavan juuri perheratkaisuihin.¹²³⁹ Suurin osa haastatelluista kauppiaista oli kauppiaspariskuntia, joilla oli lapsia, osa taas oli jo leskeytyneitä ja pari lapsetonta. Esitin haastatelluille kysymyksen, miten lasten- ja kodinhoito teillä järjestyi. Joissakin haastatteluissa tämä aihepiiri nousi hyvin vahvana esiin ja sain kuulla varsin avointa kerrontaa. Loputon jaksaminen oli monille naisille olosuhteiden pakko, mikä tulee aineistossa usein esiin. Lasten- ja kodinhoidossa liikutaan alueilla, jotka perinteisesti on katsottu naisten vahvoiksi alueiksi. Arkielämän sujuminen, perheen ihmissuhteet, hoiva- ja huoltotyöt sekä kasvatus mielletään perinteisen työnjaon pohjalta juuri naisten töiksi, ja naiset ovat kantaneet päävastuun näistä sekä yksilön että yhteiskunnan kannalta tärkeitä toimista.¹²⁴⁰ Lisäksi miesten sopeutuminen siviilielämään raskaitten sotapalvelusvuosien jälkeen oli osalle vaikeaa.¹²⁴¹

Vaikka 1940-luvun lopulla sodasta toipuvalla maaseudulla oli pulaa lähes kaikesta, elämänuskoa oli, avioliittoja solmittiin paljon ja lasten syntyvyys oli suurta. Suuri syntyvyys ei ollut erityisesti suomalainen ilmiö, mutta Suomessa suuret ikäluokat olivat suhteellisesti suurimmat maailmassa.¹²⁴² Tähän tutkimukseen haastateltujen kauppiaiden lapsiluku oli keskimäärin 3,25 lasta. Edellisten polvien perheet olivat olleet usein huomattavastikin suurempia. Lasten syntymävuodet ajoittuvat siten, että 1940-luvulla syntyneitä oli yhdeksällä pariskunnalla ja 1930-luvulla kahdella. Suurin osa lapsista oli syntynyt 1950-luvulla, peräti 19 kauppiasparin lapsista osa tai kaikki. 1960-luvulla syntyneitä oli toiseksi eniten, 13 pariskunnalla osa tai kaikki lapsista. Kolmen perheen lapsista osa tai kaikki oli syntynyt vielä 1970-luvulla.

Työ kaupassa määritteli arkielämän kulun, myös lasten- ja kodinhoidon. Erityisesti naiselle kasautuivat monet roolit, ja osa haastatelluista oli kokenut, ettei ollut kyennyt hoitamaan kaikkia asioita, kuten olisi pitänyt tai olisi halunnut. Tämä aihe oli muutamille sekä nais- että miespuolisille haastatelluille raskaimmalta vaikuttanut asia muistella. Huono omatunto siitä, miten lapsille ei ollut aikaa, oli jäänyt kalvamaan osaa vanhemmista. Högbäckan mukaan uranaisilla onkin todettu paljon huonon oman-tunnon syndroomaa, esimerkiksi lasten takia. Christine Romaniin (1994) viitaten hän toteaa tämän olevan niin yleistä, että sitä tulisi käsitellä rakenteellisena ongelmana, sillä hänenkin tutkimuksessaan uranaisten elämänmuodossa tuli esiin voimakas risti-riita ansiotyön ja äidin roolin välillä.¹²⁴³

Raskausaika haastattelemillani naisilla oli kulunut useimmiten normaalisti kaupassa työtä tehden siihen saakka, kunnes oli aika lähteä synnytyssairaalaan, tai aiemmin synnyttää kotona. Tämä vastaisi etnologi Hilkka Helstin aineiston mukaan sitä, mitä

1239 Kauppila 1996, 86.

1240 Nenola 1992, 7.

1241 Painajaisia elettiin öisin kymmenissätuhausissa kodeissa, ja hermot eivät kestäneet päivälläkään kovia ääniä tai yhtäkkisiä liikkeitä. Tunnusomaista traumalle on, että traumatisoitunut tapahtuma ei muutu vaan säilyy yhtä vahvana ja aitona. Sodasta koitui alkoholismia, perheväkivaltaa ja mielenterveysongelmia, toisaalta myös työnarkomaniaa, eivätkä seuraavat polvet säästyneet tältä perimältä. Suomessa hyvinvoinnin parantaminen myös keskittyi alkuun melkein yksinomaan äitien ja lasten terveyteen ja hyvinvointiin. (Kivimäki 2013, 82–83, 369.)

1242 Nevala-Nurmi 2013, 203–204.

1243 Högbäck 2003, 236–237, 244.

maaseudulla pidettiin onnistuneena äitiytensä: sekä synnytys että työt sujuivat sutjakkaasti. Ihanteellinen maalaisäiti viime vuosisadan alussa oli aviovaimo, joka oli sekä voimakas että tavattoman työteliäs ja lisäksi yksin selviytyvä.¹²⁴⁴ Näin Helsti tulkitsi ja tiivisti oman tutkimusaineistonsa kulttuurisen ihanteen. Tämä oli se perintö, joka oman tutkimuksenikin useimmilla naisilla oli. Kotona synnyttäminen oli 1940-luvulla Kainuun maaseudulla lähes ainoa käytäntö, ja vielä 1950-luvulla se oli yleistä.¹²⁴⁵ Aineistoni useimmat äidit olivat kuitenkin synnyttäneet lapsensa jo ”synnytyslaitoksella”. Äitiyslomaa ei monellakaan aineistoni naisista ollut, vaan useat äideistä palasivat lähes suoraan synnytysairaalaan (tai lapsivuoteesta) työn ääreen. Vaikka Hytönen toteaa, että äitiysloman kesto oli enimmillään kuudesta kahdeksaan viikkoa 1940-luvun lopulla sosiaaliluokasta ja ammatista riippuen,¹²⁴⁶ olivat tässä asiassa palkkatyössä olevat paremmassa asemassa verrattuna esimerkiksi pienyrittäjiin tai vaikka pienviljelijäperheitten emäntiin. Muutamilla haastatelluista kaupan ja lasten- ja kodinhoidon lisäksi hoidettavana saattoi olla vielä karjaakin,¹²⁴⁷ ja perinteisesti naisväki hallitsi karjaa ja navettaa. Vielä 1960-luvun lopulla naiset hoitivat navettatyöt yksin puolella tiloista.¹²⁴⁸

Sen 25–26 vuoden aikana minä en yhtään muuta lomaa pitänyt muuta kun se että ne lapset hain laitokselta ne olin pois kaupasta ett kun ett heti kauppaan ja välillä kävin lasta imettämässä ja apulainen hoiti lapsen ett heti piti mennä kauppaan...¹²⁴⁹

Näin totesi Maria, neljän lapsen äiti. Hytösen mukaan äitiysloman pitäminen turhana hemmotteluna kuuluu oleellisesti myytiin vahvasta naisesta.¹²⁵⁰ Marian kohdalla kuitenkin oli ennen kaikkea kyse käytännön pakosta ja viime kädessä toimeentulosta. Helena, samoin neljän lapsen äiti, kertoi myös palanneensa työhön synnytysairaalassa vierähtäneen viikon ja muutaman päivän kotonaolon jälkeen.¹²⁵¹ Näissä perheissä voitiin kuitenkin turvautua kotiapulaiseen. Enni, joka synnytti nuorimman lapsensa jo ollessaan leski, palasi hänkin hoitamaan kauppaan heti, kun vain kykeni, tässäkin tapauksessa kotiavun turvin. Yksinhuoltajaksi jäämistään hän kuvasi sekä fyysisesti että henkisesti raskaaksi.¹²⁵² Muutamat, kuten Kaarina ja Taunon puoliso, olivat kotiäitinä lastensa varhaislapsuuden ajan ja vasta lasten tultua isommiksi he aloittivat vakituisesti työskentelyn kaupassa.¹²⁵³ Samoin Akselin puoliso tuli vakituisesti kauppaan hoidettuaan alkuun lapsia ja karjaa kotona; myöhemmin lapset olivat samassa

1244 Helsti 2000, 95–171, 177.

1245 Ks. myös Helsti 2000, 47.

1246 Hytönen 2012, 333; Hytönen 2014, 201.

1247 Esim. H: 27, 36.

1248 Hokkanen 1980, 446.

1249 H: 24.

1250 Hytönen 2014, 168, 203.

1251 H: 8.

1252 H: 22.

1253 H: 13; 20.

taloudessa asuvien isovanhempien hoidossa.¹²⁵⁴ Kaikki eivät ehkä olisi halunneetkaan kotiäidin rooliin. Vaikka Helena totesi, että työhön oli palattava pian synnytyksen jälkeen, hänen kohdallaan kuitenkin jää hieman epäselväksi se, olisiko hän etenkin nuorimpien lasten kohdalla voinut halutessaan valita kotiinjäännin.¹²⁵⁵

Lastenhoidon järjestymiseen vaikutti suuresti joissakin tapauksissa perheen asu-misratkaisu. Perheen perustettuaan useat pariskunnista asuivat alkuun suurperheessä yleensä miehen vanhempien kanssa, ja samaan talouteen saattoi kuulua myös aikuisia perheellisiä tai naimattomia sisaruksia. Perhekäsitys oli laaja eli monta sukupolvea asui saman katon alla; esimerkiksi Kyllikki ja Urho elivät pitkään näin, ja ”*lapsetkin hoituivat siinä sivussa*”.¹²⁵⁶ Samoin Helenan ja Heikin ensimmäiset lapset tulivat hoi-detuiksi suurperheessä; lapsia hoivasivat erityisesti Heikin sisar ja Helenan äiti, joka hänkin muutti tyttärensä uuteen perheeseen.¹²⁵⁷ Luultavasti Hilka puolestaan ei saa-nut apua suurperheeltään siksi, että perheessä vallitsi vanhakantainen talonpoikainen roolijako ja perhe koostui suurelta osin miehistä.

”*Se oli raskasta aikaa*.”¹²⁵⁸ Tämä lausahdus toistui useiden kohdalla ajasta, jolloin lapset olivat pieniä ja oli lähdettävä kesken imetyksen kauppaan tai kaupanteon välillä käytävä lasten pylly pyyhkimässä.¹²⁵⁹ Työn ja perheen sovittaminen yhteen on todettu olevan vaikeinta pienten lasten perheissä, kun työn vaatimukset eivät anna mahdolli-suutta keskittyä lastenhoitoon.¹²⁶⁰ Päivät ja yöt olivat niin täynnä työtä, että jotkut jäl-keenpäin ihmettelivät, miten olivat jaksaneet. Aineistosta välittyi, että juuri tuo aika, joka lasten kannalta monien tutkimusten mukaan on ensisijaisen tärkeä ja josta myös vanhempien olisi pitänyt pystyä nauttimaan, koettiin vaikeimmaksi ja raskaimmaksi ajaksi elämässä. Kaikki perheet olisivat aikoinaan tarvinneet apua lastenhoitoon. Mo-net olivat kuitenkin kokeneet, ettei heillä tuolloin ollut juuri vaihtoehtoja valita toisin.

Kahden pienen lapsen äitinä elämä oli ollut hyvin tiukkaa myös Eilalla, joka sa-manaikaisesti huolehti pienestä kaupasta, postista ja karjasta. Jälkeenpäin hänkin luonnehti tuota aikaa elämänsä raskaimmaksi, koska yhtään vapaahetkeä ei jäänyt eikä äitiyslomia ollut. Kun vanhempi lapsista oli vasta parivuotias, oli jo pikkuvau-va perheessä ja mies oli työssä kaukana savottakämpällä. Ulkopuolista apua ei ollut, eikä mukavuuksia; esimerkiksi vesi piti hakea hetteestä kauempaa. Eilan hoitaessa töitään ”*lapset pyöri jaloissa*”.¹²⁶¹ Myös tämän perheen isä kertoi kokeneensa suurim-maksi suruksi elämässään sen, ettei hänellä aikoinaan lasten ollessa pieniä ollut ollut heille aikaa. Sitä hän kertoi katuviensa eniten elämässään. Hieman ristiriitaisesti hän kuitenkin totesi, ettei vaihtaisi päivääkään.¹²⁶² Aihepiiri nosti vahvoja tunteita, kuten

1254 H: 5.

1255 H: 8.

1256 H: 9 ja 10.

1257 H: 8.

1258 Esim. H: 8.

1259 H: 25; 30; 36.

1260 Högbäck 2003, 233–234; ks. esim. Roman 1994.

1261 H: 36; ks. myös Hytönen 2012, 339; Jokinen 1996, 178.

1262 H: 37.

syllisyyttä ja surua haastatellussa. Armi muisteli, miten hän kerran tullessaan omasta virkatyöstään löysi pikkupoikansa nukkumasta kaupan kiinteitten tiskien välissä asiakkaitten puolella olevalla köysinipulla, jolloin hän kertoi ajatelleensa: *”On tämäkin elämää...”*¹²⁶³

”Kun lapset olivat pieniä he halusivat yöt seurustella yöllä oli nostettava tissiin”, Helena totesi. Lasten isä saattoi olla poikkeus sodan käyneessä ikäluokassa, sillä hän osallistui lastenhoitoon sen minkä muilta töiltään ehti. Hän saattoi esimerkiksi vaihtaa yöllä vaippoja, että vaimo sai nukkua. Helena kiittelikin miehensä palvelualttiutta, ja halusi kerronnassaan myös korostaa, että kiireestä huolimatta *”äidin ja isän rakkautta lapsille riitti”*. Hän otti lapset mukaan ainakin osaan harrastuksistaan (esimerkiksi voimisteluun). Hyvin nuorena äidiksi tulleen energisen ja meneväluontoisen kauppiaan menoja ei pienikään lapsi välttämättä estänyt. *”Nuorena saatettiin joskus käydä tanssimassa lavalla pienin lapsi oli silloin mukana vaunuissa lavan vierellä”*, hän kertoi. Vaikka yhteiskunta ja paikallinen kulttuuri määrittivät rajoja toiminnalle, Helena erityisesti halusi purkaa vallalla olevaa naiskuvaa ja asettua uusiin rooleihin. Hän filosofoi varman tuntuisesti naisen asemasta yhteiskunnassa ja perheessä, mutta myös vaati naisia ottamaan uudenlaisia rooleja ja asenteita.¹²⁶⁴

Raskaudesta tuli muuton este Marialle hänen odottaessaan kuopustaan. Kauppiaspari oli harkitsemassa juuri siirtymistä kauppiaksi Etelä-Suomeen, koska kylä ympärillä rupesi kuihtumaan. Maria oli hyvin väsynyt eikä uskaltanut tehdä lopullista päätöstä muutosta.

Minä alon sillon outtaa (--) ja (--) synty 1961 marraskuussa -- niin nin mää sanon että mää en nyt jaksa ajatella semmosta asiata minähä olin jo ite jo täytin heti neljäkymmentä siis kun minä täytin edellisenä päivänä neljäkymmentä ni huomenna synty (--) -- että tässä lähtis nyt muuttamaan kun tämän ison mahan kansa ja uutta kauppa laittamaan -- ja sit se jäi siihen...¹²⁶⁵

Maria kaipasi turvallisuutta ollessaan raskaana, ja toinen este ilmaantui miehen sydänoireiden myötä, ja niin he päättivät jäädä kauppiaksi entiseen paikkaansa. Maria aineistoni muiden naisten tavoin vaati paljon itseltään. Omaa pärjäämistä vaatimusten ristiaallokossa tuotiin esiin, mutta monet kertoivat myös raskaista hetkistä liiallisen kuorman alla. Kokemuksista tuotiin esille myös tuen puute, joka koettiin raskaana.

Siinä, että useiden haastattelemini naisten elämässä työnteko oli asetettu etusijalle lastenhoidon asemesta, oli paljolti kyse vaihtoehtojen puutteesta, eikä esimerkiksi sellaisesta elämänmallista, jossa työnteko, varallisuuden kartuttaminen ja sosiaalinen kilpailu olisi asetettu etusijalle.¹²⁶⁶ Lena Marander-Eklund huomioi tutkiessaan 1950-luvun suomenruotsalaisten kotirouvien kerrontaa, että kotirouvuus oli luokka-

1263 H: 6; ote kenttäpäiväkirjasta.

1264 H: 8; ks. Mahlamäki 2005, 121.

1265 H: 24.

1266 Vrt. Helsti 2000, 210–211; ks. Hytönen 2012, 325.

sidonnaista ja ennen muuta keskiluokkainen ilmiö.¹²⁶⁷ Tässä pienyrittäjänaiset vertautuvat ennemmin työläisnaisiin, vaikka statukseltaan heidät laskettaisiin keskiluokkaiisiin. Suomalainen kansanomainen äitiyskäsitysikin toisaalta rakentuu Helstin mukaan perheenelättäjyydelle. Tätä vahvistavat useiden tutkijoiden havainnot työnteon merkityksestä suomalaisessa kulttuurissa, erityisesti agraarikulttuurissa. Myös yksin selviämisen eetos esiintyy vahvana, ja keskeistä äitiyden kertomuksissa olivat työkyky ja ahkeruus.¹²⁶⁸ Aina oon pärjännyt -mentaliteetti on Suomessa yleinen, myös naisten keskuudessa; se on asia, josta ollaan myös ylpeitä. Vahvan suomalaisen naisen mielikuvaan on liitetty ajatus naisesta, joka hoitaa lapset ja kodin ja sen lisäksi ansiotyönsä eikä valita, vaikka kokisi elämänsä raskaaksi.¹²⁶⁹ Tätä pystyvyyttä ilmentää aineistossa muun muassa kerronta siitä, miten lapset vain ”*haettiin laitokselta*” ja melkein saman tien palattiin kauppaan työhön. Erityisesti Helena ja Annikki korostivat naisen selviämistä miesten maailmassa.¹²⁷⁰

Hytönen on tutkinut äitiyden ja palkkatyön yhdistämistä 1940–1950-luvuilla analysoimalla naisten muistelukerrontaa ja sitä, mitä haasteita nainen kohtasi, jos äitinä halusi käydä töissä. Tarinat ovat usein selviytymiskertomuksia voitetuista vaikeuksista, mikä onkin tavallista oman elämän muistelussa.¹²⁷¹ Marja Saarenheimo, iäkkäiden ihmisten elämäkerrontaa tutkinut psykologi, on käyttänyt tästä puhetavasta teräsnaisdiskurssi-nimitystä.¹²⁷² Monia omankin aineistoni kertomuksia voidaan luonnehtia tämänkaltaisiksi selviytymistarinoiksi (esim. Hilka, Maria ja Eila). Osassa pariskunnan toinen osapuoli oli jo kuollut, joten tasapuolisuutta työnjaossa ja lastenhoidossa ei silloin pystynyt toteuttamaan. Asenteet muuttuivat hitaasti, vaikka jo talvisodan jälkeen oli havaittavissa sukupuoliroolien uudelleenmuokkaus sosiaalisella tasolla.¹²⁷³ Aika oli kotia korostava: tasapainoisessa perheessä taloudellinen äiti huolehti kodista ja perheestä. Valintoihin vaikutti se, että lastenhoito nähtiin naisen velvollisuutena ja kotona lapsiaan hoitavaa äitiä pidettiin parhaana vaihtoehtona.¹²⁷⁴ Ajatus naisten kutsuksesta äitiyteen myös sai kannatuksen yhtä lailla poliittisen leirin vasemmistosta ja oikeistosta.¹²⁷⁵

Äitiyden ja työn yhteensovittamisen helpottaminen jäi julkisen vallan tehtäväksi.¹²⁷⁶ 1960-luvun alusta lähtien tapahtui kaksi tärkeää muutosta naisten työssä monissa maissa: työvoiman lisääntyminen palkkatyössä ja naisten työn vakinaistuminen ja normalistuminen. Samalla naistyövoima tuli aiheeksi poliittiseen keskusteluun ja toimintaan. Naisten palkkatyön yleistyminen oli yhteydessä useisiin yhteiskunnalli-

1267 Marander-Eklund 2014.

1268 Helsti 2000, 395–399.

1269 Ks. Löfström 2005, 169.

1270 H: 8; 26.

1271 Hytönen 2012, 323, 332; ks. myös Hytönen 2012, 326, 333; Hytönen 2014, 199.

1272 Saarenheimo 1997, 144, 181–182.

1273 Olsson 2011, 262.

1274 Hytönen 2012, 327, 340, 346–347; Jallinoja 1985, 100.

1275 Sulkunen 1989, 126.

1276 Hytönen 2012, 340; ks. myös Jokinen 1996, 188.

siin muutokseen 1960- ja 70-luvuilla, jolloin yksilökeskeisyys korostui, ja uudistuksia tehtiin valtion perhepolitiikkaan. Sosiaalipolitiikan kehitys myös korosti tasa-arvoisuutta ja yksilöllisyyttä taloudessa ja nämä ideat voidaan nähdä niiden parannusten taustalla, jotka helpottivat naisten osallistumista työvoimaan 1970-luvulla.¹²⁷⁷ Sosiaalilietuudet kaikkia äitejä koskevinä olivat tulleet voimaan sodan jälkeen 1940-luvulla; lapsilisälaki saatiin vuonna 1948 Tyyne Leivo-Larssonin toimiessa sosiaaliministerinä ja äitiysavustus seuraavana vuonna.¹²⁷⁸ Hyvinvointiyhteiskuntaa ruvettiin rakentamaan, mutta nämä uudistukset lapsilisiä ja äitiysavustusta lukuun ottamatta eivät ehtineet auttaa perheen ja työn yhteensovittamista tämän aineiston perheissä. Oma-kohtainen oikeus päivähoidonkin saatiin vasta vuonna 1984.¹²⁷⁹

Osalla perheistä työn yhdistäminen lasten- ja kodinhoitoon onnistui suurelta osin kotiapulaisen avulla. Tällöin perheenäiti saattoi keskittyä kaupan työhön.¹²⁸⁰ Pitkäaikaisia kotiapulaisia osattiin arvostaa,¹²⁸¹ ja heistä tuli usein kiinteä osa perhettä, ja monilla näihin kotiapulaisiin liittyikin lämpimiä muistoja.¹²⁸²

...Ja sitte semmonen ihanneaikahan siinä pittää muistaa tuo kotiapulaisaika kun meillä oli aina kotiapulainen -- oli semmonen kodinhenki joka tuota aamusella se aena nousi ensimmäisenä ja se laitto ruuat ja hoiti lapset ja jopa minulleki kun minä lähin kokkokuksiin ni se kysy mitä paat peälle ettei mee komeroita sotkemaan ni se haki ne tavaratkin ne oli minulle ne vaatteet valamiina sängyn päällä -- ne oli kertakaikkiaan aarteita (hyvin korostetusti)...¹²⁸³

Helenan kotihengetär oli kuin muinainen kotilieden jumalatar Hestia, joka varjeli kotia ja kotiliettä.¹²⁸⁴ Kotiapulainen asui tässä kirkonkylän kauppiasperheessä, ja koko perhe istui yhteiselle aamupuurolle, samoin yhteiselle aterialle iltapäivällä noin kello kolmen-neljän aikoihin. Tällaisen käytännön mahdollisti asunnon sijainti kaupan yhteydessä ja se, että kaupassa oli vierastakin henkilökuntaa. Ruokaa voi ajatella paitsi yhteydenpidon välineenä myös kielikuvana; aterian voi nähdä havainnollisena tapahtumana luovan järjestystä punomalla yhteen yhteisyyteen kuuluvat.¹²⁸⁵ Helena myös korosti kerronnassaan, ettei lapsia koskaan jätetty yksin kotiin, vaan kotiapulainen oli aina paikalla.¹²⁸⁶ Kotiapulaisperheissä perheen ruokailukin yleensä hoitui hyvin,

1277 Kovalainen 1993, 28–30.

1278 Helsti 2000, 254.

1279 Anttonen 1994, 222.

1280 Esim. 2 ja 3; 6; 7 ja 8; 14; 22; 24; 26 ja 27; 29 ja 30; 34 ja 35.

1281 H: 8; 14; 24.

1282 Ks. myös Hytönen 2012, 343.

1283 H: 8.

1284 Ks. Mahlamäki 2005, 81.

1285 Mahlamäki 2005, 85.

1286 H: 8. Yleensä kotiapulaisen työhön kuuluivat vain lasten- ja kodinhoito (8; 22; 24; 34), mutta aiemmin kaupan ensimmäinen vieras työntekijä saattoi olla kotiapulainen, joka tarvittaessa sai kutsun tulla auttamaan myymälän puolelle (esim. 6; 15; 26 ja 27; 30). Tämä ”piikominen” kauppiasperheessä oli johtanut haastatelluista naiskauppiaista muutaman kaupan alalle (22; 25).

ja taitava apulainen säästi ruoka- ynnä muissa kuluissa. Monessa perheessä yhteiselle aterialle päästiin kuitenkin vasta verraten myöhään illalla. Maria kuvaa tilannettaan:

Mull oli siis semmonen onni että mull oli siis yli ykstoista vuotta sama kotiapulainen että tuota ja täytyy sanoa että hän oli hyvä apulainen että semmonen uskollinen että mun ei tarvinnu kodista huolehtia että hän laitto ruuat ja leipo ja siivos ja tuota että mun ei tarvinnu kodista huolehtia niin että en ois jaksanutkaan ett illalla kun tuli niin kun oli pieni lapsikin – (--) synty kaupan aikana niin ja...¹²⁸⁷

Helena painotti kuvauksessaan apulaisen tunnollisuutta ja kiintymystä hoidettavansa. Apulaiset olivat yleensä nuoria tyttöjä, Helenallakin yksi vasta rippikoulua käyvä. *”Ja oli nuoria ja oli yks -- oli yks joka kävi rippikoulua -- meiltä pittäen kävi rippikoulua ja hoeti meidän huushollin vielä kaiken lisäksi mutta hän onkin yrittäjä nyt että pienestä se yrittäjäys lähtöö -- kotiapulaisena ja piikana ollessa sitä oppii...”* Edellisen sitaatin viimeisellä lauseella Helena viittaa myös omiin lapsuuden- ja nuoruudenkokemuksiinsa *”piikana”*.¹²⁸⁸ Kun nuoret löysivät elämäkumppaninsa ja menivät naimisiin, he yleensä jättivät pestinsä. Osassa perheitä kotiapulainen oli palkattuna vain lasten ollessa pieniä,¹²⁸⁹ joillakin koko ajan.¹²⁹⁰ Tiinan perheessä tytär koulusta päästyään rupesi tekemään aiemmin kotiapulaiselle kuuluneet työt.¹²⁹¹ Osa perheistä ei pystynyt kotiapua palkkaamaan, vaikka apu olisi ollut hyvin tarpeen ja työntekijöitä olisi saanut, vaan oli selvittävä omin voimin.¹²⁹² Lasten kasvaessa vanhimmat heistä joutuivat yleensä ottamaan vastuuta pienemmistään.

Haastatteluissa korostuvat avoimuus ja aidot kokemukset eikä esimerkiksi romantisoitu ja idealisoitu kuva maalaiselämästä ja naisen asemasta. Osa haastatelluista naiskauppiaista kertoi avoimesti vaikeistakin elämänvaiheistaan eikä hävennyt niiden esille tuomista. Olssonin tapaan voi todeta, että heille annettiin tilaisuus olla olematta vahva suomalainen nainen ja he käyttivät tuon tilaisuuden. Toisaalta vahvuutta on myös avoin rehellisyys. Olsson toteaa Joan Sangsteriin viitaten, että voidaksemme asettaa naisten tarinat oikeisiin asiayhteyksiinsä, meidän on ymmärrettävä heidän elämänsä muovanneita ideologioita. Hän toteaa lisäksi, etteivät kiinnostavia ole kurjuuskertomukset sinällään vaan tutkijaa kiinnostavat avaintekijöitten etsiminen sekä kertojien henkilökohtaisessa elämässä että siinä kulttuurisessa tilanteessa, jossa he kokemuksiaan arvioivat.¹²⁹³ Tutkijana joudun pohtimaan sitä, korostuuko kokonaiskuvassa kurjuuskertomus, sillä dramaattisemmat olosuhteet saattavat painottua liikaa. Kuvauksissa tulee esiin ristiriitoja, perinteisiä ja moderneja naiskäsitteitä, vahvuuk-

¹²⁸⁷ H: 24.

¹²⁸⁸ H: 8.

¹²⁸⁹ Esim. H: 34; 6.

¹²⁹⁰ Esim. H: 14; 24.

¹²⁹¹ H: 14.

¹²⁹² Esim. H: 20; 25; 36 ja 37.

¹²⁹³ Ks. Olsson 2011, 259–260, 263–265.

sia ja heikkouksia, uupumusta, kärsimystä ja hätää, mutta myös iloa sisältyi äitiyden ja kauppiaan työn yhteensovittamiseen. Yleistäminen ei teekään oikeutta haastateltujen kokemuksille.

Sukupuolten välinen työnjako muuttui hitaasti, vaikka sota oli murentanut vanhoja asetelmia, vanhoilliset taloudet elivät perinnäiseen tapaan vielä 1950-luvun lopulla. ¹²⁹⁴ Toisaalta Nenolan mukaan monet perustavanlaatuiset ihmisen olemassaoloon liittyvät merkitykset auttavat ymmärtämään esimerkiksi sukupuolten välisen työnjaon sitkeyttä. ¹²⁹⁵ Maaseudun arvoilmasto oli kuitenkin vanhoillinen, konservatiivinen ja patriarkaallinen, naisten mahdollisuuksia vähätteleväkin, ja naisiin kohdistui myös stereotyyppisiä ja vanhoillisia odotuksia. ¹²⁹⁶ Tämä epäsuhtainen mukautuminen on tavoitettavissa myös tässä aineistossa. ¹²⁹⁷ Suuressa osassa oman aineistoni perheitä noudatettiin perinteistä työnjakoa, johon oli omasta lapsuudesta asti kasvettu. Tässä erot perheiden välillä liittyvät ilmeisesti ainakin osin toimintaympäristön eroihin: perinteinen kyläympäristö erosi mahdollisuuksiltaan kirkonkylästä ja taajamista. Oma-varaisuus ja käytännölliset taidot korostuivat maaseutuympäristössä ja olivat tärkeitä siksikin, että sodan jälkeen vielä 1950-luvulla oli pulaa melkein kaikesta.

Monilla aineiston naisilla oli huolehtijan osa; omat tarpeet oli työnnettävä syrjään ja etusijalle asetettava muiden tarpeet. Olssonin materiaalissa kestoteema oli naisten kokemaa arvostuksen puute, joka ulottui lapsuusmuistoista perhehierarkioihin. ¹²⁹⁸ Tässä aineistossa puolison taholta koettua arvostuksen puutetta ei juuri tullut esiin. Helena kylläkin kertoi tilanteista, joissa puoliso ilmeisesti ajattele mattomuuttaan aiheutti suurta ärsyyntymistä. Esimerkkinä tilanne, jossa kaupan sulkemisen jälkeen tultiin kotiin ja mies heittäytyi sohvalle lukemaan lehteä ja kotityöt odottivat. Silloin puukengät olivat lentäneet... Arvostuksen puutteesta tuskin kuitenkaan oli kyse. Helena kertoi itsestään: *”Temperamenttinen minä hirveästi räsähän tomaateilla hi syytelin kaupassa Heikkie -- minulla oli nuorena semmonen tapa kengillä syytelin ja mikkää ei minnuo niin ärsyttäny kun ukko pannoo jalat olohuoneen pöyvälle ja ottaa lehen...”* ¹²⁹⁹ Mietin kuitenkin, miten kerronnan ajankohtainen tilanne vaikutti. ¹³⁰⁰ Koska suuri osa haastatelluista vietti jo eläkepäiviään, työelämän arki kohdattiin enää muistoissa.

Perhe on taloudellinen ja sosiaalinen mutta myös ideologinen yksikkö. ¹³⁰¹ Naisen asemaan perheessä vaikutti puolisoiden keskinäinen suhde, mutta usein perheen sisäinen työnjako ja vallankäyttö vakiintuivat ennen muuta kulttuurisen tavan mukaisiksi. ¹³⁰² Sota-aikana Lauri oli päättänyt, ettei sodan loputtua enää sen koommin ruokaa laita, sillä hänen pestinsä armeijan leivissä oli ollut *”keittää sököä* (kahvia)

¹²⁹⁴ Ks. esim. Apo 1993, 136.

¹²⁹⁵ Nenola 1992, 7.

¹²⁹⁶ Högbäck 2003, 205.

¹²⁹⁷ Esim. H: 25.

¹²⁹⁸ Olsson 2011, 105, 109.

¹²⁹⁹ H: 8.

¹³⁰⁰ Ks. myös Hytönen 2014, 36; Östman 2007, 42.

¹³⁰¹ Setälä 1988, 146.

¹³⁰² Ks. esim. Stark 2011, 192–193.

ja perunoita” yhtenään. Päätös oli pitänyt eikä tämä kauppias taloustöihin osallistunut,¹³⁰³ mikä oli kylläkin tyypillistä hänen ikäluokkansa miehille. Toisaalta aineistossa oli myös saman ikäluokan mies, joka oli osallistunut vaimonsa mukaan kaikkiin kodin töihin ja lastenhoitoon. ”Mies on palvellut minua ja lapsia aina.”¹³⁰⁴ Ilmeisestikin juuri työnjako perheessä ja palkattu kotiapu mahdollisti Helenan aineiston ainoana naisena erittäin aktiivisen osallistumisen yhteiskunnallisiin asioihin.¹³⁰⁵

Miehen uran takana on usein nähty olevan hänen uraansa tukeva nainen, kun taas uranaiset eivät ole tätä tukea kotona saaneet. Högbäckan tutkimuksessa uranaisten perheissä miehet kuitenkin tekivät kotitöitä keskimääräistä enemmän, ja uranaisten taustalta usein löytyi mies.¹³⁰⁶ Aineistossani on esimerkkejä molemmista. Kodinhoitotyöt jäivät suurelta osin kuitenkin vaimojen harteille eli naisten työpäivä jatkui kotona, jolloin heidän työtaakkaansa voi luonnehtia kaksinkertaiseksi. Toisaalta osa miehistä teki iltaisin paljon kirjatöitä, joten heidän työpäivänsä saattoi venyä yhtä pitkäksi. Perheiden välillä oli suuriakin eroja, perheet olivat erikokoisia, ja lasten määrä vaikutti myös kotitöiden kertymiseen. Kotitöiden hallinta oli kuitenkin edelleen oleellinen osa kunnollisen naisen ihannetta. Osalla oli kotiapulainen ja parempi taloudellinen tilanne, ja toimintaympäristökin poikkesivat toisistaan. Arjessa oli kaikilla haastatelluilla naisilla pakostakin paljon rutiininomaisuutta ja kiirettä, ja kiireen vaikutusta kaikkeen haastatellut korostivat kerronnassaan.

Lapset kasvamassa kaupan takahuoneissa

Ahkera työntekeä pienestä asti kuului 1940–50-luvuilla syntyneiden maalaislasten lapsuuteen.¹³⁰⁷ Lapsia pyrittiinkin kasvattamaan pienestä pitäen luterilaisen työmoraa- lin arvoihin.¹³⁰⁸ 1940–50-lukujen äitien tyttäret muistavat äitinsä paljon työnteosta ja huolehtimisesta, ja tämä on siirtynyt osaksi tyttärienkin identiteettiä. Vahvuus ja yksin pärjääminen muodostuvat paljolti juuri työnteosta.¹³⁰⁹ Haastateltujen lapsista suuri osa kuului näihin ikäluokkiin, kuten itsekkin kuulun. Kotona ja perhepiirissä tehtävä työ tarjoaa lapsille mahdollisuuden havainnoida vanhempiensa työtä.¹³¹⁰ Näin tapahtui esimerkiksi maanviljelijäperheissä, mutta sama pätee myös moniin pienyritysjäperheisiin.

Sota-ajan ja jälleenrakennusajan lasten kokemuksellisten sukupolvien on todettu limittyvän toisiinsa ja heidän lapsuuden muistojensa sisältävän samaan tapaan kovaa työnteokoa ja pärjäämisen ihannetta. Lasten työllä oli myös todellinen taloudellinen merkitys, ja työhön oppimista jo lapsena pidettiin tärkeänä, se oli kasvatusta työhön ja

1303 H: 35.

1304 H: 8.

1305 H: 7 ja 8.

1306 Högbäck 2003, 231–232; Roman 1994, 190; Silius 1992, 176.

1307 Ks. Helsti 2000, 376.

1308 Ks. esim. Halonen 2005c, 171; Uljas 2013, 213–214.

1309 Jokinen 1996, 178.

1310 Aukia 1983, 53.

sosiaalistamista yhteisöön.¹³¹¹ Toinen maailmansota aiheutti Pohjois-Suomelle paitsi suuret taloudelliset myös hyvin merkittävät kulttuuriset vauriot.¹³¹² Miesten sotakokemukset vaikuttivat paljon perheisiin. Siksi sota-aikaa ei voi tässäkään sivuuttaa, sillä, kuten Eeva Peltonen on todennut, viime sotien perintöä kantoivat muutkin kuin sodan käyneet veteraanit. Se oli elämässä vahvasti läsnä monin tavoin. Henkinen sodasta paluu saattoi kestää kauan ja joissain tapauksissa jäädä kokonaan toteutumatta. Veteraanit joutuivat olemaan pitkään puolustuskannalla eikä se ole edesauttanut surun, traumojen ja eettisten ristiriitojen käsittelyä.¹³¹³

*”Aivan ihan pienestä asti ne on ollu mukana kaikki sitä mukkaa kun ne on kynnelle kyennny kesälomat ja mitä koulusta jääny aikaa ni ne on ollu apuna siinä ihan kaikki...”*¹³¹⁴ Maria korosti kaikkien lastensa osallistuneen vanhempiensa työhön pienestä asti. Samalla hän tavallaan toi esille ajatuksiaan lasten kasvatuksesta. Hän itse oli omaksunut arvomaailmansa maanviljelijän tyttärenä. Samoin jokainen Annikin ja Armaksen viidestä lapsesta oli aikoinaan kaupassa työssä. He myös mahdollistivat kauppiasparin ensimmäisen yhteisen lomaviikon. Myöhemminkin opiskeluaikoinaan jo aikuistuneet lapset olivat kesätoissa perheen kaupassa. Työstä maksettiin palkka ja kaikilla oli verokirja. Kaikki lapset hakeutuivat kuitenkin ei-kaupallisille aloille.¹³¹⁵ Samalla tavalla kaikki Paavon kuusi lasta olivat kaupassa pienestä asti ja Timon neljä lasta, jotka kaikki hankkivat kaupallisen koulutuksen.¹³¹⁶ Myös Helenan ja Heikin lapset olivat kaupassa työssä noin 10–14-vuotiaina jonkin verran. Työstään he saivat palkan, jolla maksoivat laskunsa. Jokaisella oli oma vastakirja, johon muun muassa karamelliostokset merkittiin. Tultuaan vanhemmiksi lapset eivät äitinsä mukaan olleet enää kovin hyviä työntekijöitä vaan karkasivat lämpimänä päivänä kesken päivänkin vaikka uimaan. Ainoa poika oli pienenä paljon isänsä mukana auton kyydissä asiointimatkoilla, mutta vanhempien odotuksista huolimatta kauppiasta hänestä ei tullut.¹³¹⁷

Useissa perheissä lapset olivat mukana kaupan töissä sitä mukaa kuin kynnelle kykenivät, erityisesti koulujen loma-aikoina.¹³¹⁸ Vielä näiden haastateltujen lapsisarjoissa syntymäjärjestyksellä ja ehkä myös sukupuolella saattoi olla suurikin merkitys lapsen tulevaisuuteen. Useimmiten vanhemmat lapsista olivat joutuneet kantamaan suurempaa vastuuta perheen toimeentulosta.¹³¹⁹ Esimerkiksi Armin perheessä vanhin poika joutui tekemään kovasti työtä ja kantamaan vastuuta yrityksestä jo varhain ja myös vanhin tytär teki paljon työtä kaupan eteen. Vanhimma pojasta tulikin isänsä

1311 Ks. Snellman 2003, 40–41; myös Hansen 1998, 81, 87, 110.

1312 Esim. Lähteenmäki 1999, 225.

1313 Ks. Peltonen 1994, 190–194, 215; Jokinen 1996, 178; Lähteenmäki 1999, 196; Rosenthal 1989; 1991; Tarjamo & Karonen 2006, 390.

1314 H: 24.

1315 H: 26 ja 27.

1316 H: 4; 1.

1317 H: 8.

1318 Esim. H: 1; 4; 6; 7 ja 8; 9 ja 10; 20; 22; 24; 25; 26 ja 27; 28; 29 ja 30; 33.

1319 Ks. Stark 2011, 214–217.

työn jatkaja kauppaan, vaikka hän alun pitäen oli ajatellut jatkaa isoisänsä työtä poliisina. Ammattihaaveet eivät siis toteutuneet aina seuraavassakaan polvessa.¹³²⁰ Osassa perheitä osallistuminen vanhempien työhön oli kuitenkin kiinni lähinnä omasta kiinnostuksesta,¹³²¹ ja muutamat haastatellut halusivat kerronnassaan korostaa sitä, ettei lasten tarvinnut osallistua vanhempien työhön.¹³²²

Elämäntavan siirtyminen vanhemmilta lapsille perustuu tiiviiseen vuorovaikutukseen. Kasvatukseen sisältyi usein ilmeisen paljon kokemusjohteista tietoa, jota on vaikea sanallistaa. Markku Aukia valitsi väitöstutkimuksensa näkökulmaksi hiljaisen kasvatuksen eli perheiden elämäntavan siirtämisen lapsille hiljaisena tietona. Pitkään sotien jälkeenkin sosiaalinen kontrolli oli maalaiskylissä tiukka. Ulkoinen kuri ja jyrkkä hierarkkisuus on liitetty 1950-luvun auktoriteettimaisemaan, ja samalla siihen on liitetty kuitenkin suhteellisen laaja lasten ja nuorten vapaa-alue (valvottoman tilanne).¹³²³ Hoikkalan mukaan 1950-luvulla lapsia ei varsinaisesti kasvatettu, jos kuria ei pidetä kasvatuksena.¹³²⁴ *”Pitihän niitä lapsia käyvä välillä piiskaamassa”*, Tiina kertoi nauraen.¹³²⁵ *”Koivuniemen herraa”* Tiina tuskin käytti lapsiinsa, vaikka sotien jälkeisinä aikoina se saattoi riippua pelotteena oven pielessä.

Lapset sosiaalistuivat perheen sääntöihin pienestä alkaen ja neuvoivat toisiaan muun muassa säästäväisyyteen. Helena kertoi: *”...kaikki aina syötiin semmonen huono -- lapsetkin kysy että joko äiti tämä on vanahannu että soapiko syyvä niin ja toinen toesiaan neuvo että elä ota tuoretta leipää kato onko siellä niitä vanahempie että ota sieltä että ne oppi jo pienenä sen että ite yyyvään aina ne vanahemmat...”*¹³²⁶ Suurten ikäluokkien kasvatuksessa säästäväisyys kuluttamisessa on ollut yleisenä ohjenuorana,¹³²⁷ ja maaseudulla se on ollut sitä myöhemminkin syntyneille. Esimerkiksi Helenan lapset olivat syntyneet varsinaisten suurten ikäluokkien jälkeen.

Lapset olivat kyllä mukana vanhempiensa arkipäivässä, mutta erillistä aikaa heille ei ollut, Erkki totesi ja kertoi, että *”joskus pienenä lapset saattoivat olla autossa matkassa (asiointimatkoilla) ja nukkuivat penkille”*.¹³²⁸ Sunnuntain vietosta lasten ollessa pieniä Tiina kertoi: *”se meni aina lukkiissa ja lapsia ulukoiluttaessa ja millon mitäkin -- levon kannalta sitte taas toselta puolen...”*¹³²⁹ Lapset olivat luontevasti mukana myös vanhempien harrastuksissa ja vapaa-ajassa, mikäli sellaista ylipäättään oli. Lapset otettiin mukaan kylien yhteisiin rientoihin, ompeluseuroihin ja tupailtoihin.¹³³⁰

1320 H: 6.

1321 Esim. H: 5; 13.

1322 Erit. H: 11 ja 12; 35.

1323 Aukia 2010.

1324 Hoikkala 1994, 102, 103.

1325 H: 14.

1326 H: 8.

1327 Kolbe 2014, 64.

1328 H: 37.

1329 H: 14.

1330 Esim. H: 2 ja 3.

Meill' oli siinä mahdottomasti huoneita ett tilaa oli tilaa oli vaikka kuinka niin -- ja apulainenki asu meillä kotiapulainen ja lapsilla oli kaikilla omat huoneet...¹³³¹

Maria korosti sitä, että lapsilla oli ainakin riittävästi tilaa. Oliko se kompensatiota siitä, ettei lapsille ollut paljon aikaa? Etenkin television ollessa uutuuksia se kokosi tai kapiiriinsä iltaisin sekä lapset että vanhemmat, jos työt antoivat myöten, kertoi Maria kuusihenkisestä perheestään. He tekivät joskus myös kesäretkiä uimarannalle lasten kanssa ennen kesä mökin hankkimista.¹³³² Laurin ajanvietto lastensa kanssa saattoi rajoittua yhteen sunnuntaiseen kesäretkeen saarelle. Tässä jatkettiin perinnettä, sillä jo edellisen kauppiaspolven aikaan oli tehty vastaava retki.¹³³³ Työn äärestä irtautuminen perheen pariin pitemmäksi aikaa oli joidenkin mieskauppiaitten kohdalla poikkeuksellista. Esimerkiksi Lauri toi esille tavallaan ylpeänä sen, että hän jatkoi oman isänsä linjoilla ja kertoi poikansa jatkavan samoin keskittymällä työhön, jolloin lasten parisasetta vietetty aika jäi hyvin vähäiseksi.

Ammatin jatkumista seuraavassa polvessa pidetään usein toivottavana perheyrietyksessä, jossa jatkuvuus rakennetaan saman suvun kautta; historiallisesti perhetyö on ollut tärkeässä roolissa maataloudessa, käsityötuotannossa ja palvelualoilla.¹³³⁴ Helena oli pohtinut paljon sitä, miksi yrittäjien lapsista ei yleensä tule yrittäjiä, ja oli tullut siihen ajatukseen, että syynä voi olla lasten kotona perheessä näkemä työn paljous. Heidän oman kauppansa historia päättyi ensimmäiseen polveen.¹³³⁵ Annan mukaan kaupasta saattoi kuitenkin tulla lasten ja vanhempien yhteinen harrastus. Koska vanhemmilla ei ollut aikaa harrastaa lasten kanssa, tulivat lapset mukaan kaupan tiloihin ja osallistuivat töihin kykyjensä mukaan; he ikään kuin kasvoivat kiinni kauppaan, Anna totesi. Heille saattoi olla omia ”sopivia” töitä ja askareita kaupassa, esimerkiksi suurten savottatyömaitten aikaan lapset saatettiin iltaisin panna jauhamaan kahvipapuja. Myöhemmin kaksi perheen kolmesta lapsesta kouluttautui ja hakeutui kaupalliselle alalle.¹³³⁶ Vaikka Maria oli kokenut alan elämäntehtäväkseen, jota hän oli rakastanut, niin lapsilleen hän ei suositellut kaupan alaa sen raskauden takia vaan halusi heille toisenlaisen ammatin. Tosin yksi hänen lapsistaan toimi pitkään kaupan alalla, samoin vävynsä.¹³³⁷ Myös Eino totesi varmasti: ”En kehottanu kettää jäämään alalle.”¹³³⁸

Muutamissa perheissä kuitenkin eritoten kauppiasisä toivoi, että poika jatkaisi kauppiiaan uralla,¹³³⁹ ja usein jatkoikin,¹³⁴⁰ mutta aina ei isän toive jatkajasta toteutu-

1331 H: 24.

1332 H: 24.

1333 H: 35.

1334 Kovalainen 1993, 207.

1335 H: 7 ja 8.

1336 H: 30.

1337 H: 24.

1338 H: 33.

1339 Esim. H: 2 ja 3; 9 ja 10; 13; 15; 16; 27; 35.

1340 Esim. H: 5; 6; 16; 28; 35.

nut. ”Kaheksankymmentäneljä vuonna möen saerauven takia -- pojat ei halunnu minun työtä jatkaa -- kaksi poikaa -- ihan muilla alolla -- vanahempi yritti kaupan alalla van se on nyt muualla...”¹³⁴¹ Suhtautuminen tyttöihin kauppiaan ammatin jatkajina saattoi olla erilaista kuin suhtautuminen perheen poikiin. Muutamissa tapauksissa tytär jatkoi äitinsä jalanjäljillä, kuitenkin omassa yrityksessä,¹³⁴² ja Ritva jatkoi isänsä perustamaa kauppaa.¹³⁴³ Erityisen tärkeänä pidettiin jatkajan saamista jo pitkän perinteen omaaviin kauppoihin.¹³⁴⁴ Kaarinan tytär ei ollut koskaan ”tiskin takana” lapsuudessaan, poika sen sijaan oli ja hankki kaupallisen koulutuksen, mutta tuli sitten siihen tulokseen, että ”tähän urakkaan sitä hän ei ruppee”. Pojasta oli toivottu jatkajaa perinteikkäässä kauppiassuvussa, mutta tämän kaupan historia päättyi hänen vanhempiansa jäätyä eläkkeelle.¹³⁴⁵ Vanha legendaarinen kirkonkylän kauppa puolestaan koulutti jatkajan omasta työntekijästään, koska neljättä kauppiaspolvea ei omasta takaa enää tullut.¹³⁴⁶ Vasta ensimmäisessä polvessa kauppiaina toimivat sopeutuivat luultavasti helpommin siihen, että heidän uransa päättymisen myötä päättyi heidän kauppansa historia. Annikin ja Armaksen ainoa poika kouluttautui ylioppilasmerkonomiksi, mutta halusi maanviljelijäksi vanhempiansa tilalle, vaikka isä olisi halunnut hänen jatkavan kauppaa. Molemmat vanhemmat olivat maataloustaustaisia eli poika itse asiassa jatkoi suvun perinteitä. Tyttäret opiskelivat muun muassa opettajaksi, kätilöksi ja puutarhuriksi.¹³⁴⁷ Kauppiasammatti tässäkin perheessä päättyi ensimmäiseen polveen. Vanhempien asenteessa lasten jatkamiseen kaupan alalla löytyvät molemmat ääripäät, mutta suurin osa vanhemmista hyväksyi luonnollisena lasten itsenäiset valinnat. Mitä lähemmäs nykyhetkeä tullaan, sitä selvempää se oli. Taustalla vaikuttivat edellä esiin tulleiden seikkojen ohella elintason ja yleisen valistustason nousu sekä parantuneet koulutusmahdollisuudet.

Maaseudun tyhjentyessä kiihtyvällä vauhdilla monellakaan haastateltujen lapsista ei olisi ollut enää mahdollisuutta jatkaa vanhempiansa ammattia omassa kylässä. Holmilan kylätutkimuksessa ilmeni, että 1960-luvulta lähtien maataloilla alettiin korostaa koulutuksen merkitystä yhteiskunnallisen aseman säilyttämiseksi. Aikaa myöten tämä suuntaus vain vahvistui: lapsia ei enää rohkaistu jatkamaan vanhempien ammatissa vaan pyrittiin turvaamaan jälkikasvun hyvinvointi kannustamalla heitä hankkimaan jokin muu ammatti. Nykyaikainen elämäntapa myös mahdollisti aiempaa helpommin joidenkin luokka- ja aluerajojen ylittämisen.¹³⁴⁸ Tavallaan samasta asiasta ainakin osin lienee kyse kouluttautumisen korostamisessa tämänkin aineiston perheissä. Lastensa koulunkäyntiä kauppiaat yleisesti pitivät hyvin tärkeänä, erityisesti sitä korostivat äidit, samoin kuin Holmilan kylätutkimuksessa. Yhdessä perheistä tosin veljet ja isä

1341 H: 15.

1342 H: 22; 24.

1343 H: 21.

1344 Esim. H: 13; 16; 19; 35.

1345 H: 13.

1346 H: 18; 19.

1347 H: 26 ja 27.

1348 Holmila 2001, 51, 55, 151.

kannustivat perheen tytärtä opiskeluun ulkomaille, mutta äiti ei olisi halunnut ainoaa tytärtään päästää kauas.¹³⁴⁹

Sitten kun aatellaan vielä tuota lasten kouluttamista niin (--) ei ollu lukioa silloin kun meijänni lapset oli koulussa ne piti Kajaaniin kustantaa kolome tyttöä on Kajaanissa käyny ylioppilaaksi että ei se mittää liian rahan kansa räiskitty kyllä että se oli kova kustannus kun sinne ensinnä asunnot hommata ja kirjat ostoa ja kaks tyttöä pääsi yhtä aikaa ylioppilaaksi ja sitten se nuorin vielä ja ne oli Kajaanin lukiossa siinä Vuohengin lukiossa (--) hirveän kallista ja sitten ne lähti kun lähtivät ammattiin lukemaan ni olihan niillä niitä avustuksia ja laenoja mutta kuitenni ylioppilaaksi saivat käyvä kottoa että ei ollu vielä velekoa siinä vaiheessa -- ja eikä se riittäny sinne ne koulun lainat vielä ni piti olla jatkuvasti (--) opettajanvalamistuslaitoksesta ni sinnehän piti olla jatkuvasti sitä rahhoa – olla siinä tukena että niitä suuria...¹³⁵⁰

Heikin ja Helenan neljästä lapsesta kolme (1950–60-luvuilla syntyneet) kouluttautui ylioppilaiksi lähikaupungissa, mutta perheen ainoa poika ei ollut koulunkäynnistä kiinnostunut. Helena korosti heidän pitäneen lastensa koulunkäyntiä erittäin tärkeänä, vaikka se kysyi paljon perheen taloudellisia voimavaroja.¹³⁵¹ Kainuussa koulunkäyntimahdollisuudet paranivat melko hitaasti. Jos lapset haluttiin kouluttaa ylioppilaiksi, se merkitsi usein lasten asumista koulupaikkakunnalla kaukana kotoa ja myös suurehkoja kustannuksia. Annan ja Aarnen 1950-luvulla syntyneet vanhemmat lapset kävivät myös koulunsa lähikaupungissa noin sadan kilometrin päässä, jossa he asuivat keskenään vuokralla. Nuorimmaisella oli jo mahdollisuus käydä keskikoulunsa kirkonkylässä linja-autolla kulkien, mutta lukion hänkin kävi lähimmässä kaupungissa. Nämäkin vanhemmat arvottivat lastensa kouluttamisen hyvin korkealle.¹³⁵²

Useat korostivat kerronnassaan sitä, että olivat pyrkineet antamaan omille lapsille paremmat mahdollisuudet kouluttautumiseen kuin itsellä oli ollut. Heikki Waris sijoitti teoksessaan *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* pienyrittäjät niin sanottuun vanhaan keskiluokkaan. Keskiluokka oli Wariksen mukaan yhteiskunnassa itsenäinen ryhmä, jonka ajattelutavan keskeisiä piirteitä oli pyrkimys sosiaaliseen kohoamiseen ja selvän eron tekeminen työväestöön sekä pyrkimys kouluttaa lapset sosiaalisesti korkeampaan asemaan ja ”helpommille oloille”.¹³⁵³ Monissa perheissä useilla lapsista oli kaupallinen koulutus, joko keskiasteen tai korkeakoulutason, ja muita kuin kaupan alan korkeakoulututkintoja oli myös jonkin verran. Nuoremmilla ikäluokilla mahdollisuus kouluttautumiseen on ollut selvästi parempi kuin aiemmin syntyneillä. Kaikista kaupallisen koulutuksen hankkineista ei kuitenkaan tullut kauppiaita tai muita yrittäjiä. Joissain tapauksissa kukaan lapsista ei jäänyt kaupan alalle ja toisaalta jonkun perheen lapset hakeutuivat kaikki yrittäjiksi. Kaupan alalle ei päätynyt yksikään

1349 H: 29 ja 30.

1350 H: 8.

1351 H: 8.

1352 H: 30.

1353 Waris 1948; ks. Alestalo 1985, 151.

niistä, jotka eivät olleet kaupan töihin tutustuneet jo lapsena ja nuorena. Vanhempien asenteella lienee ollut myös vaikutuksensa.

5.2. Koti ja asuminen

Koti puolijulkisena tilana

Maaseutukauppiaiden työ ja asuminen limittyivät toisiinsa, ja siksi kodin ja asumisen käsitteleminen erillisinä elämänalueina on osin harhaanjohtavaa. Tarkastelen kotia ja asumista elämäkerrallisen näkökulman kautta kiinnittäen huomioni elämänkaarren ja työhistorian myötä tapahtuneisiin muutoksiin. Pidän tärkeänä käsitellä tätäkin osa-aluetta, koska haluan korostaa elämän kokonaisvaltaisuutta. Kodista ja asumisesta keskusteltiin useimmissa haastatteluissa vain lyhyesti; se jäi sivuseikaksi alkuperäisten tutkimuskysymysten keskittyessä työhön. Aineistoni on siksi tässä kohdin hyvin katkelmallinen. Kuitenkin tietoa tihkui myös muiden aihealueiden yhteydessä ja joitakin asioita pystyn päättämään elämäkerran kokonaisuuden tuntien. Kiinnostavaa on se, minkälaisia merkityksiä kotiin ja asumiseen liitettiin. Myös tässä aihepiirissä haastatellut ovat nostaneet esiin nimenomaan merkittäviksi kokemiensa hetkiä.¹³⁵⁴

Käsite koti sisältää yhteen punoutuneina kuulumisen ja kiinnittymisen, ajan ja muistamisen sekä tilan ja paikan. Elämäkertoja tutkinut Anni Vilkkonen on käyttänyt käsitettä kotihistoria: omaelämäkertojen koti on sekä konkreettinen paikka että myös mielen tila, johon sisältyvät omakohtaiset tunteet ja kokemukset merkityksineen sekä oma arvomaailma.¹³⁵⁵ Myös lainsäädäntö, yhteiskunnan talous ja vallalla olevien aate-rakennelmien taistelu heijastuvat kotien aikakäsityksiin.¹³⁵⁶ Haastateltujen kerronnassa koti näyttäytyy myös sekä tietynä fyysisenä paikkana että merkityksellisten tunteiden ja kokemusten paikkana. Paikka määrittää suuresti identiteettiä: kuka ihminen on toisten silmissä. Kuten Massey on osoittanut, elämä eletään yhtä hyvin paikallisesti kuin ajallisesti ja aika ja paikka ovat näin suhteessa toisiinsa.¹³⁵⁷ Näin koti on nähty voimallisesti identiteettiä luovana paikkana.¹³⁵⁸ Kokemuksesta johonkin kuulumisesta ja kotoisuudesta Vilkkonen on käyttänyt käsitettä kodin tuntu; vastakohtana ovat kodittomuus, kodin kaipuu ja vierauden tuntu.¹³⁵⁹ Kodittomuuden kokemus sai useat haastatelluista palaamaan kotiseudulle. Kodista muodostui heille kiintopiste, josta käsin suuntauduttiin sekä kotiseutuun että laajemmin maahan ja maailmaan.¹³⁶⁰ Ihmisen ja hänen asuinpaikkansa suhteeseen on oletettu liittyvän syvälinen henkinen ja emotio-

1354 Ks. esim. Svensson 2011.

1355 Vilkkonen 1998.

1356 Mahlamäki 2005, 118, 124.

1357 Massey 2005, 119; ks. myös Svensson 2011, 36; Povrzanovic Frykman 2008, 128.

1358 Granfelt 1998; Mahlamäki 2005, 119.

1359 Vilkkonen 1998, 28; ks. Mahlamäki 2005, 119; Massey 2003a.

1360 Ks. Mahlamäki 2005, 118; Granfelt 1998, 103; vrt. Vilkkonen 1998.

naallinen ulottuvuus.¹³⁶¹ Ihmiset, aikakausi ja kulttuuri liitetään mielikuvina paikkaan, joten kyse ei ole tyhjiöstä, eikä pelkästään esimerkiksi talosta, kylästä tai maasta.¹³⁶²

Sukusidonaisuus oli vielä pitkään sotien jälkeisenä aikana Kainuulle ominaista, ja tällöin se määritti myös paikkasuhteita.¹³⁶³ Elämästä jäävät jäljet ja jäljistä syntyvät tarinat. ”Koskaan ei ole ollut niin hyvä olla kuin miniänä siinä perheessä.” Helenan lausuma avioliiton ensiajoista miehen kotona on suorastaan auvoinen. Helena toi esille, että aviomiehen perhe oli kyllä ”vähän parempata väkettä” ja heidän naimisiinmenostaan jotkut olivat kuulemma ajatelleet: ”eikö oisi ollut vertaistaan”.¹³⁶⁴ On hyvin ymmärrettävää, että Helena nautti suurperheen huolenpidosta, koska hänellä oli oikeastaan vasta nyt elämänsä ensimmäinen vakituinen koti. Vaikka mennyttä ja kadonnutta yhteisöä koskevalle muistelukerronnalle on tyypillistä menneisyyden yhteisöstä kerrottaessa perheenomaisuuden ja kaipauksen korostaminen,¹³⁶⁵ on helppo ymmärtää Helenan taustan kautta se, että hän painotti niin paljon tätä vaihetta elämässään. Lapsuuden kokemuksilla on usein pitkäkestoinen vaikutus ihmisen elämään ja itseymmärrykseen.¹³⁶⁶

Avioliitto toi Helenan elämään pysyvän kodin. ”Samaan kattilakuntaan” kuuluivat miehen vanhemmat ja kaksi sisarta sekä Helenan äiti. Helena oli hyvin nuori naimisiin mennessään. Suurperheessä eläminen toi konkreettista apua, yhteisöllisyyttä ja ylipäättään sosiaalista turvallisuutta. Lisäksi asuminen oli heille ilmaista, mitä Helena korosti, sillä näin he pystyivät säästämään ja kartuttamaan käyttöpääomaansa ja toteuttamaan unelmansa omasta kaupasta. Sukulaiselta ostetulle tontille hyvälle liikepaikalle nousikin pian säästöjen ja lainan turvin tiilinen liikeasuinrakennus ajan muotia seuraten.¹³⁶⁷ Helenan kertomuksessa paikkaan kiinnittävät erityisesti sosiaaliset suhteet.¹³⁶⁸ Kerronnassaan hän käytti usein tunneperäisiä ja arvolatautuneita ilmaisuja, kuten edellä, kun halusi korostaa asian merkitystä.¹³⁶⁹ Se, mistä kerrotaan, näyttää kiinteästi liittyvän siihen, miksi kerrotaan ja onkin korostettu sitä, että kertomus elämästä on kertojansa näkemys menneisyydestään kertomahetkellä.¹³⁷⁰ Ihminen kertoo elämästään toisaalta tilanteen synnyttämän tarpeen mukaan ja toisaalta valikoi sen, mitä kertoo, tapahtuman elämäkerrallisen merkityksen mukaan.¹³⁷¹ Esimerkiksi Hilalle osana suurperhettä maatalossa asuminen oli raskasta kaupantyon, lastenhoidon ja suurperheen taloustöiden takia. Siksi on ymmärrettävää, etteivät hänen kokemuksensa tästä asumismuodosta olleet lainkaan niin valoisa kuin Helenalla.

1361 Keskitalo-Foley 2006, 130–131.

1362 Latvala 2006, 182.

1363 Ks. Meriläinen-Hyvärinen 2014, 212.

1364 H: 8.

1365 Makkonen 2006, 258.

1366 Ks. Olsson 2011, 258.

1367 H: 7 ja 8.

1368 Ks. Högbäck 2003, 64.

1369 Ks. esim. Marander-Eklund 2011, 148.

1370 Esim. Kohli 1981, 65.

1371 Hyry 2011, 123.

Ideologisesti 1940- ja 1950-luvut olivat kotirouvien ja ydinperheen aikaa, vaikka kodin ulkopuolella työskentelevien naisten määrä kasvoi koko ajan. Keskivertoperheen normi oli isä, äiti ja lapset. Kuitenkin, kuten Saarikangas huomauttaa, sodan jälkeen oli monen muunlaisia perheitä.¹³⁷² Osa tämän aineiston pariskunnista asui heti naimisiin mentyään ydinperheenä, mutta eläminen osana suurperhettä työuran alkuvaiheissa oli aineistossa niin yleistä, että melkein puolet kertoi siitä.¹³⁷³ Kainuun maaseudulla vielä pitkään sotien jälkeen monissa perheissä asui vanhempien sisaria tai veljiä, tätejä, enoja ja setiä, jopa serkkuja eli niin sanotun levenevän polven sukulaisia. Tällainen laajentunut perhe toimi samalla sosiaaliturvana, ja tähän elämäntapaan asennoituminen oli kulttuurisen normin mukainen. Niinpä aineistossa esiin tulleet suurperheet eivät olleet mitään poikkeuksia. Sodan jälkeen oli pulaa melkein kaikesta ja nuorten parien piti ruveta rakentamaan elämää usein hyvin vaatimattomista puitteista. Nuorelta parilta odotettiin sopeutumista.

Perheen perustamisen alkuvaiheen jälkeen pyrkimys omaan taloon oli aineistosani selkeä. Suurin osa perheistä asuikin myöhemmin ydinperheenä omassa talossa, jossa kauppakin useimmiten sijaitsi. Omistusasuminen, pysyvyys ja vakiintuneisuus olivat niitä piirteitä, jotka kävivät aineistosta yleisesti ilmi. Rakennuksilla ja rakennetulla ympäristöllä on monia merkityksiä sekä yksilö- että yhteisötasolla.¹³⁷⁴ Asumisen voidaan ajatella olevan ihmisen ja ympäristön välistä vuoropuhelua, ja Koivusen mukaan asumisen pitäisi tarjota ihmisen identiteettiä tukeva kiinne kohta.¹³⁷⁵ Suomalaisessa kulttuurissa oma talo (tila) ja sen hallinta on merkinnyt paljon; itsemääräämisoikeus on ollut merkki elämänhallinnasta. Oma koti on määritelty suomalaisen maailmankuvan avainsymboliksi ja myyttiseksi mielikuvaksi. Kotia kuvataan usein turvasatamaksi; kun se oli saatu rakennettua, siihen kehittyi kiintymyssuhde.¹³⁷⁶ Roosin mukaan asumisella on nuorempana marginaalinen merkitys, mutta sen merkitys kasvaa sitä mukaa kun elämä vakiintuu, ja asumisesta tulee elämäntavan tulkki.¹³⁷⁷ Oman talon kautta saavutettiin riippumattomuus muista ja talon hankkiminen oli samalla itseyden rakentamista. Itsenäisyyden näkymättömänä sivutuotteena voi kuitenkin olla erillisyyden, sosiaalisten suhteiden niukkuus ja kapeus.¹³⁷⁸ Tässä suhteessa tilanne aineiston osalta on paljolti päinvastainen. Erillisyyden ei toteutunut paljonkaan näissä perheissä, koska vanhempien työpaikka useimmiten sijaitsi samassa rakennuksessa seinän takana.

Kauppiasperheen koti koettiin maaseudulla pitkään ainakin jossain määrin julkiseksi tilaksi. Asuminen ja työ yhdistyivät, työn ja vapaa-ajan raja oli hämärä, samoin yksityisen ja julkisen raja. Useiden kohdalla näin jatkui koko kauppauran ajan. Anna

1372 Saarikangas 2002, 370–371.

1373 H: 1; 5; 6; 7 ja 8; 9 ja 10; 13; 15; 16; 21; 25; 28; 34 ja 35.

1374 Korhonen 2005, 180.

1375 Koivunen 1998, 200.

1376 Esim. Junkala 2005, 130–131; Stark 2011, 293, 296.

1377 Roos 1988, 65.

1378 Stark 2011, 288; ks. Apo 1993, 143; Apo 1995, 222; Junkala 2005, 135.

ja Helena pitivät työn yhtenä hyvänä puolena juuri sitä, että koti ja työpaikka olivat saman katon alla.¹³⁷⁹ Kun koti oli seinän takana, työn ja kodinhoidon yhdistäminen onnistui paremmin. Myös Annikki ja Armas kertoivat olleensa tyytyväisiä siitä, että koti oli samassa pihapiirissä kuin heidän työmaansa eli kauppa ja navetta. Asuntona heillä aluksi oli keittiö, kaksi kamaria ja lisäksi vinttihuoneita.¹³⁸⁰ Myös tärkeänä koettua sosiaalista kanssakäymistä asunnon läheisyys helpotti. Seurusteltaessa asiakkaitten kanssa saatettiin vaivattomasti siirtyä asunnon puolelle kahvittelemaan. Mikäli asunto olisi ollut muualla kuin kaupan yhteydessä, olisivat myös yöherätykset olleet paljon hankalampia, kun eri tavarantoimittajien rahtia saapui mihin vuorokauden aikaan tahansa, Tiina totesi. *”Ne saatto keskellä yötäki herättää muuten että tuota että jaohokuorma oes meillä -- ja lähtee sitten tuota kylän toeselta puolen sitte ottamaan sitä kuorma-aotoo sitte vastaan...”*¹³⁸¹ Kuitenkin useat pitivät työpaikan yhteydessä asumisen raskaana puolena sitä, että kauppaan tultiin milloin tahansa eikä yksityisytyä ja omaa rauhaa ollut.¹³⁸² *”Jos sunnuntaina lähti kylään sanoivat missä te olitte kun ette olleet kotona.”*¹³⁸³

Terveysten ja terveydenhoidon tason ohella asumistasoa pidetään yhtenä tärkeimmistä elintason osatekijöistä.¹³⁸⁴ Vaikka asumistaso parani huomattavasti maaseudulla sotien jälkeen monen tekijän summana,¹³⁸⁵ muun muassa elintason nousun ja sähköistyksen takia, sopii osaan aineistoa hyvin Holmilan kuvaama tilanne omasta kylätutkimuksestaan: rakennusten lämmitys oli isotöistä, vesi kannettiin kaivosta ja vessat olivat ulkokuoneissa.¹³⁸⁶ Kaikki aineiston uudemmat rakennukset olivat kuitenkin jo mukavuuksilla varustetut.

Arkiset tavat pysyivät paljolti samanlaisina vielä pitkään sotien jälkeen, vaikka sähkö moniin aineiston kyliin saatiin 1940-luvun lopulta lähtien. Uusi sulautui osaksi vanhaa, ja elämä muuttui vähitellen. Pohjois-Ruotsin maaseudullakin asukkaiden näkemykset asumisesta ja kodista muuttuivat hitaasti, vaikka asumukset olisivat olleet uusia. Ruostumaton tiskipöytä ja vesijohtovesi eivät välittömästi tulleet jokamiehen omaisuudeksi eikä kaikilla ollut mahdollisuutta toteuttaa kulutusunelmia. Uusi hyväksyttiin, mutta sopeutettiin vanhaan eli esimerkiksi huonekalut sijoitettiin pitkin seinänvieriä eli oltiin vielä kaukana kulutusyhteiskunnan yltäkylläisyydestä. Pohjois-ruotsalaiselle pienviljelijälle tila oli ensisijainen investointikohde ja asumus jäi toissijaiseksi.¹³⁸⁷ Vastaavalla tavalla kauppiailla kauppa oli se, johon investoitiin.

1379 H: 8; 30.

1380 H: 26 ja 27.

1381 H: 14.

1382 Esim. H: 11 ja 12; 20; 24; 29 ja 30; 36 ja 37.

1383 H: 36.

1384 Valkonen 1985, 220.

1385 Esim. Stark 2011, 278; Juntto 1990, 241; Korhonen 1983, 34; Saarikangas 2002, 361.

1386 Ks. Holmila 2001, 32.

1387 Ks. Hansen 1998, 116–117, 124, 127.

Paikkaan kiintyneet

Elämäntarinoita voi tarkastella käännekohtien kautta. Esimerkiksi muutot ja työelämän jättäminen voidaan nähdä tällaisina käännekohtina tai murroskohtina.¹³⁸⁸ Tässä luvussa korostuvat myös paikan eri merkitykset, jotka paljolti määräytyvät tiettyyn paikkaan liittyvien kokemusten ja tunteiden perusteella. Myös yhteisöllisyys nousee tässä yhteydessä tärkeäksi tekijäksi. Haastatellut olivat lähes kaikki syntyneet maaseudulla, ja suuri osa asui siellä koko elämänsä. Moni jäi myös eläkkeelle jäätyään asumaan pitkäaikaiselle kotikylälleen. Luodut sosiaaliset suhteet ympäristöön olivat haastatelluilla usein hyvin kiinteät, ja muuton myötä aiempi sosiaalinen turvaverkko olisi ainakin osin hajonnut. Etenkin, jos oli luontoihminen, oli ihanteellista asua lähellä kalastusvesiä ja metsästysmaita, lähellä marja- ja sienimetsiä, lähellä paikkoja, joihin pääsi rauhoittumaan. Kulttuurisesti määritellyt käsitykset ovat merkittävä edellytys sille, että valitsee maalla asumisen. Tässä voi olla kyse asenteesta mutta myös koti-ikävästä, joka sisältää käsityksen oikeasta elämästä ja siitä, missä sen haluaisi elää.¹³⁸⁹

Kainuulaisuus alueellis-kulttuurisena kokonaisuutena sisältää myös yhteisiä, jaettu tarinoita.¹³⁹⁰ Aineistossani tuli usein esille samaistuminen alueelliseen identiteettiin, voimakas paikkaan kuulumisen kokemus. Kiintymyksellä kotiseutuun, kotipitäjään ja kotikylään oli kerronnan mukaan iso rooli eläkeajan asumisesta päätettäessä. Kun korostamme tiettyyn paikkaan liittyvää menneisyyttä, pyrkimyksenä on vahvistaa identiteettiämme. Kuitenkaan emme miellä itseämme vain paikan kautta vaan myös toimien ja tekemisten kautta; paikkaa tärkeämpi voi olla vaikkapa ammattiura, harrastukset ja ihmissuhteet. Tunne paikkaan kuulumisesta muodostuu menneisyyden muistikuvien ja nykyhetken kokemusten pohjalta. Ihmiset kokevat maailman eri tavalla riippuen siitä, millä aikakaudella, missä kulttuurissa ja sosiaalisessa ympäristössä tai asemassa elävät. Tämän lisäksi harrastukset, muistot ja arvot vaikuttavat ajan ja paikan kokemuksiimme, ja ajan ja paikan tarkastelussa yksilölliset kokemukset kietoutuvat historiallisiin asiayhteyksiin. Paikkakokemuksiin sisältyy myös menneisyyteen sidottuja tunteita ja käsityksiä, ja samoja paikkoja koetaan eri tavalla eri aikoina.¹³⁹¹

Ne kauppiaat, jotka asuivat sukutilalla, olivat siellä pysyneet ja aikoivat vastaisuudessaakin jatkaa siellä asumistaan.¹³⁹² Tilan jatkuvuus eli siirtyminen sukupolvelta toiselle on ajateltu olevan viljelijöiden tärkeimpiä arvoja, ja erityisesti tällaisen talonpoikaisen suhtautumisen tilaan on katsottu olevan isännille tyypillinen. Maatilan ja kodin sekä perheen yhteenkietoutuminen on seurausta tämän elämänmuodon raken-

1388 Esim. Marander-Eklund 2011, 150.

1389 Hansen 1998, 77.

1390 Ks. Keskitalo-Foley 2006, 143.

1391 af Forselles-Riska 2006, 218–219, 223–227; ks. myös von Bonsdorff 2005, 47; Korjonen-Kuusipuro 2014, 199; Meriläinen-Hyvärinen 2014, 236; Tervo 2008, 190, 220; vrt. Heinonen 2006, 86–87.

1392 Esim. H: 5; 9 ja 10; 18; 28; 31 ja 32.

teesta.¹³⁹³ Paikka ja tunteet ovat sitoutuneet vahvasti toisiinsa, ja tämä sidos syntyy ja kuolee yksilöllisen tunneprosessin kautta. Henkilökohtaiset paikkakokemukset ja niihin liitettyt vahvat tunnesiteet voivat olla myös perheen ja suvun paikkakokemuksia.¹³⁹⁴ Tunneperäinen suhtautuminen on varsin luonnollista ottaen huomioon tilan olevan usein useiden peräkkäisten sukupolvien asuttama.¹³⁹⁵ Högbäckan ja Silvastin mukaan kodin käsite liittyen maatalaan laajenee usein kattamaan niin maatilan peltoineen kuin lähimetsätkin.¹³⁹⁶ Aineistossani tunnesiteen kuvaus laajeni koko kylän kattavaksi. Högbäck toteaa myös, että paikalla on suuri symbolinen merkitys emännille, ja tunne, että kuuluu johonkin, on heillä vahva.¹³⁹⁷ Tämä tuli esiin myös aineistoni naisten kertomuksissa.

Myös ne, jotka olivat asuneet ja työskennelleet kirkonkylässä koko ajan, siellä myös pysyivät.¹³⁹⁸ Kirkonkylissä myös palvelut säilyivät paremmin kylien hiipumisesta huolimatta. Tiina, joka malttoi jäädä eläkkeelle vasta varsin iäkkäänä, jäi leskenä asumaan kotiinsa rakkaaksi käyneen työpaikan yhteyteen. Asuinpaikka olikin hänelle ihanteellinen, keskellä palveluita ja lähellä mieluisia harrastuksia.¹³⁹⁹ Heikki ja Helena rakensivat eläkeajan kodikseen omakotitalon entisen kauppansa lähelle, koska kaupparakennuksen myynnin yhteydessä entinen koti meni uusille omistajille.¹⁴⁰⁰ Leenan ja Laurin asumisura käsitti useita muuttoja, mutta saman katon alla; ensin huonekaluja siirrettiin alakerran tiloissa, ja eläkkeelle jäätyään he kunnostivat kotinsa vanhan kaupparakennuksen yläkertaan nuoremman kauppiasparin asuttaessa alakertaa.¹⁴⁰¹ Heidän tapauksessaan elämä tapahtumineen oli niin kiinnittynyt paikalliseen ja sukupolvijatkumoon, että Bahtinin käyttämä käsite elämäkerrallinen elämä, jossa jatkuvuus ilmenee erityisesti sukupolvien jatkumossa, sopii hyvin tapaukseen.¹⁴⁰²

Annikki ja Armas halusivat eläkkeelle jäätyäänkin jäädä kylälleen, jossa olivat elämäntyönsä tehneet. He remontoivat lähellä olevan kesämökkinsä talviasuttavaksi ja aiempi koti annettiin pojan perheen asuttavaksi. Virkeinä eläkeläisinä he kuitenkin tarvitsivat uusia haasteita ja kunnostivat myöhemmin kylän vanhan koulun kodikseen ja koulun entisen oppilasasuntolan kyläläisten käyttöön. Kesämökki palasi kauempana asuvien lasten perheiden lomanviettopaikaksi.¹⁴⁰³ Fyysisissä ja sosiaalisissa ympäristöissä, joissa keskeinen osa elämää oli eletty ja työtä tehty, elämä oli muodostunut siksi todellisuudeksi, josta haluttiin pitää kiinni.¹⁴⁰⁴ Haastatteluissa korostui

1393 Ks. Högbäck 2003, 119–120; Silvasti 2001; Sireni 2002.

1394 Latvala 2006, 182–183.

1395 Ks. esim. Meriläinen-Hyvärinen 2014, 235.

1396 Högbäck 2003, 122; Silvasti 2001, 271–276.

1397 Högbäck 2003, 159; ks. myös Holmila 2001, 128.

1398 Esim. H: 7 ja 8; 13; 14; 15; 16; 19; 21; 34 ja 35.

1399 H: 14.

1400 H: 7 ja 8.

1401 H: 34 ja 35.

1402 Ks. Bahtin 1979, 388–389; Bahtin 2004, 18.

1403 H: 26 ja 27.

1404 Ks. esim. Hansen 1998, 26.

kylän tärkeys. Jokapäiväinen elämä usein tiiviissä kyläyhteisössä oli se ympäristö, jossa oli totuttu elämään; tällöin muutto jo kirkonkylälle vieraaseen ympäristöön olisi ollut suuri muutos sosiaalisessa elämässä. Esimerkiksi Armi koki luonnollisena jäädä asumaan kotikylään, jossa lapsenlapsiakin oli aina lähellä, sillä kolmatta kauppiaspolvea edustanut poika perheineen asui myös kaupan yhteydessä.¹⁴⁰⁵ Yhden pariskunnan ura oli kulkenut monien paikkakuntien ja kylien kautta, eikä heille ilmeisestikään ollut syntynyt erityistä kiintymystä johonkin tiettyyn paikkaan. Tässä tapauksessa he halusivat rakentaa eläketalonsa maaseudulle, mutta ihan vieraalle kylälle, mikä oli poikkeuksellista.¹⁴⁰⁶ Tim Ingoldin mukaan aineellinen ympäristö heijastuu ihmisten välisiin sosiaalisiin suhteisiin, ja sellaisesta kodista, joka ei tunnu kodilta ja johon ei tunnesidettä ole syntynyt, on helppo lähteä.¹⁴⁰⁷

Osa haastatelluista oli varautunut jo työssäoloaikanaan eläkepäiviin hankkimalla eläkeajan asunnon muualta. Muutto suuntautui ajan yleisten virtausten mukaan maalaiskylistä kirkonkyliin ja kaupunkiin. Kotikylästään kirkolle muuttaneet asuivat omakotitalossa¹⁴⁰⁸ tai rivitalo-osakkeessa¹⁴⁰⁹. Järvenrantaan sijoittuva omakotitalo lähellä kuntakeskustaa oli ihanteellinen asuinpaikka Olaville.¹⁴¹⁰ Roosin käyttämässä elämäkerta-aineistossa asunto oli tutkimusajankohtana iäkkäiden ihmisten elämässä onnistumisen olennainen mittari ihmisten itsensä kannalta. Vaikka elämä olisi sisältänyt kaikenlaista, vanhuuden viettäminen omassa asunnossa oli merkki onnistumisesta.¹⁴¹¹ Jokaisen suomalaisen unelmaksi sanottuun omaan taloon haaveili Hilkkakin pääsevänsä asumaan yhdessä puolisonsa kanssa eläkepäivien koittaessa. Pariskunnan varsinainen ensimmäinen omistusasunto, kaikin mukavuuksin varustettu omakotitalo valmistuikin jo vuosia ennen eläkeikää kirkonkylään. Siellä käytiin muutaman vuoden ajan kuitenkin vain saunassa, ja koira jätettiin sinne talonvahdiksi. Lopulta Hilka muutti taloon leskenä, jouduttuaan lopettamaan kauppansa.¹⁴¹²

Tilastotietojen mukaan tyypillinen suomalainen perhe asui vielä 1960 maalla puissa pientalossa, mutta 1970-luvun lopulla tyypillinen asunto oli kerrostaloasunto kaupungissa.¹⁴¹³ Yksi maaltamuuton valtavirta oli muutto lähimpään kaupunkiin.¹⁴¹⁴ Paavo muutti vaimonsa kanssa Kajaaniin osakkeeseen, myöhemmin kunnon huonontuessa invaliditaloon palveluasuntoon, jossa elämistä helpottivat monet aputoiminnot ja lähellä olevat palvelut.¹⁴¹⁵ Lasten koulunkäynti oli tärkeä vaikutin, jonka takia Timon perhe päätyi muuttamaan lähimpään kaupunkiin, josta hankittiin vanha oma-

1405 H: 6.

1406 H: 11 ja 12.

1407 Ingold 1984, 131; ks. myös Snellman 2003, 47.

1408 Esim. H: 23; 25; 31 ja 32.

1409 H: 20; 36 ja 37.

1410 H: 23.

1411 Roos 1988, 66.

1412 H: 25.

1413 Korhonen 1983, 35.

1414 Ks. myös Hansen 1998, 45.

1415 H: 4.

kotitalo. Kyseessä olivat jo aikuistuvat ja ammattikoulutusta hankkivat lapset. Timo oli joutunut sairauseläkkeelle keski-ikäisenä, ja muutto oli joka tapauksessa edessä hänen myytyään liikeasuinrakennuksensa seuraajilleen.¹⁴¹⁶ Maria, joka oli muuttanut 1970-luvun lopulla puolisonsa kanssa muualle Suomeen heidän lopetettua kaupansa, muutti leskenä takaisin Kainuuseen ja asettui asumaan kaupunkiin kerrostaloon.¹⁴¹⁷ Aarne ja Annakin muuttivat lähikaupungin kerrostalo-osakkeeseen, mihin he kertoivat syyksi sen, että heidän talonsa oli lautarakenteinen, pula-aikana tehty, eikä se ollut enää lämmin. Kesällä he viihtyivät kuitenkin parhaiten entisessä kodissaan maalla. Vanha koti esineineen näyttäytyi muistojen varastona:¹⁴¹⁸ menneisyyden kuvina, jotka kantoivat tuttuutta ja turvallisuutta.¹⁴¹⁹ Esimerkiksi ikoni heidän seinällään ei ollut matkamuisto tai kertonut kuluttamisesta vaan halusta säilyttää yhteys omaan taustaan, omiin perinteisiin.¹⁴²⁰ Muistoja, tunnearvoja ja symboleita sisältävät esineet myös ylläpitävät perheenjäsenten välisiä tunnesiteitä.¹⁴²¹ Kyse on usein juuri paikasta ja paikan tajusta. Vaikka kyse on yksittäisistä esineistä, niin kyseessä on tiettyyn paikkaan liittyvien tunteiden, kokemusten ja merkitysten kokonaisuus.¹⁴²² Syntymä- ja kotipaikkakunta, sukulaissuhteet ja paikalliskulttuuri sekä yhteisöllisyyden kokemukset ja muistot kiinnittivät haastateltuja paikalleen. Niinpä suuri osa heistä jäi eläkkeelle jäätyäänkin asumaan kotikylälleen.

5.3. Monipuoliset kiinnostuksenkohteet

Kun kysyin haastateltaviltani harrastuksista, odotin vastauksia suurella mielenkiinnolla. Ajatuksenani oli kuulla, mitä ne mahdollisesti olivat, oliko harrastuksiin ylipäänsä ollut aikaa ja miten tärkeinä niitä pidettiin. Harrastustoiminnan pohtiminen voi auttaa ymmärtämään paremmin kauppiaan elämäntapaa, ja mielenkiintoisena koin myös sen, mitä harrastukset ja ylipäänsä mielenkiinnon kohteet paljastavat henkilöstä. Jokaisen ihmisen elämässä on myös yksityinen puoli, ja elämäkerrallista tutkimusta tekevän olisi saatava eri puolet keskustelemaan keskenään. Myös sukupuolella on merkitystä, kun tarkastellaan vuoropuhelua yksityisen ja julkisen roolin välillä.¹⁴²³ Osin harrastusten melko voimakkaaseen esiintuloon vaikutti se, että suurin osa oli eläkkeellä haastatteluja tehdessäni ja harrastuksille oli vihdoinkin aikaa. Se näkyi esimerkiksi siten, että useat halusivat kertoa niistä paljon ja innokkaasti. Kauppiaat olivat tottuneet aktiiviseen toimintaan, ja silloin ei eläkkeelle jäädessäkään haluttu jäädä toimeettomiksi, vaan se oli monille mahdollisuus tarttua niihin mielenkiinnon

1416 H: 1.

1417 H: 24.

1418 Ks. Honkasalo 2004, 70; Sireni 2016, 30.

1419 Ks. Mahlamäki 2005, 128.

1420 H: 29 ja 30; vrt. Snellman 2003, 262.

1421 Jokinen 1996, 185.

1422 Meriläinen-Hyvärinen 2014, 217–219.

1423 Torninoja-Latola 2014, 287.

kohteisiin, joihin aika ei ennen ollut riittänyt. Monet näyttävät toteuttaneen eläkkeellä ollessaan niitä puolia itsessään, jotka tekivät heistä sen ihmisen, joka he halusivat olla. Ehkä haastattelutilanne oli myös tilaisuus tuoda itsestä esiin niitä persoonallisuuden alueita, jotka eivät työstä kertoessa tulleet esille. Työminän lisäksi oli toinenkin minä.

Koska harrastus terminä on moderniin yhteiskuntaan ja vapaa-aikaan liittyvä ulkoa päin annettu termi,¹⁴²⁴ se on monille maaseudun asukkaille ollut vieras elämäntavan kokonaisvaltaisuudesta johtuen. Myös pienyrittäjän elämänmuodossa työ ja vapaa-aika ovat sulautuneet yhteen. Maria, kuten useat muut, totesi työn olleen samalla harrastus. Työvuosien aikana hänellä ei ollut aikaa työn ja perhevelvollisuuksien ohella muuhun, mutta hän piti kuitenkin hyvänä sitä, että oli siten säästynyt mielestään turhalta elämisestä.¹⁴²⁵ En pyytänyt häntä kertomaan tarkemmin, koska oletin, että hän tarkoitti asioita, joita uskonnollisena ihmisenä – tai muutenkaan – ei arvostanut. ”Miehellä harrastus oli tuo kaoppa...”,¹⁴²⁶ totesi Tiinakin edesmenneestä miehestään. Osalla työ hallitsi elämää niin täysin ja vei energian, että harrastuksille ei juuri sijaa ollut.¹⁴²⁷ Yksinyrittäjät olivat yleensä tiukimmin sidottuja, esimerkiksi Paavo, joka nimesi ainoaksi harrastukseensa marjassa käynnin joskus ja totesi kuin alistuneesti: ”Kylläpä sitä ei oo tullu harrastettua...”¹⁴²⁸ Ritva toi esiin vaikeuden osata nauttia vapaasta ajasta, esimerkiksi ”pitkät pyhät” eli juhlapyhät olivat hänestä tuntuneet liian pitkiltä, ja myös kauppojen pitkien aukioloaikojen hän kertoi haitanneen harrastuksia.¹⁴²⁹

Maaseudulla asumisen etuna voidaan kuitenkin pitää parempia mahdollisuuksia luonnonläheisiin harrastuksiin, kuten kalastukseen, metsästykseseen, marjastukseen ja sienestykseen. Ympäristö on myös puhtaampi ja terveellisempi.¹⁴³⁰ Haastatelluista miehistä useat olivat viihtyneet hirviporukoissa, harrastuksessa, jossa yhdistyivät rakkaus metsiin ja sosiaalisuus.¹⁴³¹ Ne olivat veljellisen yhteenkuuluvuuden toteutumisen paikkoja.¹⁴³² Miehuus liitetäänkin usein metsään ja metsästykseseen. Armi kertoi puolisonsa kuuluneen paikalliseen metsästysseuraan ja osallistuneen hirvenmetsästykseseen, mutta vain olemalla passissa. Hän ei vaimonsa kertoman mukaan (sodan käyneenä) koskaan halunnut ampua jänistäkään, vaikka söikin riistaa mielellään. Lisäksi hän oli ollut innokas marjastaja, lakkasoilla kulkija, ja rannan lähellä asuvana kalastelu oli myös kuulunut elämään.¹⁴³³ Samalla tavalla Aarnelle metsästyksen ja kalastuksen ohella sienestys ja marjastus olivat mieleisimmät harrastukset. Lähes 30 vuotta hän oli viihtynyt kylänsä hirviporukassa.¹⁴³⁴ Kalastus oli ollut tärkein harrastus Olaville

1424 Ks. Willman 2007, 133; harrastaminen-käsitteestä ks. Tuomaala 2004, 222–226.

1425 H: 24.

1426 H: 14.

1427 H: 1; 4; 9 ja 10; 11 ja 12; 22; 24; 36 ja 37.

1428 H: 4.

1429 H: 21.

1430 Ks. esim. Alalammi 1993, 188–189.

1431 Esim. H: 3; 5; 6; 29; 37.

1432 Ks. Keskitalo-Foley 2006, 139.

1433 H: 6.

1434 H: 29.

jo lapsesta asti, ja eläkkeelle jäätyään hän teki siitä myös ansionlähteen.¹⁴³⁵ Lauri piti metsänhoitoa pääharrastuksenaan, ja hänelle mieleinen keino rentoutua ja päästä kiirettä pakoon oli metsissä käveleminen, ja metsienhoitoon oli liittynyt nuoruuden ihanneammattikin.¹⁴³⁶ ”*Tuo mehtähommaki hyvä harrastus van ei ennee jaksa...*”,¹⁴³⁷ totesi myös Akseli, jota metsänomistajana kiinnosti erityisesti metsänraivaus. Maalaistaustaisella on yleensä ollut taito hyödyntää luontoa,¹⁴³⁸ ja maaseudun asukkaille luontosuhteella usein on erityinen merkitys. Holmila arveleekin, että kenties hänen tutkimansa ja muiden vastaavien maaseutukyliä perintö ja jatkuvuus onkin niiden kulttuurin kiinteässä luontoyhteydessä.¹⁴³⁹

Haastatelluista naiset eivät juuri maininneet harrastuksinaan marjastusta, sienestystä tai kotitarveviljelyä. Vain Johanna mainitsi kasvimaan hoidon kesäisenä harrastuksena.¹⁴⁴⁰ Esimerkiksi kasvienviljely omaan käyttöön ja marjastus eivät olleet pelkästään harrastuksia vaan kyse oli paljolti elämäntapaan liittyvistä arvoista.¹⁴⁴¹ Kyse oli edellisiltä polvilta opitusta tietotaidosta ja maalaiskulttuuriin luontaisesti kuuluneesta asiasta. Kasvimaat tuotti lähiruokaa ja oli usein luonteva osa myös maalaiskauppiaan taloutta. Kyllikin ja Urhon taloudessa oli ollut perunan ja muiden juurikasvien viljelyä enemmänkin ja lisäksi omaa tarvetta varten monipuoliset kasvimaat (9 ja 10). Elämä maaseudulla oli luonnonläheistä ja suhde luontoon paljolti toiminnallinen eli luonto otettiin haltuun omakohtaisen tekemisen kautta.¹⁴⁴² Mielenkiintoinen huomio on, että Högbäckan tutkimuksessa uraisten suhde ympäristöön ja luontoon poikkesi paljon muista maaseudun naisista.¹⁴⁴³ Tässä aineistossa kaupunkilaistaustaisilla luontosuhde vaikuttaisi olevan erilainen maalaistaustaisiin verrattuna.

Liikunta- ja urheiluharrastukset olivat kerronnan mukaan etenkin nuorempina olleet useille harrastuksista läheisimpiä. Pesäpalloa, hiihtoa, uintia, juoksemista, yleisurheilua ja tanssia oli harrastettu jopa intohimoisesti. Ville oli nuorena ollessaan harrastanut monenlaista urheilua, mikä oli edistänyt paljon hänen toipumistaan sodassa saamistaan vammoista. Harrastusten tuomaa rentoutumista hän piti erityisen tärkeänä vastapainona henkisesti kuormittavalle työlle. ”*Ja sittenhän no vastapainoksi oli ne harrastukset mitä harrasti sitten että sai sillä sai ne niin kun pois mielestään tai muuten rentoutummaan...*” Pesäpallon pelaamisen hän raski jättää vasta varsin iäkkäänä. ”*Kaheksankymmentäneljä vuonna vielä pelasin pesäpalloa pesäpalloa tuommosessa turistiporukassa taekka siis näiden klupien välisessä jossaen ja siinä vennäötin jalakani -- sen jälkeä se jääny on kaikki semmonen -- harrastan kylläki nuin liikuntaa van*

1435 H: 23.

1436 H: 35; ks. myös Keskitalo-Foley 2006, 141.

1437 H: 5.

1438 von Bonsdorff 2005, 47.

1439 Holmila 2001, 154; vrt. Stark 2011, 14.

1440 H: 2.

1441 Ks. myös Snellman 2003, 187, 259.

1442 Ks. Högbäck 2003, 81–82, 155, 160–161.

1443 Högbäck 2003, 226–227; ks. myös Ahponen & Järvelä 1983, 275–276.

*ei enää urheilua ...*¹⁴⁴⁴ Liikunnallisuus oli ollut hallitsevana sisätyön vastapainona Tiinallakin, kesällä uintia ja talvella hiihtämistä ja voimistelua.¹⁴⁴⁵ Annikin kertoessa liikunnallisista harrastuksistaan käy varsin selväksi, että ne olivat olleet rakkaita, erityisesti hiihto, jota hän kiitti hyvästä ruumiillisesta kunnostaan. Kilpahiihdossakin hän oli voittanut monia ensipalkintoja, jopa Suomen mestaruuden sotaveteraanien puolisoitten hiihdossa.¹⁴⁴⁶ Myös Helenalle liikunta monissa muodoissaan oli ollut aina tärkeää. Hän halusi kerronnassaan painottaa myös sitä, että liikunta oli ollut yksi hänen ja aviomiehensä yhteisistä harrastuksista. Yhteisiä kiinnostuksenkohteita hän piti myös merkkinä siitä, että parisuhde oli kunnossa ja toisaalta yhteinen harrastaminen edesauttoi suhdetta pysymään kunnossa.

...meillä on kyllä tämä kuvio pelannu aeka hyvin sikäli että meillä on samat harrastukset liikunta-harrastukset mehän lenkkeiltiin silloin kun oli lyhyemmät nuo aukioloajat niin mehän lähettiin heti kun kauppa pantiin kiinni ni lähettiin isännän kansa lenkille -- ja meillon semmonen harrastus että me ollaan -- semmonen gudvilli saatu että ne (Heikki ja Helena) kuuluu tuohon tuohon katukuvvaan ja ne juoksoo ja lenkillä kulukoo -- ja se on tarttunu -- se on tarttuva taoti...¹⁴⁴⁷

Kuorotoiminta oli erityisesti joillekin miehistä tullut hyvin tärkeäksi. Johannes oli laulanut ensin kirkkokuoroissa, sitten mies- ja veteraanikuorossa,¹⁴⁴⁸ myös Taisto kylänsä kirkkokuoron lisäksi pitäjän mieskuorossa, mutta kertoi harrastusten jääneen viime aikoina vähiin työkiireiden vuoksi.¹⁴⁴⁹ Kuorolaisia oli muitakin.¹⁴⁵⁰ Usein lauluharrastukseen liittyi myös soitonharrastus, joka ainakin osalla oli perua lapsuudenkodista.¹⁴⁵¹ ”*Pirtissä mandoliinit soi*”, kertoi Ilmari tunnelmia lapsuudestaan. Useat perheenjäsenet olivat soittaneet jotain instrumenttia, hän itse oli soittanut viulua ja mandoliinia, joista ensimmäisen hän oli tehnyt itselleen jo kansakoulusta päästyään.¹⁴⁵² Näyttämöharrastus vei Kaarinan puolison aikoinaan mukaansa niin, että kesäteatterissa näyttölempien lisäksi hänestä kehkeytyi innostava ohjaaja. Kaarina luonnehtikin edesmennyttä miestänsä hyväntuuliseksi kuuntelijaksi, talkoohenkiseksi humanistiksi, jota politiikka ei kiinnostanut.¹⁴⁵³ Heikki oli myös jo nuorena harrastanut näyttölempien;¹⁴⁵⁴ se oli ollut myös pariskunnan yhteinen harrastus. Myöhemmin erityisesti Heikki oli esiintynyt sivuosissa joissakin kotimaisissa elokuvissa, Helena myös dokumenttifilmissä. He olivat toimineet paikkakunnallaan myös yhdyshenki-

1444 H: 15.

1445 H: 14.

1446 H: 26.

1447 H: 8.

1448 H: 3.

1449 H: 28.

1450 H: 13; 18; 21; 37.

1451 H: 3; 7; 18; 23.

1452 H: 18.

1453 H: 13.

1454 H: 7.

löinä filmiryhmälle ja olleet mukana monenlaisessa kulttuuritoiminnassa. ”*Aamulla neljältä nouseaan keittämään kahvie ja pöyvän ääressä filosofoijaan*”,¹⁴⁵⁵ kertoi Helena keskusteluista miehensä kanssa; nämä keskustelut hän nimesi yhdeksi yhteiseksi harrastukseksi, aiheina muun muassa tähtitiede ja uskonto.

Naisista Tiina nosti esiin lukemisen ja kirjallisuuden harrastuksenaan.¹⁴⁵⁶ Ne kylä ilmenivät epäsuorasti useissa vastauksissa, vaikka sitä ei erikseen harrastuksena mainittukaan. Kotiseutuharrastusta laajasti ymmärrettynä jossain määrin tuntui olevan kaikilla. Annikille oli hyvin tärkeää kertoa kirjoittamisestaan; hän oli kirjoittanut runoja ja viimeksi hän oli toimittanut ja osin kirjoittanut kyläkirjan.¹⁴⁵⁷ Samoin Kaarinalle rakkain harrastuksista oli ollut kirjoittaminen, lisäksi tärkeitä olivat maalaaminen, erilaiset käsityöt, lausunta ja näytelmäharrastus.¹⁴⁵⁸ Miehistä vain Ilmari mainitsi harrastuksikseen (käsitöiden, liikunnan, soiton ja laulun lisäksi) lukemisen, valokuvauksen ja maalaamisen.¹⁴⁵⁹ Hilikka oli työvuosinaan ennättänyt tehdä vain vähän käsitöitä, ja vasta eläkkeellä hän oli osallistunut sotaveteraanien naisjaoston ja eläkeliiton toimintaan, käynyt veteraanien retkillä ja laulutuokioissa. Eläkepäivillään hän oli ensi kerran tarttunut Raamattuunkin ja totesi raskaasti: ”*Olisi pitänyt lukea 50 vuotta sitten.*”¹⁴⁶⁰ Hän tarkoitti, että usko olisi antanut hänelle voimia, tukea ja turvaa, joita hän olisi tarvinnut. Vasta eläkkeellä oli Heikki löytänyt aikaa paneutua koristeveistoon (kellokaapit ym.), johon hän oli itse laatinut koristeaiheiden ja mallien suunnitelmat. Sota-aikainen tuttavuus saksalaissotilaaseen oli johtanut Heikin myös elämänpituisen kirjeenvaihtoon.¹⁴⁶¹ Vaikka kotia ei mainittu harrastuksena, koti liittyi läheisesti osaan naisten harrastuksista. Kodeissa oli paljon kasveja, ja sisustuksessa oli muutenkin nähtävissä naisen käden jälki esimerkiksi tekstiileissä, valokuvissa ja maalauksissa. Myös miehen harrastukset (esimerkiksi koristeveisto ja kalastus) näkyivät kodissa. Osittain oli nähtävissä se joidenkin tutkijoiden väittämä, että miesten tärkeinä pitämät tavarat kodissa osoittavat toimintaan ja kodista ulos ja naisten viittaavat mietiskelyyn, katseluun, tutkiskeluun.¹⁴⁶²

5.4. Voimaantumista ja ristiriitoja

Kun työ on vahvasti elämän keskiössä, perheen on sopeuduttava. Perhe on yhteiskunnan pienin yksikkö, joka heijastaa ympäröivän yhteiskunnan tilaa ja arvomaailmaa. Viitaten psykologi Olle Perssonin pienyrittäjän työtä koskeviin tutkimuksiin Kaijser toteaa, että pienyrittäjille on olemassa vain yksi elämänsektori, nimittäin yritys, johon

1455 H: 8.

1456 H: 14.

1457 H: 26.

1458 H: 13.

1459 H: 18.

1460 H: 25.

1461 H: 7.

1462 Jokinen 1996, 186.

perhe ja yksityiselämä yhdentyy.¹⁴⁶³ Tässäkin tutkimuksessa tämä todentuu. Aineistossani lapsiin ja lastenhoitoon liittyvät asiat nousivat kerronnassa osalle kovimmiksi ja paljon tunteita herättäviksi kysymyksiksi. Monet haastattelemistani naisista olivat joutuneet kamppailemaan suurten kysymysten äärellä yhdistäessään työn ja perheen.¹⁴⁶⁴ He olivat tunteneet syyllisyyttä perheen laiminlyönnistä kaupan hallitessa elämää. Myös osa miehistä kertoi syyllistäneensä itseään lapsille jääneestä liian vähästä ajasta. Päivittäisessä työssä jako työn ja vapaa-ajan välillä puuttui, samoin perhe ja työelämän välillä. Yhtäältä tuotiin esille perhe-elämän kärsimistä ainaisen kiireen takia, toisaalta myös arkielämän mosaiikkimaisuuden rikkautakin. Haastatteluissa nousi esiin itsenäisyyttä ja emansipatorisuutta ja tietoista erottautumista maalaisnaisen perinteisestä kuvasta, ja varmasti monet naiset kyläkauppiaina toimiessaan vaikuttivat esimerkeillään paikallisesti. Osa tyytyi vain väljentämään sukupuoleen liittyviä kulttuurisidonnaisia rajoja. Erityisesti suomalaiseen hyvinvointiyhteiskuntaan ja sen rakentamiseen on liitetty yhteiskunnallisen äitiyden ja äitikansalaisuuden käsitteet. Tällöin takana on näkemys yhteiskunnasta suurena kotina, jossa naisilla on omat velvollisuutensa ja tehtävänsä.¹⁴⁶⁵ Kerronnasta ilmenee, että naiset kantoi- vat joka tapauksessa vielä pääosan vastuusta lasten- ja kodinhoidossa. Oma kulttuuri siirtyi seuraavalle polvelle paljolti kokemusjohteisena tietona. Suhtautuminen lasten kouluttamiseen oli kerronnan mukaan hyvin myönteistä ja monet perheet olivat ponnistelleet kovasti pystyäkseen kouluttamaan jälkeläisensä mahdollisimman pitkälle.

Maaseutukauppiaan koti miellettiin pitkään puolijulkiseksi tilaksi. Monet asuivat uransa alkupuolella vielä suurperheenä, mutta myöhemmin yleensä omassa talossa kaupan yhteydessä olevassa kodissa ydinperheenä. Aineistosta yleisesti ilmeni suuri kiintyneisyys paikkaan, jossa monet tekivät koko elämäntyönsä. Joidenkin tutkijoiden mukaan asumisuran eri vaiheet ovat oman aikamme siirtymäriittejä, ja muutot voidaan tällöin nähdä elämänkausiriitteinä. Snellman toteaa ruotsalaisen etnologi Alf Arvidssonin hyödyntäneen riittiteoriaa elämäkertahaastatteluissa esille tulevista muuttamiseen liittyvistä siirtymistä. Ne muodostuvat samanlaisista jaksoista kuin siirtymäriitit – ne rakentuvat irtautumisesta, välitilasta ja liittymisestä uuteen. Muut- tokertomukset muistuttavat usein toisiaan, ja yksi tapa paikantaa on pilkkoa elämän- kaari kausiin tärkeiden tapahtumien avulla.¹⁴⁶⁶ Tärkeitä elämäkerrallisia tapahtumia haastateltujen elämässä olivat muun muassa oman talon rakentaminen ja useilla uu- teen asuinpaikkaan, jopa uudelle paikkakunnalle muutto eläkkeelle jäädessä.

Eläkkeelle siirtyminen siis johti osalla suureen elämänmuutokseen. Aineistossa ei kuitenkaan selvästi ilmene se, kaivattiinko elämän- ja ympäristönmuutosta vai oli- ko ratkaisu enemmänkin realiteeteista kiinni. Oman kunnon huonontuessa muutto lähemmäs palveluja oli osalle väistämätöntä. Kaikki olivat konkreettisesti kokeneet maaseudun autioitumisen. Myös maaseudun yhteisöllisyyden luonteen on todettu

¹⁴⁶³ Kaijser 1999, 98.

¹⁴⁶⁴ Ks. esim. Mahlamäki 2005, 121.

¹⁴⁶⁵ Mahlamäki 2005, 167, 170, 175; ks. myös Anttonen 1994, 211–212.

¹⁴⁶⁶ Snellman 2003, 173, 252–253.

muuttuneen. Kylänraitilta puuttuivat koululaiset ja kyläkaupat oli lopetettu, ja näin oli kauppapalveluiden ohella menetetty yhteinen keskustelu- ja tapaamispaikka, jolloin yhteydenpito oli hiipunut.¹⁴⁶⁷ Maaseudulla asuminen oli vaikeutunut, palvelujen saanti oli heikompaa ja matkat asioimaan olivat usein pitkät, asumismukavuudessa oli puutteita ja asuinympäristön viihtyisyyskin oli heikentynyt.¹⁴⁶⁸ Monet haastatelluista kuitenkin säilyttivät kotinsa kesäasunnoksi.¹⁴⁶⁹ Näin kosketus entiseen kyläympäristöön säilyi.

Osa kykeni irrottamaan aikaa myös harrastuksille. Tämä tarkoittanee sitä, että oli saavutettu työssä tietynlainen turvallisuus, joka salli jo vapaa-aikaakin. Aineistosta kävi selkeästi ilmi, että tällöin harrastuksia pidettiin hyvin tärkeänä ja sopivana vastapainona raskaalle työlle. ”*Se anto elämän virikettä kaopankäöntiinkin...*”¹⁴⁷⁰ Viitteitä on siitäkin, että ne, jotka olivat osuuskauppa-aikoinaan tottuneet säännöllisiin vapaa-aikoihin, osasivat ehkä paremmin irrottautua myös yksityiskauppiaina harrastuksiinsa. Monen harrastukset olivat aktiivista itse tekemistä: esimerkiksi soittaminen, laulaminen, urheilu, metsästys ja kalastus. Luonnonläheiset harrastukset olivat osa maaseutumaista elämäntapaa. Suurelta osin harrastukset olivat sukupuolittain eriytyneet, mutta oli yhteisiäkin. Osa hakeutui mieluusti sosiaalisiin, osa yksinäisiin, omaa rauhaa vaativiin harrastuksiin, mikä on ymmärrettävää jo sen vuoksi, että työssä sosiaalinen puoli korostui.

1467 Ks. myös Holmila 2000, 69; Högbäck 2003, 166.

1468 Ks. esim. Alalammi 1993, 190–192.

1469 H: 4; 29 ja 30; 31 ja 32; 33; 36 ja 37; ks. myös Hansen 1998, 186.

1470 H: 8.

6. TYÖELÄMÄN TARINAN PÄÄTÖS – YKSI ELÄMÄN KÄÄNNEKOHDISTA

6.1. Luopumisen monet tunnot

Elämäntarinan risteyskohdassa

Odotettavissa huomispäivään asti:

tuuli käy yli

*tyhjänä tohisevan syrjäkylän.*¹⁴⁷¹

Kuten tarinalla, elämälläkin on alkunsa, käännekohtansa, jännitteensä ja päätöksensä.¹⁴⁷² Tarkastelen työelämän päättymistä yhtenä tällaisena käännekohtana.¹⁴⁷³ Elämäkerrallisen näkökulman kautta pyrin merkityksellistämään ja kuvaamaan haastateltujeni suhdetta itseensä ja ympäristöönsä tuossa elämänvaiheessa. Kun yksilö kertoo elämäntarinaansa, hän seisoo kuvainnollisesti risteyskohdassa, josta käsin hän katsoo taakseen menneeseen elämäänsä ja muistelee itselleen merkityksellisiä tapahtumia. Kuitenkin hänen rakentamansa kuva omasta menneisyydestään on ennemminkin yksilön minäkuva eli identiteetti kuin hänen elämäntapahtumiensa kooste. Kyse on paljolti yksilön itseymmärryksestä.¹⁴⁷⁴

Aineiston käsittelyn helpottamiseksi olen jakanut lopetustarinat kolmeen ryhmään: työuran päättyminen yrittäjäeläkkeelle jäämiseen, sairauseläkkeelle jäämiseen ja kaupan lopettamiseen kannattamattomana. Jako on yksinkertaistava, mutta tällä tavalla tuon esiin haastateltujen erilaisia painotuksia asiasta. Kaikissa haastatteluissa kysyin suunnilleen samanlaiset kysymykset aiheesta: milloin he lopettivat työnsä kaupassa tai milloin kauppa lopetettiin. Tekemäni kysymykset olivat keskustelun lähtökohtana, ja niihin jokainen vastasi sen mukaan kuin näki parhaaksi.

Persoonalliset elämänkohtalot kuvaavat samalla suurta yhteiskunnallista muutosta eli yksilön kohtaamia rakenteellisia ongelmia. Gabriele Rosenthal on jakanut käännekohtat kolmeen erilaiseen tyyppiin: kehityopsykologisesti merkittävät, yhteiskunnallisissa asemissa siirtymisiin liittyvät sosiaaliset käännekohtat ja kokemukselliset käännekohtat, jotka ovat merkittäviä, syvällisiä tulkinnallisia kohtia. Kerrotusta elämänhistoriasta voi erottaa ajan ennen ja jälkeen käännekohdan. Työelämän päättäminen ja eläkkeelle jääminen liittyvät siirtymisiin yhteiskunnallisessa asemassa. Voi ajatella, että siihen liittyy myös kehityopsykologisesti merkittäviä tehtäviä. Vanhuu-

¹⁴⁷¹ Hotakainen 1980, 9.

¹⁴⁷² Helsti 2005, 149.

¹⁴⁷³ Esim. Tervo 2008, 98.

¹⁴⁷⁴ Ks. Tervo 2008, 73–74; Kohli 1981, 65.

den kehitystehtäviin kuuluu käydä oman elämän asiat läpi ja hyväksyä ne, myös omat rajoituksensa, ja ymmärtää ne olosuhteet, joissa on joutunut toimimaan.¹⁴⁷⁵ Lisäksi työelämän päättyminen voi olla myös merkittävä kokemuksellinen käännekohta, kuten esimerkiksi puolison vakava sairastuminen ja kuolema.

Työuran päättäminen oli jokaisen kohdalla erilainen, ja jo sinällään se oli iso elämänmuutos. Kun siihen useissa tapauksissa liittyi oman kaupan lopettaminen ja/tai vakava oma tai puolison sairastuminen tai puolison kuolema, oli muutos vielä syvällisempi. Usein käännekohdat sijoittuvat juuri kriisiin tai murrokseen.¹⁴⁷⁶ Näissä tapauksissa kyse on elämänhistorian murroskohdista, joissa yksilön elämänhallintamahdollisuudet tulevat keskeisiksi. Käännekohdissa on kyse tapahtumista, jotka ovat vuorovaikutuksellisia, jälkiä ihmisen elämään jättäviä joko myönteisiä tai kielteisiä kokemuksia, jotka muuttavat perusteellisesti ja peruuttamattomasti yksilön merkitysrakenteita. Monet haastatelluista kertoivat työelämän päätöksestään luopumisena, johon johtivat tietyt selkeät syyt. Useat totesivat, etteivät he olisi halunneet kyseistä elämänmuutosta vielä omalle kohdalleen vaan olisivat pitäneet parempana jatkamista työssä. Tässä mielessä käännekohta ei ollut kaikille myönteinen. Etsin näiden kokemusten haastateltuihin jättämiä merkkejä sekä eroja ja yhtenevyyksiä murroksen kokemisessa ja elämänhallinnan keinoissa.¹⁴⁷⁷ Koko sukupolveakin koskevat historialliset muutokset osoittautuvat eri ihmisten kohdalla elämäkerralliselta merkitykseltään erilaisiksi. Siinä missä historiallinen käännekohta on yhdelle myös henkilökohtainen käännekohta, toisen elämä voi jatkua melkein entiseen malliin. Tapahtumat alkavat vaikuttaa Rosenthalin mukaan jokapäiväisten rutiinien häiriinnyttyä.¹⁴⁷⁸ Kertomalla elämästään ihminen ilmaisee sen, kuinka hän ymmärtää itsensä, ja tutkijan tehtävä on tunnistaa ja tulkita kertojan tarinaansa sisällyttämiä merkityksiä.¹⁴⁷⁹

Toimintatarmoa riitti eläkkeelläkin

Annikki ja Armas edustavat tarinallaan maalaiskylässä toimineita talonpoikaistaustaisia kauppiaita ja tavallaan sattumalta alalle tulleita. Sotakokemustakin omaavalla Armaksella oli kaupallista koulutusta, Annikilla ei. He lopettivat oman kyläkauppiasuransa 1980-luvun puolivälissä, jolloin he myivät kauppansa seuraajalleen. Armas oli yrittäjäeläkkeelle jäädessään 61-vuotias. Annikki jatkoi jo aiempaa sivutointaan postinhoitoa vielä pitkään ja jäi eläkkeelle 63-vuotiaana. Etenkin Armasta työllistivät haastattelun tekoaikaan yhä monet luottamustehtävät. Molemmat olivat pysyneet pitkään hyvin terveisinä, mutta Annikki oli saanut sydäninfarktin puoli vuotta eläkkeellä oltuaan. He tuntuivat tyytyväisiltä elämäänsä ja aikaansaannoksiinsa. Erityisen innokas elämästään kertomaan oli Annikki. Molemmille olivat harrastukset ja yhteiskunnallinen vaikuttaminen olleet jo työaikana hyvin tärkeitä, ja toimeliaisuus jatkui eläk-

1475 Ks. Tervo 2008, 75.

1476 Ks. Denzin 1989a; Denzin 1989b.

1477 Ks. esim. Roos 1987, 53.

1478 Rosenthal 1989, 191; ks. myös Hyry 2011, 123.

1479 Tervo 2008, 74–75, 77.

keellä ollessa. Erityisesti Armas innostui uusista asioista ja meni niihin mukaan omia voimia säästämättä, ja molemmat käyttivät rohkeasti kertynyttä laajaa kokemustaan. Annikki ei ollut ainoa, joka oli joutunut vastaamaan kaupasta paljon yksin puolison antauduttua aikaavievillä luottamustoimille. Itse asiassa alkuvuosina savottakauppa-kin oli pitänyt miehen paljon poissa kotoa. Pitkän päivätyön kaupassa ja sivuansioiden parissa tehtyään pariskunta oli valmis jättämään aktiivisen työelämän ja jäämään eläkkeelle, mikä tässä tapauksessa voidaan nähdä myönteisenä siirtymänä. He eivät tuntuneet myöskään erityisemmin välittävän siitä, että kaikki lapset valitsivat muun kuin kaupan alan työkseen. He olivat kauppiaina ensimmäistä polvea, eikä heillä niin ollen ollut perinteitä alalla.¹⁴⁸⁰ Samaan tapaan kuin Annikki ja Armas myös Johanna ja Johannes olivat aktiivisia ja elämänsä tyytyväisiä eläkeläisiä, jotka iloitsivat siitä, että heillä oli vihdoinkin aikaa harrastuksilleen ja – kuten Johanna sanoi – toistensa seurasta nauttimiseen.¹⁴⁸¹

Muutamassa tapauksessa yhteinen eläkeaika saattoi piankin päättyä puolison kuolemaan.¹⁴⁸² Jotkut jatkoivat työtään kaupassa leskeksi jäätyään eikä työtä lopetettu välttämättä kokonaan vanhuuseläkkeelle jäätessä. Esimerkiksi Tiina aloittaessaan eläkepäivänsä 65-vuotiaana myytyään liikkeen pojalleen auttoi tätä vielä pitkään.¹⁴⁸³ Kauppiaan ja yrityksen välillä saattaa olla myös niin vahva identifikaatio, että Kaijseria mukaillen voi ajatella, että kysyminen kaupan olemassaolosta vuosien päästä on sama kuin kysyisi, onko kauppias elossa tuolloin.¹⁴⁸⁴ Kuten Tiina ei halunnut eläkkeelle jäädessään kauppaa kokonaan jättää, ei Laurilla ilmeisesti ollut lainkaan aikomusta jättää työtä kaupassa. Työ oli vienyt miehen mukanaan, vaikka ei nuoruutensa unelma-ammattissa ollutkaan. Perinteet antoivat toiminnalle mallia, ja kaupassa jatkaminen onnistui, koska vastuussa oli perillinen ja ostovoimaa kirkonkylän kauppaan riitti. Laurin puolisollla Leenalla ei samanlaista motivaatiota välttämättä ollut vaan esimerkiksi halu omistautua jo vihdoinkin perheelle ja harrastuksille.¹⁴⁸⁵

Akseli sinnitteli ja lopetti kaupanpidon vasta siirtyessään vanhuuseläkkeelle 65-vuotiaana, vaikka kylä ympärillä olikin hiipunut jo pitkään. Oli myös saattanut olla tarjolla uusia ja mahdollisesti haastavampia kauppapaikkoja, joita ei kuitenkaan ollut helppo ottaa vastaan, jos hintana olisi ollut perintötilan jääminen hunningolle ja syntymäkylän jättäminen, kuten Akselin tapauksessa. ”Kävin minä niitä kahtomassaki -- tulinkin kuitenkin siihen tulokseen että tämä kotitila jäisi mahollisesti heikolle hoijolle jos muuttasin pois...”, hän totesi. Se, minkä kertoja tuo muististaan esiin, on sosiaalisesti ja tilannekohtaisesti tuotettu. Koska tapahtumien täytyy olla toimivia myös kertojan nykyisessä tilanteessa ja asiat ennallistetaan nykyajassa, niihin vaikuttavat

1480 H: 26 ja 27.

1481 H: 2 ja 3; kenttäpäiväkirjamerkintä.

1482 Esim. H: 16.

1483 H: 14.

1484 Kaijser 1999, 100–101.

1485 H: 34 ja 35.

paljon myös samanaikaiset sosiaaliset rakenteet.¹⁴⁸⁶ Oliko siis haastattelussa esiin tullut turhautuneisuus kenties jonkinlaista tyytymättömyyttä ja kyllästymistä haastatteluajankohdan tilanteeseen? Turhautuneisuus välittyi lähinnä asenteista. Akseli mainitsi, että olisi saattanut olla valmis lopettamaan jo aiemmin. ”Minulla kulus aika muuallakin...”¹⁴⁸⁷ Ehkä hän myös koki, että omin alue kuitenkin lopulta oli ollut maatilanpito metsätöineen.

Haastatteluja tehdessäni (1996) Urho ja Kyllikki jatkoivat vielä kaupanpitoa, vaikka olivat jo niin sanotussa eläkeiässä. Lopettaminen oli kuitenkin edessä eikä jatkajaa ollut tiedossa, sillä kauppa ei enää autioituneella kylällä kannattaisi. Lähiaikoina edessä olevasta kaupan lopettamisesta saatettiin kertoa tilanteeseen alistuneena, mutta tulkitsin, ettei luopuminen elämäntyöstä tulisi olemaan helppoa. Viimeiseen asti tehtiin pitkiä päiviä hyvin hoidetussa, siistissä kaupassa. Surua koettiin siitä, etteivät suvun perinteet kauppiaina enää jatkuisi seuraavassa polvessa, ja ehkä toivottiin vielä jonkinlaista käännettä. Ihmisten henkinen sidos kasvu- ja elinympäristöönsä voi olla hyvin vahva, ja kun oma elämäntyö nähtiin sukupolvien jatkumona, ylläpidettiin pitkään toivoa, vaikka toisaalta ymmärrettiin, ettei kaupalle heidän kylässään enää ollut edellytyksiä. Esimerkki eroaa edellisistä, esimerkiksi Laurin tilanteesta. Sukuperinteen jatkumattomuus ja suru ympäristön autioitumisesta luopumisen ja luovuttamisen tunteineen tekivät siirtymästä raskaan. Tähän saattoi sisältyä tuntemusta siitäkin, että oma vuosikymmenten työ olisi jollain tavoin valunut hiekkaan.¹⁴⁸⁸

Sairaudet pakottivat lopettamaan

Ville edustaa tässä sodankäyneitä miehiä, kirkonkylässä toimineita, kauppiassukuun kuuluvia ja kauppiaskoulutuksen omaavia – hänessä yhdistyy monta tyyppillistä piirrettä haastatelluista. Kaupan toiminta loppui kokonaan Villen jäätyä sairauseläkkeelle 61-vuotiaana, jolloin hän joutui myymään liikkeensä, koska omasta takaa jatkajaa ei ollut. ”Kaheksankymmentäneljä vuonna möen saerauven takia -- pojat ei halunnu minun työtä jatkaa...” Vakava sairastuminen on murroskohta, joka usein pakottaa laittamaan elämän uuteen järjestykseen.¹⁴⁸⁹ Haastattelua tehdessäni tuosta ajasta oli kulunut kaksitoista vuotta. Sydänsairaudesta Ville kertoi kärsineensä jo 1970-luvun alkupuolelta. Myös haimasairaus oli pitkään vaivannut häntä ja oli hänen mukaansa aiheuttanut yhdessä työstressin kanssa unettomuutta: ”Eihän ihminen ole ollenkaan oma itsensä jos viikkokausia valvoo.” Negatiivinen stressi voi syntyä vähitellen, melkein huomaamatta, ja sitten ylikuormittunut ihminen rupeaa oireilemaan ruumiillaan.¹⁴⁹⁰ Ville kertoi melko paljon sairauksistaan, ja selvästi ilmeni, että jaksamisongelman takia hän ei voinut enää jatkaa. Terveys on holistinen, kokonaisvaltainen asia, ja Ville toi kerronnassaan esille, kuinka stressi helpotti hänen jäätyään eläkkeelle, jolloin

1486 Ks. Svensson 2011, 35; Halbwachs 1992.

1487 H: 5.

1488 H: 9 ja 10; osin myös 28.

1489 Esim. Kortteinen 1982, 117; ks. myös Väänänen 1999, 121.

1490 Ks. Manka & Manka 2016, 176; Väänänen 1999, 101.

oli myös enemmän aikaa omasta terveydestä huolehtimiseen. Hieman epäselväksi jäi, kuinka paljon Villen viimeisinä työvuosina myös kilpailu kiristyi, mikä sekin mahdollisesti lisäsi stressiä. Tunnetusti raskas henkinen paine voi ilmetä psykosomaattisina oireina: sydänvaivoina ja rintakipuina, päänsärkynä ja huimauksena, vatsavaivoina ja hengitysongelmina, selkäkipuina ja ihottumana, etenkin, jos psyykkistä ahdistusta ei voi ilmaista toisin tavoin.¹⁴⁹¹ Ville oli vammautunut useampaan kertaan sota-aikana, mikä osaltaan saattoi vaikuttaa terveyteen.

Sotahommissa kolmisen vuotta ja sen talvisoon olin ilmavartiossa täällä -- sota-ajat oli sitten se kolme vuotta ni -- kahesti haavotun -- kolme kertaa menin miinaan -- (naurahtaa) -- vartioreissulta pallaaminen omien kenttävartiomiinaan miinaan menin -- näen sitä käöpi monta kertoo kun ei meille tullu ilimotusta ja minä tulín kiireellä keolassa -- 1943 ampuvat rinnasta läpi (oikealta puolelta) -- se keuhkoo vähän viotti ni se haittas pitkän aikoo mutta muuten hyvästi...¹⁴⁹²

Roos on elämäkertoja tyytelleessään jakanut elämänhallinnan yhtäältä ulkoiseen ja sisäiseen ja toisaalta aitoon ja keinotekoiseen.¹⁴⁹³ Omasta elämästään kertovan on sanottu etsivän valinnoilleen moraalista, sosiaalista tai psykologista oikeutusta, ja eletty elämä merkityksellistyy muistelun hetkestä käsin.¹⁴⁹⁴ Ehkä Villekin kertoessaan avoimesti terveysongelmistaan, joiden vuoksi hän ei jaksanut enää kaupanpitoa, halusi näin selittää tai oikeuttaa päätöksensä. Toisaalta hän oli tuolloin jo yli kuudenkymmenen. Eläkkeellä ollessaan hän näki entisen tilanteensa selvemmin, hän ikään kuin selitti itselleen, ettei unettomuudesta kärsiessään voinut olla oma itsensä, jolla hän tarkoitti muun muassa hermostuneisuutta työssä. Koska hänen terveysongelmansa johtuivat paljolti stressistä, lopettamalla stressaavan työnsä hän myös pystyi vaikuttamaan omaan terveyteensä. Työ ja terveys liitettiin monissa kirjoituksissa yhteen, totea Helstikin omasta tutkimusmateriaalistaan.¹⁴⁹⁵ Stressin syitä voivat olla juuri työn määrä ja hallinnan puute, mutta yleisesti myös kokemus epäoikeudenmukaisuudesta ja arvostitiriidat. Uupuminen usein johtaa riittämättömyyden tunteeseen, ammatillisen itsetunnon heikentymiseen ja kyynistymiseen. Kielteisistä tunteista voi syntyä kielteisyyden kierre, mutta se saattaa olla myös pettymyksiltä suojaava puolustautumiskeino.¹⁴⁹⁶

Aineistossa oli useita muitakin miehiä ja naisiakin, joiden ura kaupassa päättyi sairauseläkkeelle. Sydän- ja verisuonitaudit vaivasivat eniten. Ensimmäinen infarkti oli saattanut pysäyttää jo melko varhaisessa iässä, ja monestakin infarktista saatettiin selvittää ja jatkaa työssä, kunnes lopulta sairaus pakotti eläkkeelle. Vakavakaan sairastumi-

1491 Esim. Kivimäki 2013, 125.

1492 H: 15.

1493 Roos 1988, 214.

1494 Korkiakangas 2006, 133–134.

1495 Helsti 2000, 142.

1496 Manka 2006, 187, 286; Manka & Manka 2016, 177–178.

nen ei yleensä johtanut nopeaan luopumiseen, vaan se tapahtui vähitellen.¹⁴⁹⁷ Sairastumisista huolimatta monet ehtivät tehdä pitkän päivätyön kaupassaan, esimerkiksi Helena ja Heikki olivat palvelleet pitäjän asukkaita yli neljäkymmentä vuotta. Heikille ehti kertyä työvuosia kaupassa yhteensä jo 56, ja leikillään hän kertoi laskeneensa, että ylityöt mukaan lukien hän oli ollut kauppiana 106 vuotta. Hän jäikin niin sanotulle vanhuuseläkkeelle. Vaikka Helena jäi sairauseläkkeelle, hänenkin kauppauransa oli kestänyt 42 vuotta. Hänen asenteensa työelämän päättymiseen sairauseläkkeelle ei ollut kielteinen, vaan hän hyväksyi realiteetit ja katsoi kokemustäyteistä työrupeamaansa kaupassa pääosin hyvin myönteisin silmin. Pariskunta oli jo elämäntyönsä tehnyt, ja itse asiassa Heikki oli jo noin seitsemänkymmenen heidän lopettaessaan työn kaupassaan.¹⁴⁹⁸

Joillakin työelämän päätös oli kuolema, ja näin saattoi käydä juuri eläkeiän kynnykselläkin. Leskenä yksin yrittämään jääminen ilman puolison tukea saatettiin kokea erittäin murheellisena kohtalona, ja menetyksen aiheuttaman surun lisäksi mielen saattoi täyttää katkeruus yhteisen eläkeajan toteutumatta jäämisestä. Myös itsesyytöksiä omista valinnoista saattoi esiintyä. Hilkka suri, ettei ollut aikoinaan ymmärtänyt tukeutua uskoon, josta hän sittemmin oli löytänyt itselleen parhaan lohdun; vasta eläkeläisenä oli ollut aikaa ajatella ja laittaa asioita mielessä järjestykseen. Haastavien kokemusten myötä oli tarjoutunut myös mahdollisuus kasvamiseen.¹⁴⁹⁹

Villen tapaan aineiston muitakin sodan käyneitä miehiä sodassa saadut fyysiset ja muunlaiset vammat vaivasivat iän myötä enemmän, mutta kuntoutusta he eivät olleet yleensä saaneet. Armi kertoi kauppiaspuolisonsa yrittäneen saada invaliditeettiprosenttiaan korotetuksi vähän ennen kuolemaansa, mutta eläkelaitoksen lääkärintarkastuksessa Oulussa kauppias oli kokenut joutuneensa nuoren lääkärin vähäteltäväksi, eikä sen jälkeen enää jaksanut lähteä ajamaan asiaansa. Kauppias ei enää kyennyt täysipainoiseen työhön kaupassa ja yritti siinä tilanteessa hakea omasta mielestään ansaittua tukea yhteiskunnalta sitä kuitenkaan saamatta. Puolisollekin oli jäänyt asiasta jonkinlainen katkeruus. Sodasta tuli monille sen kokeneille kallis kokemus sekä ruumiillisesti että henkisesti.¹⁵⁰⁰ 1990-luvulla yleinen ilmapiiri veteraanien asiassa oli varsin myönteinen, ja se saattoi vaikuttaa kerronnan avoimuuteen ja katkeruuskin oli ehkä helpompi myöntää. Eeva Peltosen tutkimissa miesten omaelämäkerroissa osaa oli katkeroittanut rintamamieseläkkeiden pienuus tai kiistetty sotainvaliditeetti taloudellisine seuraamuksineen ehkä enemmän kuin sotien aliarvostus sinänsä. Sotia koskevaan arvostuksen puutteeseen oli kuitenkin viitattu useissa hänen tutkimissaan elämäkerroissa.¹⁵⁰¹ Edellä kerrotussakin paljastuu se historiallinen tilanne, joka oli vallitsevana 1970-luvulla; toisaalta käy selväksi myös yleisen ilmapiirin muutos haastatteluajankohtana.

1497 Esim. H: 1; 8; 23.

1498 H: 7 ja 8.

1499 H: 25.

1500 Ks. esim. Näre 2014, 250.

1501 Peltonen 1994, 211.

Kun toinen puolisoista sairastui, saatettiin kauppa joutua lopettamaan. Vaikka välitön syy kaupan lopettamiseen olisikin ollut vakava sairastuminen, niin taustalla vaikuttivat yleensä myös kylän elämän hiipuminen vilkkaan muuttoliikkeen myötä ja kilpailun käyminen entistä kovemmaksi.¹⁵⁰² Mitä kovempi oli kilpailun paine, sen varmempaa oli toiminnan lopettaminen.¹⁵⁰³ Monetkaan eivät olisi halunneet lopettaa ilman pakottavia syitä. Usein sairaudet olivat tulleet vaiivikkaa, ja lopullinen piste kauppatyölle tuli, kun terveys totaalisesti romahti. Seurasi sairausloma, jossain tapauksessa kuntoutustakin ja hakeutuminen eläkkeelle, jota päätöstä jotkut kylläkin joutuivat odottamaan pitkään.¹⁵⁰⁴ Marian tapauksessa aiemmin elinvoimainen yhdyskunta rupesi nopeasti surkastumaan. Jos kotikylä ei olisi hiipunut vuosi vuodelta, he olisivat Marian mukaan ”*sinnitelleet*” pitempään. Lopettamisen taustalla oli jaksamisongelma mutta myös kova kilpailu ja kylänraitin hiljeneminen.¹⁵⁰⁵ Yhdessä tapauksessa raskaat sivutyöt olivat vammauttaneet selän, ja lopulta kaupasta luovuttiin, vaikka ”*sitä tykkäsi kaupan työstä eikä olisi halunnut lopettaa*”.¹⁵⁰⁶ Tämän jälkeen pariskunta kuitenkin jatkoi yrittämistä muilla aloilla. He vuokrasivat kauppansa toiselle yrittäjälle, joka jatkoi kaupanpitoa jonkin aikaa. Kaupan lopetettua toimintansa vanha koti palautui takaisin omistajille ja siitä tuli heidän kesäasuntonsa. Silloin kun yritteliäisyys oli mielentila, ratkaisuna saattoi olla, että kaikki sellainen, mikä tuntui yrittämisessä voimien vähetessä raskaalta ja stressaavalta, jätettiin taakse ja suunnattiin toisenlaiseen yrittämiseen.¹⁵⁰⁷

Stressi oli monelle muullekin kuin Villedelle aiheuttanut ongelmia. Muun muassa yllärasitus aiheutti stressiä, joka saattoi johtaa esimerkiksi vakavaan aivoverenvuotoon tai aivoinfarktiin, joka puolestaan saattoi aiheuttaa työelämästä pois jäämisen jo melko nuorena. Vaikka eläkepäätös saattoi perustua moneen vakavaan sairauteen, voitiin kauppiaina lopettamisen syyksi kertoa pettyminen yhteiskuntaan, kuten Timon tapauksessa.¹⁵⁰⁸ Vaikka haastattelussa katkeroitumista tuotiin hyvin avoimesti esiin, jäi etenkin Timon kohdalla vaikutelma myös patoutuneesta ja purkamattomasta pettymyksen ja epäoikeudenmukaisuuden kokemuksesta. Tällainen kaunan ja aggression kätkeyminen voi olla myös hengissäselviämisen keino, ja aggression purkaminen puolestaan voi lisätä aggressiota ja vastenmielisyyttä kohdetta kohtaan.¹⁵⁰⁹ Vaikka Timo sanoikin lopettamisen varsinaiseksi syyksi katkeroitumisen yhteiskunnan ”*lypsylehmänä*” olemiseen, millä hän viittasi erityisesti kokemuksiinsa pienyrittäjän verotuksen kohtuuttomuudesta, ei hän vakavien sairauksien takia olisi enää voinut työssä jatkaakaan.¹⁵¹⁰ Kun työura päättyi sairauseläkkeelle, kokemuksen ja kerronnan sävy siitä

1502 Ks. myös Väänänen 1999, 78.

1503 Ks. Home 1989, 232, 305.

1504 Esim. H: 8; 25.

1505 H: 24.

1506 H: 31 ja 32.

1507 Esim. H: 22; 23.

1508 H: 1.

1509 Lähteenmäki 1999, 222.

1510 H: 1.

voi olla kielteinen, kuten Timon kohdalla. Ihmisen tarve tulla nähdyksi ja kuulluksi on hyvin syvä. Haastattelussa oli mahdollisuus ja ilmeinen tarve purkaa tuntojaan eikä itsellisenä eläkeläisenä tarvinnut kumarrella ketään. Näin saattoi lausua ääneen myös yhteiskuntaa kohtaan tuntemaan syvän katkeruuden.¹⁵¹¹ Kokemus siitä, että kaiken rehkimisen hintana oli terveyden menetys suhteellisen nuorena ja että kova työ oli vaurastuttanut lähinnä valtiota, oli katkeruuden ytimessä.

Haastattelussa olin voinut kohdata sairaan, katkeroituneen ja ennenaikaisesti vanhentuneen miehen. Elämäntarinan kuulemisen kautta pystyin kuitenkin näkemään myös silloisen olemuksen taakse. Oli ollut toimintatarmoa uhkuva, ripeä mies, joka oli yrittäjänä tuntenut olevansa omassa mielialmatissaan. Oli halu näyttää (Timon tapauksessa ehkä erityisesti isälle, johon välit olivat ja pysyivät poikki), että pärjää hyvin, elättää ja kouluttaa lapsensa. Työtä tehtiin itseään säästämättä, kainuulaisittain sanottuna revittiin itsensä työssä. Niin kauan kuin puolisoiden terveys kesti, he myös pärjäivät, työllistivät monia ja kouluttivat lapsensa. Kertomalla elämäntarinansa ihminen saattaa myös rohkaistua kohtaamaan vaikeuksiaan ja yhdentämään kokemuksiaan ja elämänvaiheitaan.¹⁵¹² Elämäntarinasta voi Svenssonin mukaan tulla mitta siitä, kuinka hyvin ihminen on onnistunut elämässään. Oman elämäkertansa voi ”pakketoida” haluamallaan tavalla ja vaikuttaa näin siihen, mitä sillä haluaa viestittää.¹⁵¹³

Työelämään olivat monet haastatelluista siirtyneet jo varhaisessa iässä ja jo nuoresta asti tottuneet kovaan työntekoon. Snellman kirjoittaa, että kun koulutuksen sijasta siirrytään nuorena työelämään, on raskaan ruumiillisen työn seurauksena ennenaikainen vanheneminen.¹⁵¹⁴ Se voi kuitenkin olla monen tekijän summa (esimerkiksi raskaat sotakokemukset), ja kyse on myös mahdollisuuksista koulutukseen.¹⁵¹⁵ Tässäkin tapauksessa valinnanvaraa ei aikoinaan ollut, ja loppuunpalaminen oli seurausta pitkäaikaisesta fyysisestä ja henkisestä stressistä.

Viivästetty lopettaminen

Kauppakuolemat kuvaavat ehkä selkeimmin suomalaisen vähittäiskaupan rakennemuutosta 1960-luvulta lähtien.¹⁵¹⁶ Kaupan toimipaikat vähenivät kahden vuoden aikana (1968–1970) 2400:lla, johon maaseudun väestön raju väheneminen oli suurin syy, mutta osasyynä olivat myös yhteiskunnan toimet sekä suurten myymälöiden määrän kasvu. Kaupan koko kentässä keskusliikkeet ja suuryritykset vahvistivat asemiaan.¹⁵¹⁷ On arvioitu, että vähittäiskaupan lopettamispäätöksen syytä 1960-luvun lopulla on haettava keskimäärin kahdessa kolmasosasta tapauksia huonosta kannattavuudesta,

1511 Ks. myös Knuuttila & al. 2016, 250.

1512 Hyry 2011, 122.

1513 Ks. Svensson 2011, 30. Muistelusta eläkkeelle jäännin ja omaelämäkerrallisen paikkaidentiteetin näkökulmista sekä ikääntyneistä oman elämänsä kokijoina ks. Korkiakangas 2002.

1514 Snellman 2003, 154.

1515 Ks. myös Kauppila 1996, 66, 71.

1516 Ks. Home 1989, 298.

1517 Alestalo 1985, 156–157; Home 1977, 128.

jonka taustalla oli yleensä muuttoliikkeestä johtuva asiakaskato, ja yli neljänneksessä syynä oli kauppiaan iäkkyyys, sairastuminen tai kuolema.¹⁵¹⁸

Tauno edustaa tässä kaupallisen koulutuksen omannutta sodankäynyttä ikäluokkaa, joka puolisonsa kanssa elätti perheensä pienessä maalaiskylän sekatavarakaupassa. Taunoa voi hyvin pitää elämäntapa-yrittäjänä.¹⁵¹⁹ Maanviljelijäperheestä lähtöisin olevan Taunon suvussa oli ollut kauppiaita. Vaimo, joka osallistui keskusteluun enemmän kuuntelijana, oli miehensä kanssa eri mieltä erityisesti kaupan lopettamisen syystä. Tauno totesi, että *”myymäläautot ne meiltä lopetti sen kaupan”*. Hän kertoi ajatelleensa lopettamisen jälkeen katkerasti: *”Ostakaa nyt myymäläautosta.”* Vaimon mielestä muuttoliike autioitti kylän eikä kauppaan enää riittänyt asiakkaita tarpeeksi. Kun lapset lähtivät kylältä maailmalle, lähtivät pian myös vanhemmat perässä, ja niin kaupan lähelläkin monet talot autioituivat. Oman kaupan lopetus oli vaikeaa ja sinnittelyä jatkettiin pitkään, vaikka kaupan elinmahdollisuudet olivat jo olemattomat. Tuolloin Taunolla oli ikää jo reilusti yli keskimääräisen eläkeiän eli 70 vuotta, ja päätös lopettamisesta tuli lopulta sairauden pakottamana. Kauppa ehti toimia kolmekymmentä vuotta (1984 asti).¹⁵²⁰ Kuten Tauno, korostivat muutamat muutkin kauppa-autojen negatiivista vaikutusta kaupansa kannattavuuteen ja siten omiin mahdollisuuksiinsa saada työstä riittävä elanto. Katkeruutta aiheutui siitä, ettei kilpailua pidetty rehellisenä eivätkä kauppa-auto(yrittäjät) noudattaneet sovittuja sääntöjä, esimerkiksi etäisyysmääräyksiä. Ostovoimaa valui myös kirkonkyltiin tai muihin elinvoimaisempiin keskittyisiin.

Maaseudun tyhjeneminen ja ilmiön vaikutukset mahdollisuuteen toimia kauppiaana maaseudulla voidaan ajatella jonkinlaisena yhteisenä ja vaikuttavana avainkokeumuksena, joka on löydettävissä tämänkin kokemuseräisen aineiston analysoinnilla. Syntyi niin sanottu kokemuksellinen sukupolvi. Kirjoittaessaan merkityksellisistä elämän käännekohdista Denzin korostaa, että tulisi ymmärtää, kuinka historialliset ja rakenteelliset asiat voidaan yhdistää yksilöllisiin elämäkerrallisiin vaikeuksiin.¹⁵²¹ Siksi elämäkerrat ovat ainutlaatuisia tutkimuskohteina.¹⁵²² Saatettiin todeta, ettei kenenkään kannattanut enää jatkaa kaupanpitoa autioituneella kylällä, ja samana vuonna oli voinut kaksikin aikoinaan väkirikkaan kylän kauppaa sulkea ovensa.¹⁵²³ Syrjäiset kylät olivat voineet tyhjentyä jo rakennemuutoskauden varhaisemmassa vaiheessa. Niin sanotuista asutuskylistä myös muutettiin herkemmin pois.¹⁵²⁴ Kaupan lopettamisesta oli jossain tapauksessa niin kauan, etteivät haastatellut enää muistaneet tarkkaa vuottakaan, eikä kauppa yksinomaan ollut tuonut heille toimeentuloa.¹⁵²⁵

1518 Hoffman 1983, 320.

1519 Ks. Home 1989, 307.

1520 H: 20; ks. myös Manka & Manka 2016, 230.

1521 Denzin 1989b, 15–18.

1522 Ks. Tervo 2008, 74.

1523 H: 29 ja 30.

1524 Ks. Snellman 2003, 45–47.

1525 H: 36 ja 37.

Kaupan lopettamiskysymys aiheutti osassa voimakkaitakin ja sävyiltään katkeria purkauksia. Oman kaupan uutta roolia täydennysostopaikkana ei myöskään ollut helppo hyväksyä.¹⁵²⁶ Lopettamissyöksi voitiin kertoa väsyminen pienen kauppiaan vaikeuksiin ja tuen puutteeseen.¹⁵²⁷ Jos terveys samanaikaisesti reistaili, oltiin vaikeassa tilanteessa. Kannattavuutta ajatellen olisi joissain tapauksissa ilmeisestikin ollut syytä lopettaa jo aiemmin, mutta se oli vaikeaa, sillä *”kun siihen rupeaa ja ja ryhtyy siihen hommaan ni sitä ei taho sitten osata lopettaa”*.¹⁵²⁸ Vaikka kaupan lopettamisesta ja eläkkeelle jäämisestä oli kulunut paljon aikaa, koettu katkeruuden tunne korostui edelleen myös kerronnassa. Terveysystyistä työtä ei voinut enää jatkaa muuallakaan, eikä vieras paikka houkutellut, koska suurin osa oli sitoutunut tuttuun yhteisöönsä, joka vaikutti kokonaisvaltaisesti heidän elämäänsä.

Tässä ryhmässä looginen seuraus oli, että kannattamattomana lopetetulle kaupanpidolle ei ollut jatkajia yhdessäkään tapauksessa. Sekin kävi selväksi, etteivät kaikki olisi jatkajaa työlleen toivoneetkaan. Työn päättäminen antoi mahdollisuuden nähdä kokonaisvaltaisemmin koko eletyn elämänkaaren. Huolimatta siitä, että kauppa oli jouduttu lopettamaan kannattamattomana, mennyt elämä voitiin myös nähdä rikkaana kudoksena iloineen ja suruineen, ilman erityistä katkeruutta. Varsin tyytyväisinä ja tasapainoisina saattoi jo pitkään eläkeläisen elämää elänyt pariskunta esitellä haastattelua tehdessäni vaatimattoman pienen kauppansa, joka kesäloilla pääsi uuteen rooliinsa lastenlasten mieluisena leikkipaikkana. Veri oli vetänyt kauppiasparia tiskin ääreen vielä silloinkin, kun kaupan elinmahdollisuudet olivat jo melko olemattomat. Kun he toisen saavutettua eläkeiän päätyivät lopettamaan kauppansa, he olivat pitkän päivätyön tehneet, eläneet vaatimattomasti ja korkeasti kouluttaneet lapsensa. Monet vuosikymmenet he olivat asuneet kyläläisinä paikassa, josta kumpikaan ei ollut kotoisin, ja nähneet kylän kukoistuksen ja hiipumisen. Aina kevään tullen he palasivat kaupunkiasunnostaan muistojen täyttämään kotiinsa, pohjoiseen menevän tien varrella sijaitsevaan jälleenrakennuskauden taloonsa.¹⁵²⁹

6.2. Mitä jää viivan alle

Pohdin, kuinka erilaisia nämä tarinat olisivat olleet, jos olisin tehnyt haastattelut jo 1970- tai 1980-luvulla. Tuolloin haastatellut olisivat olleet vielä työelämässä ja todennäköisesti he olisivat kertoneet ehkä silloin ajankohtaisista asioistaan enemmän, kun nyt usein kuuntelin tarinaa, jolla oli alku ja loppu. Eläkeaikana oli kehittynyt todennäköisesti jonkinlainen kokonaisnäkemys menneestä elämästä ja useimmiten pahimmat säröt olivat hioutuneet pois. Vaikutelmaksi jäi, että vielä työssä olevilla tarina oli pirstaleisempi ja ne, joiden työtä kaupassa jatkoi perillinen, olivat pidättyvämpiä

¹⁵²⁶ Ks. myös Kaijser 1999, 46–47.

¹⁵²⁷ Esim. H: 11 ja 12.

¹⁵²⁸ H: 4; myös 29 ja 30.

¹⁵²⁹ H: 29 ja 30; kenttäpäiväkirjamerkinnät.

puheissaan. Tässäkin voi todeta Svenssoniin viitaten, että aika, jota eletään ja senhetkinen historiallinen tilanne ja yhteiskunnan henki vaikuttavat kerrontaan.¹⁵³⁰

Työntäyteisestä elämänurasta luopumista ja eläkkeelle siirtymistä voi pitää merkittävänä muutoksena elämänselossa. Vaikka eletty elämä ja ihmisen elämänselotukset voidaan nähdä myönteisenä resurssina, eläkkeelle jäänti on usein myös kriisi, johon voi liittyä muun muassa masennusta ja arvottomuuden tunteita. Se, millaiset voimavarat kullakin oli menetysten ja uusien haasteiden kohtaamiseen, vaikutti mukautumiseen.¹⁵³¹ Se, voiko jäädä eläkkeelle suhteellisen terveenä vai joutuuko eläkkeelle sairauksien vuoksi, on merkityksellistä.

Moni joutui luopumaan työstään aiemmin kuin olisi halunnut. Kaupasta luopumista saattoi osaltaan vaikeuttaa myös identiteetti, jonka pohja oli talonpoikaisuudessa, jossa arvotetaan korkealle jatkuvuutta, pysyvyyttä ja paikkaan kiintymistä. Olen verrannut kaupanpitoa tilanpitoon elämäntapana, ja perheyriyksessä usein ainakin toivotaan jatkajaa omasta takaa. Mikäli sukupolvenvaihto jää tapahtumatta, tarkoittaa se usein myös tuotantoyksikön kuolemaa.¹⁵³² Osalle vieroitusoireet olivat vaikeita, sillä riippuvuus työstä saattoi olla riipaiseva. Kerronnasta ilmeni, että kaupan lopettamisen jälkeinen aika oli saatettu kokea hyvin raskaana, kun päivistä yhtäkkiä hävisi se sisältö, johon oli vuosikymmenet tottunut. Osa ratkaisi ongelman keskittymällä perheeseen, harrastuksiin tai luottamustoimiin, ja joku teki aktiivisesti työtä itsensä kanssa pystyäkseen ymmärtämään paremmin elämäänsä. Arkiset rutiinit voivat myös auttaa ihmistä selviämään vaikeassa tilanteessa. Jotkut halusivat jatkaa työtään perheyriyksessä, vaikka ikää olisi jo ollut paljonkin, sillä jokapäiväinen työ tuttujen ihmisten parissa merkitsi heille hyvää elämää.

Monen työura omassa kaupassa loppui sairauseläkkeelle jäämiseen; vähitellen voimat olivat hiipuneet ja usein jo kauan vaivanneet sairaudet pahenneet, jolloin eläkkeelle jääminen oli väistämätöntä. Kuudenkymmenen ikävuoden tienoilla miesten terveys oli usein jo niin heikko, että muuta vaihtoehtoa ei juuri ollut. Eläkkeelle johtivat lähinnä niin sanotut kansantaudit sydän- ja verisuonisairaudet niistä suurimpana ryhmänä. Osalla miehistä oli myös sodasta jääneitä fyysisiä vammoja, mutta varmasti myös sodan traumaattiset kokemukset heikensivät terveyttä. Näissä tarinoissa sairaudet tulevat paljon esille, mutta koska ne olivat monen työuran päättymisen ja myös kaupan lopettamisen syy, on niiden saama huomio luonnollista. On otettava huomioon myös se, että suuri osa haastatelluista oli eläkkeellä haastatteluja tehdessä ja se todennäköisesti osaltaan vaikutti siihen, että sairaudet saivat niinkin suuren roolin. Sairastuminen on usein monen tekijän summa, ja sairauskertomukset voi nähdä myös yhtenä tapana kertoa itsestä. Sairauksilla voidaan oikeuttaa ja selittää päätöksiä ja myös senhetkistä tilannetta. Honkasalon mukaan ihmisten kokemukset sairauksiensa syistä voidaan nähdä väylänä kokonaiseen maailmankatsomukseen.¹⁵³³ Sairas-

1530 Svensson 2011, 25.

1531 Ks. Manka & Manka 2016, 65.

1532 Ks. Hansen 1998, 74.

1533 Honkasalo 1988.

tuminen vakavasti (oma tai puolison, ja myös puolison kuolema) johti usein myös kaupan lopettamiseen.

Kaupan kannattamattomuus ja pienen kaupan aseman huononeminen sekä jaksamisongelmat olivat osalla lopettamisen pääsyytä. Kaupanpidon käytyä kannattamattomaksi lopetuspäätös oli tehtävä, vaikka se oli vaikeaa, ja periksi annettiin usein vasta siinä vaiheessa, kun uhat eivät enää olleet tulevaisuudessa vaan ne olivat arkipäivää. Kaupalla ei ollut toimintaedellytyksiä, jos asiakaskunta puuttui, eikä jatkajaa tarvinnut etsiä, sillä aika oli ajanut kaupan ohi.¹⁵³⁴ Toisinaan sairauseläkkeelle jääminen ja kaupan lopettaminen kannattamattomana kulkivat käsi kädessä. Muutamat kuitenkin saattoivat pistää kaupan ovet kiinni omalta osaltaan ”täysin palvelleina” jäädessään eläkkeelle; tällöin kaupalle oli jatkaja tiedossa omasta takaa.¹⁵³⁵ Haastatteluja tehdesäni vuonna 1996 muutamat kaupoista vielä toimivat, mutta osan näköpiirissä oli lopetus lähitulevaisuudessa.¹⁵³⁶ Oman liikkeen myynti vieraalle ei varmasti ollut ollut helppoa sekään.¹⁵³⁷ Tässäkin viittaan talonpoikaiseen ja kokonaisvaltaiseen asennoitumiseen (elämäntapa), mutta ehkä tärkein tekijä saattoi olla sitoutuneisuus paikkaan pitkäaikaisena kotina. Menettäessään fyysisen paikan ihminen samalla menettää yhteisön ja sen perinteet.¹⁵³⁸ Monet haastatelluista halusivatkin jäädä asumaan kotikyläänsä.

Yhteiskunnan taloudelliset, poliittiset, sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät vaikuttivat kaikki osaltaan kauppiaiden tilanteeseen. Tapahtunut kehitys ilmentää paitsi omaa aikaansa myös alueellisia piirteitä ja yhteiskunnassa tapahtunutta muutosta. Asenneilmapiiri yrittäjiä kohtaan 1960–70-luvulla oli varsin negatiivinen, ja tämä lisäsi kyläkauppiaitten henkistä taakkaa. Yksityisyrittäjien, joista suuri osa pienyrittäjiä, riistäjiksi syyllistämisen kanssa ilmiönä samanaikainen oli sotaveteraanien syyllistäminen; näin sodankäynyt pienyrittäjä saattoi kokea saaneensa otsaansa kaksinkertaisen kielteisen leiman.¹⁵³⁹ Koska arki muuttuu pikkuhiljaa ja melko huomaamattomasti, onnistuu suurten linjojen näkeminen usein vasta jälkeen päin. Kyläyhteisöjen autioituminen – hiljenneet kylätiet ja autiotalot – ilmeni haastateltujen kerronnassa keskeisenä. Toisaalta tyhjenevissä maalaiskylissä kauppiasta opettajan ohella oli tulut kylän eloonjäämisen vertauskuva.

1534 Esim. H: 4; 18; 20; 29 ja 30; 36 ja 37.

1535 H: 14; 16; 34 ja 35.

1536 H: 5; 9 ja 10; 21; 28.

1537 Esim. H: 1; 7 ja 8; 26 ja 27; 15; 23.

1538 Meriläinen–Hyvärinen 2014, 230.

1539 Esim. H: 6.

7. MURROSAJAN MAALAISKAUPPIAAT

7.1. Rakennemuutoksen aallokossa

Koko sodanjälkeisen ajan suomalaista maaseutua koskeva nopea murros oli haastateltujen avainkokemus. Maalaiskauppa on osa paikalliskulttuuria, ja kyläteiden hiljentyessä kyläkauppojen kannattavuus heikentyi ja kauppiaana toimiminen maaseudulla vaikeutui. Samaan aikaan vähittäiskaupan sisäiset muutokset johtivat suureen kaupakulttuurin muutokseen. Muutos on ollut osa yhteiskunnan modernisaatiokehitystä, ja tämän muutoksen seuraukset kiteytyvät maalaiskauppioiden kokemuksissa. Ilmiö on nähtävä osana laajempaa historiallista ja yhteiskunnallista kokonaisuutta.¹⁵⁴⁰ Modernisaatio on koskenut maalaiskauppioiden ammattikuntaa eri aikoina hyvin eri tavoin. Vielä 1900-luvun vaihteen maalaiskauppiaita on pidetty juuri modernisaation sanansaattajina. Kuten Ruotsissa, Suomessakin varhaiset maalaiskauppiat omasivat usein piirteitä porvarillisesta kulttuurista ja edustivat uutta sosiaalista järjestystä maaseudulla.¹⁵⁴¹ On kysyttävä, kuinka yksilöllinen aika suhteutetaan historiallisen ajan kanssa ja miten yksilöllinen kehitys samanaikaistuu historiallisessa muutoksessa.¹⁵⁴² Ricoeur puhuu kerronnan ”humanisoivan” ajan. Ajasta tulee inhimillinen aika, kun se on kerrottu aika, ja kertomus saa täyden sisältönsä vasta sitten, kun sen olemassaolo on aikaan sidottu.¹⁵⁴³

Tässä tutkimuksessa analysoidussa työhön painottuvassa elämäkerrallisessa kerronnassa korostuu tämä maaseudun rakennemuutos, taloudellinen ja sosiaalinen murros, joka koski erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomea. Alueen muuttotappio oli erittäin merkittävä, ja rakennemuutosta seuranneet kyläyhteisöjen autioitumisen vaikutukset ulottuivat laajalle muodostaen myös keskeisen teeman haastateltujen kerronnassa. Vanhat sosiaaliset rakenteet hävisivät. Talonpoikainen ja paikallinen Suomi muuttui teolliseksi palveluyhteiskunnaksi, jota valtio piti tiukasti otteessaan. Tarkastelemalla yhteisön jäsenten kokemuksia, kulttuurisia tottumuksia ja heidän mahdollisuuttaan vaikuttaa voidaan nähdä talouskriisien vaikutukset yhteisöihin. Näkökulma auttaa ymmärtämään, minkälaisia resursseja ja strategioita yksilöillä oli käytössään heidän pyrkiessään selviämään ympäristön muutoksista. Kauppioiden puolustustaistelu kohdistui ennen muuta rakennemuutoksen aiheuttamaa resurssipulaa vastaan. Sosiaalisista edellytyksistä paljon riippui, lähdettiinkö muutoksen tielle vai yritettiinkö selvitä palvelemalla lähiseudun väheneviä asukkaita entiseen malliin sekatavarakaupan tiskin takaa. Osasta entisiä sekatavarakauppoja kuoriutui etenkin kirkonkylissä nykyaikainen valintamyymälä. Sivutienestit olivat erityisesti pienimmissä kaupoissa

1540 Ks. esim. Possing 2014, 75.

1541 Ks. Kaijser 1999, 167.

1542 Kirshenblatt-Gimblett 1988, 135.

1543 Ricoeur 1983, 85; ks. Kristensson Ugglä 2011, 71.

elinehto; useissa tapauksissa kyse oli erilaisten elinkeinojen yhdistelmästä.¹⁵⁴⁴ Kerronnassa korostuivat kuitenkin muut kuin talouteen liittyvät asiat, esimerkiksi palvelun monimuotoisuus ja joustavuus. Haastatellut kauppiaat korostivat maalaiskauppiaan monia rooleja, ja he yrittivät parhaansa mukaan vastata odotuksiin.

Sosiaaliset edellytykset kaupan toimintaan luotiin arkipäivän henkilökohtaisten kohtaamisten kautta. Maalaiskauppiaan voimavara oli läheisyys suhteessa asiakas-kuntaan, pitkäaikaiset asiakassuhteet olivat tavallisia, ja kilpailuvalttina oli palvelu. Koska kauppias toimi usein samassa kylässä vuosikymmeniä, hän oli myös hyvin riippuvainen ympäristöstä, ja muutostilanteessa hänen vaihtoehtonsa olivat usein vähäiset. Kokemustensa kautta hän ymmärsi paikallisen sosiaalisen ympäristönsä ja pystyi suhteuttamaan omaa paikkaansa siinä. Maalaiskauppiasta ohjasi käytännön kokemus, jossa oli tietyt suuntalinjat, mutta jota leimasi joustava sopeutuminen kulloisiinkin tilanteisiin.¹⁵⁴⁵ Samanaikaisesti historiallinen ja yhteiskunnallinen tilanne vaikutti yksilöllisiin ratkaisuihin. Oli myös pysyvyyttä ja jatkuvuutta, kaikki ei muuttunut. Vaikka muutokset eivät useinkaan olleet kauppiaan hallittavissa, pyrittiin silti löytämään keinoja, jotta voitiin jatkaa kauppiaina. Kun kylät menettivät elinvoimaansa ja postit ja koulut hävisivät, sulki viimeinen kauppakin pian ovensa. Moni joutui kokemaan sen, miten kauppiaan ammatin harjoittamiselta etenkin maaseutukylissä vähitellen hävisivät sosiaaliset ja taloudelliset edellytykset. Kylien autioituessa toimintamahdollisuudet olosuhteisiin sopeuttamisesta huolimatta oleellisesti heikkenivät. Kirkonkylät olivat väestön suhteen paremmassa asemassa, mutta kova kilpailu resursseista vähensi kauppajen määrää sielläkin.

Kauppiaitten kertoessa kokemuksiaan asemastaan yhteiskunnassa esille tuli erityisesti yhteiskunnan virkavaltaisuus ja sen asettamat vaatimukset.¹⁵⁴⁶ Vaikka itse kokemuksesta oli saattanut kuluja pitkäkin aika, haastatteluissa näistä kerrottiin edelleen väkevästi. Katkeruutta oli jäänyt ennen kaikkea omien vaikutusmahdollisuuksien vähäisyydestä. Kun demokratia toimii suurelta osin keskitetyn ohjauksen, poliittisen vallankäytön ja virkamieshierarkian varassa, paikallisen ihmisen keinot vaikuttaa omaa elinympäristöään koskeviin päätöksiin ovat vähäiset.¹⁵⁴⁷ Monet kauppiaat olivat kokeneet olevansa marginaalissa. He olivat myös kokeneet elämäänsä raskauttavana 1960–70-luvulla erityisesti tiedotusvälineiden kielteisen asenneilmapiirin yrittäjiä kohtaan. Jo 1930-luvun pula-aikana yksityiskauppiaat olivat joutuneet kantamaan velkakaupan rasitteen.¹⁵⁴⁸ Lama ja taloudellisesti vaikeat ajat heijastuivat myös myöhemmin suoraan pienyrittäjien toimeentuloon. Haastatellut katsoivat tilannetta oman elämäkokemuksensa kautta. Monet olivat kokeneet, etteivät poliitikot, virkamiehet eivätkä tiedotusvälineet olleet kohdelleet heitä pienyrittäjinä oikeudenmukaisesti. Maalaiskauppiaiden luonnehdinnat suhteestaan keskusliikkeeseen, jolla eittämättä

1544 Ks. myös Hansen 1998, 77–78.

1545 Ks. Kaijser 1999, 170.

1546 Ks. myös Talve 1980, 342.

1547 Sarmela 1988, 267–268.

1548 Ks. Hoffman 1983, 177–178.

oli suuri vaikutus heidän työhönsä, vaihtelivat neutraalista suhtautumisesta kärjekkäisiin kannanottoihin. Maalaiskauppiaan roolin voi nähdä myös välittäjänä paikallisten markkinoiden ja suurten jakeluketjujen välillä, mutta myös välittäjänä paikallistuntemuksensa kautta myös paikallisen ja virallisen välillä.¹⁵⁴⁹ Tämän tuntemuksen ja kokemuksen hyödyntäminen monin tavoin ilmeni kerronnassa, ja tässäkin asema väliryhmänä korostuu.

Sosiaalisten rakenteiden vaikutus elämään korostui kerronnassa myös suhteessa vaihtoehtoihin. Haastateltujen valinnanmahdollisuuksiin vaikuttivat monenlaisten resurssien vähäisyys ja esimerkiksi tottuminen arkipäiväisten tapojen ja käytänteiden ohjaamaan elämään. Haastateltujen tausta oli osaltaan ohjannut elämän valintoja ja mahdollisuuksia. Elämänkulun kannalta merkittävää oli ollut, minkälaiseen perheeseen oli sattunut syntymään ja mitkä olivat ympäristön kulttuuriset resurssit.

Haastateltujen päätyminen kauppiaaksi oli seurausta monien syiden vuorovaikutuksesta. Kiinnitin huomiota siihen, että vanhemmassa ikäluokassa oli enemmän ammatillista peruskoulutusta. Kerronnassa korostuu kuitenkin elämällä ja kokemuksista oppiminen. Työnteko oli useimmille jo lapsesta asti tuttua. Jotkut korostivat ammatinvalintansa kannalta ratkaisevaa olleen alalta hankittu työkokemus, sekin joko päämäärätietoisesti tai enemmän sattuman kautta järjestynyt. Sotien jälkeen kauppoille maaseudulla oli kysyntää, ja ehdotus kauppiaaksi ryhtymisestä saattoi lähteä myös yhteisöstä, kyläläisiltä. Sosiaalisen pääoman merkitys korostui, ja luottamuspääoma liittyi tähän keskeisesti. Kiinnittyminen kotiseutuun ilmeni kerronnassa voimakkaasti. Kaipaus kotiseudulle, jossa työtä oli kuitenkin tarjolla niukasti, oli suuri. Useita myös sitoivat perheyrittäjyyden perinteet, ja he päätyivät renkaaksi ketjuun jatkaamaan suvun kauppiasperinteitä. Joskus perinteen muurit ehkä jopa estivät näkemästä muita vaihtoehtoja. Jälkikasvu tottui jo lapsesta asti yrittäjämäiseen työasenteeseen.

Työn keskeisyys elämässä korostui kerronnassa, ja sille omistautuminen oli elämää pitkälti määräävä piirre. Työ ulottui kaikkialle. Perinteitä pidettiin arvossa, mutta moderneja käytäntöjäkin otettiin vastaan. Osaaminen perustui paljolti tietoon ja kokemuksiin, jotka olivat karttuneet elämällä ja tekemällä työtä kyläyhteisössä. Nämä ikäpolvet olivat vielä tee se itse -sukupolvina. Kauppiaat olivat samaistuneet yritykseensä, ja maaseudulla kauppiaan odotettiin pitkään olevan aina paikalla kaupassaan. Kerronnassa korostettiin ammatin kielteisimpinä piirteinä työn sitovuutta ja liiallista työmäärää esimerkiksi kertomalla väsymyksestä, sairastumisista ja yksin jäämisen raskaudesta. Paitsi perhe-elämän kärsiminen myös terveyden menetys, joka on yhteydessä työn henkiseen kuormittavuuteen, oltiin koettu raskaina. Jotkut kertoivat kokeneensa, että olivat maksaneet liian kovan hinnan tekemästään työstä. Voimavarojenkaan suhteen ihmiset eivät ole tasaveroisia, ja olosuhteet vaihtelevat. Kerronnasta ilmeni perinteistä sukupuolten välistä työnjakoa mutta myös aitoa yhteisyyttä ja suurta arvostusta puolison tekemää työtä kohtaan. Yhdessä tekemisen merkitystä toiminnan menestykselle korostettiin.

1549 Ks. Kaijser 1999, 164.

7.2. Elämäntapa

Maalaiskauppiaan työtä ei koettu vain työnä tai ammattina vaan kokonaisvaltaisena asenteena, joka ulottui monelle elämän osa-alueelle. Useat haastatelluista käyttivätkin kauppiaan työstä puhuessaan käsitettä elämäntapa.¹⁵⁵⁰ Roosin mukaan elämäntapaan vaikuttaa keskeisesti, mistä henkilö on kotoisin, mikä hänen vanhempiansa asema on sekä millaisessa ammatissa ja elämänvaiheessa hän on. Elämäntapa on ”kulttuuristen pohjavirtojen heijastumaa ihmisten elämässä”.¹⁵⁵¹ Vaikka haastatellut eivät varsinaisesti tuoneet esille kaupan omistamisen merkitystä työmotiivina, oman kaupan eteen oltiin valmiit uhraamaan paljon. He painottivat sitä, että työ vaati suurta sitoutumista ja lähes aina tavoitettavissa olemista sekä kokonaispersoonan likoon laittamista. Kaupanpidon kulmakivenä voi pitää taloudellisesti kannattavaa, terveellä pohjalla olevaa kauppaa. Jo pelkästään itsensä ja perheensä työllistäminen on merkityksellistä yksilön ja yhteiskunnan kannalta. Kauppias toimii talouden kentällä, ja talous nähdään usein vastakkaisena humanismille, mutta vastakkainasettelu on kuitenkin kaavamaisista ja yksilöitä tyypistävää. Haastatelluille kaupan omistaminen ja vastuu sen toiminnasta oli aktiivista taloudellista toimintaa, mutta ei pelkästään sitä. Yrittämisessä ratkaisi kokonaisuus eikä raha ollut menestyksen mittarina riittävä. Kauppiaan ammattia on sanottu ennakkoluulojen elinkeinoksi ja siihen liittyy muun muassa talouteen liittyviä myyttejä. Tähän oli osa haastatelluistakin törmännyt. Jatkuvan kasvun ajatus oli kuitenkin vieras useimmille haastatelluille kauppiaille. Osa myös kertoi hyvin avoimesti esimerkiksi toimeentulovaikeuksistaan. Toiminnan huono kannattavuus oli yleistä ja velkakauppa nähtiin haastateltujen kerronnassa yleisesti suurena rasitteena, vaikka myös velvollisuutena. Erityisesti pienet kaupat olivat monien ulkopuolisista tekijöistä aiheutuvien riskien varassa.¹⁵⁵²

Perheen elämäntapa oli hyvin oleellinen asia toimeentulon kannalta. Talous työn ja kyläyhteisön ohella muodosti elämäntavan reunaehdot. Maaseudun kauppiaan elämäntavan kivijalkoina olivat vielä selvästi maalaisyhteiskunnan perinteiseen arvo-maailmaan kuuluvat arvot, jotka osaltaan takasivat toimeentulon: vaatimattomuus, säästäväisyys, itse tekeminen ja jossain määrin omavaraisuus. Elämäntavallista suuntautumista osoittaa sekin, etteivät monetkaan kauppiaista olleet varsinaisesti kasvu-orientoituneita. Haastatelluilla oli yksilöllisiä voimavaroja, koherenssia, joiden mukaan he sopeutuivat ja selviytyivät vaikeista tilanteista. Heitä motivoi myös kokemus työnsä mielekkyydestä ja merkityksellisyydestä.¹⁵⁵³ Kun omat voimat ja kokemus työn merkityksellisyydestä alkoivat kadota, ei ollut enää mielekästä jatkaa. Haastatellut kuuluivat sotien ja pulan ja jälleenrakennuksen sukupolviin, joista löytyy Roosin mukaan selvä menestystarina: kova työ, uhrautuminen, itsensä alttiiksi pano, saavutukset, omanar-

1550 Ks. myös Kaijser 1999, 93.

1551 Roos 1988, 17, 65; ks. myös Peltonen 2006, 97.

1552 Ks. myös Väänänen 1999, 86.

1553 Ks. Manka 2006, 165–166.

vontunto ja itsekunnioitus. He saattoivat kokea tyydytystä pärjäämisestään ja vastoin-
käymisten voittamisesta itselle tärkeiden periaatteiden mukaan.¹⁵⁵⁴

Yksilöllisyys yhteisestä kokemustaustasta huolimatta nousee kuitenkin haastatte-
luissa etualalle. Kirjallisuuden yrittäjästereotyyppettä haastatellut eivät vastaa vaan voi
puhua paremminkin elämäntapayrittäjistä. Maalaiskaupan pidon vertaamisella tilan-
pitoon elämäntapana on oikeutuksensa. Kerronnassa maalaiskauppiaat tulevat esiin
monivivahteisina, yksilöllisinä henkilöinä, jotka tietyssä historiallisessa tilanteessa
joko määrätietoisesti pyrkivät tai syystä tai toisesta ajautuivat ammattiinsa ja jotka
toimivat ammatissaan tietyssä paikassa ja asemoituivat tietyllä tavalla.

Monet olivat kokeneet saaneensa olla työssään näköalapaikalla, josta voi tarkkailla
paitsi kaupan alaa ja yrittäjän asemaa, myös yhteiskunnallisia kysymyksiä.¹⁵⁵⁵ Kaup-
piaalle kehittyvä väistämättä laaja sosiaalinen verkosto, ja kerronnasta ilmeni, että useat
olivat olleet aktiivisia yhteiskunnallisessa toiminnassa paikallisella tasolla, ja muuta-
mille yhteisten asioiden hoidosta oli tullut kuin toinen työ. Ammatillinen osallistu-
minen oli selvästi miesten aluetta, sen sijaan eri yhdistysten toiminnassa aktiivisesti
mukana oleminen oli molemmille sukupuolille ollut tärkeää vastapainoa työlle, joskin
se nähtiin jossain määrin velvollisuutenakin. Myös kauppiaiden harrastukset olivat
suurelta osin maaseudun totuttuun elämäntapaan liittyviä, ja ne olivat samantapaiset
kuin muiden kyläläisten, luonteenomaisimpana niistä kaikenlainen luonnossa liikku-
minen. Osan harrastukset olivat sosiaalisia, osan yksinäisiä. Harrastuksista mielellään
kertomalla he halusivat tuoda esiin omaa kokonaispersoonsa, eikä vain kauppiaan
rooliaan. Koska useimmat olivat kerronnan ajankohtana jo eläkkeellä, harrastusten
suhteellisen suuri painotus mitä ilmeisimmin johtui tästä.

Talous ja elämäntapa muodostavat moniulotteisen kokonaisuuden. Kortteinen to-
teaa kaikkien yhteisöjen muodostavan omanlaisensa rakennekokonaisuuden, jossa
elämäntapa määräytyy yhteisön kollektiivisesta tajunnasta sekä yhteisön taloudellisista
sidoksista, vaihtosuhteista. Toistuvien ja molempia osapuolia hyödyttävien taloudel-
listen vaihtosuhteiden ja näihin perustuvan vuorovaikutuksen varaan rakentuu myös
keskinäinen moraali (tyypillisesti sopimusmoraali), joka tekee taloudellisesta toimin-
nasta ennustettavaa. Kun yhteiskunnallisen kehityksen murrosvaiheessa toinen yhtei-
selämän rakenteellisista peruselementeistä haurastuu, järkkyy elämäntavan tasapai-
no.¹⁵⁵⁶ Kun maaseutu jakautui tyhjeneviin syrjäkyliin, joissa koulut ja kaupat olivat
jo autioituneet, ja elinvoimaisiin kuntakeskuksiin, menetti paikallinen yhteisöllinen
järjestelmäkin toimivuutensa.¹⁵⁵⁷ Jos kyläyhteisön keskeisimmät sosiaalisen säätelyn
mallit, uskomusjärjestelmät, instituutiot ja identiteetti kadotetaan, yhteisöllä ei ole
mahdollisuutta säilyä.¹⁵⁵⁸ Sarmelan mukaan rakennemuutos on aina kokonaisvaltai-
nen. Yhteisöllisyyden hävitessä mekaaninen palveluteknokratia leviää useille elämän-

1554 Ks. Roos 1994, 26.

1555 Ks. myös Väänänen 1999, 97.

1556 Kortteinen 1982, 285, 291–292.

1557 Rannikko 1999, 218; Stark 2011, 107–108.

1558 Holmila 2001, 143.

aloille, palvelut toimivat mekaanisesti keskittämisen ja tehokkuusajattelun vallitessa ja ”jättävät kylät yhteisöinä kuolemaan”.¹⁵⁵⁹ Kun maalaiskauppiaan asemaa voisi luonnehtia aiemmin omaehtoisuuden leimaamaksi, ajan myötä valta siirtyi aina enemmän kylän ja kauppiaan ulkopuolelle.¹⁵⁶⁰ Mäkelän sanoin ekspansioikulttuurin impivaaroja ei enää ole, ja paikallisen määrittämästä kulttuurista on siirrytty superkulttuuriin.¹⁵⁶¹

7.3. Kohtaamisten näyttämö

Maalaiskauppa oli tärkeä päivittäisvuorovaikutuksen tapahtumapaikka. Kauppiaan työ toteutui kaupassa, toiminnan ja vuorovaikutuksen, kohtaamisten tilassa. Kaupan voi nähdä vuorovaikutuksen näyttämönä, jossa on omat roolinsa kauppialla, hänen työntekijöillään ja asiakkailla. Elämän arjen käytännöt muokkaavat yhteisön kulttuurin ja sosiaalisen rakenteen. Työnantajudessa kokonaisvaltainen suhtautuminen korostui, ja haastatteluissa tuli esiin myös vanhakantaisuutta, patriarkalisuutta ja hierarkkisuutta. Kerronnassa ilmeni myös työntekijän palkkaamisen vaikeutuminen kilpailun paineessa, epävarmassa taloustilanteessa ja kylien menettäessä koko ajan väkeään.

Kylä oli kauppiaan arkielämän ympäristö, mutta myös merkityskenttä. Kylään, topografisesti ja sosiaalisesti rajattuun alueeseen kuulumisen mukana tulivat tulkintamallit ja perustavanlaatuiset käsitykset.¹⁵⁶² Haastatellut olivat kasvaneet kiinni kyläyhteisönsä ja sosiaalistuneet yhteisiin normeihin ja sisäistäneet kulttuurisen kieliopin. Kylä oli pienoisyhteiskunta, mutta samalla verkostoitunut muuhun maailmaan. Kyläläisyydellä oli keskeinen rooli, mutta yhteisöllisen sidoksen kiinteys vaihteli. Mäkelä pitää kyläläisyyttä jonkinlaisena kokonaisvaltaisena näkökulmana, samantapaisessa merkityksessä kuin yhteiskuntaluokka tai kansa. Hän nimittää sitä tutkimiansa maaseuturomaaniyhteiskuntakuvan sydämeiksi, jonka ulkopuolella on suuri maailma.¹⁵⁶³ Tämä vastaa sekä aineistoa että omaa näkemystäni ja kokemustani. Kauppias itse perheineen eli samaa maaseutuelämää, joten hänen elämänsä oli kiinnittynyt maaseudun elämänehtoihin. Ristiriitaa paikalliskulttuurin arvojen kanssa ei syntynyt, koska kyläkauppiaat rekrytoituivat maalaisyhteisön parista, jolloin arvomaailma oli samankaltainen. Voikin todeta, että maalaiskauppiaille oli sama työn, levon ja asuminen eriytymätön kolmiyhteys kuin mikä Mäkelän mukaan maanviljelijäväestöä yhdisti.

Vähittäiskauppaa ja yrittäjyyttä tarkastellaan usein talouden näkökulmasta. Kerronnassa taloudelliset arvot eivät korostuneet vaan tärkein motivaatio työhön tuli ihmisten kohtaamisesta. Haastatellut olivat kasvaneet maalaisyhteisöön, jossa ihminen

1559 Sarmela 2007, 86; Sarmela 1988, 96.

1560 Ks. Home 1977, 121.

1561 Mäkelä 1986, 104; ks. myös Sarmela 1988.

1562 Hansen 1998, 148, 151.

1563 Mäkelä 1986, 41.

oli vielä paljolti riippuvainen laajoista ja usein monimutkaisista henkilökohtaisista ja yhteisöllisistä verkostoista. Kaupassakäynti oli sosiaalinen tapahtuma, ja tämä joka-päiväinen vuorovaikutus oli yhteisöllistä todellisuutta ylläpitävää ja merkityksellistä toimintaa. Kauppa oli yksi niistä instituutioista, jotka olivat tärkeitä paikalliselle elämänmuodolle; se oli tapaamispaikka, jossa paikallinen yhteenkuuluvuus vahvistettiin.¹⁵⁶⁴

Aineistossa kaupanpito maaseudulla nähtiinkin vahvasti yhteisöllisenä, sosiaalisena prosessina, jossa työ muotoutui vähitellen tietynlaiseksi elämäntavaksi. Vuorovaikutus koettiin työssä keskeiseksi, ja kauppiaan työ sosiaaliseksi toiminnaksi.¹⁵⁶⁵ Sennettin mukaan molemminpuolinen tunne riippuvuudesta on sosiaalisen yhteisyyden taustalla.¹⁵⁶⁶ Ihmiset myös haluavat tehdä sellaista työtä, joka tuntuu heistä antoisalta, mielekkäältä ja merkitykselliseltä. Maalaiskauppiaitten mielestä työssä onnistumiseen tarvittiin päätä, sydäntä ja käsiä, myötätuntoa ja empatiaa. Toisten ihmisten merkitysten ymmärtäminen mahdollistui etenkin, jos niillä oli riittävä rajapinta omaan.

Asiakaspalvelu koettiin kaupan työn ytimeksi, sitä ja kaupanpidon jatkuvuutta pidettiin kerronnan mukaan ensisijaisena. Vaikka monia ominaisuuksia tarvittiin työstä kunnialla selviämiseen, tärkeintä haastateltujen mukaan oli tahto ihmisten palvelemiseen. Jokaisena päivänä kaupassa tiskin molemmin puolin kohtasivat yksityisyys ja julkisuus: yksittäisen ihmisen maailma ja yhteisöllinen, julkinen paikka ja sen kirjoittamattomat säännöt. Kainuu oli koko maata ajatellen syrjäseutua, periferiaa, ja monet niistä kylistä, joissa haastatellut työtään tekivät, sijaitsivat kaukana keskuksista. Kuitenkin kauppa sijaitsi yleensä kylän keskuksessa ja se oli tärkeä kohtaamispaikka. Etäisyydet ovat suhteellisia.

Vanhasta maalaiskauppakulttuurista kerrottiin mielellään ja nostalgisiakin äänenpainoja käyttäen, mutta kommenteissa nähtiin myös sen aiheuttamat epäkohdat. Mielellään muisteltiin aikaa, jolloin kylien elämä oli vilkasta ja kyläkaupat keskeisiä kylien sosiaaliselle elämälle. Yhteisönäkökulma ja paikallisuus korostuvat haastatteluissa. Romanttinen kuva idyllisestä ja harmonisesta maaseudusta luonnon rauhassa, jossa elämä on yhteisöllistä ja ihmisläheistä, on osa yhteistä muistiamme. 1960–1970-lukujen suuri muutto, joka autioitti maaseutua, lopetti kyläkaupat ja -koulut, merkitsi myös käännekohtaa maaseutuun kohdistuvissa mielikuissa.¹⁵⁶⁷ Arkinen työ ilmeni kerronnassa usein värikkäänä ja rikkaana. Monessa suhteessa kaupat muistuttivat toisiaan, mutta olivat toisaalta yksilöllisen paikalliskulttuurin leimaamia, omaten identiteettinsä. Poliitikka ja vahvatkin ennakoluulot vaikuttivat vielä kyläläisten arkipäivän valintoihin, uskonnollisuus sota-ajan jälkeisessä kulttuurissa enää vähemmän.

Aineistoni tuo naiset esille ei vain miestensä avustajina tämän ammatissa vaan keskeisinä ja aktiivisina toimijoina kaupan työssä. Kovalainen on todennut Richard Swedbergin viitaten, että sulkemalla sukupuoli talouden toiminnan tieteellisen ana-

¹⁵⁶⁴ Ks. Hansen 1998, 144–145.

¹⁵⁶⁵ Ks. myös Kovalainen 1993, 32; Kaijser 1999, 146, 159.

¹⁵⁶⁶ Sennett 2002, 151.

¹⁵⁶⁷ Ks. Korkiakangas 2005b, 36, 40.

lyysin ulkopuolelle kadotetaan mahdollisuus näyttää, että talous voidaan ymmärtää ensisijaisesti sosiaalisena yrityksenä.¹⁵⁶⁸ Erityisesti kaupanpitoa aloitellessaan naisilla kerronnan mukaan oli vaikeuksia toimia tasavertaisina miehiseksi mielletyllä alalla. Mieskauppiat muodostivat ammatillisen normin, koska ala oli ollut pitkään miesten hallinnassa.¹⁵⁶⁹ Perinteisen mielikuvan yrittäjänaisesta on väitetty olevan usein puolisonsa kanssa pientä sekatavarakauppaa pitävä nainen, jossa hän palvelee naapurustoa ja samalla huolehtii kaikkien asioista.¹⁵⁷⁰ Tähän haastatellut naiskauppiat olivat kasvaneet yhteiskuntaan, jossa miesten etuoikeuksia ei vielä paljonkaan kyseenalaistettu. Useat naiset tuntuivat kuitenkin olleen vahvoja yksilöitä omassa elämässään; selviytymisen eetos ja kulttuurinen kertomus vahvoista, väsymättömistä naisista kannattelemassa perhettä sopivat useisiin näistä elämäkertomuksista. Naiset kertoivat erityisesti asiakaspalvelun mielenkiintoisuudesta mutta myös työn raskaudesta, pitkistä työpäivistä ja väsymyksestä. Tutkitusti naisia kiinnostaa enemmän työn sisältö kuin hallinto, status ja johtaminen, ja naisille myös opetetaan erilainen arvojen ja sosiaalisten suhteiden hierarkia.¹⁵⁷¹

Aineisto osaltaan vahvistaa huomion, että naiset ottavat yrittämisessä huomioon myös perheen. Kerronnassa tuotiin esiin myös työn ja perheen yhteensovittamisen aiheuttamia ongelmia. Perhe-elämän katsottiin kärsineen liiasta työstä ja kiireisestä elämästä, josta aiheutunut syyllisyys painoi vielä myöhemmin. Lastenhoitoa käsiteltäessä kohtasin kerronnan vaikeimmat asiat. Osalla haastatelluista oli tarve puhua paljon tunteistaan ja tekemistään ratkaisuista. Kun työvuosina kamppailu oli koskenut ennen muuta käytännön järjestelyjä, ulkoisia olosuhteita, se myöhemmin tapahtui paljolti mielen syövereissä. Kerronnasta ilmeni naisten suurempi vastuu perheestä, eikä perinteisten roolien määrittämistä asemista ollut helppo irtautua, mutta pyrkimystä uudentilaisiin rooleihin oli. Tapaamani kyläkauppiat olivat hyvinvointiyhteiskunnan rakentajia, mutta he eivät olleet kokeneet, että itse olisivat päässeet paljonkaan siitä vielä nauttimaan. Useat korostivat sitä, että omille jälkeläisille toivottiin helpompaa tulevaisuutta.

7.4. Vain muutos on pysyvää

Aktiivin työuran päätyminen oli haastatelluille suuri elämänmuutos. Toisaalta elämäkokemukset voitiin nähdä voimavarana. Perheyrietyksessä useinkin toivetilanne on, että jatkaja on omasta takaa, etenkin, jos perinteitä alaan on useassa sukupolvessa. Ne harvat, joiden kohdalla sukupolven vaihdos oli ollut mahdollinen, näkivät ammatin tilanteen valoisampana. Ammatin jatkuminen ei kuitenkaan usein ollut mahdollista kylän ympärillä autoiduttua. Kerronnasta ilmeni, että lopetus päätöksen teko oli

¹⁵⁶⁸ Kovalainen 1993, 55.

¹⁵⁶⁹ Ks. myös Paaskoski 2008, 192.

¹⁵⁷⁰ Kovalainen 1993, 181.

¹⁵⁷¹ Uusikylä 2008, 215.

useilla vaikeaa, oli pa kyse sitten lopettamisesta sairauden tai kaupan kannattamattomuuden takia tai usein yhtäaikaaisesti molempien syiden vaikuttaessa. Työstä, johon oli kiintynyt, oli vaikea luopua, ja asiaan vaikuttivat myös paikkaan sitoutuneisuus ja elämäntavalliset syyt. Kerronnassa tuli esiin kielteisiä tunteita esimerkiksi pienen kaupan aseman huononemisesta. Taustalla osalla vaikuttivat terveyttä heikentävästi myös sodan jättämät sekä fyysiset että henkiset vammat ja traumaattiset kokemukset. Oli myös niitä, jotka saattoivat jäädä omasta halustaan yrittäjäeläkkeelle. Eläkkeelle jääminen toi osalle suuren muutoksen myös paikan suhteen, koska maaseudun autioituminen, jonka kaikki olivat kokeneet, vaikeutti siellä asumista.

Omaelämäkerrallisessa muistelussa aikuisiän elämäntilanteen keskeiset tulkinnat usein jäsentävät muistelua. Taakse päin katsottaessa elämän tapahtumat näyttäsivät liittyvän yhteen ja olevan seurausta toisistaan.¹⁵⁷² Tämän ajan paradoksin ohella ihmisellä on myös taipumus yhdentävään elämänkertomukseen. Ihmisen vanhuuden yksi kehitystehtävä on nähdä elämä ehyenä tai saattaa se ehyeksi ajattelemalla ja muistelemalla. Barbara Myerhoffiin viitaten Barbara Kirshenblatt-Kimblett toteaa, ettei muistelu ole halua elää menneisyydessä vaan ennemminkin se pitäisi ymmärtää juuri tärkeänä tehtävänä vanheneville. Kehitystehtävänä, joka johtaa eheytymiseen, ja joka sallii heidän ikääntyä hyvin ja kuolla hyvin.¹⁵⁷³

Olen tehnyt haastateltujeni kanssa tämän matkan, joka on ollut vaihteleva oppimisen prosessi. Matkan kielikuva sopii tähän hyvin. Gadamerille sivistys, Bildung, on tajuntaa jatkuvasti avartava matka, jonka päämääränä ei ole oikea tieto vaan oppiminen.¹⁵⁷⁴ Jokainen haastattelemani kauppias kertoi oman kokemuksensa vuosiensa kauppiaina Kainuun maaseudulla ja samalla oman sukupolvensa tarinaa. Gadamerin mukaan me olemme historiallisten tapahtumien sisällä tietämättä, emmekä näe kuin jälkikäteen, mitä todella tapahtui.¹⁵⁷⁵ Siinä on syy, miksi jokainen polvi kirjoittaa historian uudelleen. Tutkimus on samalla väistämättä myös matka itseen, omiin kokemuksiin ja muistoihin, omaan identiteettiin. ”Minä luen sulle tätä sosialismin aapista”; näin lausui vanha mies kaupassa 1970-luvulla ojentaessaan minulle veikkaus kuponkia puoluekirjan välistä. Tämä kohtaaminen ja monet muut ovat jääneet pysyvästi mieleen. Näitä maalaiskauppiaiden haastatteluja tehdessäni samoin kuin heidän elämänhistoriaansa tähän kirjoittaessani kyse oli myös kohtaamisesta. Tällöin muodostuu hermeneuttinen kehä, jolla voi olla syvällekyvä vaikutus ajatteluun.¹⁵⁷⁶

Nämä elämäntarinat kuvasivat näiden yksilöiden elämää siten, kuin se oli heille merkityksellistä. Elämänhistoria on yhteistyötä tutkijan ja tutkittavan välillä, oikeastaan kuulemme yhden äänen toisen kautta.¹⁵⁷⁷ Elämäkerrallisuuden kautta olen halunnut tallentaa jäljen kainuulaisen kyläkauppiaan työstä viime sotien jälkeises-

1572 Korkiakangas 1996, 323.

1573 Kirshenblatt-Kimblett 1988, 149–151.

1574 Ks. Koivunen 1998, 84.

1575 Gadamer 2004, 210.

1576 Ks. myös Kristensson Ugglä 2011, 71.

1577 Kirshenblatt-Kimblett 1988, 137, 142.

sä murrosajassa. Tässä tarkastelun keskiössä on maalaiskauppias, jonka toiminnan kulttuurisista ja yhteiskunnallisista puitteista sotien jälkeisessä Suomessa olen tehnyt oman tulkintani elämäkerrallisen aineiston pohjalta. Nostan keskeiseksi maalaiskauppiaiden yhteisöllisen merkityksen. He ovat paljon vaikuttaneet kyliensä elämään, ja kylät ja aika muokkasivat puolestaan kauppiaita. Maalaiskauppoja voi ajatella maaseudun sodanjälkeisen kukoistustajan yhtenä vertauskuvana; kaupat kertoivat maaseudun omavaraisuudesta ja niitä on pidetty kansakoulujen ja postien ohella elävän kyläyhteisön merkinä. Kun asiaa tarkastellaan kyläyhteisön eikä keskusten ja vallan näkökulmasta, alueita ja kyliä ei myöskään määritellä keskusjohtoisesti marginalisoidulla ne syrjäseuduksi, syrjäkyläksi tai haja-asutusalueeksi. Aineisto myös osoittaa yksilöllisen elämäkokemuksen ja yhteisöllisen sekä yhteiskunnallisen järjestyksen keskinäisen riippuvuuden yhteiskunnan muuttuessa.¹⁵⁷⁸ Maalaiskaupat olivat vielä sellaiseen kyläkulttuuriin kuuluvia, jossa yhteisyys oli vallalla. Sosiaalisia suhteita uusinnettiin kaupassa ja samalla vahvistui yhteisöllisyyden tunne ja yhteisöllinen identiteetti, kyläläisyys. Pitkän aikaa maalaiskauppiat olivat olleet tärkeitä kyläyhteisön arkipäivässä, mutta maaseudun joutuessa suuren murroksen pyörteisiin alkoivat edellytykset kyläkauppiaan työltä kadota.

Tämänkin ilmiön voi nähdä osana kulttuurin jatkuvaa muutosprosessia. Eri vaiheiden välillä on siirtymäkausi, murroskausi. Tässäkin murrokseen liittyy lisääntyvä tiedon ja tavaran ja erityisesti ihmisten liikkumisen määrä suhteessa aiempaan. Kun paikalliskulttuurin aika on ohi, on kyläkauppiakin tullut tiensä päähän, elinkaarensa loppuvaiheeseen. Kyläkaupalle on käynyt, kuten monille muille ilmiöille: kun niiden aika alkaa olla ohi, niitä aletaan romantisoida. Maalaiskaupat kauppiaineen ovat jättäneet jälkensä muun muassa kirjallisuuteen, kuvataiteisiin, suulliseen perinteeseen, kulttuurihistoriaan, mutta ennen muuta yhteiseen ja yksilölliseen muistiin. Ajattelen, että kun kaivataan maaseudun kyläkauppoja, kaivataan ennen muuta sitä yhteisöllisyyttä ja vuorovaikutusta, jota niissä oltiin voitu kokea – elävää kylää ja sen tarjoamaa paikallisuuden kokemusta.

1578 Ks. esim. Antikainen 2003, 2; Svensson 2011, 23.

LÄHDELUETTELO

Painamattomat lähteet

Haastattelut

Nimi (muutettu)	syntymäaika	haastatteluajankohta
Timo	1930-luku	kesäkuu 1996
Johanna	1920	kesäkuu 1996
Johannes	1920	kesäkuu 1996
Paavo	1910	kesäkuu 1996
Akseli	1930	kesäkuu 1996
Armi	1920	kesäkuu 1996
Heikki	1920	kesäkuu 1996
Helena	1930	kesäkuu 1996
Kyllikki	1930	kesäkuu 1996
Urho	1930	kesäkuu 1996
Mikko	1930	kesäkuu 1996
Marjatta	1930	kesäkuu 1996
Kaarina	1920	kesäkuu 1996
Tiina	1910	heinäkuu 1996
Ville	1920	heinäkuu 1996
Laura	1930	heinäkuu 1996
Anneli	1920	heinäkuu 1996
Ilmari	1910	heinäkuu 1996
Aili	1920	heinäkuu 1996
Tauno	1910	heinäkuu 1996
Ritva	1920	heinäkuu 1996
Enni	1930	heinäkuu 1996
Olavi	1930	elokuu 1996
Maria	1920	elokuu 1996
Hilkka	1930	elokuu 1996
Annikki	1930	syyskuu 1996
Armas	1920	syyskuu 1996

Taisto	1940	syyskuu 1996
Aarne	1910	syyskuu 1996
Anna	1920	syyskuu 1996
Aune	1920	syyskuu 1996
Antero	1920	syyskuu 1996
Eino	1920	syyskuu 1996
Leena	1920	syyskuu 1996
Lauri	1920	syyskuu 1996
Eila	1930	syyskuu 1996
Erkki	1930	syyskuu 1996

Painetut lähteet ja kirjallisuus

Ahola, Suvi 2001. *Kylmän veden kaipuu ja muita harrastuksia*. Helsinki: WSOY.

Ahponen, Pirkkoliisa & Järvelä, Marja 1983: *Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen*.

Tehdastyöläisten elämäntavan muutos. Helsinki: WSOY.

Alalammi, Pentti 1993. *Suomen kartasto 350. Maisemat, asuinympäristöt*. Helsinki: Maanmittaushallitus.

Alanen, Aulis J. 1957. *Suomen maakaupan historia*. Helsinki: Kauppiaitten Kustannus.

Alapuro, Risto 1985. Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1970-luvulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. Toim. Tapani Valkonen & Risto Alapuro & Matti Alestalo & Riitta Jallinoja & Tom Sandlund. Helsinki: WSOY.

Ala-Pöllänen, Anne 2017. *Happy ship? Etnografinen tutkimus suomalaisista ja filippiiniläisistä merimiehistä suomalaisilla rahtilaivoilla*. Kansatieteellinen Arkisto 57. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Alasuutari, Pertti 1986. *Työmiehen elämäntarina ja alkoholismi. Tutkimus alkoholismin suhteesta emokulttuuriin*. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, tutkimuksia, series A 9. Tampere: Tampereen yliopisto.

Alasuutari, Pertti 1993. *Laadullinen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.

Alasuutari Pertti 1996. *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994*. Tampere: Vastapaino.

Alestalo, Matti 1985. Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. Toim. Tapani Valkonen & Risto Alapuro & Matti Alestalo & Riitta Jallinoja & Tom Sandlund. Helsinki: WSOY.

Allardt, Erik 1966. *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine*. Helsinki: WSOY.

Alvesson, Mats 2002. *Understanding Organizational Culture*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore & Washington DC: SAGE Publications Ltd.

Antikainen, Ari 1996. Merkittävät oppimiskokemukset ja valtautuminen. Teoksessa *Oppiminen ja elämänhistoria*. Toim. Ari Antikainen & Hannu Huotelin. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Tampere: Vastapaino.

- Antikainen, Ari 2003. Miksi ei elämäkertametodia? Kasvatussosiologian kolme vaihetta. – *Kasvatus* 5/2003.
- Antikainen, Ari & Huotelin, Hannu (toim.) 1996. *Oppiminen ja elämänhistoria*. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Tampere: Vastapaino.
- Anttila, Pirkko 2000. *Tutkimisen taito ja tiedon hankinta*. Helsinki: Akatiimi OY.
- Anttila, Veikko 1974. *Talonpojasta tuottajaksi. Suomen maatalouden uudenaikaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Anttonen, Anneli 1994. Hyvinvointivaltion naisystävälliset kasvot. Teoksessa *Naisten hyvinvointivaltio*. Toim. Anneli Anttonen & Lea Henriksson & Ritva Nätkin. Tampere: Vastapaino.
- Apo, Satu 1993. Orjatytöstä oman kodin valtiaaksi. Teoksessa *Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkertoista*. Toim. Ulla Piela. Tietolipas 127. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Apo, Satu 1995. *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Apo, Satu 1996. Itserasismista positiivisiin suomalaisuuksiin. Teoksessa *Millaisia olemme? Puheenvuoroja suomalaisista mentaliteeteista*. Toim. Satu Apo & Jari Ehrnrooth. Helsinki: Kunnallissalan kehittämissäätiö.
- Aromaa, Johanna & Tiili, Miia-Leena 2014. Empatia ja ruumiillinen tieto etnografisessa tutkimuksessa. Teoksessa *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite 17. Toim. Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto. Helsinki: Ethnos ry.
- Aukia, Markku 1983. Lapsuusajan enkluturaatiomalleja muuttavista kodin ulkopuolisista tekijöistä 1900-luvulla. Teoksessa *Innovaatiot – avaimet kulttuurin muutokseen*. Ethnos-toimite 5. Helsinki: Ethnos ry.
- Aukia, Markku 2010. *Lapset olkoot ihmisiksi. Suomen talonpoikaiskotien hiljainen kasvatus*. Turku: Turun yliopisto.
- Aull Davies, Charlotte 1999. *Reflexive ethnography. A Guide to researching selves and others*. London & New York: Routledge.
- Bahtin, Mihail 1979. *Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia*. Moskova: Progress.
- Bahtin, Mihail 2004. *Speech Genres and Other Late Essays*. Transl. by Vern W. McGee. Austin: University of Texas Press.
- de Beauvoir, Simone 1980 [1949]. *Toinen sukupuoli*. Suom. Annikki Suni. Helsinki: Tammi.
- Bertaux, Daniel & Bertaux-Wiame, Isabel 1981. Life Stories in the Bakers' Trade. Teoksessa *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. Ed. Daniel Bertaux. London: Sage Publications.
- Blehr, Barbro 1994. *Lokala gemenskapen. En studie av en nordsvensk by på 1980-talet*. Stockholm: Carlsson.
- von Bonsdorff, Pauline 2005. Eletty ja mielletty maisema. Teoksessa *Suomalaisten symbolit*. Toim. Tero Halonen & Laura Aro. Jyväskylä: Atena.
- Bourdieu, Pierre 1984 [1979]. *The Distinction*. Routledge.
- Bourdieu, Pierre 1987. *The Biographical Illusion*. Working Papers and Proceedings of the center for Psychosocial Studies 14. Chicago: The Center for Psychosocial Studies.
- Bringeus, Nils-Arvid 1990. *Människan som kulturvarelse. En introduktion till etnologin*. Stockholm: Carlsson.

- Bringeus, Nils-Arvid 1993. Den etnologiska kältappan. Teoksessa *Etnologiska visioner*. Red. Lena Gerholm. Stockholm: Carlsson.
- Bruner, Edward M. 1986. Ethnography as Narrative. Teoksessa *The Anthropology of Experience*. Ed. Victor W. Turner and Edward M. Bruner. Illinois: University of Illinois.
- Cavarero, Adriana 2000. *Relating Narratives: Storytelling and Selfhood*. London & New York: Routledge.
- Chamberlayne, Prue & Bornat, Joanna & Wengraf, Tom 2000. *The Turn to Biographical Methods in Social Science. Comparative Issues and Examples*. London: Routledge.
- Connerton, Paul 1989. *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daun, Åke 1974. *Förortsliv: en etnologisk studie av kulturell förändring*. Stockholm: Prisma.
- Denzin, Norman K. 1989a. *Interpretive Interactionism. Applied Social Research Methods*. Series Volume 16. Newbury Park, CA: Sage.
- Denzin, Norman K. 1989b. *Interpretive Biography*. Qualitative Research Methods Series 17. A
- Ehn, Billy 1996: Närhet och avstånd. Teoksessa *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Red. Billy Ehn & Orvar Löfgren. Stockholm: Natur & Kultur.
- Ehn, Billy 2014. Arjen yllätyksiä – huomaamattoman etnografia ja kulttuurianalyysi. Teoksessa *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite 17. Toim. Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto. Helsinki: Ethnos ry.
- Ehn, Billy & Klein, Barbro 1994. *Från erfarenhet till text. Om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Erl, Astrid 2011. *Memory in Culture*. (Translated by Sara B. Young.) England: Palgrave Macmillan Memory Studies.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 1998. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 2003. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Eteläpelto, Anneli & Vähäsantanen, Katja 2006. Ammatillinen identiteetti persoonallisena ja sosiaalisena konstruktiona. Teoksessa *Ammatillisuus ja ammatillinen kasvu*. Toim. Anneli Eteläpelto & Jussi Onnismaa. Aikuiskasvatuksen 46. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006. Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos & Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi & Jouhki, Jukka 2014. Etnologinen kenttätö ja tutkimus: Metodin monimuotoisuuden pohdintaa ja esimerkitapauksia. Teoksessa *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite 17. Toim. Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto. Helsinki: Ethnos ry.
- Fingerroos, Outi & Kurki, Tuulikki 2008. Tihenevä ja laajeneva äänien kenttä. Teoksessa *Ääniä arkistosta. Haastattelut ja tulkinta*. Toim. Outi Fingerroos & Tuulikki Kurki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1194, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Florin, Christina 2014. Biografia rajoja rikkomassa. Kolme esimerkkiä ruotsalaisesta elämäkertatutkimuksesta. Teoksessa *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Toim. Heini Hakosalo & Seija Jalagin & Marianne Junila & Heidi Kurvinen. Historiallinen arkisto 141. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- af Forselles-Riska, Cecilia 2006. Menneisyyden muuttuvat paikat. Teoksessa *Paikka eletty, kuviteltu, kerrottu*. Toim. Seppo Knuuttila & Pekka Laaksonen & Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 85.

Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1979. *Den kultiverade människan*. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund. Malmö: Liber.

Gadamer, Hans-Georg 2004. *Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Tampere: Vastapaino.

Giddens, Anthony 1984 [1979]. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.

Giddens, Anthony 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Giddens, Anthony 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.

le Goff, Jacques 1992. *History and Memory*. (Translated by Steven Rendall and Elizabeth Claman.) New York: Columbia University Press.

Gothóni, Rene 1997. Eläytyminen ja etääntyminen kenttätutkimuksessa. Teoksessa *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätystä*. Juhlakirja professori Matti Sarmelalle 6.4.1997. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura.

Granberg, Leo 1989. *Valtio maataloustulojen tasaajana ja takaajana*. Helsinki: Suomen Tiedeseura.

Granfelt, Riitta 1998. *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 702. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Gullestad, Marianne 1996 (ed.). *Imagined Childhoods. Self and Society in Autobiographical Accounts*. Scandinavian University Press.

Haavio-Mannila, Elina & Äärilä, Heli 1993. Vapaa-ajan vietto. Teoksessa *Naisten aseet: suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Toim. Riikka Raitis & Elina Haavio-Mannila. Helsinki: WSOY.

Hakosalo, Heini & Seija Jalagin & Marianne Junila & Heidi Kurvinen (toim.) 2014. *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Historiallinen arkisto 141. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hakulinen, Auli & Lautamatti, Liisa 1988. Naisnäkökulma kielentutkimukseen. Teoksessa *Akanvirtaan. Johdatus naistutkimukseen*. Toim. Päivi Setälä & Hannele Kurki. Helsinki: Yliopistopaino.

Halbwachs, Maurice 1992. *On Collective Memory*. Ed. and transl. L. A. Coser. Chicago: University of Chicago Press.

Hall, Stuart 1999. *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.

Halonen, Tero 2005a. Sivistyskansa – perusopetuksen menestystarina. Teoksessa *Suomalaisten symbolit*. Toim. Tero Halonen & Laura Aro. Jyväskylä: Atena.

Halonen, Tero 2005b. Kahvi – nautintoa ja kofeiinisoitumista. Teoksessa *Suomalaisten symbolit*. Toim. Tero Halonen & Laura Aro. Jyväskylä: Atena.

Halonen, Tero 2005c. Luterilaisuus. Teoksessa *Suomalaisten symbolit*. Toim. Tero Halonen & Laura Aro. Jyväskylä: Atena.

Hansen, Kjell 1998. *Välfärdens motsträviga utkant. Lokal praktik och statlig styrning i efterkrigstidens nordsvenska inland*. Lund: Historiska Media.

Hassi, Satu 1988. Ikkuna ”kovien” tieteiden piilotajuntaan. Teoksessa *Akanvirtaan. Johdatus naistutkimukseen*. Toim. Päivi Setälä & Hannele Kurki. Helsinki: Yliopistopaino.

Heikkilä, Katariina 2007. Sukupuolten uudet roolit? Maatilojen naisten yrittäjyys 2000-luvulla.

- Teoksessa *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa. Etnologisen sukupuolentutkimuksen lähtökohtia*. Toim. Pia Olsson & Terhi Willman. Helsinki: Ethnos ry.
- Heikkinen, Antero 1986. *Kainuun historia III. Hallinto ja kulttuuri 1720-luvulta 1980-luvulle*. Kajaani: Kainuun Maakuntaliitto.
- Heikkinen, Kaija 2007. Naiset, miehet ja sukupuoli etnologiatieteissä. Teoksessa *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa. Etnologisen sukupuolentutkimuksen lähtökohtia*. Toim. Pia Olsson & Terhi Willman. Helsinki: Ethnos ry.
- Heinonen, Jari 2006. *Työläismies ahdingossa? Kolme miessukupolvea rakennemuutosten Suomessa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Heinonen, Kati 2008. Tunne arkistonauhalla – äänensävyjä ja aukkoja. Teoksessa *Ääniä arkistosta. Haastattelut ja tulkinta*. Toim. Outi Fingerroos ja Tuulikki Kurki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1194, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heinonen, Visa 1998. *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kuluttajaneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 33. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Helsti, Hilikka 2000. *Kotisyntytysten aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 785. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Helsti, Hilikka 2005. Hedelmällisen tiedon jäljillä – teemakirjoitukset tutkimuksen lähteinä. Teoksessa *Polkuja etnologian menetelmiin*. Toim. Pirjo Korkiakangas & Pia Olsson & Helena Ruotsala. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Hentilä, Marjaliisa 1999. *Keikkavaaka ja kousikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalveluaikaan*. Helsinki: Liikealan ammattiliitto ry ja Oy Edita Ab.
- Hietanen, Silvo 1987. Sodanjälkeinen jälleenrakentaminen. Teoksessa *Tasavallan vuodet 1917–1987*. Helsinki: Tammi.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2001. *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hjerppe, Riitta 1990. *Kasvun vuosisata*. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Hoffman, Kai 1983. *K-kaupan historia*. Helsinki: Kauppiaitten kustannus oy.
- Hoikkala, Tommi 1994. Mies, kasvatus ja auktoriteettimaisema. Teoksessa *Miehen elämää. Kirjoituksia miesten omaelämäkertoista*. Toim. J. P. Roos & Eeva Peltonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hoikkala, Tommi 1999. Suuret ikäluokat ja työ. Teoksessa *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. Toim. Raimo Parikka. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 730. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hokkanen, Kari 1980. *Maidon tie. Valio ja osuusmeijerijärjestö 1905–1980*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Holmila, Marja 2000. *Social Bonds in Rural Life. Regulating the Dangerous*. Stakes, Research Report 113. Helsinki: Stakes.
- Holmila, Marja 2001. *Kylä kaupungistuvassa yhteiskunnassa. Yhteisöelämän muutos ja jatkuvuus*. Helsinki: Stakes & Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Home, Niilo 1977. *Kyläkaupasta supermarketiin. Vähittäiskaupan sopeutuminen yhteiskunnan rakennemuutokseen vuosina 1952–1972*. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja c-46. Helsinki: Gaudeamus.

- Home, Niilo 1989. *Kyläkaupan kuolema ja eloonjääminen. Valikoituminen lopettavaksi tai jatkavaksi myymäläksi maaseudun päivittäistavarakaupassa*. Acta Academiaeoeconomicae Helsingiensis Series A: 63. Helsinki: The Helsinki School of Economics and Business Administration.
- Home, Niilo 2007. *Kauppiasyrittäjäyys. Empiirinen tutkimus K-ruokakauppiaiden yrittäjäyysasenteista*. Helsinki: Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja B-78. Helsinki: Helsingin kauppakorkeakoulu.
- Honkasalo, Marja-Liisa 1988. *Oireiden ongelma – sosiaalilääketieteellinen tutkimus oireista, niiden esiintymisestä ja merkityksistä kahta tutkimusmenetelmää käyttäen*. Kansanterveystieteen julkaisuja M 101. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Honkasalo, Marja-Liisa 2004. ”ELÄMÄ ON *ahasta TÄÄLLÄ*”. Otteita maailmasta joka ei pidä kiinni. Teoksessa *Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*. Toim. Marja-Liisa Honkasalo & Terhi Utriainen & Anna Leppo. Tampere: Vastapaino.
- Honkasalo, Marja-Liisa 2008. *Reikä sydämessä. Sairaus pohjoiskarjalaisessa maisemassa*. Tampere: Vastapaino.
- Honko, Lauri 1990. Folkloreprosessi. – *Suomen kielen vuosikirja Sananjalka* 32. Turku: Suomen kielen seura.
- Houtsonen, Jarmo 1996. Koulutusidentiteetin kulttuurisen rakentumisen ainekset: identiteettien tyypittelyt ja elämäkerralliset teemat. Teoksessa *Oppiminen ja elämänhistoria*. Toim. Ari Antikainen & Hannu Huotelin. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Tampere: Vastapaino.
- Hotakainen, Kari 1980. *Ryhmä 80*. Helsinki: Tammi.
- Hulda-Halldórsdóttir, Erla 2014. Elämä kirjeissä. Miten representoida jo representoitua elämää. Teoksessa *Historiallinen elämä. Biografia ja historian tutkimus*. Toim. Heini Hakosalo & Seija Jalagin & Marianne Junila & Heidi Kurvinen. Historiallinen arkisto 141. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Huotelin, Hannu 1996. Menetelmällisiä lähtökohtia elämäkertatutkimukseen. Teoksessa *Oppiminen ja elämänhistoria*. Toim. Ari Antikainen & Hannu Huotelin. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Tampere: Vastapaino.
- Hyry, Katja 2011. *Meistä jäi taas jälki. Miten Vienan pakolaiset etsivät paikkaansa, kertoivat kokemastaan ja tulivat kuulluiksi 1900-luvun Suomessa*. Acta Universitatis Lapponiensis 199. Rovaniemi: Lapland University Press.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2012. Kannettu kaksoistaakka. Äitiys työssäkäyvien naisten muistelukerronnassa 1940–1950-luvuilta. Teoksessa *Lapsi matkalla maailmaan. Historiallisia ja kulttuurisia näkökulmia syntymään*. Toim. Pasi Saarimäki & Kirsi-Maria Hytönen & Heli Niskanen. Historiallinen Arkisto 135. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2013. Monikasvoinen 1950-luku. Teoksessa *Onnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Toim. Kirsi-Maria Hytönen & Keijo Rantanen. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2014. *Ei elämääni lomaa mahtunut. Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Kultaneito XIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Rantanen Heli 2013. *Onnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Toim. Kirsi-Maria Hytönen & Keijo Rantanen. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika 2014. Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet. Teoksessa *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite 17. Toim. Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto. Helsinki: Ethnos ry.

- Hänninen, Jorma 1994. Seksitarinan pornografinen käsikirjoitus: minä sain, olen siis mies. Teoksessa *Miehen elämää. Kirjoituksia miesten omaelämäkertoista*. Toim. J. P. Roos & Eeva Peltonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Högbacka, Riitta 2003. *Naisten muuttuvat elämänmuodot maaseudulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 947. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ingold, Tim 1984. The Estimation of Work in a Northern Finnish Farming Community. Teoksessa *Family and work in rural societies: Perspectives on non-wage labour*. Ed. Norman Long. Cambridge.
- Jaakkola, Kaisa 1977. Muuttuva joulu. Kansatieteellinen Arkisto 28. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Jallinoja, Riitta 1985. Miehet ja naiset. Teoksessa *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. Toim. Tapani Valkonen & Risto Alapuro & Matti Alestalo & Riitta Jallinoja & Tom Sandlund. Helsinki: WSOY.
- Jokinen, Eeva 1996. *Väsynyt äiti. Äitiyden omaelämäkerrallisia esityksiä*. Tampere: Gaudeamus.
- Junkala, Pekka 2005. Oma tupa, oma lupa – rintamamiestalo. Teoksessa *Suomalaisten symbolit*. Toim. Tero Halonen & Laura Aro. Jyväskylä: Atena.
- Juntto, Anneli 1990. *Asuntokysymys Suomessa. Topeliuksesta tulopolitiikkaan*. Helsinki: Valtion painatuskeskus, asuntohallitus.
- Juntunen, Erkki 1979. Tarvitaan *liikekannallepano* kylien säilyttämiseksi. Teoksessa *Yritetään yhdessä, pärjäämme paremmin*. Toim. Heikki Loikkanen. Kajaani: Suomen Vähittäiskauppiasliiton Kainuun Piiri r.y. Kainuun K-kauppiat.
- Järvinen, Irma-Riitta 1993. Lapsuuden rajalla. Teoksessa *Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkertoista*. Toim. Ulla Piela. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kaijser, Lars 1999. *Lanthandlare. En etnologisk undersökning av en ekonomisk verksamhet*. Institutet för Folklivsforskning Etnologiska Institutionen. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Kainuun historia II ja III 1985–1986*. Toim. Oiva Turpeinen & Antero Heikkinen. Kajaani: Kainuun Maakuntaliitto.
- Kaunisto, Katri 2009. Skogsarbete och livslångt lärande. Teoksessa *Skolvardag och framtidsambitioner. Etnologiska perspektiv på utbildning*. Red. Birgitta Meurling & Göran Nygren. Rapportserie Forum för skolan. Uppsala: Uppsala universitet.
- Kauppila, Juha 1996. Koulutus elämänkulun rakentajana. Teoksessa *Oppiminen ja elämänhistoria*. Toim. Ari Antikainen & Hannu Huotelin. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Tampere: Vastapaino.
- Kauppila, Juha & Tuomainen, Anne 1996. Opettajat muutoksen tulkkeina – kuinka kuvata opettajuuden rakentumista? Teoksessa *Oppiminen ja elämänhistoria*. Toim. Ari Antikainen & Hannu Huotelin. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Tampere: Vastapaino.
- Kempainen, Heikki 1979. Kainuun väestöongelma on maaseudun ongelma. Teoksessa *Yritetään yhdessä, pärjäämme paremmin*. Toim. Heikki Loikkanen. Kajaani: Suomen Vähittäiskauppiasliiton Kainuun Piiri r.y. Kainuun K-kauppiat.
- Keskitalo-Foley, Seija 2006. Kolme näkökulmaa Lapin paikkana kokemiseen. Teoksessa *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Toim. Seppo Knuuttila & Pekka Laaksonen & Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kinnunen, Eeva-Liisa 1993. Läskiä kantapäissä. Huumori naisten omaelämäkertoissa. Teoksessa

Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkerroista. Toim. Ulla Piela. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Kinnunen, Tiina & Leskelä-Kärki, Maarit & Hulda-Halldórsdóttir, Erla & Possing, Birgitte 2016. Afterword: Future challenges. Teoksessa *Biography, Gender and History: Nordic Perspectives*. Ed. Erla Hulda-Halldórsdóttir & Tiina Kinnunen & Maarit Leskelä-Kärki & Birgitte Possing. Turku: Turun yliopisto.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 1988. Authoring Lives. Teoksessa *Life history as cultural construction/performance*. Eds. Tamás Hofer & Péter Niedermüller. Budapest: The ethnographic institute of the Hungarian academy of science.
- Kirveennummi, Anna 1994. Etnologian arkea ja empiriaa: elämäntapa tutkimuksellisenä ongelmana. Teoksessa *Arki ja ympäristö (Matti Räsänen 60 vuotta). Scripta Ethnologica Aboensia 41*. Turku: Turun yliopisto/kansatiede.
- Kivelä, Heikki 1979. Kainuun nuoret ovat opinhaluisia ja ahkeria. Teoksessa *Yritetään yhdessä, pärjäämme paremmin*. Toim. Heikki Loikkanen. Kajaani: Suomen Vähittäiskauppiasliiton Kainuun Piiri r.y. Kainuun K-kauppiat.
- Kivimäki, Ville 2013. *Murtuneet miehet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY.
- Knuuttila, Maarit 2006. *Kansanomainen keittämisen taito*. Kansatieteellinen Arkisto 50. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Knuuttila, Seppo 1989. *Kansanomainen maailmankuva. Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Aate- ja oppihistorian, kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian näkökulmia*. Oulu: Pohjoinen.
- Knuuttila, Seppo 2005. Kolme mentaliteetin säiettä. Teoksessa *Suomalaisten symbolit*. Toim. Tero Halonen & Laura Aro. Jyväskylä: Atena.
- Knuuttila, Seppo & Oksa, Jukka & Rannikko, Pertti 2016. Viidellä vuosikymmenellä. Teoksessa *Kotona, kylässä, liikkeellä. Sivakka ja Rasimäki arjen ja mielen tiloina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1426. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kockel, Ullrich 2014. Eurooppalainen etnologia ja paikan merkitys. Teoksessa *Muuttuva kulttuuriperintö*. Toim. Tytti Steel & Arja Turunen & Sanna Lillbroända-Annala & Maija Santikko. Ethnos-toimite 16. Helsinki: Ethnos ry.
- Kohli, Martin 1981. Biography: Account, text, method. Teoksessa *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. Ed. Daniel Bertaux. Beverly Hills: Sage.
- Koivunen, Hannele 1998. *Hiljainen tieto*. Helsinki: Otava.
- Kolbe, Laura 2014. *Yläluokka. Olemisen sietämätön vaikeus*. Helsinki: Kirjapaja.
- Korhonen, Kalevi 1979. Yhteistyö on kaupan kannattavuuden ehto. Teoksessa *Yritetään yhdessä, pärjäämme paremmin*. Toim. Heikki Loikkanen. Kajaani: Suomen Vähittäiskauppiasliiton Kainuun Piiri r.y. Kainuun K-kauppiat.
- Korhonen, Teppo 1983. Kahdeksan vuosikymmentä suomalaista asuntotuotantoa. Teoksessa *Innovaatiot – avaimet kulttuurin muutokseen*. Ethnos-toimite 5. Helsinki: Ethnos ry.
- Korhonen, Teppo 2005. Rakennustutkimus. Teoksessa *Polkuja etnologian menetelmiin*. Toim. Pirjo Korkiakangas & Pia Olsson & Helena Ruotsala. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina 2014. Vesi ei ole samanlaista kaikkialla – Ympäristö, paikka ja kulttuuriperintö Vuoksen jokilaaksossa. Teoksessa *Muuttuva kulttuuriperintö*. Toim. Tytti Steel & Arja Turunen & Sanna Lillbroända-Annala & Maija Santikko. Ethnos-toimite 16. Helsinki: Ethnos ry.

- Korkiakangas, Pirjo 1996. *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Kansatieteellinen Arkisto 42. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Korkiakangas, Pirjo 2002. Muistelusta voimavaroja vanhuuteen. Teoksessa *Vanhuuden voimavarat*. Toim. Eino Heikkinen & Marjatta Marin. Helsinki: Tammi.
- Korkiakangas, Pirjo 2005a. Muistoista tulkintaan – muisti ja muisteluaineistot etnologian tutkimuksessa. Teoksessa *Polkuja etnologian menetelmiin*. Toim. Pirjo Korkiakangas & Pia Olsson & Helena Ruotsala. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Korkiakangas, Pirjo 2005b. Romantisoitu maaseutu. Teoksessa *Suomalaisten symbolit*. Toim. Tero Halonen & Laura Aro. Jyväskylä: Atena.
- Korkiakangas, Pirjo 2006. Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos & Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korte, Irma 1988. Naisnäkökulman tieteenfilosofisia merkityksiä. Teoksessa *Akanvirtaan. Johdatus naistutkimukseen*. Toim. Päivi Setälä & Hannele Kurki. Helsinki: Yliopistopaino
- Kortelainen, Kaisu 2008. Valokuvat sahayhteisön ja -työn muistitietohaastattelussa. Teoksessa *Ääniä arkistosta. Haastattelut ja tulkinta*. Toim. Outi Fingerroos ja Tuulikki Kurki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1194, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kortteinen, Matti 1982. *Lähiö. Tutkimus elämäntapojen muutoksesta*. Helsinki: Otava.
- Kortteinen, Matti 1992. *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Koski, Markku 1987. Siihen aikaan, kun isä television osti. Teoksessa *Tasavallan vuodet 1917–1987*. Helsinki: Tammi.
- Koski, Jussi T. 1995. *Horisonttiensulautumisia. Keskustelua Hans-Georg Gadamerin kanssa hermeneutiikasta, kasvamisesta, tietämisestä ja kasvatustieteestä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Koski, Jussi T. 1998. *Infoähky ja muita kirjoituksia oppimisesta, organisaatioista ja tietoyhteiskunnasta*. Jyväskylä: Gummerus.
- Koski, Leena 2003. Oppikoulunuoruus 1940–1950-luvulla. Teoksessa *Nuoruuden vuosisata*. Toim. Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2013. *A Greasy-Skinned Worker: Gender, Class and Work in the 20th Century Life Story of a Female Labourer*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kovalainen, Anne 1993. *At the Margins of the Economy. Women's Self-Employment in Finland 1960–1990*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, Sarja/Series A 9:1993. Turku: Turku School of Economics.
- Kristensson Ugglä, Bengt 2011. Människan är inte en berättelse! On identitet och narrativitet. Teoksessa *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Kujala, Erkki 2003. *Sodan pojat: sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskokemuksia isyyden näkökulmasta*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kuusi, Hanna 2007. Nostalginen 1950-luku kulttuurimarkkinoilla. Teoksessa *Menneisyys on toista maata*. Toim. Seppo Knuuttila & Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 86. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Käyhkö, Mari & Tuupanen, Päivi 1996. Työläisperheestä opintielle – reproduktion ilmeneminen nuorten arkielämässä. Teoksessa *Oppiminen ja elämänhistoria*. Toim. Ari Antikainen & Hannu

- Huotelin. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Tampere: Vastapaino.
- Laamanen Jaana 2001. *Maitolaiturilla. Kansatieteellinen tutkimus maitolaitureista ja niiden asemasta suomalaisessa kyläyhteisössä*. Helsinki: Kustantajat Sarmala, Rakennusalan kustantajat RAK.
- Lagerblom, Kimmo 2004. *Kaukana Kainuussa, valtavyöhykkeen varrella: etnologinen tutkimus Kontiomäen rautatieliikenteen elinkaaresta 1950–1972*. Jyväskylä studies in humanities. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lampinen, Marja-Liisa 1982. Esimerkkejä kulttuurin muutoksen kannalta relevanteista kotitalousinnovaatioista. Teoksessa *Innovaatiot – avaimet kulttuurin muutokseen*. Ethnos-toimite 5. Helsinki: Ethnos ry.
- Latvala, Pauliina 2006. Suvun satumailta katkeruuden kentille. Paikka kokemuksena ja tunnetilana. Teoksessa *Paikka eletty, kuviteltu, kerrottu*. Toim. Seppo Knuuttila & Pekka Laaksonen & Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtonen, Juhani U. E. 2005. Kansatieteen tutkimushistoria. Teoksessa *Polkuja etnologian menetelmiin*. Ethnos-toimite 11. Toim. Pirjo Korkiakangas & Pia Olsson & Helena Ruotsala. Helsinki: Ethnos ry.
- Lehtonen, Jussi 2010. ”Viettelyksen vaunu”. *Suomalainen myymäläauto 1930-luvulta 2000-luvulle*. Turku: Turun yliopisto.
- Lehtonen, Jussi 2016. *Skenaarioita maaseudun palveluista. Kaupat, kirjastot, pankit ja postit historiasta tulevaisuuksiin*. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja – ser. C osa – tom. 429, Scripta Lingua Fennica Edit. Turku: Turun yliopisto.
- Leimu, Pekka 1985. *Pennalismi ja initiaatio suomalaisessa sotilaselämässä*. Kansatieteellinen Arkisto 33. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2014. Suhteellista elämää. Relationaalisuus ja biografinen vuorovaikutus. Teoksessa *Historiallinen elämä. Biografia ja historian tutkimus*. Toim. Heini Hakosalo & Seija Jalagin & Marianne Junila & Heidi Kurvinen. Historiallinen arkisto 141. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Loikkanen, Heikki 1979 (toim.). *Yritetään yhdessä, pärjäämme paremmin*. Kajaani: Suomen Vähittäiskauppiasliiton Kainuun Piiri r.y. Kainuun K-kauppiat.
- Lukin, Karina 2008. Uskonnollinen puhe ja aiheet joista ei puhuta. Teoksessa *Ääniä arkistosta. Haastattelut ja tulkinta*. Toim. Outi Fingerroos ja Tuulikki Kurki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1194, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lundgren, Britta 1990. *Allmänhetens tjänare. Kvinnlighet och yrkeskultur i det svenska postverket*. Stockholm: Carlsson.
- Luoma Pentti 1989. *Markkinat ja muutos Pohjois-Suomessa – suuren muutoksen yhteiskunnallisten taustojen ja vaikutusten tarkastelua*. Oulun yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia nro 16. Oulu: Oulun yliopisto.
- Lähtenmäki, Maria 1999. *Jänkäjäkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. Suomen Historiallisia tutkimuksia 203. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Lähtenmäki, Maria 2001. Kotini on vanha siida. Suomalaisen ja saamelaisen Lapin rajankäyntiä keskiajalta nykypäivään. Teoksessa *Suvaitsevaisuus*. Toim. Mikko Lahtinen. Helsinki: Väinö Tannerin säätiö.
- Lähtenmäki, Maria 2016. Ikävä, kotiinpaluu ja sentimentaalinen hellyys. Teoksessa *Kotona, kylässä, liikkeellä. Sivakka ja Rasimäki arjen ja mielen tiloina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1426. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Löfgren, Orvar 1989. Landscapes and Mindscapes. – *Folk* 31/1989.
- Löfgren, Orvar 1996. Ett ämne väljer väg. Teoksessa *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Red. Billy Ehn & Orvar Löfgren. Stockholm: Natur och Kultur.
- Löfström, Jan 2005. Sukupuolten tasa-arvo – totta vai tarua arkielämästä? Teoksessa *Suomalaisten symbolit*. Toim. Tero Halonen & Laura Aro. Jyväskylä: Atena.
- Lönnqvist, Bo 1990. Remembering and Forgetting. Recording for Posterity. – *Ethnologia Scandinavica* 20.
- Mahlamäki, Tiina 2005. *Naisia kansalaisuuden kynnyksellä. Eeva Joenpellon Lohja-sarjan tulkinta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1030. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Makkonen, Elina 2006. Instituution suullinen historia. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos & Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Makkonen, Elina 2008. Yliopiston neuvoteltu muisti. Teoksessa *Ääniä arkistosta. Haastattelut ja tulkinta*. Toim. Outi Fingerroos ja Tuulikki Kurki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1194, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Manka, Marja-Liisa 2006. *Tiikerinloikka työniloon ja menestykseen*. Helsinki: Talentum.
- Manka, Marja-Liisa & Manka, Marjut 2016. *Työhyvinvointi*. Helsinki: Talentum.
- Mannheim, Karl 1952. The Problem of Generations. Teoksessa *Essays on the Sociology of Knowledge: Collected Works*. Ed. Paul Kecskemeti. Volume 5. New York: Routledge.
- Marander-Eklund, Lena 2011. Livet som hemmafru. Teoksessa *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Marander-Eklund, Lena 2014. *Att vara hemma och fru: En studie av kvinnligt liv i 1950-talets Finland*. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet.
- Marander-Eklund, Lena & Östman, Ann-Catrin 2011. Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsbeättelser. Teoksessa *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsbeättelser*. Red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Marttila, Annamaria 2014. Tutkijan positiot etnografisessa tutkimuksessa – kentän ja kokemuksen dialoginen rakentuminen. Teoksessa *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite 17. Toim. Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto. Helsinki: Ethnos ry.
- Massey, Doreen 2003a. *Space, Place and Gender*. Oxford: Polity Press.
- Massey, Doreen 2003b. Paikan käsitteellistäminen. Teoksessa *Erilaisuus*. Toim. Mikko Lehtonen & Olli Löytty. Tampere: Vastapaino.
- Massey, Doreen 2005. *For Space*. London: Sage.
- Mead, Margaret 1977. *Letters from the Field 1925-1975*. New York: Harper Perennial.
- Meriläinen-Hyvärinen, Anneli 2014. Kun kaivos tuli kotiin. Sotkamon Talvivaara: menetetyt paikat ja niiden kulttuuriperintö. Teoksessa *Muuttuva kulttuuriperintö*. Toim. Tytti Steel & Arja Turunen & Sanna Lillbroända-Annala & Maija Santikko. Ethnos-toimite 16. Helsinki: Ethnos ry.
- Mikkola, Kati 2009. *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1251, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Moisio, Sami 2009. Valtion aluehistoria – Suomalainen aluetutkimus yhteiskunnan muutoksen kuvastajana. Teoksessa *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*. Toim. Maria Lähteenmäki. Historiallinen arkisto 129. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mäkelä, Matti 1986. *Suuri muutto 1960–70-lukujen suomalaisen proosan kuvaamana*. Helsinki: Otava.
- Nenola, Aili 1992. Kulttuuri, perinne ja sukupuolijärjestelmä. – *Elias* 3/1992.
- Nenonen, Marko 2013. ”Hän parakin luona patjaa kantaa”. Työttömyystyöläisen Suomi. Teoksessa *Onnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Toim. Kirsi-Maria Hytönen & Keijo Rantanen. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Nevala-Nurmi, Seija-Leena 2013. Traktoreita ja lypsykoneita Suomalainen maaseutu jälleenrakennuskaudella. Teoksessa *Onnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Toim. Kirsi-Maria Hytönen & Keijo Rantanen. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Niskanen, Heli & Turunen, Arja 2007. Etnologinen haastattelu – feministinen metodi? Teoksessa *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa. Etnologisen sukupuolentutkimuksen lähtökohtia*. Toim. Pia Olsson & Terhi Willman. Helsinki: Ethnos ry.
- Nyström, Samu 2009. Modernin urbaanin alueen kriisi, Helsinki 1914–1918. Teoksessa *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*. Toim. Maria Lähteenmäki. Historiallinen arkisto 129. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Näre, Sari 1999. Johdanto. Tunteiden sosiologia yhteiskuntatutkimuksen kentässä. Teoksessa *Tunteiden sosiologiaa I. Elämyksiä ja läheisyyttä*. Toim. Sari Näre. Tietolipas 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Näre, Sari 2014. Taistelukenttänä Suomen nuorison sielu. Suur-Suomi-hengen nostatusta, hengellä pelaamista ja vastarintaa. Teoksessa *Luvattu maa. Suur-Suomen unelma ja unohdus*. Toim. Sari Näre & Jenni Kirves. Helsinki: Johnny Kniga.
- Olsson, Pia 2005. Tutkijan vastuu ja velvollisuus – tutkimuksen eettisiä kysymyksiä. Teoksessa *Polkuja etnologian menetelmiin*. Toim. Pirjo Korkiakangas & Pia Olsson & Helena Ruotsala. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Olsson, Pia 2011. *Women in Distress. Self-understanding among 20th-century Finnish rural women*. Zürich & Münster: Lit Verlag.
- Paaskoski, Leena 2008. *Herrana metsässä. Kansatieteellinen tutkimus metsänhoitajuudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1170, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pehkonen, Erkka 2013. ”Poikasi täältä jostakin” – narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Peltonen, Eeva 1994. Onko sodasta paluuta? Teoksessa *Miehen elämää. Kirjoituksia miesten omaelämäkertoista*. Toim. J. P. Roos & Eeva Peltonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija 2003. *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 894. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija 2006. Muistitieto folkloristiikassa. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos & Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Polanyi, Michael 1959. *Personal Knowledge. Towards a Post-Critical Philosophy*. London: Putledge & Kegan Paul.

- Posing, Birgitte 2014. Elämä pelissä. Biografian historia ja vastuu. Teoksessa *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Toim. Heini Hakosalo & Seija Jalagin & Marianne Junila & Heidi Kurvinen. Historiallinen arkisto 141. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Posing, Birgitte 2017. *Understanding Biographies. On Biographies in History and Stories in Biography*. Transl. Gaye Kynoch. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Povrzanović Frykman, Maja 2008. Beyond Culture and Identity. Places, Practices, Experiences. – *Ethnologia Europaea* 38 (1)/ 2008a.
- Purhonen, Semi & Rahkonen, Keijo & Roos, J. P. 2006. Bourdieun sosiologian merkitys ja ominaislaatu. Teoksessa *Bourdieu ja minä: näkökulmia Pierre Bourdieun sosiologiaan*. Toim. Semi Purhonen & J. P. Roos. Tampere: Vastapaino.
- Pöysä, Jyrki 2006. Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos & Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pöysä, Jyrki 2009. Positointiteoria ja positointianalyysi – uusia näkökulmia narratiivisen toimijuuden tarkasteluun. Teoksessa *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Toim. S. Hägg & M. Lehtimäki & L. Steinby. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pöysä, Jyrki 2010. Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. Teoksessa *Vaeltavat metodit*. Toim. Jyrki Pöysä & Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.
- Pöysä, Jyrki & Timonen, Senni 2004. Kuinka ahkerat muurahaiset saivat kasvot? Henkilökohtaisen tiedon paikka arkiston keruuohjeissa. Teoksessa *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Toim. Jyrki Pöysä & Senni Timonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rannikko, Pertti 1999. Savottojen ja väestökadon Suomi. Teoksessa *Suomi. Maa, kansa, kulttuurit*. Toim. Markku Löytönen & Laura Kolbe. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rauhala, Anna 2019. *Neulonnan taito*. Kansatieteellinen Arkisto 59. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Rautiainen, Tauno 1979. *Yritetään yhdessä, pärjäämme paremmin*. Toim. Heikki Loikkanen. Kajaani: Suomen Vähittäiskauppiasliiton Kainuun Piiri r.y. Kainuun K-kauppiat.
- Ricoeur, Paul 1983. *Time and Narrative*. Chicago: University of Chicago Press.
- Riessman, Catherine Kohler 1993. *Narrative Analysis. Qualitative Research Methods*. Volume 30. Newbury Park, California: Sage.
- Roberts, Elizabeth 1985. *A Woman's Place. An Oral History of Working-Class Women 1890–1940*. USA: Basil Blackwell.
- Roberts, Brian 2002. *Biographical Research*. Series: Understanding social research. Buckingham: Open University Press.
- Roman, Christine 1994. *Lika på olika villkor. Könsegregering i kunskapsföretag*. Stockholm: Symposion Graduale.
- Roos, J. P. 1985. Esipuhe. Teoksessa *Pierre Bourdieu: Sosiologian kysymyksiä*. Tampere: Vastapaino.
- Roos, J. P. 1987. *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 454. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Roos, J. P. 1988. *Elämäntavasta elämäkertaan. Elämäntapaa etsimässä 2*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Roos, J. P. 1994. Kuinka hullusti elämä on meitä heitellyt – suomalaisen miehen elämän kurjuuden

- pohdiskelua. Teoksessa *Miehen elämää. Kirjoituksia miesten omaelämäkertoista*. Toim. J. P. Roos & Eva Peltonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rosenthal, Gabriele 1989. May 8th, 1945: The Biographical meaning of a historical event. – *International Journal of Oral History* 10/3.
- Rosenthal, Gabriele 1991. German war memories: narrability and the biographical and social functions of remembering. – *International Journal of Oral History* 19/2.
- Ruotsala, Helena 2002. *Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930–1995*. Kansatieteellinen Arkisto 49. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Ruotsala, Helena 2005. Matkoja, muistoja, mielikuvia – kansatieteilijä kentällä. Teoksessa *Polkuja etnologian menetelmiin*. Toim. Pirjo Korkiakangas & Pia Olsson & Helena Ruotsala. Ethnos-toimite 11, Helsinki: Ethnos ry.
- Ruotsala, Helena 2009. Kovan leivän alue vai viinitie? Kulttuurialueita konstruoivasta kansatieteestä eurooppalaiseksi etnologiaksi. Teoksessa *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*. Toim. Maria Lähtenmäki. Historiallinen arkisto 129. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Räsänen, Riitta 2005. Piika ei oo ihminen, eikä ihra voita – sukupuoli ja omakohtainen näkökulmina kyselyaineiston tulkinassa. Teoksessa *Polkuja etnologian menetelmiin*. Toim. Pirjo Korkiakangas & Pia Olsson & Helena Ruotsala. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Saarenheimo, Marja 1991. Omaelämäkerrallinen muisti ja elämäkerta. – *Gerontologia* 5(4).
- Saarenheimo, Marja 1997. *Jos etsit kadonnutta aikaa*. Tampere: Vastapaino.
- Saari, Pentti J. 1979. Kauppiaitten taloudellinen yhteistoiminta – kehittymisen edellytys. Teoksessa *Yritetään yhdessä, pärjäämme paremmin*. Toim. Heikki Loikkanen. Kajaani: Suomen Vähittäiskauppiasliiton Kainuun Piiri r.y. Kainuun K-kauppiat.
- Saarikangas, Kirsi 2002. *Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 860. Helsinki.
- Saarikoski, Helena 2008. Kuultavia ääniä ja kuuntelemisen keinoja. Teoksessa *Ääniä arkistosta. Haastattelut ja tulkinta*. Toim. Outi Fingerroos ja Tuulikki Kurki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1194, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salo, Matti 1989. *Savottalaisten ja uittomiesten Kuhmo*. Kuhmo: Kuhmon kaupunki.
- Sarmela, Matti 1988. *Paikalliskulttuurin rakennemuutos. Raportti Pohjois-Thaimaan riisikylästä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Suomen Antropologisen Seuran toimituksia 21.
- Sarmela, Matti 2007 [1989]. *Rakennemuutos tulevaisuuteen. Postlokaalinen maailma ja Suomi*. Helsinki: WSOY.
- Satka, Mirja 1994. Sota-ajan naiskansalaisen ihanteet naisjärjestöjen arjessa. Teoksessa *Naisten hyvinvointivaltio*. Toim. Anneli Anttonen & Lea Henriksson & Ritva Nätkin. Tampere: Vastapaino.
- Selin, Sinikka 2013. Autonasentajaksi vai metallialalle, myymälään vai konttoriin? Teoksessa *Onnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Toim. Kirsi-Maria Hytönen & Keijo Rantanen. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Sennett, Richard 2002. *Työn uusi järjestys. Miten uusi kapitalismi kuluttaa ihmisen luonnetta*. Tampere: Vastapaino.
- Sennett, Richard 2007. *Uuden kapitalismin kulttuuri*. Tampere: Vastapaino.

- Sennett, Richard 2008. *The Craftsman*. New Haven: Yale University Press.
- Setälä, Päivi 1988. Moni/nainen historiaan. Naishistorian sanoma. Teoksessa *Akanvirtaan. Johdatus naistutkimukseen*. Toim. Päivi Setälä & Hannele Kurki. Helsinki: Yliopistopaino.
- Silius, Harriet 1992. *Den kringgårdade kvinnligheten: Att vara kvinnlig jurist i Finland*. Turku: Åbo Akademi.
- Silvasti, Tiina 2001. *Talonpojan elämä. Tutkimus elämäntapaa jäsentävistä kulttuurisista malleista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 821. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sireni, Maarit 2002. *Tilansa tekijät. Tutkimus emännyydestä ja maatilasta naisen paikkana*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Sireni, Maarit 2016. Suvun maantiede Rasimäen kodeissa. Teoksessa *Kotona, kylässä, liikkeellä. Sivakka ja Rasimäki arjen ja mielen tiloina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1426. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Snellman, Hanna 1996. *Tukkilaisen tulo ja lähtö. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uiittotyöstä*. Scripta Historica 25. Oulun Historiaseuran julkaisuja. Oulu: Pohjoinen.
- Snellman, Hanna 2003. *Sallan suurin kylä – Göteborg. Tutkimus Ruotsin lappilaisista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 927. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Soikkanen, Hannu 1987. Raju rakennemuutos. Teoksessa *Tasavallan vuodet 1917–1987*. Helsinki: Tammi.
- Stanley, Liz 1992. *The Auto/Biographical I. The Theory and Practice of Feminist Auto/Biography*. Manchester: Manchester University Press.
- Stark, Eija 2011. *Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuuksista suomalaisissa elämäkerta- ja sananlaskuaineistoissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1320. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Steel, Tytti 2013. *Risteäviä eroja sataman arjessa*. Kansatieteellisiä tutkimuksia Helsingin yliopistossa 17. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Sulkunen, Irma 1989. *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Sulkunen, Irma 1991. *Retki naishistoriaan*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Sundin, Elisabet 1997. Den offentliga sektorns omvandling och kvinnor och mäns företagande inom typiskt kvinnliga sektorer. Teoksessa *Om makt och kön. I spåren av offentliga organisationers omvandling*. Red. Elisabet Sundin. Stockholm: Fritze.
- Svensson, Birgitta 2011. Det moderna varat som biografisk presentation. Teoksessa *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsbeättelser*. Red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Syrjälä, Leena 2001. Tarinat ja elämäkerrat tutkimuksessa. Teoksessa *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I*. Toim. J. Aaltola & R. Valli. Chydenius-Instituutin julkaisuja 2/2001. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Talve, Ilmar 1963. Suomalainen kansatiede. – *Sananjalka* 5.
- Talve, Ilmar 1980. *Suomen kansankulttuuri. Historiallisia päälinjoja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 355. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tarjamo, Kerttu & Karonen, Petri 2006. Kun sota on ohi – Loppusanat. Teoksessa *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Toim. Petri Karonen & Kerttu Tarjamo. Historiallinen arkisto 124. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Tervo, Katja 2008. *Metsän hiljaiset. Metsätyön rakennemurrosten kolme sukupolvea*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tiili, Miia-Leena 2016. *Ammattilaisuuden ankkuripaikat. Aineellisuus, kehollisuus ja yhteisöllisyys Suomenlahden merivartiostossa*. Kansatieteellinen Arkisto 55. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Toivio, Hilja 2013. Pelloilta ja metsistä raviradoille. Teoksessa *Onnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Toim. Kirsi-Maria Hytönen & Keijo Rantanen. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Torkki, Juhana 2014. *Tarinan valta. Kertomus luolamiehen paluusta*. Helsinki: Otava.
- Tornioja-Latola, Jaana 2014. ”Perhehistoriani on osa työväenliikkeen historiaa.” Yksityisen ja julkisen suhde elämäkerrallisessa kerronnassa. Teoksessa *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Toim. Heini Hakosalo & Seija Jalagin & Marianne Junila & Heidi Kurvinen. Historiallinen arkisto 141. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuan, Yi-Fu 2001. *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- Tuan, Yi-Fu 2006. Paikan taju: aika, paikka ja minuus. Teoksessa *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Toim. Seppo Knuuttila & Pekka Laaksonen & Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuomaala, Saara 2004. *Työätekeivistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi käsiksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Bibliotheca Historica 89. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuomaala, Saara 2006a. Sukupuolen kokemuksista muistitietohistoriaan. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos & Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuomaala, Saara 2006b. Kinoksia ja kivikkokankaita. Teoksessa *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Toim. Hilka Helsti & Laura Stark & Saara Tuomaala. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1101. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Turpeinen, Oiva 1992. Suomussalmi pellonraivaamisen mutta myös autoitumisen ja keskittymisen kaudella 1880–1990. Teoksessa *Leipä luonnosta. Suomussalmen historian kymmenen vuosituhatta*. Toim. Matti Huurre & Oiva Turpeinen. Suomussalmi: Suomussalmen kunta ja Suomussalmen seurakunta.
- Ukkonen, Taina 2000. *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Toimituksia 797. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Uljas, Päivi 2013. ”Terve maalaiskodin tyttö saa paikan.” Teoksessa *Onnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Toim. Kirsi-Maria Hytönen & Keijo Rantanen. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Uotinen, Johanna 2008. Juoksuhiekka ja tilkkutäkki – laadulliset tutkimuskäytännöt ja äänen kunnioittaminen. Teoksessa *Ääniä arkistosta. Haastattelut ja tulkinta*. Toim. Outi Fingerroos & Tuulikki Kurki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1194, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Uusikylä, Kari 2008. *Naislahjakkuus*. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2002. *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään*. Historiallisia tutkimuksia 213. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vakimo, Sinikka 2001. *Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevasta kulttuurisista*

käsityksistä ja vanhan naisen elämäkäytännöistä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 818. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Valkonen, Tapani 1985. Alueelliset erot. Teoksessa *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. Toim. Tapani Valkonen & Risto Alapuro & Matti Alestalo & Riitta Jallinoja & Tom Sandlund. Helsinki: WSOY.

Venkula, Jaana 2008. *Tekemisen taito*. Helsinki: Kirjastudio.

Vilkko, Anni 1997. *Omaelämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 663. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vilkko, Anni 1998. Kodiksi kutsuttu paikka. Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkertoista. Teoksessa *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Toim. Matti Hyvärinen & Eeva Peltonen & Anni Vilkko. Tampere: Vastapaino.

Virkkunen, Gia 2010. ”Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin.” Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla. *Bibliotheca Historica* 127. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Virtanen, Pekka 2005. Metsä antaa mitä metsällä on. Teoksessa *Suomalaisten symbolit*. Toim. Tero Halonen & Laura Aro. Jyväskylä: Atena.

Voittosaari, Anna-Liisa 1994. *Neulomayhtiöistä ompeluseuroihin. Ompeluseurat diakonian ja kristillisten järjestöjen työmuotona Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla*. Etnologian laitos. Tutkimuksia 26. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Väänänen, Marjasinikka 1999. *Kaupan kynnysrahat – kauppiaiden tarinoita*. Kerava: Suomineito Production.

Waris, Heikki 1948. *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Helsinki: Otava.

Willman, Terhi 2007. Sukupolvesta sukupuoleen – naisten kohtaamisen haasteet etnologisessa tulkinnassa. Teoksessa *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa. Etnologisen sukupuolentutkimuksen lähtökohtia*. Toim. Pia Olsson & Terhi Willman. Helsinki: Ethnos ry.

Wolf-Knuts, Ulrika 2000. *Ett bättre liv*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.

Zammuto, Raymond F. & Cameron, Kim S. 1985. *Environmental Decline and Organizational Response*. Research in Organizational Behavior. Eds. I.I. Cummings & Barry M. Staw. Vol. 7. Greenwich, Connecticut: JAI Press Inc.

Åström, Anna-Maria 2005. Den etnologiska forskningsprocessen – en djupdykning i mentala och materiella sfärer. Teoksessa *Polkuja etnologian menetelmiin*. Toim. Pirjo Korkiakangas & Pia Olsson & Helena Ruotsala. Ethnos-toimite 11, Helsinki: Ethnos ry.

Östman, Ann-Catrin 2007. Työ ja sukupuoliero varhaisissa kansatieteellisissä kuvauksissa. Teoksessa *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa. Etnologisen sukupuolentutkimuksen lähtökohtia*. Toim. Pia Olsson & Terhi Willman. Helsinki: Ethnos ry.

TIIVISTELMÄ

Tiskin takana. Kauppiaselämäkerrat maaseudun murroksen kuvaajina

Tarkastelen tutkimuksessani Kainuun maaseudun kauppiaiden arkea työn kokemuksen näkökulmasta. Tutkimuksessani selvitän maalaiskauppiaan työtä ja toimintastrategioita yhteiskunnallisessa murroksessa Kainuun maaseudulla 1940-luvulta 1970–80-lukujen vaihteeseen ja tarkastelen yhteiskunnan muutosta pienyrittäjän näkökulmasta. Samalla työ valaisee tarkasteltavan ajanjakson kainuulaisten kylien sosiaalista todellisuutta ja elämäntapaa. Vuonna 1996 tehdyt elämäkerralliset haastattelut ovat tutkimuksen ensisijainen aineisto. Haastatteluissa äänen saa se kauppiaiden sukupolvi, joka koki vähittäiskaupan lähihistorian suurimmat muutokset. Haastateltujen avainkokemuksena voi nähdä sodanjälkeisen ajan suomalaista maaseutua koskeneen nopean murroksen. Tässä tutkimuksessa analysoidussa työhön painottuvassa elämäkerrallisessa kerronnassa korostuu tämä maaseudun rakennemuutos, taloudellinen ja sosiaalinen murros, joka koski erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomea. Tarkastelemalla yhteisön jäsenten kokemuksia, kulttuurisia tottumuksia ja heidän mahdollisuuttaan vaikuttaa voidaan nähdä rakennemuutoksen vaikutukset yksilöihin ja yhteisöihin, miten yksilö muokkautuu aktiivisessa vuorovaikutuksessa yhteiskuntarakenteen kanssa. Näkökulma auttaa ymmärtämään, minkälaisia resursseja ja strategioita yksilöillä oli käytössään heidän pyrkiessään selviämään ympäristön muutoksista.

Maalaiskaupat symboloivat maaseudun sodanjälkeistä kukoistusaikaa. Kauppiaille ammattiryhmänä oli paitsi tärkeä tehtävänsä tavaroiden välittäjänä myös sosiaalinen, psykologinen ja taloudellinen roolinsa kyläyhteisössä, ja maalaiskaupat olivat kylien sosiaalisen elämän keskuksia. Usein päätös ryhtyä kauppiaksi oli seurausta monien syiden yhteisvaikutuksesta. Kerronnan mukaan naisilla oli vaikeuksia erityisesti uran alussa toimia tasavertaisina miehiseksi mielletyllä alalla. Kerronnassa tuotiin esiin myös työn ja perheen yhteensovittamisen aiheuttamia ongelmia. Työn keskeisyys elämässä korostui kerronnassa, ja sille omistautuminen oli elämää pitkälti määräävä piirre. Työtä leimasi sekä muutos että jatkuvuus. Osaaminen perustui paljolti tietoon ja kokemuksiin, jotka olivat karttuneet elämällä ja tekemällä työtä kyläyhteisössä.

Uudessa elämäkertatutkimuksessa korostetaan yksilön ymmärtämistä kokonaisvaltaisemmin ja yhteisöllisyys ja sosiaaliset verkostot korostuvat. Myös maalaiskauppiaan työ kuvattiin kokonaisvaltaisena asenteena, joka ulottui monelle elämän osa-alueelle. Yrittäjästereotyyppejä haastatellut eivät vastaa, vaan heitä kuvaa paremminkin käsite elämäntapayrittäjä. Aineistossa kaupanpito maaseudulla nähtiin vahvasti yhteisöllisenä, sosiaalisena prosessina, jossa työ muotoutui vähitellen tietynlaiseksi elämäntavaksi. Sosiaaliset edellytykset kaupan toimintaan luotiin arkipäivän

henkilökohtaisten kohtaamisten kautta. Maalaiskauppiaita motivoi myös kokemus työnsä mielekkyydestä ja merkityksellisyydestä, jossa kuulumisella kyläyhteisöön oli keskeinen rooli. Vuorovaikutteisuus nousi erityisen tärkeäksi ammatin kuvauksissa.

Kylien autioituessa toimintamahdollisuudet puolustuksellisesta sopeutumisesta huolimatta oleellisesti heikkenivät ja paikallinen sosiaalinen järjestelmä menetti toimivuutensa. Kun maalaiskauppiaan asemaa voisi luonnehtia aiemmin omaehtoisuuden leimaamaksi, ajan myötä valta siirtyi aina enemmän kylän ja kauppiaan ulkopuolelle. Kun kyläyhteisöt kuihtuivat, kaupat hävisivät. Hyvinvointiyhteiskuntaa rakennettaessa osa maasta marginalisoitui, mikä osaltaan heijastaa kulttuurin alituisesta muuttumista. Tähän muutosprosessiin kauppiaat reagoivat omaan elämäntilanteeseensa sopivin strategioin; osa sopeuttaen toimintansa niukkeneviin resursseihin, osa uudistamalla, laajentamalla ja kehittämällä toimintaa.

ABSTRACT

Behind the Counter – Shopkeeper Biographies as Descriptions of Countryside in Social Crisis

In the present study, I examine countryside shopkeepers' everyday life in the Kainuu province based on their perception of their work. I examine the shopkeepers' work and work strategies under social crisis in the Kainuu countryside from the 1940s to the end of the 1970s with a special focus on small entrepreneurs. At the same time, the study sheds light on the social reality and way of life in the Kainuu village communities during the period. Biographical interviews that were collected in 1996 form my primary study material. They give voice to the generation of shopkeepers, who struggled through the greatest changes in retail trade in recent history.

The key experience of the interviewees is the rapid crisis that the Finnish countryside experienced after World War II. Structural change in the countryside, and its economical and social crisis, which took place in Eastern and Northern Finland in particular, become emphasized in the work-focused biographical narratives analysed in the present study. By examining community members' experiences, cultural habits and their capacity to influence their own conditions, one may see the impact of structural change on individuals and communities – how an individual is formed and reformed in active interaction with the social structure. This approach aids in understanding the kind of resources and strategies that individuals had at their disposal when trying to cope with the changes in their social environment. Countryside shops were symbols of the flourishing post-war countryside. Shopkeepers naturally played a vital role in delivering goods within village communities. In addition, they served important social, psychological and economic roles within the communities – the shops were simultaneously centres of social life in the villages.

The decision to become a shopkeeper was often influenced by many factors. According to the narratives, women had difficulties – especially in the beginning of their careers – in working on equal terms with men in an occupation perceived as having a male image. Problems in combining work and family life were also expressed in the narratives. In addition the central status of work was emphasized. Devoting oneself to work strongly determined one's life. Work was marked by both change and continuity. Knowhow was grounded in information and experiences accumulated through living and working in the village community.

Shopkeepers on the countryside did not perceive their work as a job or just as an occupation, but rather as a comprehensive attitude, covering several aspects of life. The interviewees were unlike entrepreneur stereotypes. One could, instead, describe them through the notion “way-of-life entrepreneur”. In the study material, running

a shop in the countryside was strongly seen as a process in which work is slowly reformed into a way of life. Social preconditions for running a shop were created through everyday social contacts. The countryside shopkeepers were also motivated by the perception of meaningfulness and significance of their work as part of the village community. Interaction acquired a particularly important role in the narratives of the occupation. The new biographical research emphasizes understanding individuals comprehensively, socially and as members of social networks. The biographies can also be seen as examples of social communication. These factors also become apparent in shopkeepers' narratives.

The local village social systems lost their functionality due to shrinking populations in spite of continual adaptation. While the position of the countryside shopkeeper initially exercised the prerogatives of an independent agent, this authority gradually and progressively shifted away from both the local shopkeeper and the village community. When the village communities withered away, the shops also disappeared. In building up the welfare society following the Second World War, a part of the country was certainly marginalized, thus bearing witness to the cultural process of continuity and change as shown throughout this study. In conclusion, the shopkeepers reacted to this process of change through strategies appropriate to their situations, some by adapting their activities to shrinking resources and others through modernizing, extending and developing their work.

